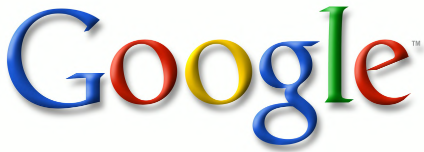
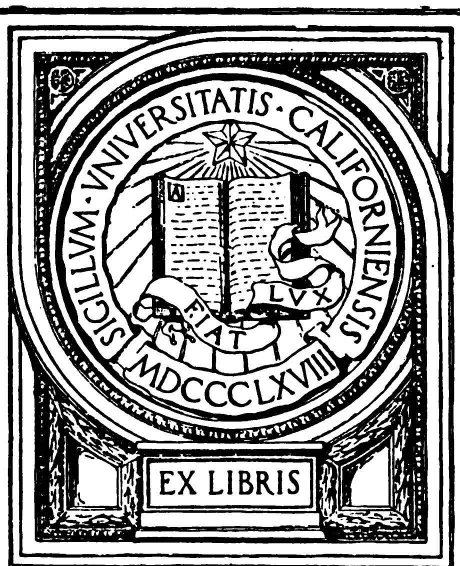

SIGILLVM · VNIVERSITATIS · CALIFORNIENSIS
FIAT LVX
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH INDIË.

UITGEGEVEN

DOOR

HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

NIEUWE VOLGREEKS.

DERDE DEEL.

AMSTERDAM,
FREDERIK MULLER.
BATAVIA, G. KOLFF & C°.
1860.

Carpentier

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

INHOUD.

VERSLAG VAN DE NEGENDE ALGEMEENE VERGADERING VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË,

GEHOUDEN TE DELFT DEN 14DEN MEI 1859.

De Vergadering wordt gepresideerd door den heer T. ROORDA.

De Secretaris leest de Notulen en daarna het Verslag van het Bestuur van den staat en de werkzaamheden des Instituuts gedurende het afgeloopen jaar 1858/9 (Bijlage A) *en de Rekening over datzelfde tijdvak.*

In plaats van de drie aftredende Leden des Bestuurs, de heeren J. C. BAUD[1], J. D. VAN HERWERDEN *en* J. HOFFMANN,

[1] Het Bestuur heeft den heer BAUD in de eerste Vergadering, die het na deze Algemeene gehouden heeft, voor den tijd dat hij niet herkiesbaar was in het Bestuur, tot Eere-Voorzitter van het Instituut benoemd — weinig denkende dat zoo spoedig daarop zijn dood ook onze inrigting zou komen treffen. Want wel verdiende hij onze hulde en mag zijn naam ook bij ons Instituut in eere blijven, waarvan hij sedert de oprigting als Voorzitter aan het hoofd stond en dat steeds zijne belangstelling in hooge mate genoot en in verscheidene stukken voor dit Tijdschrift de bewijzen mogt erlangen van zijn echt wetenschappelijken zin. Wij zijn zoo gelukkig ook dit Deel nog met een opstel van zijne hand te kunnen openen. Weinig dagen voor zijnen dood schreef hij daarover aan den Secretaris van het Instituut: "Als bewijs van mijne onverflaauwde belangstelling zend ik hierbij een stukje voor de Bijdragen. Het is eene naauwkeurige geschiedenis van het etablissement van den beruchten A. HARE, te Bandjermasin. Al de daarin vermelde bijzonderheden zijn getrokken uit officiële stukken." Het bedoelde stuk is getiteld: De Bandjermasinsche afschuwelijkheid.

worden benoemd de heeren Mr. A. J. DUYMAER VAN TWIST, Mr. L. W. C. KEUCHENIUS *en* J. G. A. GALLOIS.

Het Bestuur doet een voorstel tot verandering in het Reglement van art. 11 *en het daarmede in verband staande in andere artikelen, hetwelk na eenige wijzigingen wordt aangenomen* [1].

De heeren VAN BUREN *en* KEYZER *wenschen nieuwe maatregelen te zien genomen om aan het Instituut voor het vervolg meerderen bloei te verzekeren. Ten gevolge hunner beschouwingen over dat onderwerp wordt eene commissie benoemd, bestaande uit die beide heeren zelven en den heer* DE STURLER, *wien als adviserend lid toegevoegd wordt de Secretaris, ten einde in de volgende Algemeene Vergadering daarover een bepaald voorstel te doen.*

Hierna wordt de Vergadering gesloten.

---

[1] Die veranderingen zijn door den Koning goedgekeurd. Het veranderde Reglement wordt hierachter meêgedeeld als Bijlage onder La. B.

BIJLAGE A.

VERSLAG

VAN DEN

STAAT EN DE WERKZAAMHEDEN

DES

INSTITUUTS,

GEDURENDE HET INSTITUUTSJAAR 1858/59.

M. H.

Wij hopen dat ook ditmaal uit het Verslag van den staat en de werkzaamheden van ons Instituut, dat wij thans naar gewoonte gaan mêêdeelen, U zal blijken, dat het Bestuur getracht heeft aan de roeping te beantwoorden, die het heeft op zich genomen, toen het door uwe benoeming vereerd werd.

Gij zult U herinneren dat op de Algemeene Vergadering in het jaar 1857 gesproken werd over het wenschelijke van de oprigting van een ethnologisch museum voor Nederlandsch Indië. Het Bestuur verwees den geachten spreker, die daarover het woord voerde, naar vorige Verslagen, waaruit blijkt dat al vroeger het belang van zulk eene inrigting erkend werd, maar gaf toch gaarne de verzekering, dat men zich ernstig met die gedachte zou blijven bezighouden. Toen nu in datzelfde jaar te Utrecht eene Tentoonstelling van antiquiteiten en historische merkwaardigheden gehouden werd, waaronder er ook voorkwamen, die op Oost-Indië betrekking hadden, bragt de bezigtiging daarvan een' der Leden van het Bestuur op de gedachte om eene dergelijke Tentoonstelling, doch uitsluitend aan Ned. Indië gewijd, door ons Instituut in 't leven te roepen. Al spoedig was het intusschen duidelijk, dat zoo men iets degelijks met die Tentoonstelling wenschte te bereiken, men

die niet tot geschiedkundige merkwaardigheden moest bepalen, maar ze tot koloniale voorwerpen in 't algemeen uitstrekken, en eene Commissie, benoemd om de uitvoerbaarheid van dat denkbeeld te onderzoeken, adviseerde hierop allezins gunstig. Dientengevolge is er toen eene Commissie van uitvoering benoemd, waarvan nevens het eere-presidium, dat onze hooggeachte, heden aftredende Voorzitter wel heeft willen op zich nemen, het gewone presidium aan den heer Mr. A. J. DUYMAER VAN TWIST werd aangeboden. Deze zoowel als de andere Leden in die Commissie benoemd, t. w. de heeren CORNETS DE GROOT, als Vice-President, en PLATE, uit het Bestuur, en verder de heeren VREEDE BIK, GALLOIS, HOPE LOUDON, VAN RADERS, DE SALIS en J. W. H. SMISAERT, hebben aanstonds den hun opgedragen last aanvaard en de noodige maatregelen genomen, om zich van de medewerking der Regering en van andere invloedrijke ligchamen en personen te verzekeren. Te dien einde is ook eene circulaire door hen verspreid, waarvan de inhoud U, M. H.! zal bekend geworden zijn. Maar door de meerdere bekendheid, die zoodoende aan de zaak gegeven werd, is de Commissie gewaar geworden, dat de prioriteit in deze niet alleen niet aan het Instituut toekwam, maar dat ook reeds voor eenige jaren, ten gevolge van een bij de Directie der Vereeniging voor Volksvlijt te Amsterdam gerezen denkbeeld om een gebouw te stichten tot het houden van permanente Tentoonstellingen, eene Commissie benoemd geweest was, om deze ook tot voorwerpen uit de Koloniën uit te strekken. Daarbij kwam dat de Directie van het thans in aanbouw zijnde Paleis van Volksvlijt, waar die exposities zouden gehouden worden, betuigde dat het mede in haar plan lag om die tot ethnographische voorwerpen uit te strekken en dat ook zij op 't oog had, die te doen strekken als grondslag voor een Koloniaal Museum; want wanneer bij het Instituutsbestuur het houden eener tentoonstelling toescheen ondersteuning te verdienen, dan was dit voornamelijk in het vooruitzigt, dat daaruit later een Koloniaal Museum zou ontstaan, waarvan men de oprigting, vooral wanneer ze, met het oog op de hier gevestigde Akademie, in deze stad kon geschieden — zeer wenschelijk achtte. Ziedaar dus geheel hetzelfde voornemen bij de genoemde vereeniging terug gevonden. Wel is waar had onze Com-

missie zich voorgesteld reeds in dit jaar de voorgenomen Tentoonstelling te doen doorgaan; maar zij kon niet besluiten om zonder nader overleg met hare committenten op den ingeslagen weg voort te gaan, aangezien zij zich van het doorzetten van het plan van het Instituut niet veel goeds beloofde, nu de Vereeniging van Volksvlijt in 1860 of 1861 van zins was hare Tentoonstelling te doen doorgaan en zich daartoe reeds van veelzijdige medewerking verzekerd had. Het gevolg van het daaruit voortgevloeide overleg is dit geweest, dat het Bestuur van het Instituut gehoor gegeven heeft aan het voorstel van de Directie van het Paleis van Volksvlijt, om afziende van het voornemen om alleen en reeds in dit jaar eene Indische Tentoonstelling tot stand te brengen, haar onze Commissie toe te voegen, in het vertrouwen dat door die vereeniging met te meerder kracht aan den goeden uitslag der onderneming zou voortgewerkt worden.

Eene andere zaak, die uwe belangstelling voortdurend gaande houdt, is de uitvoering der teekeningen van het Bôrô-boedoer-monument op het eiland Java. Van de ruim 400 platen gr. f., die daarvan in 't geheel te graveren en te drukken zijn, werden er reeds 48 voor afdruk goedgekeurd en voor een deel afgedrukt. Daaronder zijn één der 4 bladen van de grondteekening, 8 platen met bouwkundige bijzonderheden, 2 platen met opstandteekeningen van poorten en 1 kaart van den omtrek van Bôrô-boedoer; de overige 37 bevatten 74 bas-reliefs. Gedeeltelijk reeds klaar, dat wil zeggen reeds geheel gegraveerd, doch nog onder correctie, zijn 104 bas-reliefs, te zamen vullende een vijftigtal platen. Wanneer men in aanmerking neemt, dat vele platen zes à zeven revisies vorderen voor dat de afdruk kan plaats hebben, dat buitendien het werk zeer bemoeijelijkt wordt door de fouten, die zich nu en dan in de oorspronkelijke teekeningen opdoen en dikwerf niet, althans niet zonder veel hoofdbrekens, verbeterd kunnen worden, dan zal men zich kunnen overtuigen, dat de onderneming met zorg en zonder noodelooze vertraging wordt voortgezet, en zich niet te zeer er over verwonderen, wanneer de voltooijng van den arbeid niet zoo spoedig zal volgen; dat hier sprake is van een werk van verscheidene jaren. — Voor den tekst, die de platen vergezellen

zal, zijn de bronnen gelegen, behalve in vroeger verschenen gedrukte werken, ook in de belangrijke verhandelingen van den heer WILSEN (den teekenaar van het grootste aantal der platen) in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap afgedrukt, en in de geschreven verhandelingen van denzelfde, de beredeneerde beschrijving in HS. van den heer Predikant BRUMUND, die zich met dien arbeid op last van het indisch Bestuur heeft bezig gehouden en aan wiens bekwame pen wij reeds zoovele belangrijke opstellen, ook over de Oud-Javasche monumenten, te danken hebben, en eindelijk in de teekeningen, plans en een HS. bij het Museum van Oudheden te Leiden bewaard en afkomstig van de genie-officieren, die onder het Engelsch tusschenbestuur belast zijn geweest met het opmeten en afteekenen van den Bôrô-boedoer. De Regering heeft aan het Lid van het Instituutsbestuur, den heer D[r]. LEEMANS, den taak opgedragen om onder raadpleging met en leiding van dat Bestuur, uit al die bouwstoffen eenen tekst (in 't Nederduitsch met eene vertaling in het Fransch) te bewerken en in gereedheid te brengen. Gij zult met het Bestuur overtuigd zijn, dat die belangrijke arbeid aan niemand beter kon toevertrouwd worden, dan aan hem, die nu reeds door de zorgen en moeite, die hij aan de goede uitgaaf der platen wijdt, de geheele geleerde wereld aan zich verpligt heeft en blijft verpligten, en met het Bestuur wenschen, dat hem de krachten gespaard worden om zijn veelomvattend werk eenmaal tot een goed einde te brengen.

Aan dit onderwerp hecht zich een voorstel door het Bestuur aan het Ministerie van Koloniën gedaan, betreffende de inscripties op steenen of op koperen platen, die in zulk eene menigte in Oost-Indië, vooral op het eiland Java, gevonden worden. Geruimen tijd geleden was al eens het voornemen opgevat om al die inscripties tot een Corpus inscriptionum te vereenigen, doch om welke reden dan ook, was daarvan destijds niets gekomen. Intusschen bleek het van belang te wezen om zich het lot van al die voor de oude geschiedenis dier landstreken zoo gewigtige overblijfsels uit vroeger eeuwen aan te trekken, daar het niet missen kan of zij zullen anders alle door den vernielenden invloed van het tropisch klimaat met der tijd onherstelbaar verloren gaan. En nu

uit het laatste hier te lande ontvangen deel van de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen op nieuw bleek hoe die inscriptiën tegenwoordig in Indië zelf niet alleen meer en meer de aandacht trekken, maar ook in den Bibliothecaris van dat Genootschap, den heer FRIEDERICH, een ijverigen en kundigen en gelukkigen beoefenaar vinden, zoo heeft het Bestuur het thans 't goede oogenblik geacht om aan den Minister van Koloniën daaromtrent een voorstel te doen, ten einde onder toezigt van het Bataviaasch Genootschap op nieuw de verzameling van al zulke inscripties aangevangen en volbragt te zien. Voor als nog kunnen wij U omtrent deze zaak niets naders melden, dan dat ons voorstel, met de aanbeveling van den Minister, om advies naar Indië is opgezonden.

Wij vertrouwen dat het medegedeelde U in de overtuiging zal bevestigd hebben, dat het Bestuur zich bij voortduring beijvert om onze Vereeniging dat nut te doen stichten, dat men zich met hare oprigting heeft voorgesteld. Voor zoo ver dit nut ook bestaat in het openbaarmaken van belangrijke geschriften, is het U allen bekend wat het in het afgeloopen jaar gepraesteerd heeft. De Reis van Prof. REINWARDT in het Oostelijk gedeelte van den Oost-Indischen Archipel en een zesde deel, het tweede van de nieuwe volgreeks van de Bijdragen van ons Instituut, liggen ten blijke daarvan voor U. Het is echter niet overbodig, dat wij hier nog een enkel woord bijvoegen.

In de eerste deelen van ons Tijdschrift is telkens eene lijst van vragen gedrukt, waarvan de beantwoording nuttig en wenschelijk geacht werd. Een aantal van die vragen is langzamerhand beantwoord geworden, doch velen bleven nog steeds onbeantwoord. Het Bestuur is intusschen verzekerd dat er velen zijn, aan die het weinig moeite zou kosten om de begeerde antwoorden te leveren. Bij vele verdienstelijke mannen heerscht echter een schroom om voor het publiek als schrijvers over wetenschappelijke onderwerpen op te treden, daar zij bevreesd zijn dat men ook aan literarische verdiensten vorderingen zal doen; maar de inhoud, niet de vorm, is in ons Tijdschrift de hoofdzaak. Velen zijn ook verlegen om stof en komen er niet toe om op het uitgebreide veld hunner kennis de keus te doen van een onderwerp, waarover zij

iets zouden kunnen meêdeelen. Deze heeft het Bestuur op 't oog gehad, toen het die vragen deed drukken. Het zal dit herhalen door eene nieuwe reeks van vragen in het eerstvolgende nommer der Bijdragen op te nemen, iets waarmede het tevens aan artikel 21 van het Reglement voldoet. Met die vragen te stellen heeft het Bestuur niet te kennen willen geven dat alleen antwoorden op die vragen welkom zouden zijn, maar het heeft gehoopt dat menigeen zich de keus van eenig onderwerp, waarvan de behandeling tot vermeerdering onzer kennis van Indië zou kunnen strekken, daardoor zou gemakkelijker vinden gemaakt of naar aanleiding daarvan wel 't een of ander zou weten meê te deelen. 't Bestuur moet erkennen dat zijn hoop niet geheel vervuld is geworden. Nogtans, M. H.! 't geldt hier eene belangrijke zaak voor ons Tijdschrift. Onze Vereeniging is van den beginne af aan opgerigt geweest in het vertrouwen dat velen, ja dat allen, die met Indië bekend zijn, mede zouden willen werken tot bereiking van het doel dat wij ons voorstellen en dat de algemeene belangstelling overwaardig is. Het Bestuur hoopt dat de vestiging van de aandacht op de nieuwe reeks van vragen velen zal bewegen om hunne kennis ten dienste te stellen van het Instituut. Wij vinden daartoe eene bijzondere aanleiding in de uitnoodiging, die wij onlangs ontvangen hebben van de Rijkscommissie voor Statistiek, die ons tot medewerking uitnoodigt, daar elke bijdrage over de kennis van land en volk van onze Overzeesche Bezittingen voor haar, als ook met de opmaking der statistiek van die bezittingen belast, hoogst belangrijk zijn zal. Wij vragen die medewerking ook bepaald wat de taalkunde betreft, te meer daar het Instituut door het overlijden van den uitstekenden WINTER, die op zich genomen had verscheidene vragen te beantwoorden, de hoop verloren heeft van in hem een ijverigen medewerker te zullen vinden.

Ik heb gezegd.

BIJLAGE B.

REGLEMENT

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

GOEDGEKEURD EN BEKRACHTIGD DOOR Z. M. DEN KONING,
BIJ KABINETSCHRIJVEN VAN 6 JULIJ 1856, N°. 65 EN VAN 5 JUNIJ 1859.

I. VAN HET INSTITUUT IN HET ALGEMEEN.

Art. 1. Het doel van het Instituut is de bevordering van de taal- land- en volken-kunde van Nederlandsch Indië.

Art. 2. Het Instituut staat in verbinding met het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, tot wederkeerige dienst en hulp in voorkomende gevallen.

Art. 3. De zetel van het Instituut is daar, waar de Koninklijke Akademie ter opleiding van ambtenaren voor Nederlandsch Indië gevestigd is.

Art. 4. Het Instituuts-jaar gaat in met 1 Mei.

II. VAN DE LEDEN.

Art. 5. De Leden zijn gewone Leden, Leden donateurs en buitenlandsche Leden.

De geldelijke bijdrage der gewone Leden is twaalf gulden in het jaar. Die eene jaarlijksche bijdrage geven van vijf en twintig gulden of meer, zijn Leden donateurs.

Personen buiten Nederland en zijne overzeesche bezittingen woonachtig, wier verbinding aan het Instituut wenschelijk geacht wordt, kunnen door het bestuur tot buitenlandsche Leden worden benoemd. Van hen wordt geene geldelijke bijdrage gevorderd.

Die gewoon Lid of Lid donateur wenscht te worden, rigt zich, met opgaaf van zijne woonplaats, tot den Secretaris van het Bestuur, en ontvangt van hem het bewijs van lidmaatschap. In Nederlandsch Indië wendt men zich, ten zelfden einde, tot de Commissarissen van het Instituut. Bedenkingen tegen de uitreiking van het bewijs van lidmaatschap, worden door den Secretaris of de Commissarissen gebragt ter kennis van het Bestuur, hetwelk daarover beslist, of wel de zaak onderwerpt aan het oordeel der Algemeene Vergadering.

Art. 6. De jaarlijksche bijdrage wordt betaald op kwitantie, in Nederland van den Penningmeester, in Indië van een der Commissarissen.

Art. 7. Ingeval iemand in de betaling der contributie twee jaren ten achteren is, geeft de Penningmeester daarvan kennis aan het Bestuur. Het Bestuur of de Commissarissen zijn gemagtigd om zoodanig Lid vervallen te verklaren van zijn lidmaatschap.

De toezending der werken van het Instituut wordt bij achterlijkheid in de contributie terstond gestaakt.

III. VAN HET BESTUUR.

Art. 8. De leiding van het Instituut is opgedragen aan een Bestuur, bestaande uit twaalf leden, waarvan één President, één Vice-President, en één Penningmeester, die door de leden van het Bestuur uit hun midden gekozen worden.

Alle jaren treden, naar rang van benoeming, drie leden af, die eerst na een jaar herkiesbaar zijn.

De Secretaris wordt jaarlijks door het Bestuur uit zijn midden of uit de overige Leden van het Instituut benoemd.

Art. 9. De Leden van het Bestuur worden, in de algemeene vergadering van Mei, bij stemming met gesloten briefjes benoemd. Voor

elke vacature wordt door het Bestuur een drietal aan de Vergadering voorgesteld, zonder dat zij evenwel in hare keus daardoor gebonden is.

Art. 10. Wanneer tusschentijds plaatsen in het Bestuur openvallen, worden zij aangevuld in de daarop volgende algemeene vergadering. De Leden op deze wijze benoemd, treden af op den tijd bepaald voor hen, in wier plaats zij zijn gekozen.

Art. 11. In Nederlandsch Indië worden de belangen van het Instituut behartigd door drie Leden-Commissarissen, te benoemen door het Bestuur.

Zij benoemen Leden-Correspondenten op die plaatsen in Nederlandsch-Indië, waar hun dit wenschelijk toeschijnt tot bereiking van het doel van het Instituut.

Art. 12. Het Bestuur vergadert ten minste alle twee maanden, daar en wanneer het goedvindt.

Art. 13. De President van het Bestuur leidt de orde der werkzaamheden in alle vergaderingen en handhaaft de reglementen van het Instituut.

Art. 14. Bij afwezigheid van den President treedt de Vice-President in al zijne functiën; bij afwezigheid van beiden, de oudste in jaren der aanwezige Leden van het Bestuur. De Secretaris is van het Voorzitterschap verschoond.

Art. 15. De Secretaris voert de correspondentie van het Instituut en houdt de notulen der vergaderingen. Wanneer hij geen Lid is van het Bestuur heeft hij in de Bestuursvergaderingen slechts eene raadgevende stem.

Art. 16. Aan den Penningmeester is het beheer der geldmiddelen opgedragen, onder toezigt van het Bestuur. Hij doet geene betalingen dan na daartoe door het Bestuur te zijn gemagtigd.

Art. 17. De Commissarissen vertegenwoordigen in Indië het Bestuur des Instituuts in de bij dit reglement bepaalde gevallen (art. 5, 7, 18 en 19).

Art. 18. De Commissarissen belasten zich met de toezending van de Bijdragen en Werken aan de Leden in Indië en met het geldelijk beheer daar te lande.

Zij doen jaarlijks verslag van hunne werkzaamheden en rekeni verantwoording aan het Bestuur.

IV. VAN DE WERKZAAMHEDEN VAN HET INSTITUUT.

Art. 19. Het Instituut bevordert het doel, aangewezen in A door zooveel mogelijk de algemeene medewerking uittelokken er temoedigen.

Art. 20. Daartoe stelt het aan ieder, die tot dit doel wil werken en de vruchten zijner nasporingen bekend maken, de ge heid open, voor kleinere opstellen in Bijdragen tot de taal- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, en voor st van grooteren omvang in eene reeks van Werken.

Art. 21. Ook stelt het Bestuur vragen voor ter beantwoordi zal het op elke andere wijze verdienstelijke ondernemingen van aard, in zoover zij tot den werkkring van het Instituut behooren moedigen en beloonen.

Art. 22. De Bijdragen en Werken worden kosteloos aan de verstrekt. Zij worden ook door middel van den boekhandel ve baar gesteld.

Art. 23. De stukken voor de Bijdragen of Werken bestemd, den aan den Secretaris gezonden; hij is met de zorg voor de belast.

Vooraf doet hij van de ingekomen stukken opgaaf aan den dent, door wien zij kunnen gesteld worden in handen van een ciale commissie om te dienen van advies. De President geeft, geval, van zijne verrigting kennis in de eerstvolgende Bestuurs dering.

Art. 24. De inzenders van stukken, die geplaatst worden i Bijdragen of in de Werken, ontvangen een honorarium met of grooter of kleiner aantal presentexemplaren, door het Bestuur in leg met hen te bepalen.

Art. 25. Een stuk, hetwelk niet geplaatst wordt, ontvangt

zender, op zijne aanvrage, terug. Het Instituut is bevoegd daarvan afschrift te houden.

V. VAN DE ALGEMEENE VERGADERINGEN.

Art. 26. Eene algemeene vergadering heeft plaats op den tweeden Zaturdag in Mei en verder zoo dikwijls het Bestuur zulks noodig oordeelt.

De Leden worden veertien dagen te voren tot het bijwonen der algemeene vergaderingen beschreven, met opgaaf van de punten ter behandeling.

Art. 27. Op de algemeene vergadering van Mei geeft het Bestuur een verslag van den staat en de werkzaamheden van het Instituut gedurende het afgeloopen Instituuts-jaar, en doet rekening en verantwoording van de geldmiddelen.

Daarna worden de nieuwe Leden voor het Bestuur benoemd.

Eindelijk worden mededeelingen aangehoord of voorstellen overwogen, eerst van het Bestuur en vervolgens van de Leden die zich daartoe, vóór den aanvang der vergadering, bij den President hebben aangemeld. Andere voorstellen worden niet in overweging genomen, dan op besluit van de vergadering.

Het jaarlijksch verslag wordt gedrukt in de Bijdragen.

Art. 28. Alle besluiten worden opgemaakt bij volstrekte meerderheid van stemmen der aanwezige medestemmende Leden. Bij het staken der stemmen heeft de President eene beslissende stem.

VI. ALGEMEENE BEPALINGEN.

Art. 29. De eigendommen van het Instituut worden bewaard in een der localen van de Koninklijke Akademie.

Art. 30. De Secretaris is belast met de functiën van Bibliothecaris.

Art. 31. Het gebruik van de boeken, platen en kaarten aan het Instituut toebehoorende, is aan de Leden toegestaan op bewijs van ontvangst en onder voorwaarde van teruggave na veertien dagen.

Art. 32. Het Bestuur brengt elk voorstel tot verandering van dit Reglement in de Algemeene Vergadering. De voorgestelde verandering moet door eene meerderheid van twee derden der aanwezige Leden zijn aangenomen, alvorens aan de goedkeuring van Z. M. den Koning te kunnen worden onderworpen.

Art. 33. Een voorstel tot verandering van dit Reglement, uitgaande van de Leden, moet ten minsten zes weken te voren, door twintig of meer Leden, bij het Bestuur worden ingediend.

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

IN NEDERLAND.

BESCHERMHEER:

Z. M. DE KONING.

LEDEN DONATEURS.

Z. K. H. Prins HENDRIK der Nederlanden.
Z. K. H. Prins FREDERIK der Nederlanden.
De Nederlandsche Handelmaatschappij.

Mr. H. J. VAN BUREN, Rotterdam.
P. A. O. VAN WAVEREN PANCRAS CLIFFORD, Amsterdam.
Mr. A. J. DUYMAER VAN TWIST, Deventer.
DUDOK VAN HEEL, Amsterdam.
E. L. JACOBSON, Rotterdam.
Mr. L. W. C. KEUCHENIUS, 's Gravenhage.
Prof. G. J. MULDER, Utrecht.
J. J. ROCHUSSEN, 's Gravenhage.
H. VAN RYCKEVORSEL, Rotterdam.
D. SCHELTEMA, Haarlem
Dr. G. SIMONS, 's Gravenhage.
J. SPENGLER, Amsterdam.
H. STOLTE, 's Gravenhage.
Mr. C. VISSCHER, Arnhem.
P. VAN VLISSINGEN, Amsterdam.
G. VRIESE, Amsterdam.
A. L. WEDDIK, 's Gravenhage.
A. DE WILDE, Zoestdijk.

GEWONE LEDEN.

Het Nederlandsche Bijbelgenootschap.
Het Nederlandsche Zendelinggenootschap.
De Geneeskundige School te Rotterdam.
Het Studenten-gezelschap Woelang-winoe lang te Delft.

D. VAN AALST, 's Gravenhage.
Jhr. E. M. VAN ALPHEN, 's Gravenhage.
H. A. BAKE, Utrecht.
G. L. BAUD, 's Gravenhage.
A. J. BIK, Amsterdam.
F. W. C. BLOM, Rotterdam.
Prof. C. L. BLUME, Leiden.
J. F. BORST, 's Gravenhage.
G. C. BOSCH REITZ, Amsterdam.
F. D. BOSSCHER, Amsterdam.
Mr. W. à BRAKEL REIGER, 's Gravenhage.
Mr. P. BRUNSVELD VAN HULTEN, Breda.
Dr. S. A. BUDDINGH.
F. D. COCHIUS, Breda.
J. W. F. Baron COLLOT D'ESCURY, 's Gravenhage.
Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT 's Gravenhage.
J. B. J. VAN DOREN, Brussel.
Mr. L. C. D. VAN DYK, Amsterdam.

F. C. ENGELBRECHT, Delft.
H. F. FOCQUIN, Utrecht.
F. G. FONTEIN, Haarlem.
J. G. A. GALLOIS, 's Gravenhage.
Dr. A. L. GASTMANN, Gouda.
Jhr. GEVERS VAN ENDEGEEST, 's Gravenhage.
A. P. GODON, Hattem.
Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, 's Gravenhage.
T. Baron GROENINX VAN ZOELEN EN RIDDERKERK, 's Gravenhage.
P. C. G. GUYOT, 's Gravenhage.
A. HALBERSTADT, Leiden.
J. J. HASSELMAN, Herwijnen.
Dr. D. L. VAN HATTUM, Arnhem.
J. W. C. Baron VAN HEECKEREN TOT WALIËN, 's Gravenhage.
M. G. VAN HEEL, 's Gravenhage.
J. D. VAN HERWERDEN, 's Gravenhage.
H. HIEBINK, Rotterdam.
Dr. W. R. Baron van HOËVELL, 's Gravenhage.
Prof. J. VAN DER HOEVEN, Leiden.
Prof. J. HOFFMANN, Leiden.
Prof. P. HOFSTEDE DE GROOT, Groningen.
Dr. J. J. DE HOLLANDER, Breda.
Jhr. A. HOLMBERG DE BECKFELT, 's Gravenhage.
J. C. HOOYKAAS, 's Gravenhage.
G. L. J. VAN DER HUCHT, Haarlem.
P. JEEKEL, 's Gravenhage.
Prof. T. W. J. JUYNBOLL, Leiden.
Mr. S. KEYZER, Delft.
A. E. KLÄRING.
Jhr. Mr. F. L. W. DE KOCK, 's Gravenhage.
Mr. H. J. KOENEN, Amsterdam.
H. T. KRABBE, 's Gravenhage.
H. M. LANGE, Hulst.
J. R. LANGE, 's Gravenhage.
Dr. C. LEEMANS, Leiden.
Mr. J. A. A. LEEMANS, Voorburg.
D. LENTING, Voorst.
H. HOPE LOUDON, 's Gravenhage.
Mr. J. LOUDON, 's Gravenhage.
G. MAAS GEESTERANUS, Eik en Duinen.
Mr. H. W. MEES, 's Gravenhage.
Mr. L. METMAN, 's Gravenhage.
E. P. DE MONCHY, Amsterdam.
F. MULLER, Amsterdam.
Mr. P. MIJER, 's Gravenhage.
J. F. W. VAN NES, Doesburg.
Dr. G. K. NIEMANN, Rotterdam.
Mr. K. H. NOLTHENIUS.
A. NOTTEBOHM, Rotterdam.
L. M. F. PLATE, Delft.
W. POOLMAN, Gouda.
Dr. J. PYNAPPEL GZ., Delft.
Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD, 's Gravenhage.
W. ROEST, 's Gravenhage.
Prof. T. ROORDA, Voorburg.
C. RUEB, Rotterdam.
C. RUEB CZ., Rotterdam.
J. A. A. SANTHAGENS, Amsterdam.
J. E. SAPPORTAS, 's Gravenhage.
W. A. Baron SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE, 's Gravenhage.
Prof. H. SCHLEGEL, Leiden.
N. SCHRANT, Leiden.
G. DE SERIÈRE, 's Gravenhage.
H. A. C. SMISSAERT, 's Gravenhage.
J. W. H. SMISSAERT, 's Gravenhage.
W. T. E. SMISSAERT, Amsterdam.
L. Graaf VAN LIMBURG STIRUM, Oosterhout.
Jhr. F. A. V. RIDDER DE STUERS, 's Gravenhage.
Jhr. H. J. J. L. RIDDER DE STUERS, Maastricht.
W. L. DE STURLER, Leiden.
Y. D. C. SUERMONDT, Utrecht.
J. F. THIEL, Amsterdam.
H. NEUBRONNER VAN DER TUUK, Amsterdam.
Q. M. R. VER-HUELL, Arnhem.
Prof. P. J. VETH, Amsterdam.
F. H. VAN VLISSINGEN, Amsterdam.
Prof. G. W. VREEDE, Utrecht.
A. VROLIK, 's Gravenhage.
H. L. VAN BLOEMEN WAANDERS.
J. T. WILLER, 's Gravenhage.
Mr. W. WINTGENS, 's Gravenhage.
Mr. J. O. WIJNMALEN, Utrecht.

G. P. SCHIMPF, Suriname.

IN NEDERLANDSCH INDIË.

LEDEN DONATEURS.

J. J. BREYMANN, Kediri.
Jhr. J. F. HORA SICCAMA, Batavia.
C. F. PAHUD, Batavia.
Mr. A. PRINS, Batavia.
Jhr. J. C. REYNST, Batavia.
Dr. C. SWAVING, Batavia.

GEWONE LEDEN.

J. E. AKKERINGA, op Bangka.
T. AMENT, Batavia.
AQUASIE BOACHI, Preanger-Regentschappen.
A. J. BAKE, Soerabaja.
H. P. BARKMEIJER, Batavia.
Mr. W. A. BAUD, Preanger-Regentschappen.
Mr. J. W. S. VON BAUMHAUER, Montrado.
X. P. VAN DEN BERG, Batavia.
Mr. W. R. BERGSMA, Toeban.
J. G. G. BIERHAUS, Batavia.
J. TH. BIK, Batavia.
J BLOK.
C. J. BOSCH, Banjoe-wangi.
Mr. L. G. BOURICIUS, Soerabaja.
G. A. BOUTMY, Batavia.
P. M. VAN MEETEREN BROUWER, Pasoeroean.
Mr. L. A. P. F. BUYN, Batavia.
A. H. BLOKZEYL, Bali.
F. BUYN, Poerbolinggo.
H. D. CANNE, Lampongs.
W. CANNEMAN, Samarang.
C. CASTENS, Grësik.
F. M. G. VAN CATTENBURGH, Amboina.
C. E. LE CLERCQ, Toeban.
P. P. DU CLOUX, Tebing-tinggi.
J. A. COBLYN, Samarang.
A. B. COHEN STUART, Soerakarta.
J. CONRAD, Pontianak.
Mr. M. P. A. COSTER, Soerabaja.
J. VAN DER CRAB, Ternate.
J. CRAMER, Priaman.
S. VAN DEVENTER JSZ., Batavia.
H. VON DEWALL, Riouw.
J. W. C. DIEPENHEIM, Batavia.
J. VAN DER EB, Pasoeroean.
Mr. R. A. EEKHOUT, Batavia.
H. C. VAN EYBERGEN, Amboina.
J. C. FRAISSINET, Soerakarta.
E. FRANCIS, Batavia.
C. F. VON FRANQUEMONT, Oengaran.
J. P. DE GAAY FORTMANS.
J. P. F. GERICKE, Poerbolinggo.
Mr. P. S. GERLINGS, Soerabaja.
Mr. C. F. GOLDMAN, Amboina.
W. J. VAN DE GRAAFF, Batavia.
C. DE GROOT, Buitenzorg.
J. GRUDELBACH, Koepang.
P. M. G. DE GRYS, Macao.
J. F. HAASE, Rembang.
H. H. HAASE, Samarang.
J. HAGEMAN JCZ., Soerabaja.
Jhr. Mr. F. JUNIUS VAN HEMERT, Batavia.
Mr. G. T. H. HENNY, Makasar.
Mr. W. A. HENNY, Angkola.
Mr. H. A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, Batavia.
K. F. HOLLE, Preanger-Regentschappen.
Mr. C. HULTMAN, Batavia.
H. C. HUMME, Pasoeroean.
A. J. F. JANSEN, Menado.
P. JANSZ, Djapara.
W. A. JELLINGHAUS, Soemedang.
W. DE JONG, Samarang.
Dr. FR. JUNGHUHN, Preanger-Regentschappen.
Mr. H. C. M. VAN KERVEL, Batavia.
J. KNIPHORST, Besoeki.
A. H. W. Baron DE KOCK, Batavia.
G. J. C. KOLFF, Batavia.
Mr. P. W. J. VAN KOUWENHOVEN.
C. P. LAMMERS VAN TOORENBURGH, Samarang.
J. F. W. A. LANGE, Tjeribon.
W. DE LANOY, Desima.
Mr. F. F. L. U. LAST, Batavia.
Jhr. Mr. H. J. W. VAN LAWICK VAN PABST, Rembang.

J. C. DE KOCK VAN LEEUWEN, Batavia.
Mr. H. D. LEVYSSOHN NORMAN, Batavia.
Mr. A. LOUDON, Batavia.
G. R. LUCARDIE, Madioen.
T. R. N. LUCASSEN, Tjeribon.
J. J. MEDER, Keboemen.
L. D. MEIJER.
P. W. MENU, Batavia.
J. MILLARD, Pati.
C. VAN DER MOORE, Tjandjoer.
Mr. S. C. J. W. VAN MUSSCHENBROEK, Kedoe.
A. L. H. A. NAGEL, Kedoe.
Mr. S. C. H. S. NEDERBURGH, Batavia.
E. NETSCHER, Batavia.
F. N. NIEUWENHUYZEN, Riouw.
Mr. P. J. J. C. VAN NIEUWENHOVEN HELBACH, Samarang.
Dr. P. L. ONNEN, Soerabaja.
J. W. A. VAN OPHUYSEN, Bengkoelen.
Mr. F. T. PAHUD, Batavia.
Pangeran ARIÂ TJÂNDRÂ NEGÂRÂ, Demak.
Mr. D. L. F. DE PAULY, Batavia.
J. J. PEETERS, Pontianak.
J. K. H. PHITZINGER, Tjeribon.
RADEN ADIPATI ARIÂ DANOE NINGRAT, Magelang.
RADEN SALEH, Batavia.
Jhr. O. RENDORP, Ternate.
J. G. F. RIEDEL, Menado.
Mr. P. J. ROOSEGAARDE BISSCHOP, Soerabaja.
E. H. M. RUDOLPH, Probolinggo.
D. F. SCHAAP, Makasar.
W. SCHMINCKE, Saparoea.
G. C. SCHONK, Banjoemas.
Mr. T. SCHUURMAN JZ., Batavia.
Mr. F. H. E. SCHUSLER, Batavia.
J. H. DE SENERPONT DOMIS, Ngawi.
J. C. A. SIMON THOMAS, Batavia.
N. D. VAN SLYPE, Salatiga.
J. W. C. VAN STEEDEN, Soerabaja.
Mr. A. J. SWART, Batavia.
J. VAN SWIETEN, Padang.
A. SWAVING, Salajer.
A. THYSSEN, Salatiga.
Mr. D. J. A. TOLLENS, Batavia.
R. SLEESWYK VEENSTRA, Batavia.
Mr. L. J. J. VERENET, Batavia.
J. C. T. VIGELIUS, Kota-Nopan.
J. VYZELAAR, Pekalongan.
G. WASSINK, Batavia.
A. W. EGTER VAN WISSEKERKE, Soerabaja.
H. WITTICH, Batavia.
Jhr. Mr. H. C. VAN DER WYCK, Soerabaja.
J. ZOETELIEF, Jogjokarta.

BUITENLANDSCHE LEDEN.

J. CRAWFURD, Londen.
ED. DULAURIER, Parijs.
H. C. VON DER GABELENTZ, Altenburg.
CHR. LASSEN, Bonn.
S. MÜLLER, Freiburg in Baden.

BESTUUR.

BIBLIOTHEEK.

(AANWINSTEN SEDERT DE LAATSTE OPGAAF, N. V. II, BL. XIII.)

Koninklijk Instituut van Ingenieurs.

Notulen der Vergaderingen.

Algemeene Verslagen over 1857/58 en 1858/59.

Verhandelingen 1857/58 2. en 1858/59.

Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

Verslagen. Afd. Natuurkunde, VII, 2, 3, VIII, IX, 1, 2.

" Letterkunde, III, 3, IV, 1, 2.

Verhandelingen, IV en VI.

Catalogus, I, 1.

Jaarboek, 1857/8 en 1858.

Indisch Genootschap.

Handelingen, Jaarg. 5 en 6, 1 en 2.

Nederlandsch Indische Maatschappij van Nijverheid.

Tijdschrift, II, 2, 3. III, IV.

Asiatic Society of Bengal.

Journal, N°. 89—94.

Bibliotheca Indica, 141—145, 147.

Société de Géographie.

Bulletin, XV, 4—6. XVI, XVII, 1—4.

Deutsche Morgenländische Gesellschaft.

Zeitschrift, XII, 2—4. XIII, 1, 2.

Abhandlungen, 3, 4, 5.

H. C. VON DER GOBELENTZ, Grammatik und Wörterbuch der Kassia-Sprache.

———————— Ueber die formosanische Sprache und ihre Stellung im Malaiischen Sprachstamm. Leipz. 1858. (*Beide van den Schrijver.*)

Catalogus van de Bibliotheek der Stad Amsterdam, 4de stuk, Amst. 1858 (*Geschenk van Curatoren van het Athenaeum Illustre.*)

CHR. LASSEN, Indische Alterthumskunde, III, 2^{b}. Bonn 1858 (*Van den Schrijver*).

T. J. WILLER en Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT VAN KRAAIJENBURG, Het eiland Boeroe en de Kolonisatie in Nederlandsch Indië. Amst., 1858 (*Van de Schrijvers*).

D^{r}. R. H. TH. FRIEDERICH, Over inscriptiën van Java en Sumatra. Bat., 1858 (*Van den Schrijver*).

J. B. J. VAN DOREN, Herinneringen en Schetsen, 1ste dl. Amst., 1858 (*Van den Schrijver.*)

M^{r}. L. C. D. VAN DIJK, Zes jaren uit het leven van W. VAN BERCHEM. Amst. 1858 (*Van den Schrijver.*)

D^{r}. S. BLEEKRODE, Over platina-erts van Borneo; — Onderzoek van een koper-erts uit de Padangsche bovenlanden (overgedrukt uit het Nieuw Tijdschrift gewijd aan alle takken van volksvlijt enz.) (*Van den Schrijver*).

W. H. SURINGAR, Eene stem uit Nederland over de cellulaire gevangenis te Bruchsal, Leeuw. 1859 (*Van den Heer Jhr.* CORNETS DE GROOT.)

J. F. G. BRUMUND, Het volksonderwijs onder de Javanen. Uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in Oost-Indië. Bat., 1857 (*Van genoemde Maatschappij*).

Maleisch leesboek door J. R. P. F. GONGGRIJP. Uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in Oost-Indië. Bat. 1859 (*Van genoemde Maatschappij.*)

G. F. DE BRUIJN KOPS, Statistiek van den handel en de scheepvaart op Java en Madura sedert 1825. Bat. 1857.

J. HAGEMAN JCZ., Geschiedenis van den oorlog op Java van 1825 tot 1830. Bat., 1856. (*Van den Schrijver.*)

Lijst van boeken en geschriften uitmakende de Bibliotheek van het Departement van Koloniën. 's Grav., 1858 (*Van Z. E. den Minister van Koloniën.*)

F. A. W. MIQUEL, Flora van Nederlandsch Indië, Dl. I, 6, 7. I, 2de Afd. 1, 2. II, 6, 7.

HANDSCHRIFTEN.

Javaansche Wajangvoorstelling (*Van den Regent van Poerbôlinggô.*)

VRAGEN,

TER VOLDOENING AAN ART. 21 VAN HET REGLEMENT.

TAALKUNDE.

1. Door welke bijzonderheden onderscheidt zich de spreektaal in de onderscheidene Residenties van Java (met uitzondering van de Soendalanden) van de taal, zoo als die gesproken wordt in het Soerakartasche?

Al wat iemand, in de een of andere Residentie wonende, daaromtrent kan mededeelen, hetzij veel of weinig, zal aangenaam zijn. Bijzonder aangenaam zal het zijn, behalve algemeene opmerkingen omtrent uitspraak, grammatica en spraakgebruik van woorden, daarvan eene proeve te ontvangen door het overschrift van eenige reeds uitgegeven Javaansche gesprekken of zamenspraken (zoo als die van den Heer WINTER) met al die veranderingen, die het afwijkend spraakgebruik in zulk eene andere Residentie zou vorderen.

2. Welke taal is het Madureesch, zoo als dit *gesproken* wordt? — Elke bijdrage tot de kennis van deze taal, hetzij dan meer of minder volledig, zal met genoegen ontvangen worden. Als proeve wenscht men eenige uitgegevene *Javaansche* gesprekken of zamenspraken in het *Madureesch* overgebragt te zien. Ook zal de mededeeling van allerlei Maduresche geschriften in proza, zoo als verhalen of legenden, brieven en dergelijke stukken, zeer aangenaam zijn.

3. Men verlangt te bezitten portretten van inlanders van alle mogelijke stammen in den Indischen Archipel, in kleuren. — De portretten moeten zijn *en face* en *en profil*. Waar de geheele ligchaamsbouw de stammen karakteriseert, zal het van belang zijn, eene afbeelding ten voeten uit te ontvangen. Van de eilanden, waar de bevolking in berg- en strandbewoners onderscheiden is, verwacht men afbeeldingen van individus dier beide afdeelingen; en evenzoo, waar een verschil als 't ware in kasten, op een' oorspronkelijk uitheemschen oorsprong van een gedeelte der bevolking schijnt te wijzen. De grootte der portretten moet niet minder zijn, dan ¼ der natuurlijke. Het is noodig, dat de afbeelding, behalve van de juiste aanwijzing der woonplaats van den individu, tevens van eene schriftelijke opgaaf der in hem voorgestelde tijpe vergezeld zij.

Men maakt van deze gelegenheid gebruik ter aanbeveling van het verzamelen van schedels. In de belangrijkste schedel-collectiën in ons Vaderland zijn Oost-Indische schedels nog steeds eene zeldzaamheid.

4. Ten einde eenige groote gapingen in onze geograpische en ethnographische kennis van de Ned. Oost-Indische Bezittingen aan te vullen, zijn nog altijd wenschelijk:

Eene breedere beschrijving der Palembangsche bovenlanden

5. Eene beschrijving van het Gouvernement van Makasar.

6. Eene beschrijving van het geheele eiland Halmaheira, of althans van de drie zuidelijke schiereilanden, daar het noordelijke in het Indisch Archief, deel I, reeds uitvoerig door den heer WILLER beschreven is.

7. Eene beschrijving van de zoogenaamde Papoesche eilanden, tusschen Halmaheira en Nieuw-Guinea.

8. Eene beschrijving van de Soela-eilanden.

9. Men vraagt eene zooveel mogelijk juiste beschrijving van den handel, die plaats vindt te *Palo*, aan de Westkust van Celebes, en te *Parigi*, in de baai van Tomini.

10. Men verlangt eene omstandige besehrijving der verschillende volk-

stammen, die den Archipel bezuiden de straat van Singapoera en dien van Lingga bewonen, voornamelijk met vermelding hunner afkomst, taal en gebruiken.

11. Eene dergelijke beschrijving der Bajau's, Orang-laut, enz., of in 't algemeen van al die inlandsche stammen, die den meesten tijd op zee in hunne praauwen doorbrengen, waar zij zich met de vischvangst, tripangvangst enz. generen.

12. Men vraagt eene beschrijving der op vele plaatsen verschillende gebruiken en feestelijkheden, die onder de inlandsche bevolking van het eiland Java, bij besnijdenis, huwelijk, begrafenis en dergelijke, plaats hebben, en waarbij vooral het onderscheid der standen veel invloed uitoefent.

De Vorstenlanden komen hier minder in aanmerking, daar zij in dit opzigt beter dan de andere Residentiën op Java bekend zijn.

13. Welke zijn de volksvermakelijkheden der Javanen, zoowel diegene, welke men overal op Java, of althans in de meeste residentiën, aantreft, als zulke, die slechts aan enkele distrikten eigen zijn? Hoe hebben zij plaats? Wat is haar waarschijnlijke oorsprong? In hoever kunnen zij geacht worden het eigendommelijke volkskarakter uit te drukken?

Feesten als bedoeld in Vr. 12, zijn hier uitgezonderd, en de *meest bekende* der in deze vraag bedoelde volksvermakelijkheden komen, daar zij reeds dikwijls beschreven werden, thans voor die beschrijving niet meer in eene eerste plaats in aanmerking.

14. Welke zijn die zeden en gewoonten en de vooroordeelen der Javanen, wier kwetsing de Europeaan op Java, in zijn' omgang met den Inlander, niet alleen goedschiks kan, maar, ter bevordering der meest mogelijk goede verstandhouding met hem, ook daarenboven zorgvuldig behoort te vermijden?

15. Er wordt verlangd eene zoo veel mogelijk volledige beschrijving van het maatschappelijk leven in eene Javaansche dèsa of dorpgemeente. Onder anderen wordt gevraagd: Welk onderscheid in rang of in regten bestaat er tusschen de verschillende inwoners? Wie zijn de Sĕntânâ's? Welke zijn de vereischten van geboorte of anderzins, om het Bĕkĕlamt te kunnen bekleeden? Welke zijn de regten en verpligtingen van den Bĕkĕl? Hoe en naar welke regels geschiedt de verdeeling der sawah's en andere akkergronden? Zijn de akkergronden gemeentegronden, of heeft

er ook particulier grondeigendom plaats? Waardoor is dit regt van eigendom dan verkregen? Waarin bestaat het particulier eigendomsregt op het water tot bewatering der sawah's? Welke inwoners zijn tot het doen van heerediensten verpligt? Wie zijn daarvan uitgezonderd? Welk aandeel verkrijgen zij, die geen rijstvelden ter bearbeiding ontvangen hebben, in den rijstoogst? Welke regten hebben de inwoners op de onbebouwde of zoogenaamde woeste gronden, die tot hun dèsa behooren? Kan iemand door ontginning van een gedeelte daarvan zich eenig particulier grondeigendom, of eenig ander voorregt, verwerven? Hoe en naar welke regels heeft de repartitie van de op te brengene padjĕg of landrente plaats?

De beschrijving van deze en van alle andere merkwaardige bijzonderheden, die het maatschappelijk leven van eene Javaansche dorpgemeente kunnen schetsen, verlangt men door een statistiek van een dèsa opgehelderd te zien, met opgave van de dèsa en het gewest, dat men bepaaldelijk op het oog heeft, en welke afwijkingen daarvan in andere gewesten of dèsas aan den beantwoorder bekend zijn.

Het spreekt van zelf dat men op de kennis der Javaansche termen, waar die te pas komen, grooten prijs stelt.

16. Wordt gevraagd eene *naauwkeurige* omschrijving van *alle* zaken, die door de priesters volgens het Mohammedaansche regt worden beslist.

17. Uit welke priesters zijn de *priesterraden* zamengesteld, en welke vereischten moeten zij bezitten om tot leden van die raden te kunnen worden benoemd? met opgave hoe en waar dit in de verschillende streken van Java verschilt?

18. Onder de Javanen leefden weleer stammen, die dezelfde taal spraken, maar zich van hen onderschéidden door het betrachten van bijzondere plegtigheden bij huwelijken, geboorten en sterfgevallen. Men noemt ze *Kalang*, *Pinggir* en *Gadjah-mati*.

In de *Nawålå Pradåtå* (art. 24) wordt van deze stammen genoeg gezegd tot opwekking, niet genoeg tot bevrediging der nieuwsgierigheid. Maar dit blijkt er althans uit, dat het onder de regering van PAKOE-BOEWÅNÅ den II[den], nog der moeite waardig werd geacht te bepalen, dat het kind, onder de *Kalang's*, den staat des vaders, onder de *Pingir's* en *Gadjah-mati's*, dien der moeder volgt.

De aanteekeningen van MOUNIER op dat Wetboek (*Tijdschrift van N. I.* Zesde Jaargang, I[ste] deel), herhalen eenige der reeds door RAFFLES, in zijne *History of Java*, ter nedergeschrevene overleveringen omtrent den oorsprong der Kalang's. Zij verspreiden niet veel licht over het onderwerp.

Tijdens de scheiding van het Mataramsche Rijk, waren de Kalang's nog talrijk. De akte van verdeeling van het jaar 1755, wijst aan elk der beide Vorsten een getal van 3000 *tjatja's* van den stam der *Kalang's* toe.

De tegenwoordige orde van zaken heeft de onmiskenbare strekking om de ineensmelting der opgenoemde stammen met de overige Javanen te bespoedigen. Wil men derhalve omtrent de Kalang's, Pinggir's en Gadjahmati's berigten opzamelen, geschikt om de bestaande duisterheid te doen ophouden, dan behoort het onderzoek niet te worden uitgesteld.

Het Instituut voor de Taal- Land- en Volkenkunde van Neêrl. Indië vraagt:

a. Zijn heden nog onder de Javanen bekend de benamingen van *Kalang*, *Pinggir* en *Gadjah-mati?*

b. Hoe groot is hun aantal in de verschillende provinciën of distrikten van Java?

c. Wat is de oorsprong dier stammen, ook volgens hunne eigene overlevering?

d. Wat was hun toestand onder de oorspronkelijke vormen van het Javaansch bestuur, bij voorbeeld, onder de regering van den tweeden Pakoe-boewânâ? Leefden zij toen in afzonderlijke dessa's, onder eigene hoofden? Waren zij aan bijzondere lasten of dienstbaarheden onderworpen? Oefenden zij bepaalde beroepen uit en waren de overige hun verboden?

e. Welke bijzondere plegtigheden waren eertijds en nu nog bij hen in gebruik, en wat is de beteekenis van deze?

f. Wat is hun tegenwoordige toestand, zoo wel maatschappelijk, als godsdienstig?

g. Zijn zij van de overige Javanen door ligchaamsbouw en gelaatstrekken onderscheiden? Zoo ja, dan zouden ophelderende teekeningen belangrijk zijn.

19. Eene wetenschappelijke Verhandeling over de inlandsche muziek op het eiland Java.

20. Men vraagt eene zoo volledig mogelijke opgave der voorouderlijke wettelijke gebruiken, *hadat*, zoo als die bij de bevolking in het gebied der Westkust van Sumatra bestaan, en wel met vermelding van de oorspronkelijke spreuken, waarin die *hadat* vervat is, in de landtaal.

OUDHEIDKUNDE EN GESCHIEDENIS.

21. Gelijk overal elders, zoo worden ook op Java, als overblijfsels van vroegere onbeschaafde of minder beschaafde bewoners, eene menigte uit verschillende steensoorten bewerkte voorwerpen gevonden, wier bestemming en gebruik als wapenen, werktuigen of gereedschappen, in eenen tijd waarop de bewerking van metalen nog niet bekend of algemeen ingevoerd was, als genoegzaam zeker kunnen worden aangenomen.

In den laatsten tijd is de aandacht ook op Java, meer dan vroeger, op dergelijke, aldaar voorkomende, overblijfsels gevestigd.

Als bouwstoffen en tot voorbereiding van een opzettelijk onderzoek omtrent dit onderwerp wenscht men te vernemen:

a. Wáár die steenen werktuigen, wapenen enz. op Java, Sumatra, Borneo en Bali, of ook op andere eilanden onzer Oost-Indische Bezittingen, *als overblijfsels eener vroegere bevolking of eerste beschaving* gevonden worden?

Wáár en in welke gedeelten vooral op Java? — Bevestigd zich daarbij de opmerking, dat zij niet, of zeer zelden, in het oostelijke gedeelte van Java, dat rijk is in prachtige steenen gebouwen en beelden, voorkomen, en daarentegen in groote menigte gevonden worden in de westelijke gedeelten, waar die oude overblijfsels van bouw- en beeldhouwkunst ontbreken? Zoo ja, welke redenen meent men hiervan te kunnen geven?

b. Welke zijn de vormen, afmetingen en steensoorten dier oude werktuigen enz.? Waarin onderscheiden zich die steenen voorwerpen (*wiggen,*

hamers, bijlen, messen, speer- en pijlpunten, net- en spinsteenen enz. enz.) van dergelijke die nog bij naburige wilde volken in gebruik zijn, — en waarin komen zij daarmede overeen?

c. Welke is de meening van de inwoners omtrent hunnen oorsprong en gebruik? Kennen zij aan die voorwerpen ook eenige heiligheid en kracht toe, of stellen zij hun bezit om andere redenen op eenigen prijs? Zoo ja, welke zijn die redenen?

d. Onder welke omstandigheden en bijzonderheden, door behoorlijk gezag hebbende en vertrouwen verdienende opgaven gestaafd, werden zij gevonden? In welke lagen? op welke diepte? met welke andere voorwerpen? enz.

Zie bl. X *van het Overzigt in het* 2de *Deel.*

Men zie hetgeen de heer BRUMUND schreef in zijne Indiana, II, bl. 101, en verder Tijdschrift voor de wis- en natuurkundige wetenschappen, uitgegeven door de 1ste Klasse van het Koninkl. Nederlandsch Instituut. Amst. 1852, Deel V, bl. 106 en volgg., en Nederl. Staats-Courant van 5 April 1859, n°. 81, Bijvoegsel, bl. 1*b* en bl. 2*a*.

22. Men vraagt eene geschiedenis der Portugezen in den Oost-Indischen Archipel, waarin voornamelijk in het licht gesteld worden de aard en de invloed hunner heerschappij in die streken, benevens de redenen van haar verval, en waarin al datgene wordt aangetoond, wat nog heden van dien invloed in taal, zeden en gewoonten overig is, en in eene eerste plaats ook dat gedeelte der bevolking wordt beschreven, dat nog steeds naar hen genoemd wordt. Alle belangrijke bijdragen ter beantwoording van deze vraag zullen welkom wezen.

DE

BANDJERMASINSCHE AFSCHUWELIJKHEID.

In de inleiding van een belangrijk werk over Borneo's Wester Afdeeling [1] wordt ter loops melding gemaakt van de vestiging van zekeren Alexander Hare in een ander gedeelte van dat groote eiland. Later heeft een ander verdienstelijk schrijver [2] iets meer omtrent het bewuste onderwerp medegedeeld; maar zijn bestek dwong hem, zich tot algemeene trekken te bepalen en uitvoerige bijzonderheden te vermijden. Die bijzonderheden zijn dan ook niet algemeen bekend en verdienen echter der vergetelheid onttrokken te worden, als bijdragen tot de juiste waardering van het bestuur van Sir Stamford Raffles, toen hij de waardigheid bekleedde van Luitenant-Gouverneur van Java en onderhoorigheden.

Toen Raffles zich in 1810 te Malakka ophield, ter uitvoering van den hem door Lord Minto opgedragen last om betrekkingen aan te knoopen met de onder het Nederlandsch gezag staande Vorsten van den Oosterschen Archipel, was in die stad gevestigd een landgenoot, de heer Alexander Hare, die een vrij uitgestrekten handel dreef, en onder anderen kort te voren twee vaartuigen had afgezonden naar Ban-

[1] *Borneo's Wester Afdeeling enz.*, door P. J. VETH, Deel I, p. LVI.

[2] H. D. LEVYSSOHN NORMAN, *De Britsche Heerschappij over Java en onderhoorigheden in* 1811—1816, p. 98—100.

djermasin. Maar het was geen gewone ruilhandel, dien Alexander Hare, beoogde; hij wist dat Bandjermasin in het jaar 1809 door de Nederlandsche Autoriteiten was verlaten en dat de Sultan vruchteloos had gevraagd, zich onder de Britsche bescherming te mogen stellen; hij wist mitsdien dat Bandjermasin, als het ware, door de Europesche beschaving was verstooten, en dit juist was het, waardoor Bandjermasin in zijne schatting was geworden eene aanlokkelijke verblijfplaats, want A. Hare had eene levenswijs gekozen, die zelfs door de Oostersche inschikkelijkheid werd veroordeeld. Zijne handels-expeditiën naar Bandjermasin hadden daarom ook ten doel gehad, het verkrijgen van eenen afstand van grondgebied, alwaar hij zich met zijne talrijke, meest *vrouwelijke* volgelingen zou kunnen vestigen, ontslagen van de lastige nabuurschap van eene Europesche Maatschappij. De Sultan, die zich wel onder de Britsche vanen wilde scharen, maar zeer wel inzag dat de bloote vestiging van eenen Engelschen gelukzoeker zijn gezag wel ondermijnen, maar hem geene bescherming verleenen zou, gaf op de voorstellen die hem van wege A. Hare gedaan werden, een ontwijkend antwoord.

In de ontwerpen door Raffles te Malakka gevormd en door hem schriftelijk aan Lord Minto bekend gemaakt, was Borneo niet vergeten. Op dat eiland vooral moest, na de verovering van Java, de aandacht der Britsche ambtenaren gevestigd worden, ten einde door territoriaal bezit, de rijkdommen van allerlei aard, in den grond verborgen aan den dag te brengen [1]. Geen wonder derhalve dat Raffles een gënegen oor leende aan de plannen van Hare, en hem de belofte deed dat, Java eenmaal in de Britsche magt zijnde, zijne vestiging te Bandjermasin krachtig zou worden ondersteund.

Na de verovering van Java in 1811 verliet Hare Malakka en kwam Raffles aan zijne belofte herinneren; het vestigen van een Engelsch etablissement te Bandjermasin en de benoeming van Hare tot Resident daarvan, waren de gevolgen van deze herinnering.

Nadat de nieuwe Resident namens zijn Gouvernement met de Sultan een gewoon kontrakt van suzereiniteit had gesloten, begon h

---

[1] *Memoir of the life and public Services of* Sir STAMFORD RAFFLES, p. 59 en 60.

te zorgen voor de verwezenlijking van zijn geliefkoosd ontwerp, en wist van den Sultan de vergunning te verkrijgen om zich te mogen vestigen in het landschap Molukko, gelegen in het zuidelijk schiereiland van Borneo, grenzende ten noorden aan de Sultans landen en overigens aan de zee.

Een ooggetuige, die de plaats in 1817 bezocht, zegt er van, dat de grond vruchtbaar en voor allerlei kultures geschikt is. Uitgestrekte vlakten, door langzaam rijzende heuvelen en bergen afgewisseld, geven aan het land eenige overeenkomst met sommige gedeelten van Java. In het lage hout krielde het destijds van herten, terwijl de paarden en het hoornvee weelderig tierden in de voedzame grasvelden. De bosschen leveren deugdzaam hout op, waarvan het vervoer wordt begunstigd door rivieren, ver landwaarts in bevaarbaar [1].

Toen Hare van dit land bezit nam was er geene noemenswaardige bevolking. Om daarin te voorzien wist hij van Raffles te verkrijgen, dat vele Javanen derwaarts werden gebragt. "Meer dan 5000 men-"schen (dus zegt de reeds aangehaalde ooggetuige), zoo mannen, "vrouwen als kinderen, hetzij onder den naam van bannelingen, hetzij "onder dien van vrijwilligers, werden tot dat einde van Java verzon-"den, waarvan echter een gedeelte de vaartuigen, die hen moesten over-"voeren, heeft afgeloopen en een ander gedeelte is gedeserteerd, zoodat "het grootst aantal Javanen alhier zelden hooger is geweest dan 3000. "Voor het vervoer derzelven, hetgeen meestal door eenige schepen van "den heer Hare geschiedde, betaalde het Gouvernement in den beginne "25 ropijen per hoofd en 4 ropijen per maand voor onderhoud, doch "deze betalingen zijn naderhand verminderd en hebben eindelijk geheel "opgehouden. Deze lieden werden te Poelo Lampeh geplaatst en ge-"beeigd om, ieder voor zich zelf, een huis te bouwen en daar achter "een tuin aan te leggen. Zij werden afgedeeld in kampongs en over "de gansche bevolking had de heer Hare een hoofd aangesteld, onder "den naam van *Tomongong*, terwijl elke kampong bestuurd werd door een *Demang*."

---

[1] Brief van den Kommissaris van BOECKHOLTZ dd. 21 Januarij 1817.

Een korps *Djajang Sekars* was met de politie belast en maakte met eenige piekeniers en Chinezen een aantal van 150 gewapende manschappen uit.

Men beschuldigde Hare van geringe zorg te hebben gedragen voor de voeding en kleeding van zijne onderhoorigen, en velen hunner met nutteloozen arbeid te hebben bezig gehouden. "Men ziet hier bij "voorbeeld (zoo zegt dezelfde ooggetuige) het geraamte van een huis, "dat zich boven den kruin der hoogste boomen verheft, voor des land-"heers verblijf bestemd was en op 1065 palen, 80 voet boven den "grond, staat. Daaraan hebben, gedurende twintig maanden, dagelijks "meer dan honderd Javanen gewerkt, en niet ver van daar staat een "ander huis, omringd van eenen zeer hoogen *pagger*, waarin wederom "kleinere woningen zijn, tot verblijf dienende van de huisgenooten der "*vrouwelijke* kunne."

Te Kurrow had de heer Hare eene verschansing van palissaden en eene kampong doen oprigten, in de nabijheid van een groot bosch, "waar men bezig was hout te kappen, om een schip van ruim 400 ton "voor hem te bouwen [1]." Er was eene goud- en diamantmijn geopend en er werden allerlei proeven genomen om den vruchtbaren bodem te benuttigen, waarvan de heer Hare evenwel weinig voordeel trok.

"Hij had intusschen (dus lezen wij verder [2]) zijn oogmerk bereikt; hij "bezat een kostbaar land, alwaar hij een afgezonderd en onafhankelijk "verblijf had en welks gemis aan bevolking vergoed werd door een aan-"zienlijk aantal Javasche ingezetenen, die hem door zijnen te toegeven-"den beschermer en vriend, den heer Raffles, ten koste van het Gou-"vernement werden toegezonden en onderhouden, terwijl door de oog-"luiking van den Resident, die hij zelve was, de landheer van Mo-"lukko die vrijheid had om zonder eenige tolbetaling handel te drijven "en ongestoord te monipoliseren in *zout*, welk artikel in den oosthoek "van Java, misschien alleen ten zijnen behoeve, op zulke lage prijzen

[1] Het schip is voltooid geweest en heeft onder den naam van *Borneo* verscheidene jaren gevaren.

[2] Ut supra.

"is gehouden. Dan, na het vertrek van Lord Minto [1], verminderde "en verviel eindelijk de invloed van den heer Raffles, en daarmede ook "de hulp die Hare, tot dus ver, van hem had genoten. De geldelijke "onderstanden werden geknot en hij genoodzaakt naar nieuwe mid-"delen uit te zien, tot onderhoud van de groote menigte menschen die "op zijn land waren en nog niet geleerd hadden uit den grond hun "bestaan te zoeken. Hij ging toen over tot eene daad waartoe hij zich "als Souverein van het land (Molukko) geregtigd achtte. Hij rigtte "namelijk eene munt op, waarin hij tinnen en koperen duiten liet "slaan van minder waarde dan de oude Compagnies en Javasche dui-"ten. Deze duiten gaven veel voordeel en gerief in de betaling van "het volk; doch zij zijn thans (1817) gedaald tot op 100 procent "verlies. Te Bandjermasin verminderen zij nog dagelijks in waarde, "vermits de dwang, waaronder men lag, om dat valsche geld voor "goede munt aan te nemen, sedert de vestiging van het Nederlandsch "bestuur is weggenomen."

Tot goed verstand van hetgeen verder met den heer Hare voorviel is eene korte staatkundige herinnering onvermijdelijk.

De Gouverneur-Generaal Daendels had in het jaar 1809 het Nederlandsche etablissement van Bandjermasin, als te kostbaar, opgebroken, na de forten *Tatas* en *Tabanioe*, met eenig oorlogsmateriëel te hebben overgegeven aan den Sultan, die de waarde daarvan, bij ontstentenis van gereed geld, betaalde met eenen zuiveren diamant. In 1812 herstelde Raffles het etablissement en Bandjermasin werd een der onderhoorigheden van Java, bepaaldelijk bestemd, gelijk wij reeds gezien hebben, tot een verblijf voor gedeporteerde Javanen. Toen in 1816 de Nederlandsche Kommissarissen-Generaal met de Britsche Luitenant-Gouverneur en Raden onderhandelden over de bij het vredestraktaat bepaalde teruggave der Nederlandsche Bezittingen in den Oosterschen Archipel, ontstond ten aanzien van Bandjermasin verschil. Van de Nederlandsche zijde werd beweerd, dat, vermits krachtens het vredestraktaat,

---

[1] Lord MINTO verliet Calcutta om naar Engeland terug te keeren, in de maand November 1813 (Zie *Memoir* enz. p. 195.)

aan Nederland moest worden teruggegeven al wat op den 1sten Januarij 1803 Nederlandsche bezitting was, Bandjermasin daaronder moest begrepen worden; de Engelschen daarentegen wilden van geene *teruggave* hooren, bewerende dat zij slechts konden *teruggeven*, wat zij hadden veroverd. "Banjermasin (zeiden zij) behoort niet tot deze kategorie; wij vonden "het door u verlaten; het was niet begrepen in het conquest van 1811; "wij hebben ons, na dien tijd, krachtens eene overeenkomst met den "Sultan, daar gevestigd; wij willen er niet gevestigd blijven en zullen "de plaats *verlaten*, maar wij hebben de bevoegdheid niet ze u *over te* "*geven*; wilt gij u, na ons vertrek, daar andermaal vestigen, dan moet "gij u met den Sultan deswege verstaan."

Onder gewone omstandigheden zou deze bewering der Britsche ambtenaren geene zorg hebben gebaard aan de Nederlandsche Kommissarissen-Generaal, maar nu verontrustteden deze zich over eenen maatregel die, bij ontstentenis van genoegzame eenstemmigheid, de rust op Java kon in gevaar brengen, door het terugzenden derwaarts van een aantal gedeporteerden, waaronder zich zelfs personen bevonden die in vroegere rustverstoringen waren betrokken geweest. Van de Nederlandsche zijde werd dan ook voorgesteld dat er een voorafgaand gemeenschappelijk onderzoek te Bandjermasin zou worden ingesteld, maar van den Britschen kant werd dat voorstel ontwijkend beantwoord, tot dat men, geheel onverwachts, vernam, dat een Britsche Kommissaris *alleen* naar Bandjermasin was vertrokken.

Voor deze schijnbaar onheusche handelwijze bestonden bijzondere redenen. De heer Fendall, die in den aanvang van het jaar 1816 den heer Raffles als Luitenant-Gouverneur van Java was opgevolgd, en het gezag in handen had, toen de Nederlandsche Kommissarissen-Generaal op Java aankwamen, was eenigermate bekend geworden met de wijze waarop het land van Hare was bevolkt geworden. Aan den heer W. Boggie, Britschen Resident van Samarang, droeg hij op daaromtrent een naauwkeurig onderzoek te doen [1]. Het verslag van den heer Boggie

[1] In een gedrukt adres van den heer BOGGIE aan de Bewindhebbers der Engelsche Oostindische Compagnie, gedagteekend Londen den 31sten Augustus 1824, komt het-

schijnt den Luitenant-Generaal Fendall te hebben overtuigd dat er inderdaad, bij het opligten en verzenden van Javanen, van beiderlei kunne, naar Bandjermasin, zoo veel willekeur en onregt had plaats gevonden, dat zijn voorganger in het bestuur deswege in een hoogst berispelijk daglicht kon worden geplaatst. Een onderzoek, hetwelk dat gevolg hebben kon, moest eigenaardig uitgaan van het Britsch Bestuur *alleen*, met uitsluiting van het Nederlandsche Gouvernement. Van daar de zending van eenen Britschen Kommissaris, den heer Abraham, naar Bandjermasin en inzonderheid het vertrek van dien Kommissaris met eene overhaasting, die blijkbaar ten doel had eene ontmoeting te vermijden met den ambtenaar (den heer van Boeckholtz) van de Nederlandsche zijde bestemd om zich naar Bandjermasin te begeven.

De bevinding van den heer Abraham is ons niet bekend, maar zij laat zich eenigzins gissen uit eenen brief van den heer James Simpson, een Engelsch regtsgeleerde, wiens gevoelen de heer William Boggie in 1837 vroeg over een door hem aan Lord Melbourne ingeleverd Memorandum, betreffende hetgeen hij noemt "de Bandjermasinsche afschuwelijkheid" (*the Banjermassin enormity*). De heer Simpson zegt in dien brief, dat het bewuste memorandum en zijne bijlagen, duidelijk de volgende verbazende daadzaken (*astounding facts*) berigten:

1. Dat, in 1812, de heer Raffles, destijds Luitenant-Gouverneur van Java, een vriend aanstelde tot Resident van Bandjermasin op het eiland Borneo.

2. Dat de benoemde Resident (zekere A. Hare) van den Sultan van Bandjermasin wist te verkrijgen eene *persoonlijke* gift van 1400 vierk. mijlen lands.

3. Dat deze voorbeeldelooze en onbetamelijke (*indecent*) handeling werd gewettigd (*sanctioned*) en goedgekeurd door den heer Raffles.

---

terlijk het volgende voor: "Your petitioner was commanded by Mr. FENDALL's "Government to undertake a very laborious and very delicate investigation into the "circumstances attending the deportation of several thousands of the inhabitants of "Java to Bandjermasin, in the Island of Borneo. The result of this investigation, "as it was very important, your petitioner has no doubt is to be found among the "records of the Honorable Compagny in this country."

4. Dat de Resident vervolgens van den heer Raffles vroeg eene *b*
volking (!) voor zijn schaarsch bewoond grondgebied, en dat de he
Raffles aan dat vreemd verzoek voldeed, door hem toe te zenden al
Javanen, die zich wegens overtredingen bevonden in de gevangenissen v
Java, hem tevens toestaande 10 Sp. Matten per hoofd, om ze naar Bo
neo te vervoeren. Dat, vermits bijna al deze personen van de *mannely*
kunne waren, later een toevoer van *vrouwen* werd gevraagd! Dat daart
aanmoedigingen werden beproefd, maar dat, toen deze als een gevolg v
de gehechtheid der Javanen aan hun land en hunne betrekking
mislukte, de heer Raffles de vermetelheid (*audacity*) had een bevelschr
(*edict*) uit te vaardigen, waarbij aan de Residenten werd gelast alle *ve*
dachte personen (van beide kunne) naar Bandjermasin te zenden. D
eenige Residenten weigerden aan zulk een *schandelijk* (*profligate*) bev
te voldoen, doch dat anderen gehoorzaamden, zoodat gedurende dr
jaren en tot dat de heer Raffles door een ander werd vervangen,
Javanen aan de uitwerking van dat bevelschrift waren onderworpe
Dat het onderzoek door den heer Boggie gehouden en de inzage van
door hem overgelegde lijst bewezen, hoe ligtvaardig de meesten d
slagtoffers van hunne gezinnen afgescheurd en ter slavernij gedoem
werden, en dat zelfs aan de meesten geen misdrijf hoegenaamd ko
worden ten laste gelegd.

5. Dat op deze wijze ongeveer 3167 onderdanen der Britsche Kro
werden *geroofd* (*kidnapped*) en ter slavernij gedoemd, van welk aan
453 zijn gestorven, 1100 naar de bosschen gevlugt, 1075 als *vr*
menschen naar Java teruggezonden door de, ten gevolge van het ra
port van Boggie afgevaardigde Kommissarissen, terwijl 529 ande
door die Kommissarissen (blijkbaar zonder voldoende redenen) werd
achtergelaten om een op stapel staand schip te voltooijen.

6. Dat het straks genoemde bevelschrift (*edict*) van den heer Raffl
uitgevaardigd den 31sten Mei 1813, lijnregt in strijd was, eensdeels m
de Parlementsacte (51, Geo. III, Cap. 23) waarbij, anderhalf jaar
voren, dusdanige deportatiën waren verklaard te zijn *felonie* en str
baar met transportatie gedurende 14 jaren, en ten anderen met de pr
clamatie door Raffles zelf uitgevaardigd om gevolg aan voornoem

parlementsacte te geven, weinig meer dan drie maanden voor dat hij die wet zoo grovelijk verkrachtte [1].

Bij het beoordeelen der mededeelingen van den heer W. Boggie dient niet te worden verzwegen, dat hij persoonlijk gebeten was op den heer Raffles, die hem gedurende zijn ambtenaarschap op Java, volgens zijn voorgeven, verongelijkt had; men dient derhalve geene andere beschuldigingen aan te nemen dan dezulken die door bewijzen gestaafd zijn, of door bekende omstandigheden een hoogen graad van waarschijnlijkheid hebben verkregen. Onder de punten die als waar kunnen worden aangemerkt, behoort het 2de en evenzoo de *qualificatie* in het 3de punt aan de vereenigde handeling van Hare en Raffles gegeven, daar het van algemeene bekendheid is, dat het aan alle Britsche ambtenaren uitdrukkelijk is verboden geschenken aan te nemen van de oostersche Vorsten, met wie zij ambtshalve in aanraking komen. Dit is, nog niet lang geleden, gebleken in het geval van Sir James Brooke, die, als Britsch Consul bij den Sultan van Boerné, de steenkolenmijnen, hem door dien Vorst geschonken, niet heeft mogen behouden, maar ze heeft moeten afstaan aan de Borneo-Maatschappij.

Wat nu het 4de punt van beschuldiging betreft, wij hebben het daarin vermelde *edict* van Raffles van 31 Mei 1813 niet onder de oogen gehad, maar hebben kennis aan zijne *circulaire* van den 28sten April 1815 [2], die allezins bevestigt dat, tot dien tijd althans, geene vaste beginselen bestonden omtrent het zenden van Javanen naar Bandjermasin, zoodat gedurende de jaren 1812, 1813 en 1814 en gedeeltelijk nog in 1815 willekeur de eenige regel was. En wanneer wij nu de beginselen in de circulaire voorgeschreven van nabij beschouwen, dan kan niet worden ontkend, dat zij geenszins geschikt waren de deur te sluiten tegen onregt en misbruiking van magt. In de circulaire wordt, behalve over geheel vrijwillige emigranten, gesproken van twee kategoriën van personen, namelijk:

---

[1] Zie Bijlage N°. 1.

[2] Zie Bijlage N°. 2, zijnde het afschrift van de bewuste circulaire, berustende in het Archief van Pasoeroean.

a. Misdadigers veroordeeld tot dwangarbeid en deportatie, bij een door den Luitenant-Gouverneur bevestigd vonnis van den regter.

Dat aan dezulken Bandjermasin tot verblijf werd aangewezen, zullen wij niet afkeuren. De voorwaarden dat zij door den Regter moesten zijn veroordeeld, snijdt elke willekeurige toepassing af.

b. Vagebonden en personen, schuldig, hetzij aan kleine diefstallen, hetzij aan herhaalde kleine overtredingen, die hen wel tot onwaardige en ongeschikte leden der maatschappij maken (*unworthy and improper members of society*) en daarom hunne verwijdering eischen, maar evenwel niet op gelijke lijn met dezulken die, ten afschrik van anderen, veroordeeld zijn tot dwangarbeid in een ver afgelegen land.

In de toepassing van dit voorschrift kan veel willekeur geheerscht hebben, wel eenigzins, maar niet genoegzaam beteugeld door het vereischte, "dat het bevel tot verzending moest onderteekend worden door den Luitenant-Gouverneur." Men kan zich eenig denkbeeld van het ongenoegzame van die voorzorg maken, wanneer men, onder een staat van bannelingen, door Hare opgemaakt den 31sten Julij 1816, de aanmerking leest: "dat hoezeer alle documenten, met de bannelingen ontvan- "gen, zijn bewaard geworden, de lijsten zoo verward en onvolledig zijn, "dat hij zijn staat hoofdzakelijk heeft moeten zamenstellen uit een ge- "houden onderzoek [1]." Aan die verzendingen werd een glimp van menschlievendheid gegeven door de verklaring, dat zij plaats hadden "om den "persoon buiten de verzoeking tot het begaan van misdaden te plaatsen en hem de gelegenheid te geven om op eene eerlijke wijze zijn levensonderhoud te verdienen;" maar treedt op deze wijze het gezag niet op een hoogst gevaarlijk terrein en stelt het zich niet bloot om het werktuig te worden van de wraakoefeningen en de willekeur der hooge en lage plaatselijke ambtenaren, Europesche zoowel als Inlandsche?

Maar hetgeen vooral gevaarlijk moet worden geacht, is het voorschrift om zoo veel doenlijk *jonge vrouwen* te zenden. Na te hebben gesproken van de wenschelijkheid dat de bevolking van het nieuwe etablissement uit personen van beide kunne besta, zegt de circulaire: "De Luite-

---

[1] Zie Bijlage No. 3.

"nant-Gouverneur verlangt dat aan de inlandsche ambtenaren het bevel "worde gegeven om, hetzij door kleine geschenken, hetzij door het af-"lossen van hare schulden, jonge vrouwen over te halen om vrijwillig "naar Bandjermasin te vertrekken. Degenen die zich daartoe genegen "zullen verklaren, zullen vervolgens gereed worden gehouden om te "worden ingescheept." Hier geldt de algemeene aanmerking, dat een verlangen van den Landvoogd, door eenen ligtzinnigen en gedienstigen Resident aan de inlandsche hoofden kenbaar gemaakt, veelal beschouwd wordt als een *bevel*, waaraan, onverschillig hoe, moet voldaan worden. Hetgeen het bewuste voorschrift nog bedenkelijker maakte was deze bijvoeging: "Ten aanzien van dit onderwerp zal de heer Hare zich waarschijn-"lijk tot u wenden en gij zijt gemagtigd hem elke hulp te verleenen, "waaruit geene uitgaven voor het Gouvernement kunnen voortvloeijen."

Wat nu de inzigten van Hare omtrent dit onderwerp waren, lezen wij uit een memorandum van zijne hand, hetwelk bij eene latere circulaire van den 31sten Augustus 1815 aan alle Residenten op Java werd gezonden, "*als een door den Luitenant-Gouverneur gewettigd voorschrift.*" In dat memorandum wordt gezegd: "Met referte tot § 4 van de onlangs uit-"gevaardigde circulaire over dit onderwerp, moet men vreezen dat het "stelsel van vrijwillige verhuizingen, geen genoegzaam aantal vrouwen "zal opleveren, zoo het niet door de plaatselijke autoriteiten wordt "geschraagd. Het zou den maatregel, waarvan het Gouvernement de "noodzakelijkheid inziet, zeer bevorderen, zoo de Resident de inland-"sche districtshoofden gelastte, pogingen aan te wenden om vrouwen "van *goed gedrag* over te halen door middel van kleine voorschotten. "Vrouwen van *losse zeden*, die schadelijk voor de Maatschappij zijn, "als de aanleiding tot de meeste overtredingen waaraan de mannen zich "schuldig maken, zijn geschikte voorwerpen om te worden weggezon-"den. Eene goede politie eischt dit, ook in het belang der rust. Men "verwacht dat van deze soort velen zullen worden gevonden; zij zijn "gemakkelijk te onderscheiden en vallen niet in de termen om voor-"schotten te bekomen."

De heer Hare schijnt in zijn memorandum vooral het oog te hebben gehad op de *Ronggengs* of dansmeiden, die inderdaad gemakkelijk

door haar beroep te onderscheiden, en in den regel geene Lucre[illegible] zijn. Men mag het intusschen voor de Javaansche Bayaderen als [illegible] gelukkige omstandigheid beschouwen, dat de Javanen in het algem[illegible] en de Hoofden in het bijzonder in hoogen mate op de openbare d[illegible] vertooningen zijn verzot, zoodat er bij hen meer geneigdheid zal [illegible] ben bestaan om de bevelen van Raffles, ten aanzien van de *Rongge*[illegible] te weerstreven, dan ze te behartigen. Door Hare zelf weten wij in[illegible] schen dat die bevelen zijne kolonie met een vrij aanzienlijk getal v[illegible] wen hebben verrijkt, want in zijn reeds vermeld rapport van 31 J[illegible] 1816 stelt hij het aantal vrouwelijke gedeporteerden op.........[illegible]
Onder dezen waren, zegt hij, regterlijk veroordeelden.......80
Vrouwen die hunne gedeporteerde mannen hadden vergezeld.137

[illegible]

De overige....... [illegible]

zijn (zegt hij verder) zonder sententiën weggezonden ter zake van sl[illegible] gedrag. Het verdient ook opmerking, dat in het opgegeven getal van [illegible] vrouwen, niet minder dan 451 onder de *levenslang* gedeporteerden [illegible] ren opgeschreven [1]. Voorwaar men zal te vergeefs een tweede l[illegible] zoeken, waar het geoorloofd beroep van danseres en de presumtie [illegible] onkuischheid met zulke strenge straffen werden bezocht, en men k[illegible] mitsdien tot de slotsom, dat zoo al de beschuldiging van den [illegible] Boggie overdreven mag zijn "dat 3167 onderdanen der Britsche Kr[illegible] werden geroofd (*kidnapped*) en tot slavernij gedoemd," die beschuldig[illegible] als bewezen mag beschouwd worden ten aanzien van de 245 vrou[illegible] in het rapport van Hare genoemd.

Wij hebben reeds gezien dat en waarom van de Britsche zijde [illegible] gemeenschappelijk overleg met de Nederlandsche ambtenaren ten [illegible] zien van het terugzenden der Bandjermasinsche gedeporteerden w[illegible] vermeden. Bij de aankomst op Java van elk transport had een ni[illegible] onderzoek plaats, ditmaal door gemengde Commissiën, hetwelk on[illegible]

[1] Zie Bijlage N°. 3.

mijdelijk was omdat de bannelingen werden aangebragt met Engelsche vaartuigen en het onderzoek mitsdien geschiedde onder de Britsche vlag, terwijl men zich van de Nederlandsche zijde verzettede tegen het ontschepen der gedeporteerden, tenzij een nader onderzoek voorafging, gevolgd door eene bepaalde uitspraak van het Nederlandsche gezag, te noodzakelijker omdat zich onder de bedoelde personen ook staatkundige bannelingen bevonden. Een enkel voorbeeld zal het nut van die voorzorgen in een helder licht plaatsen.

Onder het bestuur van Raffles was naar Bandjermasin gezonden zekere Pangeran Radja Laut-an, zoon van den verbannen Cheribonschen Prins, Radja Kanoman. Terwijl over de Bandjermasinsche gedeporteerden te Batavia werd onderhandeld, ontstonden in December 1816 ernstige onlusten in de Krawangsche en Cheribonsche distrikten [1] en vernam men dat een gedeelte der opstandelingen tot leus had aangenomen de nabijzijnde terugkomst van het gebannen hoofd, dien zij als hunnen Heer wilden te gemoet gaan. Ter 'zelfder tijd kreeg het bestuur te Batavia kennis dat de bewuste persoon zich onder den valschen naam van *Mas Achmad*, aan boord van het te Soerabaja aangekomen schip "Princess Charlotte" bevond, en nu gaven de Nederlandsche Kommissarissen-Generaal in allerijl aan den Resident van Soerabaja het bevel om zich van Mas Achmad en zijn gevolg meester te maken en ze in verzekerde bewaring te plaatsen. Van de Britsche zijde werd deze daad aanvankelijk beschouwd als eene schending der Britsche vlag, eene bewering waaraan echter geen verder gevolg werd gegeven, omdat waarschijnlijk de overtuiging ontstond, dat de handeling in de gegeven omstandigheden onvermijdelijk was, vooral tegenover het onloochenbaar feit dat de gezagvoerders der vaartuigen, die de bannelingen van Bandjermasin terugbragten, aldaar van den Britschen Kommissaris het schriftelijk bevel hadden ontvangen, "om ze op Java aan land te zetten."

Wat hiervan ook zij, door de geschikte maatregelen der Nederlandsche Kommissarissen-Generaal en de medewerking der Britsche ambte-

[1] Het *Tijdschrift van Ned. Indië*, III[de] Jaargang, II[de] Deel p. 304, bevat eenige bijzonderheden omtrent dezen opstand.

naren liep het opbreken van de inrigting te Bandjermasin zonde verdere rustverstoring op Java af. Het verder lot van de onderschei den soorten van gedeporteerden blijkt niet, maar het is waarschijnlijk dat de staatkundige bannelingen later werden vervoerd naar de Molukkos, dat de regterlijk veroordeelden naar luid van de tegen hen bestaande vonnissen werden behandeld en dat eindelijk de personen die op de reeds beschrevene ligtvaardige wijze waren opgeligt en weggevoerd op vrije voeten zijn gesteld. Wat er geworden is van de 529 Javanen die, volgens het berigt van den heer Boggie, te Bandjermasin waren gelaten om het op stapel staande schip van den heer Hare te voltooijen, wordt niet opgegeven.

Verdient de hulp door Raffles verleend, om Hare van *menschen* te voorzien, de hoogste afkeuring uit een zedelijk en staatkundig oogpunt, zij was in betrekking tot de geldmiddelen van het hem toebetrouwde Gouvernement niet minder verwerpelijk. In de jaren 1812 1813, 1814, 1815, tot en met ult° April 1816, bedroegen de uitgaven van het bannelings-etablissement 649,685 en de ontvangsten slecht 92915 Java-ropijen, zoodat het nadeelig slot in ruim vier jaren was gestegen tot 556770 Java ropijen [1].

Nadat Bandjermasin weder was geworden eene Nederlandsche bezitting schijnt men aanvankelijk den heer Hare ongemoeid te hebben laten wonen op het land Molukko, misschien om hem den tijd te geven zijn schip *Borneo* te voltooijen. Inmiddels werd de vraag, wat verder te zijnen aanzien moest geschieden, ernstig overwogen. Dat men hem gaarne van daar zou zien vertrekken, behoeft ter naauwernood gezegd te worden; maar op welke wijze zou dat doel, zonder onbillijkheid, kunnen worden bereikt? ziet daar wat te beslissen stond. Zoo de Sultan hem het land Molukko inderdaad in vollen eigendom en met zekere Souvereiniteitsregten had afgestaan, zou eene minnelijke schikking, de

---

[1] Zie Bijlage N°. 4.

noods eene schadeloosstelling, het eenige middel zijn geweest om aan den abnormalen toestand, dien men daar vond, een einde te maken; maar Hare, hoezeer hoog opgevende van zijne verkregene regten, bleef het bewijs dat hij inderdaad regten bezat steeds schuldig. Aan den anderen kant beweerde de Sultan, dat hij aan Hare slechts mondeling had toegestaan om, zoo lang hij Resident van Bandjermasin zou zijn, het land Molukko te gebruiken als eene lustplaats. Hierbij kwam dat men van lieverlede de zekerheid bekwam, dat hetgeen Hare beweerde, naar den strengen letter der Britsche bepalingen omtrent het aannemen van geschenken door ambtenaren, eene onmogelijkheid was, zoodat als zeker kon worden aangenomen, dat, al had ook de Sultan aan Hare eene akte van afstand verleend (hetwelk de Vorst stellig bleef ontkennen), die daad zou moeten beschouwd worden als door de Britsche wetten vernietigd.

In dezen stand der zaak, en na overleg met den Sultan van Bandjermasin, werd in het jaar 1818 door het Nederlandsch Gouvernement bezit genomen van het land Molukko, en werd aan Hare niets anders toegestaan dan eene schadeloosstelling voor eenige wapenen en amunitie die men daar vond en die zijn bijzonder eigendom waren.

Eene poging omtrent dezen tijd door Hare aangewend om het Britsch Gouvernement voor zijne zaak te winnen, bleef zonder gevolg. Door tusschenkomst van zijnen ouden vriend en beschermer Raffles (die inmiddels Gouverneur van Benkoelen was geworden) bood hij aan om aan het Britsch Gouvernement af te staan "het land en de territoriale regten hem door den Sultan van Bandjermasin geschonken." Dit aanbod werd met voorbehoud van nadere mededeelingen door Raffles den 7den Junij 1818 ter kennis gebragt van den Gouverneur-Generaal van der Capellen, die den brief onbeantwoord liet en niets meer van de zaak vernam [1]. Dit stilzwijgen van het Britsch Gouvernement kan worden geacht het zegel te hebben gedrukt op den naam door Boggie aan de gansche handeling waarvan hier spraak is, gegeven, namelijk dien van *the Banjermassin enormity*.

[1] Zie Bijlage N°. 5,

BIJLAGEN.

BIJLAGE N°. 1.

BANJERMASSEN OUTRAGE.

(COPY)

LETTER from JAMES SIMPSON, Esq., Advocate, conveying his opinion of the result of the Enquiry conducted by Mr. WILLIAM BOGGIE, late Resident of Samarang, into the Kidnapping and Banishment of several Thousands of the unoffending Inhabitants of Java to Borneo, as bearing on Mr. BOGGIE's claims on the British Government.

To WILLIAM BOGGIE, *Esq.*

Dear Sir,

I have perused your printed Memorandum, &c. of the Banjermassen enormity, and the letter annexed to it, addressed to Lord Melbourne. I much commend the delicacy which has determined you to separate the claim which your labours in that investigation entitle you to make from the claims founded on your own unprecedented wrongs; and the more so, that your knowledge of that disgraceful proceeding might have been converted by you into an engine of certain energy in securing that attention to those other claims, which it is too obvious they have never *yet* obtained.

It is not your individual duty to clear your Country from that foul stain; and you have, with that high feeling which has marked your whole public life, and which has rendered you the victim of the unscrupulous among whom you had the misfortune to be placed, refrained from bringing the Banjermassen felony before the British public.

But there is one use of it which, in justice to yourself, you are entitled and called upon to make, — namely, to lay its details before the Government from whom you claim that justice, to which heart-sickening delay has only strengthened your right, as a key to the history of the oppressions and wrongs which you have suffered.

Before the affair of Banjermassen, your ruin was determined on by an unprincipled conspiracy. The *injurer's* hatred was directed towards you. It met you at every turn in your chequered life. Your presence was an intolerable *eye* upon public plunder, and your inquiry and report upon the Banjermassen affair, in which your well marked enemies were the chief actors, filled up the measure of their hostility towards you, and suggested that well arranged *delay*, for no less than *fifteen months*, of the settlement of your accounts (these a pattern of correctness and accuracy), which too well succeeded in ruining your fortune and prospects in life; and, — while even inferior officers realized fortunes, and your enemies enormous wealth, — in returning you to Europe, after a course of most meritorious service, in a state bordering on destitution. I humbly think it is impossible that a high-minded Minister of the Crown can give the degree of attention to your case which is necessary to a thorough understanding of it, without feeling morally and legally compelled, for the honour of the Government and the Country, to do you full justice.

From your clear memorandum and proofs, which ought to be carefully read, the following appear to be the astounding facts of the affair of Banjermassen: —

1. In 1812, Mr. Raffles, then Lieutenant-Governor of Java, appointed a friend of his own Resident at that place, in the Island of Borneo..

2. That person (a Mr. Hare) contrived to obtain from the Sultan of Banjermassen, a *personal* grant of above 1400 square miles of territory!

3. This unprecedented and indecent transaction was sanctioned and approved by Mr. Raffles.

4. His new *territories* being thinly peopled, the Resident applied to Mr. Raffles for a *population!* and, in compliance with this singular demand, Mr. Raffles *gave* him all persons detained for offences in the

jails of Java, and allowed him ten dollars a-head to transport them to Borneo. But as these persons were chiefly males, a *supply of females* was required! Inducements were first tried, but as these did not succeed with a people remarkably attached to their country and kindred, Mr. Raffles had the audacity to issue an edict, commanding all the Residents in Java to seize upon all *suspicions* persons (of either sex), and forward them to Banjermassen.' Some of the Residents, to their honour, refused obedience to this most profligate decree; but others complied with it; and, for nearly three years the natives of Java were subjected to its operation, until the removal of Mr. Raffles from the Government.

The investigations which you conducted, and the catalogue of the unhappy sufferers, with the pretexts for their transportation, appended to your memorandum, bear witness to the slender grounds upon which the great majority of the victims were torn from their families and country, and sent into slavery. Indeed, it is plain that the great majority were innocent of any offence whatsoever.

5. The results were, that nearly 3167 subjects of the British Crown were kidnapped and sent into slavery.

Of these 453 are reported to have died; 1110 to have fled into the woods without the means of subsistence, and defence against the wild beasts which abound in that country; 1075 were returned to Java by the Government Commissioners, who were sent to Banjermassen in consequence of your report, these being declared FREE PERSONS; while 529 were left (decidedly inconsiderately) by the Commissioners themselves to finish a ship on which they were at work.

6. Mr. Raffles' edict, being dated 31st May 1813, was in the face of the act of Parliament, the 51st of Geo. III. cap. 23, which, a year and a half before, declared all such deportations felony, punishable with fourteen years' transportation; and, yet more, was in the face of Mr. Raffles' own proclamation, promulgating that act of Parliament to his government of Java, little more than three months before this his own gross violation of the law so promulgated.

It is impossible for an impartial person to doubt that any upright

and honourable man, who, like you, fearlessly and conscientiously inquired into and brought such crimes to light, would infallibly incur the hatred, and experience, to their utmost power, the revenge, of the men who were capable of being the perpetrators of them.

I am, Dear Sir, with sincere esteem,

Your obedient Servant,

(Signed) JAMES SIMPSON, *Advocate*.

Northumberland Street,
Edinburgh, 18th Dec. 1837.

(*True Copy; Original in my possession.*)

W. BOGGIE,
Late British Resident
over the Samarang Districts in Java.

BIJLAGE N°. 2.

CIRCULAR
N°. 160.

SERVICE.

TO LIEUT. JOURDAN, RESIDENT, PASSEROANG.

Sir!

The Honble the Lieutenant Governor in Council having had under consideration the propriety of regulating the principles on which convicts or settlers shall be sent or shall proceed to Banjarmassin, I am directed to transmit to you the following rules for your information and guidance in such cases.

2. In sending to Banjarmassin persons convicted of offences, a clear destinction is to be made between convicts sentenced by Courts of Law, on conviction of crime, to hard labour and transportation beyond seas, and Persons who are arrested as vagrants or found guilty of petty theft or repeated trifling offences, which, though it may render them unworthy

and improper members of society, and may require their removal, does not incur the sentence of banishment to hard labour in a distant country under such public example as serves to mark their offence.

3. The Lieutenant Governor in Council therefore considering that the mode of treatment in these two cases should also be decidedly different, has been pleased to pass the following orders.

Persons sentenced by the Courts of Justice to transportation as a punishment for their crimes, are liable to all the penalties and privations dependant on the legal execution of that punishment. When the sentence in such cases has been confirmed by the signature of the Honble the Lieutenant Governor, the convict is to be sent to Banjarmassin at the public expense. The persons also who for lesser offences are directed to be sent away under the Signature of the Lieutenant Governor, are sent at the public expense, but for such as may be induced to proceed to Banjarmassin as *colonists*, no expenses are to be incurred by Government.

The two latter classes forfeit no right of which they ever possessed. They proceed either voluntarily, or are removed from temptation to crime and placed in a situation where they may be induced to earn an honest livelihood, and it is not considered proper that in embarking for Banjarmassin they should be subjected to the penalties and privations which the Law directs for convicts.

The Lieutenant Governor in Council therefore directs that preparatory to embarkation they be allowed, under a Guard, to revisit their Families — that an account be taken of and assistance given to recover all the property belonging to them, and to realize by sale the value of what cannot be embarked; that in all cases when the Family of the party are disposed to accompagny him, they have every facility in doing so; and further that if the wife declines to accompany her husband, such arrangements be made with regard to the children and property as are consistent with, and conformable to the native Laws and Usages of the country.

4. This rule you will accordingly be pleased to attend to in future cases, and as it is essential to the tranquillity and improvement of a

new Etablishment that the Population should bear a due proportion of both sexes, the Lieutenant Governor in Council desires that the native authorities be directed to assist in procuring young women to proceed voluntarily to Banjar by a small consideration or by release from debts, and when such may have agreed to go, they should be held in readiness for embarkation. On this subject Mr. Hare will probably communicate with you, and you are authorized to afford any assistance not involving any Expense to Government.

5. Many of the people already at Banjarmassin having complained loss of property and effects when sent away, and some having Families who may now be disposed to join them, the Resident of Banjarmassin has been permitted to make the necessary inquiries on this point, as well as eventually to allow some of the men to visit their homes, and you are authorized to give orders to the officers of Police under your authority to assist in the same in such manner as appear to you proper and lawful, according to native Usages.

6. I am further directed to acquaint you that with a view to carry into effect the Regulation noticed in the 3[d] Paragraph of this Letter, in all cases where a person is embarked for Banjarmassin at the public expense, a copy of the confirmation of the sentence by the Lieutenant Governor is to be forwarded to the Resident by the same opportunity; and you will invariably transmit to the Secretary to Government a Duplicate of the Documenis so given in order to their becoming vouchers in the auditors office.

I have the honor to be

Sir

Your most Obed[t] Servant

(*was get.*) C. ASSEY,

Secret. to Govt.

Batavia,
the 25 April 1815.

Voor Kopie conform.

De Secretaris bij den Resident van Pasoeroean,

WYNMALEN.

BIJLAGE N°. 3.

ABSTRACT OF A REPORT FROM MR. HARE OF CONVICTS AND SETTLERS AT BANJERMASSIN. 31 JULY 1816.

Convicts.	Men.	Women.	Children.
Under sentence for life	809	451	123
〃 〃 25 years	9	〃	〃
〃 〃 20 〃	2	〃	〃
〃 〃 15 〃	6	〃	〃
〃 〃 14 〃	7	〃	〃
〃 〃 10 〃	15	3	〃
〃 〃 7 〃	6	〃	〃
〃 〃 6 〃	3	1	〃
〃 〃 5 〃	16	1	〃
〃 〃 4 〃	8	〃	〃
〃 〃 8 〃	2	3	〃
〃 〃 2 〃	14	〃	〃
〃 〃 1 〃	10	3	〃
Total	907	462	123

Remark of Mr. Hare.

Of the Women 80 are from sentences, 137 who have accompanied their husbands and the remainder have not brought lists of sentence, but have been sent for bad conduct and are included here as connected now by mariage; some of them also having come voluntanly and none heing registered. The names of both sexes have been so frequently changed and the lists so deficient and irregular, that the above list is more formed by inquiry, than from documents, though all which have come to hand are preserved.

Of the above the following have exceeded the term of transportation:

6 men transported for 2 years.

4 men and 2 women for 1 year.

cf. true Copy,

(*get.*) C. ASSEY.

Secretary.

BIJLAGE N°. 4.

TO C. ASSEY, ESQ. &c. &c. &c.

Sir!

In answer to your letter of the 7de Inst. requiring a Statement of the Charges and Receipts of Banjermassing Residency according to the form bounded; I have the honor herewith to enclose an account current for the years 1812, 13, 14 & 15, showing all the Charges and Receipts of Banjermassing, from which will be seen the immense Balance coming to its debet, and at the same time I cannot help remarking that the actual expenses of that Recidency have greatly exceeded the amount estimated for by Mr. Hare when last at Batavia.

I takeat the same time the liberty of forwarding to you a number of continent Bills, which were annexed as vouchers to Mr. Hare account, but which ought to be passed in Council

I have the honor to be

(*Signed*) J. G. BAUER.

Accountant office,
Batavia, 18 Sept. 1816.

ACCOUNT CURRENT OF THE CHARGES OF THE SETTLEMENT OF BANJERMASSIN.

Dr. TO ADVANCES AND PAYMENTS MADE ON ACCOUNT OF THE SETTLEMENT.

IN THE YEAR.	1812.		1813.		1814.		1815 till ulto. April 1816.		TOTAL.*	
Fixed Establishment........	41879	6	45309	6	52879	6	71605	18	211763	6
Subsistence to convicts......	2088	14	31338	20	90388	18	61411	26	185227	18
Shipping..................	—	—	15840	—	16476	22	11110	14	43427	6
Contingencies..............	1642	1	8246	22	42425	25	39415	19	91730	7
Rations to the Establishm...	—	—	—	—	5300	8	5876	12	11178	20
Extra guards..............	—	—	—	—	16274	15	15840	—	32114	15
Presents to native Chiefs &c..	—	—	—	—	6537	13	—	—	6587	18
Stores sent to Banjermassin.	8561	18	328	24	7766	1	7050	4	23706	17
Additional salary to Mr. Hare for 35 months............	—	—	—	—	—	—	19250	—	19250	—
Extra allowance to the same.	—	—	—	—	—	—	24750	—	24750	—
Total Java Rups.....	54171	9	101153	12	238048	18	256312	3	649685	12

BY REVENUES. **Cr.**

IN THE YEAR.	1812.		1813.		1814.		1815 till ulto. April 1816.		TOTAL.	
Port duties fr. 1812 tot ulto. Dec.	—	—	—	—	40259	16	29665	7	80486	3
Farms " " " " "	—	—	—	—	8665	24				
Pases to Vess. " " " "	—	—	—	—	1702	16				
Sale of stores..............	—	—	—	—	1375	—	4474	26	5849	26
Contingencies..............	—	—	—	—	6579	9	—	—	6579	9
Total Java Rups.....	—	—	—	—	58575	5	34340	3	92915	8
More Charges than Revenues, or Balance against the Establishment. Java Rups.	54171	9	101153	12	179473	13	221972	—	556770	4
Total Java Rups.....	54171	9	101153	12	238048	18	256312	3	649685	12

Batavia, Accountants office, the 13th September 1816.

(Signed) **J. G. BAUER,**
ACCOUNTANT.

* Stores and Stationary sent to [illegible] in the course of the official

BIJLAGE N°. 5.

TO HIS EXCELLENCY BARON VAN DER CAPELLEN, GOVERNOR-GENERAL ETC. ETC. ETC.

BATAVIA.

Sir!

I do myself the honor to inform your Exellency that an offer has been made by Mr. Alexander Hare, tendering to the British Government the tract of land and territorial rights alienated to him by the Sultan of Banjermassing on Borneo. Whenever a decision may be passed, I shall do myself the honor of further communicating with your Excellency.

I have the honor to be with the highest consideration,

Sir!

Fort-Marlbro',
the 7 June 1818.

Your Excellencys most obedient and
faithful humble servant

T. S. RAFFLES.

DE BEIDE MOHAMMEDAANSCHE FEESTEN.

INLEIDING.

Het is vóor mij een aangename taak, om de aanleiding te vermelden, die er mij toe bragt, om de volgende bijzonderheden over de beide Mohammedaansche feesten bij elkander te brengen en het publiek voor te leggen. De heer Th. A. L. Kroesen, vroeger een ijverig en trouw kweekeling van de Delftsche Academie, thans controleur te Loeboe Bassong, werd in het vorig jaar door het Larashoofd en al de pangoeloes op voornoemde plaats uitgenoodigd, om bij het gebed te assisteren, dat op het einde van de poewasa zoude worden verrigt. Aan die uitnoodiging gaf hij gehoor; en nadat het gebed was afgeloopen en de bij die gelegenheid gebruikelijke preek was uitgesproken, kwam de Imam naar hem toe en overhandigde hem, als een blijk van achting, een rol papier, waarop die preek geschreven stond. De heer Kroesen, meenende dat hij zijn voormaligen leermeester met die Arabische preek een nuttig en aangenaam geschenk kon bezorgen, zond ze mij; met bijzonder veel genoegen en belangstelling nam ik ze aan. Het bleek mij al spoedig, dat de rol twee preeken bevatte, de eene geschreven met zwarte inkt en bestemd voor het kleine of ontbijtfeest, de andere geschreven met roode inkt en bestemd voor het groote of offerfeest. Daar deze preeken, voor zoo ver ik weet [1], bij het Euro-

[1] De vertaling in het Engelsch van de preek, die op de eerste vrijdag van het Mohammedaansche jaar wordt uitgesproken, zoo als zij gevonden wordt bij Lane, *Modern Egyptians*, vol. 1, p. 100, is, geloof ik, eenig in haar soort.

peesch publiek niet bekend zijn, zoo besloot ik ze uit te geven, voorzien van een vertaling en aanteekeningen. Bij eenig nadenken, kwam ik al spoedig tot de overtuiging, dat deze aanteekeningen veel te uitgebreid zouden moeten worden, als ik alle voorkomende bijzonderheden zoude moeten toelichten; mijn besluit werd dus in dit opzigt gewijzigd. Het scheen mij bovendien nuttig, om eens een voorbeeld te geven van de wijze waarop, naar mijn oordeel, de Mohammedaansche zaken in de Archipel behooren te worden beschouwd en behandeld. Ik bepaal mij dus niet tot die twee preeken, maar wil de beide feesten, waarop die preeken worden uitgesproken, behandelen. Eerst zal ik de aanleiding opgeven, waardoor het voorschrift tot het vieren van het ontbijtfeest, werd uitgevaardigd; vervolgens wil ik de wettelijke voorschriften vermelden, die voor de verschillende sekten bestaan om dat feest volgens de religieuse voorschriften te vieren, en eindelijk zal ik de beschrijvingen mededeelen van de wijze waarop in de Mohammedaansche landen, waar verschillende sekten worden gevolgd, dat feest burgerlijk, als ik het zoo noemen mag, wordt gevierd; ten slotte laat ik volgen de preek, zoo als zij zich op de rol bevindt in het Arabisch, en voeg daarbij een vertaling met daartoe betrekkelijke aanteekeningen. Eveneens zal ik het offerfeest behandelen. Daaruit zal blijken, dat men, om juiste kennis van die feesten te verkrijgen, moet letten op drie verschillende punten, namelijk op de kerkelijke, de geldelijke en de burgerlijke viering. Vooral zal het door deze behandeling duidelijk worden, dat hij die de wetboeken van de Mohammedanen bestudeert, hun godsdienstig en maatschappelijk leven beter leert kennen, dan de reiziger, die bij zijn bezoek van Mohammedaansche landen slechts waarneemt wat zich aan zijn bloot oog vertoont, en verder zal blijken dat voor een naauwkeurige kennis van dergelijke aangelegenheden de resultaten van theorie en praktijk, om het nu maar zoo te noemen, volstrekt noodzakelijk zijn.

I. HET ONTBIJTFEEST.

§ 1. Perron verhaalt in zijn *Jurisprudence Musulmane*, tom. 1, p. het volgende omtrent de vastenmaand: "Le jeûne de ramad'ân a "établi la deuxième année de l'hégire. C'est une pratique purifica "fondée sur ce qui arriva au premier homme après qu'il eut mang "fruit défendu. Le repentir et la pénitence d'Adam ne furent acc "de Dieu que trente jours après le péché commis, c'est-à-dire s "ment après que le corps d'Adam fut débarrassé tout entier de ce "le péché y avait introduit. En souvenir de ce fait, toute la post "du premier homme fut condamnée à un jeûne consécutif de t "jours chaque année." De bron, waaruit Perron deze rede voor de stelling van de vasten in de maand Ramazân heeft geput, wordt nie gegeven; ongetwijfeld is het een van de allerlaatste theologen der hammedanen, Weil ten minste, die uit de werken van oude theol heeft geput, schrijft in zijn *Mohammed, der Prophet*, pag. 90, de sprong daarvan toe aan de verwisseling van de Joodsche vastendag, 1 maals door de Muselmannen aschoer genoemd. Wat de aanleiding het bevel om gedurende de maand Ramazân te vasten, ook mag weest zijn, wil ik thans niet onderzoeken, maar zeker is het het bevel daartoe werd uitgevaardigd (Kor. II, 181) in het tw jaar van de Hedjra, doch dat er omtrent de viering van het on feest niets in de Koran wordt bepaald. Zoowel de kerkelijke a geldelijke viering van dat feest is een navolging van hetgeen Mo med zelf deed; in andere woorden, het is een voorschrift van de S De burgerlijke viering van dat feest moet vooral worden toegesch aan de vreugde, die de Muselmannen ondervonden, dat zij ein van die langdurige vasten bevrijd waren, en aan het geluk dat zij den dit tijdstip op nieuw te mogen beleven.

§ 2. Het compendium (ٱلْمُخْتَصَرُ فِي ٱلْفِقْهِ, in de Archipe kend onder de naam van ٱلتَّقْرِيب), zamengesteld door Aboe S

naar de stellingen van de secte der Sjafeiten, is een van de voornaamste waaruit het Mohammedaansche regt in de Archipel is gevloeid. Daaraan en aan de commentaar op dat boekje ontleen ik de volgende bijzonderheden omtrent de geldelijke en kerkelijke viering van het ontbijtfeest.

Op bladz. 15 van de tekst (bladz. 21 van de Fransche vertaling) [1] wordt het volgende gezegd over de geldelijke viering van dat feest: "het geven van zuivering van goederen op het ontbijtfeest is een voor-"schrift van de Sonna voor ieder vrij Muselman, op het oogenblik dat "de zon van de laatste dag in de maand Ramazan ondergaat, indien "hij op dien dag meer voedsel bezit, dan hij voor zich zelf en zijn fa-"milie noodig heeft. Die zuiveringen, welke hij betaalt voor zich zelf "en voor ieder Muselman in wiens onderhoud hij moet voorzien, be-"staat in een sâ van de in zijn land gewone levensmiddelen, overeen-"komende met vijf en een derde ritl van Irak [2]." De commentaar van Taqio'd-Din El-Hiçni geeft op deze woorden eenige belangrijke opmerkingen, die ik hier, zoo veel mogelijk letterlijk, laat volgen, zoo wel om ze te doen kennen, als om de wijze te doen zien waarop de Muselmannen dergelijke onderwerpen behandelen. "*Het geven van zuivering* "*van goederen op het ontbijtfeest, is een voorschrift van de Sonna voor* "*ieder vrij Muselman, op het oogenblik dat de zon van de laatste dag in* "*de maand Ramazan ondergaat.*" Op deze woorden teekent El-Hiçni het volgende aan: "Deze belasting wordt genoemd de *zuivering van*

[1] Dezer dagen zal de Arabische tekst van dat werkje, voorzien van een Fransche vertaling en aanteekeningen, onder de titel van *Précis de Jurisprudence Musulmane selon le rite châfeite*, in het licht verschijnen.

[2] Omtrent de hier vermelde maten vindt men het volgende bij Perron, l. l., tom. I. p. 561: "Cinq ouask font un peu plus de quinze quintaux et égalent soixante sâ. Le sâ vaut vingt-six ritl ou livres, plus deux tiers; et le ritl vaut cent vingt-huit drachmes de la Mekke, ce qui ne fait guère plus de douze onces.

Cinq ouask représentent trois cents sâ, et chaque sa vaut quatre moudd (modius) du Prophète; les trois cents sâ valent donc mille deux cents moudd. Le moudd vaut un ritl un tiers de Bagdad. Le sâ et le moudd étaient les mesures employées par le Prophète."

“*het ontbijtfeest* (زكاة الفطر) omdat hij bij die gelegenheid
“digd is, ook wordt zij genoemd de *persoonszuivering* (الفطرة
“omdat zij de persoon zuivert en zijn waarde verhoogt. De gr
“de verpligting om die zuivering te betalen, ligt in een tra
“Ibn Omar, luidende: “De gezant Gods beval de menschen
““len als zuivering bij het ophouden van de vasten in de ma
““mazan een så dadels of gerst voor ieder Muselman, hetzij
““soon of slaaf, hetzij man of vrouw.” Omtrent de verpligting
“taling van deze zuivering, bestond er reeds eenstemmigheid (
“onder de eerste wetgeleerden; er bestaat echter verschil van
“over de vraag of een ongeloovige, die een Muselmansche sla
“verpligt is voor hem deze belasting te betalen; in een toestemm
“is deze vraag beantwoord. Omtrent de juiste tijd wanneer
“lasting verschuldigd is, bestaat verschil van gevoelen; Sjafei
“ondergang van de zon (op de laatste dag van Ramazan) aan, o
“zuivering in een onafscheidelijk verband staat met het ophouden
“ten en dit in de traditie zelve wordt uitgedrukt; anderen nemen
“aanbreken van de dageraad op de dag van het feest, omdat
“religieuse handeling is, die zamenhangt met het feest zelf en
“niet vooruitloopen mag, zoo als het offeren; nog anderen bewe
“zij van beide genoemde zaken afhangt. Indien nu iemand de
“verkrijgt van een slaaf na voornoemde zonsondergang, dan bel
“volgens de eerste opinie, de belasting niet te betalen; evenmi
“hij dit te doen, die na die tijd trouwt of aan wie dan een ki
“geboren. God weet dit het best [1].” Men zie over dit onder
mijn *Handboek voor het Mohammedaansche regt*, bladz. 82.

In het voornoemde werkje wordt de kerkelijke viering van
bijtfeest en van het offerfeest zamengevat en het volgende daa
zegd op bladz. 11 (bladz. 16 van de vertaling): “Het gebe

[1] Deze uitdrukking beteekent dat, in deze strijd van opiniën, de gro
voor de verschillende meeningen worden aangevoerd, zóó goed zijn, dat
de beslissing daarover aan God moet overlaten.

"beide feesten is een verpligtend voorschrift van de Sonna. Het bestaat uit twee rékas; in de eerste spreekt de Imam zevenmaal de tekbir uit, behalve de aanvangstekbir, en in de tweede vijfmaal, behalve "de tekbir bij de aanvang van de tweede réka. Na dit gebed worden er twee preeken uitgesproken; in de eerste spreekt de Imam negenmaal en in de tweede zevenmaal de tekbir uit. Het is goed de "tekbirs uit te spreken na zonsondergang en voor dat de Imam het "gebed begonnen heeft; op de dagen van het offerfeest echter, na het "door de Koran voorgeschreven ochtendgebed op de Arafatsdag en "voor het namiddaggebed van de laatste dag van het offerfeest." Volgens de verklaring van El-Hiçni in zijn commentaar op deze paragraaf, is dit gebed te gelijk met de zoo even vermelde belasting door den Profeet ingevoerd in het tweede jaar van de Hedjra; in de Koran wordt echter, volgens dezelfde autoriteit, slechts gewezen op het gebed van het offerfeest in Sur. C. VIII, 2, dat zegt: "bid tot uwen Heer en slagt." Tot verduidelijking van hetgeen Aboe Sjodja in deze paragraaf zegt, voeg ik hier bij, dat het Mohammedaansche gebed niet bij voorkeur bestaat uit vaste formulieren, maar veeleer uit bewegingen van het ligchaam in verschillende vormen, zoo als buigingen, knielingen. Een vereeniging, een stel, als ik het zoo noemen mag, van zulke bewegingen heet réka, een Arabisch woord, (رَكْعَة) dat die beteekenis heeft: elk gebed nu bestaat uit een zeker aantal, steeds (alleen één enkel gebed uitgezonderd) een even getal, van zulke rékas. Ik laat hier volgen de beschrijving, die Perron, l. l. tom. I, pag. 522 van de réka geeft: "Le raka, que l'on prononce vulgairement *réka*, se compose de "plusieurs positions et mouvements réglés dans leur forme et leur succession, de saluts, de prosternations, de salutations etc. Ainsi, pour "un réka, il faut; 1°. se tenir debout, composer son extérieur et se "recueillir; 2°. lever les mains jusque près des oreilles, la paume un "peu en avant; 3°. baisser les mains, les laisser pendantes sur les côtés "du corps; 4°. faire une salutation profonde, en pliant en même temps "les genoux sur lesquels les mains reposent alors; 5°. se relever et se "tenir de nouveau les mains pendantes; 6°. faire une prosternation en "portant les deux genoux, puis la face par terre, ainsi que la paume

"des mains; 7°. relever le corps, mais en demeurant agenouillé, une "main sur chaque genou, et assis et appuyé sur les talons, le pied "gauche renversé et tourné en dedans, et le pied droit soutenu et cou- "ché sur le pied gauche; 8°. recommencer la prosternation, en portant "la face et les mains par terre. Puis on se lève debout, on laisse "pendre les mains sur les côtés du corps, et l'on revient ainsi à la "première position.

"Ces huit positions composent un réka, et chacune est accompagnée "de certaines prières fixées dont quelques-unes ne se répètent pas dans "les réka suivants. A la fin du deuxième réka, le fidèle reste assis "sur ses talons et ayant les mains sur ses genoux. Dans cette position, "il récite le téchehhoud, sorte de prière ou invocation pour appeler les "grâces de Dieu principalement sur Mahomet. A la fin du dernier réka "de chaque prière, on récite le sálaouât, qui consiste à demander à "Dieu de bénir Moh'ammed (Mahomet); on récite un chapitre du Ko- "ran, à discrétion, et on termine par la profession de foi et par un "salut léger, à droite et à gauche, aux anges gardiens."

Over de door Aboe Sjodja vermelde preeken zal ik later in een afzonderlijke paragraaf handelen, en verwijs nog, aangaande dit onderwerp, naar bl. 95 van mijn *Handboek voor het Mohammedaansche regt.*

Omtrent de burgerlijke viering van het ontbijtfeest in de Archipel zijn, voor zoo ver ik weet, weinig of geen belangrijke bijzonderheden bekend: elke bijzonderheid, van hoe weinig belang ook, zal dus welkom zijn. In de eerste plaats wil ik mededeelen hetgeen de heer Kroesen schrijft over de viering van dat feest, bij gelegenheid dat hem de bovenvermelde rol werd overhandigd; hij meldt het volgende: "Op dien dag "(namelijk na het einde van de vasten) kwam het Larashoofd van Loeboe "Bassong, met al de Pangoeloes in groot costuum mij afhalen, om te "genwoordig te zijn bij het gebed na de vasten; waaraan ik dadelijk "gevolg gaf, want dit is een eer, die niet iedereen te beurt valt, om "als ongeloovige (Kafir) daarbij te assisteren. Dit gebed werd volgens "de wet in het open veld gedaan, daar het anders verrigt moet worden in een groote moskée, die hier niet is; men heeft hier slechts "kleine bidplaatsen, *Soerau* genaamd. Na mijne aankomst werd onmid-

"dellijk met de ceremonie een begin gemaakt, waarna een preek werd "gehouden of liever voorgelezen. Toen de Imam geëindigd had, kwam "hij naar mij toe en overhandigde mij die preek, als een blijk van ach- "ting; ik zal u die bij gelegenheid zenden. Na den afloop werd ik "weer behoorlijk naar huis geleid, waar zij hun slamet bragten op de "gebruikelijke wijze. Ik kan u daarvan geen betere voorstelling ge- "ven, dan te wijzen op de nieuwjaarsdag in Europa. Een ieder komt "dan in zijn beste plunje, zijn compliment maken; men houdt feest, "dat veertien dagen duurt; slagt vele karbouwen, waarvan men mij het "hart zendt tot blijk van genegenheid, enz." Over de viering van dit feest, eigenlijk van alle feesten, op Java, vind ik in Winter's *Javaansche Zamenspraken* (Deel I, N°. 63.) de volgende bijzonderheden opgeteekend: "Op elk van de drie[1] feesten zendt de Soesoehoenan 's och- "tends om tien uren twee hofbeambten naar den Resident, om hem "uit te noodigen in de Kraton te komen. Spoedig daarop komt de "Resident, gezeten in een koets en begeleid door burgers en officieren, "benevens den Pangéran Adipati Mangkoe Negara en zijn familie in de "kraton; na wederkeerige groeten gaan zij in rijen in de pandåpå "zitten, de Resident links van den Soesoehoenan, en de andere heeren "en prinsen op vaste plaatsen. Niet lang daarna gaat de Soesoehoe- "nan, hand aan hand met den Resident, en de Kroonprins hand aan "hand met den Secretaris, naar buiten op de Siti Inggil. Daar gaat de "Vorst in de Bangsal Witånå zitten; de geheele gamĕlan wordt be- "speeld op de wijze mónggang; de vorstelijke offerspijzen worden langs "de westzijde van de Siti Inggil naar de groote moskée gedragen; "daarna wordt, op last van den Soesoehoenan, de gamĕlan, Kjahi Se- "kar Dalimå genaamd, bespeeld; en een dronk, gewijd aan het heil "van de garĕbĕg, wordt gesalueerd met drievoudige salvo's van de Pra- "djoerit Tamtåmå en Midji Pinilih. Eigenlijk worden daar de volgende "acht toasten gedronken: 1°. op het heil van de garĕbĕg, 2°. op de "gezondheid van den Koning van Nederland en de vorstelijke familie,

[1] Op Java wordt de geboortedag van Mohammed (*Moeloed*) ook tot de feesten (garĕbĕg) gerekend.

"3°. op de gezondheid van den Gouverneur-Generaal, 4°. op de gezon-
"heid van den Soesoehoenan, 5°. op de gezondheid van den Residen
"6°. op de gezondheid van den Kroonprins, 7°. op de gezondheid va
"de vorstelijke familie, 8°. op het heil van het eiland Java. Vervol-
"gens laat de Soesoehoenan door middel van twee zijner hofbeambten
"den Rijksbestuurder gelasten, om de vorstelijke offeranden onder zijn
"onderdanen te verdeelen; daarna worden alle gamělan's op de Aloen-
"aloen bespeeld. Hierop keert de Soesoehoenan, op dezelfde wijs als
"hij gekomen is, naar zijn paleis terug; na zijn terugkomst, gaat hij
"weer in de pandåpå zitten en drinkt koffij met melk. Bij zijn vertrek
"noodigt de Resident op een feest bij zich den Kroonprins en al de
"Prinsen, den Rijksbestuurder en de hooge ambtenaren. De Kroonprins
"gaat met den Resident, in dezelfde wagen, en met den Secretaris, na
"den afloop van het feest; als hij het fort passeert, wordt hij gesa-
"lueerd met dertien kanonschoten. Om half drie is het feest bij den
"Resident gewoonlijk afgeloopen." — Opmerking verdient het hier, dat de beteekenis van het Arabisch woord *fitrah* (Jav. [illegible]) in het Javaansch Woordenboek wordt opgegeven: "hetgeen (aan rijst) na het "einde der vasten van de maand Ramělan aan de Priesters gegeven "wordt; *ook* een bamboezen rijstmaat, inhoudende aan gewigt 85 rea-"len." — In Egypte, waar de sekte van de Sjafeiten ook bij voorkeur heerscht, wordt de viering van het ontbijtfeest op de volgende wijs beschreven (Lane, *Modern Egyptians*, tom. II, p. 238): "On the first "three days of *Schaw'wál* (the tenth month, the next after Rum'ada'n) "is celebrated the minor of the two grand festivals which are ordained "by the religion of the Moos'lims, to be observed with general rejoicing. "It is commonly called *el-'Eed es-Sooghei'yir;* but more properly, *el-'Eed* "*es-Saghee'r* [1]. The expiration of the fast of Rum'adán is the occasion "of this festival. Soon after sunrise on the first day, the people having "all dressed in new, or in their best clothes, the men assemble in the "mosques, and perform the prayers of two rek'a'hs, a soon'neh ordi-

[1] It is also called *'Eed el-Fitr* (or the Festival of the Breaking of the fast); and by the Turks, *Ramaza'n Beyra'm*.

"nance of the 'eed; after which, the Khatee'b delivers an exhortation. "Friends, meeting in the mosque, or in the street, or in each other's "houses, congratulate and embrace and kiss each other. They generally "visit each other for this purpose. Some, even of the lower classes, "dress themselves entirely in a new suit of clothes; and almost every "one wears something new, if it be only a pair of shoes. The servant "is presented with one or more new articles of clothing by the master, "and receives a few piasters from each of his master's friends, if they "visit the house; or even goes to those friends, to congratulate them, "and receives his present; if he have served a former master, he also "visits him, and is in like manner rewarded for his trouble; and so-"metimes he brings a present of a dish of *kahhk* (or sweet cakes), "and obtains, in return, money of twice the value, or more. On the "days of this 'eed, most of the people of Cairo eat *fesee'kh* (or salted "fish), and *kahhks*, *fatee'rehs* (or thin, folded pancakes), and *shoorey'ks* "(a kind of bun). Some families also prepare a dish called *moomez'ze-"zeh*, consisting of stewed meat, with onions, and a quantity of trea-"cle, vinegar, and coarse flour; and the master usually procures dried "fruits (*noockl*), such as nuts, raisins, etc., for his familly. Most of "the shops in the metropolis are closed, excepting those at which eata-"bles and sherbet are sold; but the streets present a gay appearance, "from the crowds of passengers in their holiday clothes.

"On one or more days of this festival, some or all of the members "of most families, but chiefly the women, visit the tombs of their re-"latives. This they also do on the occasion of the other great festival "of which an account will be given hereafter. The visitors, or their "servants, carry palm-branches, and sometimes sweet basil (*reehha'n*) to "lay upon the tomb which they go to visit. The palm-branch is bro-"ken into several pieces, or its leaves are stripped off, and then pla-"ced on the tomb. Numerous groups of women are seen on these oc-"casions, bearing palm-branches, on their way to the cemeteries in the "neighbourhood of the metropolis. They are also provided, according "to their circumstances, with kahhks, shoorey'ks, fatee'rehs, bread, da-"tes, or some other kind of food, to distribute to the poor who resort

"to the burial-grounds on these days. Sometimes, tents are pitched "them: the tent surrounds the tomb which is the object of the v "The visitors recite the Fa't'hhah; or, if they can afford it, emplo "person to recite first the Soo'rat Yá-Seen, or a larger portion of "Ckoor-a'n. Often, a khut'meh (or recital of the whole of the Ckoor "is performed at the tomb, or in the house, by several fick'ees. ' "men generally return immediately after those rites have been perforn "and the fragments or leaves of the palm-branch laid on the tor "the women usually go to the tomb early in the morning, and do "return until the afternoon: some of them (but these are not gener "esteemed women of correct conduct), if they have a tent, p "the night in it, and remain until the end of the festival, or u "the afternoon of the following Friday: so also do the women "a family possessed of a private, enclosed, burial-ground, with "house within it (for there are many such enclosures, and not a fe "with houses for the accommodation of the females, in the midst "the public cemeteries of Cairo). Intrigues are said to be not uncommo "with the females who spend the night in tents among the tombs. Th "great cemetery of Ba'b en-Nusr, in the desert tract immediately on th "north of the metropolis, presents a remarkable scene on the two 'eed: "In a part next the city-gate from which the burial-ground takes its na "me, many swings and whirligigs are erected, and several large tents; i "some of which, dancers, reciters of Abóo Zeyd, and other performers "amuse a dense crowd of spectators; and troughout the burial-groun "are seen numerous tents for the reception of the visitors of the tombs.

§ 3. Voor de secte van de Hanefiten maak ik gebruik van het tere beroemde werk van Mouradgea d'Ohsson *Tableau de l'empire Othoma* Het juridiek gedeelte van dat werk is bijna niets anders dan een meest goed gelukte vertaling van de *Moltaka al-Abhár*, een werk van de Sjeich Ibrahim ben Mohammad al-Halabi (overl. 1549), dat in Turkij algemeen wordt gevolgd en als hoogste autoriteit wordt beschouwd; he burgerlijk gedeelte is een uitmuntende beschrijving van al hetgeen schrijver in de gelegenheid was (en ten gevolge van zijn diplomatiscl betrekking was dit nog al veel) waar te nemen.

De geldelijke viering van het ontbijtfeest noemt d'Ohsson *l'aumône pascale*, een benaming die reeds zeer lang voor hem in gebruik was, maar die thans wegens haar onjuistheid bijna door niemand meer wordt gebruikt. Die benaming is wel een sterk sprekend bewijs hoe onjuist de Mohammedaansche zaken worden beoordeeld, als daarbij slechts de oppervlakkige schijn wordt gevolgd, daar zij ontstaan is uit de meening dat, aangezien bij de Katholieken Paschen volgt op de vasten, ook het feest, dat bij de Mohammedanen op de vasten volgt, Paschen (een bij hen geheel onbekende zaak) moet zijn. Op bladz. 276 van het eerste deel van voornoemd werk wordt over die viering het volgende hoofdzakelijk medegedeeld. De gift bestaat in een maat graan, meel, rozijnen, dadels of gerst, die onder de armen moet worden verdeeld: zij kan zoowel in natura, als in geld worden gegeven. Elk welgezeten Muselman is daartoe verpligt voor zich zelf, voor zijn minderjarige kinderen, die behoeftig zijn, voor zijn slaven, hetzij Muselmannen of ongeloovigen, en zelfs voor zijn niet volkomen vrijgelatenen; die verpligting bestaat dus niet voor minderjarige kinderen, die vermogend zijn, voor meerderjarige kinderen, hetzij arm of rijk, voor gemeenschappelijke slaven, voor volkomen vrijgelatenen en zelfs niet voor eigen vrouwen. Deze gift moet worden gegeven op de dag van het feest tusschen het aanbreken van de dageraad en het uitspreken van de preek; die tijdsbepaling ontheft van deze verpligting, hem die een oogenblik voor het aanbreken van de dageraad is gestorven, en hem aan wie een kind is geboren of den ongeloovige die de Islam heeft omhelsd een oogenblik nadat de preek is uitgesproken. Men mag evenwel die gift vóór en na die tijd doen en zelfs voor verscheiden jaren vooruit in eens.

Over de kerkelijke viering van dat feest (of eigenlijk van beide feesten) komt het volgende hoofdzakelijk voor in voornoemd werk. De sonnat schrijft voór om het gebed te doen op de eerste dag van het feest, en wel op dezelfde wijs, als het vrijdaggebed, behalve dat de preek niet vóór, maar terstond na het gebed wordt uitgesproken. Dat gebed bestaat uit twee rékas en moet worden verrigt tusschen de tijd dat de zon de hoogte van een lans heeft bereikt en het begin van het middaggebed. Als die tijd is voorbijgegaan, dan kan het op de volgende

dag gedurende dezelfde tijd worden verrigt, maar dan niet meer op volgende dagen. Bij dit gebed is geen aankondiging (اَذَان) en geen voorbereiding (اِقَامَة). Als men het heeft laten voorbijgaan, kan het niet worden vergoed met een ander gebed. Het is verdienstelijk vooraf een bad te nemen, reukwerken te gebruiken, nieuwe kleeren aan te trekken, bij het gaan naar de moskee takbirs uit te spreken, op het ontbijtfeest zacht, maar op het offerfeest hard, wegens het geluid van de offerdieren; voor dat men naar de moskee gaat, moet men op het ontbijtfeest eerst iets hebben gegeten; op het offerfeest moet men vastende derwaarts gaan.

Aangaande de burgerlijke viering van de beide feesten, vindt men het volgende, belangrijke verhaal in voornoemd werk, deel I, p. 212.

Ces deux Beyrams sont les seules fêtes religieuses du Musulmanisme. La première, appelée *Id-fitr*, qui veut dire, la fête de la *rupture* du jeûne, a lieu le premier de la lune de *Schewal*, à la suite du jeune de Ramazann. La seconde, appelée *Id-Ad'hha* ou *Courbann-Beyram*, c'est-à-dire, la fête des sacrifices, se célèbre soixante-dix jours après, le dixième de la lune de *Zilhidjé:* le mot *Id*, consacré à l'une et à l'autre dérive du verbe *âwd* ou *Muâwedé*, qui signifie revenir, retourner, désignant par-là le retour périodique et annuel de ces fêtes religieuses. *Beyram* est un mot Turc qui repond à l'*Id* Arabe. Comme les années des Mahométans sont lunaires, ces deux fêtes parcourent dans l'espace de trente-trois ans toutes les saisons de l'année. La première n'est que d'un jour. Le peuple cependant la célèbre trois jours de suite. La seconde est de quatre. Ces sept jours de fête sont de toute l'année les seuls de divertissement pour le peuple. Cependant, dans l'un comme dans l'autre *Beyram*, l'oraison paschale n'a jamais lieu qu'une fois, le premier jour, environ une heure après le lever du soleil. Cet office solennel n'est plus précédé aujourd'hui de l'annonce *Ezann*, du haut des minarets, comme il l'étoit autrefois, d'après les règlemens du Khaliphe *Abd'ul-Melik* I. Les anciens *Imams* ont aboli cet usage, comme étant de pure institution humaine.

La célébration de ces deux *Beyrams* se fait toujours avec le plus pompeux appareil. A ces époques le Monarque reçoit les hommages

des différens ordres de l'Etat. Cette cérémonie, appelée Muâyede, a lieu au sérail vers le lever du soleil; et immédiatement après, le Sultan se rend à la Mosquée avec un cortège encore plus brillant que celui des vendredis. Il est alors accompagné de ses ministres et de tous les grands officiers de l'Empire; mais de tous les gens de loi, le *Mouphty*, les deux *Casiakers*, l'*Istambol-Efendissy*, et le *Nakib' ul-Eschraf*, sont les seuls qui soient obligé d'être de sa suite; le reste des *Oulémas* n'accompagne la marche publique du souverain que le jour de la solennité du sabre, qui tient lieu de sacre et du couronnement, et lors de la consécration d'une nouvelle mosquée Impériale. Quand l'une ou l'autre fête de *Beyram* se rencontre un vendredi, le Sultan se rend ce jour-là deux fois à la mosquée; le matin, avec toute la cour, pour l'oraison paschale; et à midi, avec son cortège ordinaire, pour le *Namas* public des vendredis.

Ces deux *Beyrams* étant les seules fêtes religieuses de la nation, sont conséquemment les seules époques où il soit permis dans toutes les villes Mahométanes de fermer boutiques, magasins et marchés publics. Tout commerce, tout trafic, tout travail manuel est suspendu dans ces sept jours de l'année. Il n'est point d'individu, quel que soit son état et sa condition, qui n'ait, dans ces deux *Beyrams*, un habit neuf. Les parens et les amis se font mutuellement visite pour se souhaiter la bonne fête, et c'est presque la seule occasion où il soit d'un usage général de se toucher la main, de s'embrasser et de se témoigner réciproquement les sentimens les plus affectueux. Les enfans baisent la main de leur père, de leurs aïeux, de leurs parens. Les jeunes gens en font de même à l'égard des personnes âgées; mais les subalternes ne baisent jamais que le bord de l'habit de leurs chefs, des officiers supérieurs, des principaux personnages de l'Etat. On ne voit jamais dans le peuple, moins encore parmi les personnes de marque, ces démonstrations de joie, ces signes de gaieté qui éclatent chez les autres nations en différentes époques de l'année. Les Mahométans ne connoissent ni la danse, ni la musique, ni aucun jeu quelconque; tous ces amusemens sont proscrits par la législation religieuse, comme on le verra dans les lois morales. Il n'y a rien de bruyant, rien de mondain dans la célébration de ces fêtes. Toute la récréation du peuple consiste

à se promener tranquillement, toujours à pas graves, dans la ville et dans les environs. Parens et amis, tous se rassemblent, et vont par bandes de huit, dix ou quinze personnes, visiter leurs connoissances, s'arrêtant, quelques momens, soit dans les places, soit dans les promenades publiques pour fumer, prendre du café, et causer avec le plus grand flegme, des affaires du temps et des événemens du jour. Tel doit être l'effet des moeurs simples et austères et du caractère sérieux de ce peuple privé de la fréquentation entre les deux sexes, chez lequel les femmes ne paroissent que rarement en public, et toujours voilées, sans aucune idée des spectacles, des divertissemens publics, et où enfin l'usage du vin, proscrit par la loi, est intendit plus rigoureusement encore dans ces jours de fête. La veille de chaque *Beyram*, la police a soin de mettre le scellé sur les portes de tous les cabarets, qui n'existent même que dans les faubourgs habités par les chrétiens. Cette précaution est une loi des plus sévères, qui se renouvelle chaque année dans toute l'étendue de l'Empire. C'est ainsi que les fêtes Musulmanes célébrées dans le calme et dans le silence, présentent un tableau bien différent de celui des grandes villes de l'Europe aux solennités du Christianisme.

§ 4. Voor de sekte der Malekiten bedien ik mij van het overal op de Noordkust van Afrika gebruikelijke Compendium van Sidi Khalil en van de meesterlijke vertaling, daarvan vervaardigd door Perron. Deze werken bekleeden een eerste plaats onder de vruchten van de studiën der Fransche geleerden over het Mohammedaansche regt; zij zijn te zeer bekend, dan dat ik meer daarover behoef te zeggen.

De bladzz. 450—456 van het eerste deel van Perron's vertaling, die zoowel de tekst van Khalil als de daarop gemaakte commentaren bevat, handelen over de geldelijke viering van het ontbijtfeest en leeren dienaangaande hoofdzakelijk het volgende. Het is door de Sonnat streng voorgeschreven, om op het ontbijtfeest een maat levensmiddelen te geven van hetgeen men op die dag overhoudt van zijn voedsel, zelfs als men het geleend heeft en zelfs als men voor honger op de volgende dag beducht mogt zijn. Hetgeen men geeft moet bestaan uit het gewone voedsel van den gever, of ten minste uit hetgeen waarmede hij

zich gedurende de vastenmaand gevoed heeft. Over de tijd wanneer dit moet worden gegeven, bestaat verschil van gevoelen, bij het begin van het feest op de avond, of bij de dageraad van de dag zelf: het eerste tijdstip wordt als het aannemelijkste beschouwd, ten einde de armen zoo spoedig mogelijk in het genot daarvan te stellen. Ieder Muselman moet dit voor zich zelf en voor hen tot wier onderhoud hij is verpligt d. i. zijn familie (namelijk minderjarige zonen die hun kost nog niet kunnen winnen, ongehuwde dochters en arme ouders, vrouwen, ook die van zijn vader als hij arm is), bedienden en slaven. Het ligt in de geest van de godsdienst, om die gift gereed te maken van het aanbreken van de dageraad af tot het publiek gebed toe, om ze te doen bestaan uit de beste levensmiddelen, die de gever gewoonlijk in zijn woonplaats gebruikt, en hetgeen gegeven wordt te ziften, zoodat er geen bolsters bij zijn. Meer dan de voorgeschreve maat (صاع) te geven, is meer doen dan de wet verlangt en bijna berispelijk, ten minste zeker niet verdienstelijk. De gift moet worden gegeven aan den regtvaardigen Imam, die ze verdeelt onder de armen, d. i. ongelukkige, vrije Muselmannen; men kan ze twee of drie dagen voor het feest ook geven, maar men moet ze steeds geven, als men vergeten heeft het te doen op de dag van het feest, zelfs al is dit jaren geleden. Ook de reiziger is tot die gift verpligt.

De bladzz. 271—276 van voornoemd werk handelen over de kerkelijke viering van beide feesten en bevatten hoofdzakelijk het volgende. Het gebed op elk van de beide feesten bestaat uit twee rékas en is verpligtend voor ieder Muselman, die tot het vrijdaggebed verpligt is. De tijd voor dat gebed is tusschen dat de zon tot de hoogte van een lans is opgegaan en de tijd van het middaggebed. Bij dat gebed is geen aankondiging en geen voorbereiding. Men heeft in de eerste réka zeven tekbirs en in de tweede vijf: zij worden achter elkander, zonder tusschenschuiving van iets, uitgesproken; in de eerste réka wordt Sura LXXXVII en in de tweede Sura XCIII van de Koran gelezen. Het is verdienstelijk om in de nacht van (wij zouden zeggen: voor) de feesten veel religieuse handelingen te verrigten, een bad te nemen in het laatste zesde gedeelte van de nacht, zich te parfumeren, nieuwe of nette

kleeren aan te trekken, te voet naar de plaats van het gebed gaan e langs een andere weg naar huis terugkeeren, vooraf iets te eten, o het ontbijtfeest, doch op het offerfeest de maaltijd uit te stellen tot d terugkeer, om alsdan van het vleesch der offerdieren gebruik te kunnen maken, en bij het gaan naar de plaats van het gebed met luider stem tekbirs zeggen. Dit gebed moet worden verrigt op elke plaats die bestemd is voor het gebed, in de minbar, behalve te Mekka, waa het beter is het te verrigten in de moskee van de Ka'ba, ten eind aandeel te hebben in de honderd twintig zegeningen, die daar van de hemel nederdalen, namelijk zestig voor hen die de omgangen om d tempel volbrengen, veertig voor hen die daar bidden en twintig vo hen die daar binnengaan.

Over de burgerlijke viering van het ontbijtfeest in Algiers vindt me een allerbelangrijkste beschrijving in de *Nachrichten und Bemerkunge über den Algierschen Staat* (Altona bij Johann Friedrich Hammerich 1799), tweede deel, bladz. 1052—1064. Ik laat die hier geheel volge

Die Hauptfeste der Mahomedaner sind unstreitig das Ramadan- un Beyramsfest. Ersteres wird nach vollendetem Fastenmonat gefeiert, un dauert hier im Lande 3 Tage ununterbrochen fort. Wenn nehmlich d 30 Tage des Ramadans verflossen sind, so wird am nächst folgende Tage der eingetretene Festtag und das Ende der Fasten durch eine Al feuerung aller auf dem Kastelen der Stadt und der Marine befindliche Kanonen angekündiget, wobey es auffallend ist, dass alle Kanone scharf und mit Kugeln geladen werden [1]. Für den Mahomedaner si

[1] Diese Gewohnheit ist bey allgemeine Freudenfesten stets gebräuchlich, obglei die Europäer sich nicht recht darein finden können. Im Jahre 1789 befand i mich auf einem grossen holländischen Schiffe auf der Rhede der Stadt Algier, u etwa auf eine halbe Meile von der Stadt, als eben solchergestalt das Ramadansfe angekündiget würde. Den Abend vorher hatte ich schon dem Capitän des Sch von dieser Ceremonie benachrichtiget; doch weder dieser, noch sonst jemand von d Besatzung wollte meinen Aussagen trauen. Wie des Morgens nach Sonnen-Aufga die Kugeln pfeifend durch die Luft flogen, gerieth er daher in einige Furcht u Verlegenheit, und konnte sich durchaus in diese Ceremonie nicht finden. — Bey sc chen Feyerlichkeiten müssen auch etwa auf der Rhede liegende europäische Krieg

die darauf folgenden Tage in aller hinsicht wahre Freuden und Festtage nach dem überstandenen beschwerlichen Fasten. Alles freuet sich, Junge und Alte, man sieht sie alle feyerlich gekleidet und geputzt umhergehen, und sich unter einander zum eingetretenen Feste Glück wünschen, wobey Jeder sich zugleich aufs Beste zu vergnügen sucht. Die Feyerlichkeiten, die bei diesem Feste in der Hauptstadt statt finden, verdienen in mancher Hinsicht besonders ausgezeichnet zu werden [1].

---

schiffe die Freudenschüsse der Kastele, jedoch nach ihrer Art, ohne scharfe Ladung erwiedern, so wie alle in dem Hafen und auf der Rhede liegenden Schiffe ihre Flaggen und Wimpel wehen lassen.

[1] Wie ich dieses einstens zu Paris in Gegenwart eines meiner Bekannten, mit dem ich zuvor ein solches Ramadanfest zu Algier angesehen hatte, behauptete, erwiederte dieser: Wie ists möglich, dass sie ein solches Fest mit den dazu gehörigen Ceremonien merkwürdig und interessant finden können? Hat es uns nicht selbst Ueberdruss und Langeweile genug verursacht, wenn wir dabei in den Gallerien gepresst, wie in einem Schwitzkasten transpiriren mussten, und genöthiget wurden, stundenlang dem Spectakel anzusehen, und dabei noch oben im Kauf die unausstehliche Musik anzuhören? — Ein mittelmässiges Feuerwerk in dem hiesigen Vauxhall; das schlechteste Pariser Schauspiel und ein hiesiges höchst mässiges Concert, wobei man doch allenthalben hübsche Frauenzimmer in Menge zu sehen bekömmt, übertreffen nicht diese bei weitem jenen barbarischen Spectakel? — Dergleichen höchst unbedeutende Einwürfe werden von Personen, welche nur alles einseitig, und nur von einem Gesichtspuncte aus beurtheilen, gar häufig gemacht, und wissen sie selbige in Gesellschaften mit einigen witzigen Bemerkungen nach der Mode, oder gar, wenn sie etwa als Schriftsteller zu einigen Ansehen gelangt sind, selbige eben so in ihren Schriften einzustreuen; so tragen sie nur zu häufig mit dazu bei, die Glaubwürdigkeit und Aufrichtigkeit eines Referenten oder Schriftstellers verdächtig zu machen, der eine solche Behandlung nicht verdient hat. "Seine Behauptungen und Schilderungen, "heisst es dann, sind unrichtig, übertrieben, und zum Theil falsch. Ich bin auch "da gewesen, und ich kann das Gegentheil beweisen." In diesem Tone habe ich über Niebuhrs, Savarys und Bourgoings Schriften raisoniren hören. Einige ihrer Nachrichten und Behauptungen, hiess es, sind unrichtig und übertrieben. Nur durch den Vortrag der Verfasser und durch die Verbindung, worein sie ihre Gegenstände unter einander gebracht haben, bewirken sie ein Interesse, welches sonst vermisst werden würde, und stellen also die Gegenstände nicht vor, wie sie sind, nicht in der Verbindung, worin sie stehen, sondern nach den Launen ihrer bilderreichen Phantasie, welche, wenn man diese Gegenstände an Ort und Stelle besieht, verschwin-

Mit Sonnenaufgang gehen die ersten Minister und die anseh
zur Regierung gehörigen Personen in das Palais des Deys, un
wegen das eingetretenen Festes ihre Glückwünsche ab. Von
sie in Begleitung des Deys, in eine der benachbarten Mosch
ihr Gebet zu verrichten.

Während der Zeit wird in den Zimmern des Deys ein ans
Frühstück bereitet, und so, wie die Gesellschaft aus der Mo
kömmt, wird das aufgetragene Frühstück eingenommen. Hierau
sich diese Gesellschaft herunter in dem Vorhof, während das
die Leibwache und nach derselben die Hofbedienten von ge
Range den Ueberrest der wohl besetzten Tafel verzehren. Un
haben sich die angesehensten Einwohner der Stadt, auch zu
Leute, welche wohl zum Pöbel gerechnet zu werden verdien
ten, sich auch in das Palais versammelt, und das ganze Gebä
am Ende so voll, dass man sich nur mühsam hindurch dräng
Sobald der Dey im feyerlichen Ornat, und als Bascha mit ei
fetan, (Mantel aus Goldbrocade) den er vom Grosssultan erha
kleidet, sich in seinen etwas erhobenen Lehnstuhl, oder we
will, auf seinen schon oben beschriebenen Thron niedergelass
die Minister und die angesehensten seines Hofstaats nach S
Würden zu seinen beiden Seiten Platz genommen haben, fange
die hiesigen Hofmusikanten ihr sonderbares Concert an. Die
lichen Instrumenten bestehen aus einer beträchtlichen Anzahl gr
ungeheuerer Trommelen, aus mehreren Hoboen, Clarinets, Pf
kleinen Handtrommeln, mit Schellen behangen, so wie sie i
bei sogenannten Janitschaarenmusick häufig gebraucht werd
diese Instrumente machen zwar einen gar gewaltigen Lerm, der al
nur etwas musikalischen Ohre, besonders noch, da immer die
chen höchst einfachen und einformigen Töne wiederholt wer

---

den. Dergleichen einseitige Beurtheilungen und Machtsprüche kommen m
ungereimt vor, als die vergebliche Frage eines Mathematikers, den, inde
alles auf mathematische Demonstrationen zurückführte, dem zu Folge
Zuschauer eines allgemein bewunderten Schauspiels mit der Frage aufwa
ist denn dadurch bewiesen worden?

unausstehlich ist. Auch würde ein etwas musikalischer Europäer das Ganze eher für eine wahre Satyre auf die Musik, als für eine eclatante Kunstübung halten, wenn er unvorbereitet ein solches Concert anhören würde. Nachdem dasselbe etwa eine halbe Stunde gedauert; so treten zwölf bis achtzehn beynahe ganz nackte, sehr handfeste nervichte und robuste Türken auf, um im Ringen und Kämpfen ihre Geschicklichkeit zu zeigen. In der Mitte des Vorhofs ist daher schon zuvor ein beträchtlicher Haufen Sand herbeigeführt worden, welcher jezt dergestalt verbreitet wird, dass er beynahe überall 2 Fusz hoch liegt. Die vorgedachten Kämpfer tragen nur lederne Beinkleider, welche so, wie der übrige ganz nakte Theil des Körpers, mit Oehl bestrichen sind. Je zwey dieser Kämpfer treten nur zugleich auf, und geübt im Ringen zeigen sie ihre Geschicklichkeit. Ehe- und bevor das erste Paar den Kampfplatz betritt, laufen sie in gemessene Schritten dem Dey auf seinem Thron oder Stuhl ein Kompliment zu machen, indem sie mehrere Malen mit geballten Fäusten ihr Gesicht berühren, dann die Hände wiederum fallen lassen, und dabey eine besondere Verbeugung machen. Wenn sie hierauf den Kampfplatz betreten, so hält, noch ehe das Ringen anfängt, ein alter abgelebter Türke, der gleichsam als der Ceremoniemeister angesehen werden kann, in türkischer Sprache eine feyerliche Anrede an die sämmtlichen Kämpfer, und das versammelte Volk, worin er estere ermahnet, nach ihren besten Vermögen, aber ohne Bitterkeit, Zorn und Rache, ihre Geschicklichkeit zu zeigen, und indem er dem Ueberwinder Mässigung anempfehlt, wird der Ueberwundene ermahnt, ja nicht künftig auf Rache und Wiedervergeltung zu denken. Er ermuntert sie dem zu Folge, dem Kampfplatz als gute Freunde und Waffenbrüder gänzlich ohne Verdruss, Groll und Hass zu verlassen, indem er bemerkt, dasz sie dadurch den Endzweck der Feyerlichkeit und den Willen des Deys erfüllen und befolgen werden. Nachdem diese Anrede geschlossen, geht zwischen dem ersten Paar der Kampf an. Sie greifen sich tacktmässig, aber, wie es scheint, ohne viele Anstrengung und Behendigkeit an. Ich habe aber zu bemerken Gelegenheit gehabt, dass Mässigung und bedächtliche Anstrengung dabei eben so nothwendig und nützlich ist, als bei den unter den Europäern gewöhnlichen Duellen.

Denn weil alles, was sie anfassen, äusserst glatt und schlüpfri auch der intendirte Angriff sehr leicht durch die geringste unerw Bewegung des Gegners vereitelt wird; so kann selten ein wüth starker und dabei behender Angriff gelingen; er kann vielmehr zum Nachtheil des solchergestalt Angreifenden ausfallen, wenn de gner durch eine unvermuthete Bewegung auszuweichen weiss, wol Angreifende alsdann leicht auf die Nase fallen kann. Wer zuers oder herunter geworfen wird, der wird für überwunden gehalten fallen sie beyde zu gleicher Zeit, so hat der verloren, der zuer dem Rücken zu liegen kömmt. Faustschläge oder Stösse, sowol dem Körper überhaupt als ins Gesichte insbesondere, sind uner da das Kämpfen bloss im Ringen besteht. Oft währt es lange, el Streit entschieden wird; zuweilen ist es aber auch bald geschehen bald der Kampf entschieden ist, grüssen beide Kämpfer sich f lich, machen dem Dey, wie vorher, ihr Kompliment, und ve den Kampfplatz, worauf die Musik aufs Neue anfängt, und si lange hören läszt, bis zwei neue Champions auftreten und ihre Ges lichkeit zeigen. Die abgetretenen entfernen sich, um sich zu wa zu reinigen und anzukleiden. Je nachdem der Dey Lust hat, dies bungen anzusehen, je nachdem werden sie verlängert. Da aber Ringen auch an den zwei folgenden Festtagen fortgesetzt wi läszt er es gemeiniglich bei drei bis vier Paar bewenden. Am zeigt es sich, wer sich unter der Menge am vorzüglichsten hervor hat, und dieser erhält dann einen geringen dafür ausgesetzten Pre zu diesen Uebungen im Ringen die Stärksten und Robustesten den Türken ausgesucht werden, so sieht man unter denselben selten wahre Herculesgestalten, nur scheint es oft, als wüssten sie nervichten Körper, ihre starken Gliedmaszen und Muskeln nicl hörig anzustrengen und zu gebrauchen. Allein dieser Schein ist lich, wie ich schon bemerkt habe [1].

---

[1] Man kann sich bei diesen Uebungen eine ziemlich anschauliche und richti stellung von dem Ringen der alten Griechen und Römer, so wie von ihre nastik machen, wozu man sonst selten Gelegenheit finden möchte. Vermuth auch das Ganze ein Ueberbleibsel aus den Zeiten der alten Griechen. Es

Nachdem das Ringen aufgehört, wird der ansehnlichste Theil der Versammlung zum Handkuss beym Dey, der auf seinem Thron sitzen bleibt, zugelassen. Zuerst unter Allen kömmt der Aga di Baston (der hier die Stelle des Türkischen Bascha vertritt), dann folgen die respectiven Minister nach ihrem Range, und die angesehensten Türken, welche den Divan ausmachen. Unter denselben siehet man einige Veteranen der Leibwache sehr besonders, theils mit hohen Mützen, theils mit langen, breiten auf den Rücken herabhängenden Streifen, von gelbem Leder oder Tuch bekleidet oder verziert. Ihnen folgen andere Türken von geringerem Stande; dann die angesehensten Coloris, und diesen zunächst die angesehensten Mohren oder Bürger aus der Stadt. Diesen folgen nationenweise die hiesigen europäischen Consuln, sowohl mit den zum Consulat gehörigen Personen, als auch mit den angesehenen Kaufleuten, welche von jeder Nation sich hier etwa aufhalten mögen [1].

---

unbekannt, wenn dieser Gebrauch hier im Lande aufgekommen, und wie er sich hat erhalten können. Weil bloss Türken zugelassen werden, so vermuthe ich, dass er ursprünglich aus der Levante hergekommen, und hier von den Türken eingeführt worden, obgleich ich nicht weiss, ob zu Konstantinopel bey der Feyer des Ramadan- und Beyramsfests ähnliche Ceremonien beobachtet werden. Ich bemerke nur noch, dass aus den vorgedachten Ringern stets die Chiaux genommen werden, und dass dieses Ringen mit unter die sehr honorabelen Leibesübungen der Türken, die sonst den äussersten Abscheu bezeugen, öffentlich aufzutreten, um das Publikum zu belustigen, gehöret, und dass sie, ehe sie feyerlich auftreten, sich zuvor in der Kunst müssen geübt haben.

[1] Unter den europäischen Consuln hat die Ceremonie des Handkusses ein wahres Schisma verursachet. Diese Trennung rührt indessen nicht, wie manche vielleicht zuerst darauf fallen möchten, von der Verschiedenheit ihrer Denkungsart, über die Zulässigkeit und Schicklichkeit des feyerlichen Handkusses, den man eben so wohl, als ein Zeichen der Unterwürfigkeit, als der Achtung und Höflichkeit ansehen könnte, her. Nein, dieser Umstand scheint nie Bedenklichkeiten verursacht zu haben. Ein weit wichtigerer hat dazu, wie man sogleich erfahren wird, Anlass gegeben. Da bei dieser Ceremonie die sämmtlichen Christen, so wie die übrigen Mohamedaner und Juden, welche dem Range nach, wie ich bemerkt habe, einander folgen, auch einzeln und einer nach dem andern aufziehen müssen, um sich so dem Dey zu nähern, und mittelst des Handkusses und eines kleinen Kompliments ihm zum eingetretenen Feste zu gratuliren; so wird man nun schon errathen können, dass dieser

Zuletzt folgen die angesehensten unter den Juden, und diese mac den Beschluss.

Umstand und also der leidige Rangstreit dazu Veranlassung gegeben. Der dabei eintretende Vorzug des Ranges und die äusserst wichtigen daraus entstehenden Folgen sind dem diplomatischen Scharfsinn der respectiven Consuln als Nationalrepräsentanten nicht entgangen, und da weder das Hofceremoniel des Deys, noch specielle Tractaten, noch endlich die wichtigsten diplomatischer Schriften und Verträge zur Entscheidung dieser wichtigen Fragen benutzt werden konnten; so haben sich zuerst den französische und englische, dann den schwedische und dänische, und endlich letzterer und der neu angekommene spanische, in einer seltenen Verlegenheit befunden. Ob ihre respectiven Höfe diesen Rangstreit am hiesigen Hofe, (man erlaube mir gütigst den Ausdruck, und verzeihe mir, dass ich unter den Herrn Consuln einen zuerst genannt habe, wozu ich mich durch Noth gedrungen, habe entschliessen müssen, und wobey ich um vorsichtig zu Werk zu gehen, die respective Anciennität derselben beobachtet habe, ohne in Hinsicht ihres Ranges etwas entscheiden zu wollen) für so wichtig angesehen haben, als es ihre Repräsentanten gethan, diess muss ich unentschieden lassen. Indessen musste doch ein Ausweg gefunden werden. Der Dey würde unstreitig, unbekannt mit der Wichtigkeit der Frage und mit dem europäischen Hofceremoniel, die Entscheidung mit der Weisung abgelehnt haben: dass die streitigen Parteyen sich entweder unter sich darüber vereinigen möchten, oder nach Belieben ganz wegbleiben könnten. Hätte er wieder Vermuthen den Grundsatz einführen wollen, dass an seinem Hofe in Hinsicht des Rangs der christlichen Repräsentanten die letzteren als die ersteren und die ersten als die letzteren angesehen werden sollten; oder hätte er gar die bekannte Maxime Medium tenuere beati zur Entscheidung aufgestellt wissen wollen: so hätten wiederum unter den streitigen Parteyen jede die letztere und mittlere seyn wollen, und die Entscheidung des Hauptpuncts wäre vielleicht noch verwickelter und schwieriger geworden. Bey der Fe lichkeit selbst konnten sich die streitigen Parteyen nicht wohl verdrängen oder ander den Rang abzulaufen suchen. Dabei wäre die Entscheidung vom Zufall ab gig geworden; auch könnten alsdann leicht Scenen vorgefallen seyn, wobey die r süchtigen Parteyen insgesammt herausgeworfen zu werden befürchten muss Am natürlichsten möchte es scheinen, den Rang nach der hiesigen Anciennität respectiven Consuln zu bestimmen, allein diess verstatteten ähnliche diplomatis Rangstreitigkeiten und erfolgte Beylegungen an europäischen Höfen nicht, und üb dem hätte alsdann, man bedenke nur, der Fall eintreten können, dass der Con eines republikanischen Staats über den eines monarchischen den Rang erhalten hä Aller dieser ausserordentlichen Schwierigkeiten ohnerachtet, ist doch ein Ausweg funden und der Streit dadurch entschieden worden, dass zuerst der französische C

wie diese Feyerlichkeit geendigt ist, wird in dem Vorhof ein mit
:igem Sattelzeug geziertes schönes Pferd herbey geführt, welches
ga di Baston besteigt, und hierauf von einem angesehenen Tür-
eleitet wird, indem ein anderer vorausgeht, um ihm Platz zu ma-
Mit dieser Feyerlichkeit wird er nach seiner Wohnung gebracht, und
t endigen sich auch die Feyerlichkeiten im Hause des Deys. Kaum
es nöthig seyn, hierbey zu erinnern, dass bey allen diesen Feyer-
iten kein Frauenzimmer zugegen seyn darf; da es überhaupt kei-
Frauenzimmer verstattet wird, in das Palais des Deys zu kommen.
insicht des christlichen Frauenzimmers hat man Beyspiele, dass
hmen von der Regel statt gefunden haben.
der Stadt sucht sich den ganzen Tag über ein Jeder aufs Beste
rgnügen. Die Strassen sind gepfropft voll, und allenthalben muss
sich mühsam hindurch drängen. In zahlreichen Buden werden
n und Landes übliche Erfrischungen feil geboten und genossen.
halben wird man vom Pöbel männlichen Geschlechts heimgesucht,
viele dahin gehörige Subjecte sich das Recht anmassen, jede
, von der sie ein Trinkgeld ermuthen zu können glauben, mit
echendem Wasser oder doch vorgeblich wohlriechenden Feuchtig-
zu begiessen oder zu besprengen. Die Menge derer, welche aus-
der Stadtthore, sich im Freyen umzusehen, geben, ist sehr an-
h, und hier werden vorzüglich von der heranwachsenden Jugend
chen Geschlechts allerlei Spiele und Leibesübungen angestellt. Einige
ihre Geschicklichkeit im Aufklättern an dicken Stangen, um sich zu
en Uebungen beym Seewesen geschickt zu machen, indem andere sich
hängenden Stühle, einer, aus vier Flügeln, an einer Welle befes-
e mittelst eines Kurbels herumgedreht werden, zusammengesetzten

h seinem Beyspiel der schwedische und spanische, den Tag vor dem Fest, jeder
r besonderen Zeit in Procession ihren Glückwunsch abstatten, und am Fest-
cht erscheinen. Die Ehre der Erfindung gehört unbezweifelt dem französi-
und sie haben insgesammt dadurch den Vortheil erhalten, dass sie im Gratu-
nwidersprechlich die ersten sind, und sogar den hiesigen Minister zu vorkom-
Die einzigen Inconvenienz ist, dass es nicht am Feyertage selbst geschiehet.
rva non curat Praetor.

Maschine setzen, und sich also in der Runde bald hoch, bald niedrig herum bewegen. Auf den Landstrassen findet man eben so einen starken Zulauf, und nicht selten Gesellschaften, welche vom Wein und starken Getränken begeistert, als Bachanten umherstreifen. Oft ist es nicht angenehm, solchen munteren Gesellschaften zu begegnen, eben nicht, weil man befürchten muss, insultirt zu werden, sondern vielmehr, weil sie nach einer ganz besonderen Art von Höflichkeit einzelne Personen, welchen sie begegnen, nolens volens mit zu zechen nöthigen. In solchen Fällen helfen Entschuldigungen nur selten aus den Noth. Eine völlige Ablehnung sehen sie als Verachtung und Beschimpfung an, und nehmen es daher äusserst übel, wenn man von ihrer Höflichkeit nicht Gebrauch machen und an ihrer Freude und an ihrem Jubel nicht Antheil nehmen will. Am glücklichsten fährt man bey solchen Umständen, und wenn man überhaupt einer so respectabeln Gesellschaft nicht ausweichen kann, wenn man ihnen im dem Augenblick begegnet, wo sie eben im Begriff ist, leeren Flaschen zurückzukehren; denn anstatt zu geben, verlangen sie alsdann eine neue Provision, welches Verlangen um so viel leichter abgelehnt werden kann, da der Augenschein zeigt, dass man nichts von der beleibten Waare mit sich führet. Die folgenden beyden Tagen des Ramadanfestes werden fast eben so gefeyert, nur cessirt die Procession im Hause des Deys, um feyerlich zum Handkusse zugelassen zu werden.

§ 5. De leer van de Sjiïten[1] is in Europa nog weinig bekend en het is zeer te bejammeren dat de heer Kasimirski aan zijn sedert lang aangekondigd voornemen om een wetgeleerd boek van de Sjiiten in het licht te geven, nog niet heeft kunnen voldoen. Hetgeen ik thans over het behandelde onderwerp, volgens de sekte van de Sjafeïten, mededeel, is geput uit von Tornauw: *das Moslemische Regt* (Leipzig 1855) en uit Chardin's *Voyages en Perse* (Amsterdam 1711).

Over de geldelijke viering van dit feest deelt het eerstgenoemde boek

[1] Bij de voorafgaande drie sekten van de Sonniten had nog behooren te worden behandeld de sekte van de Hanbaliten, die tegenwoordig nog maar zeer weinig aanhangers telt: mij zijn geen bronnen voor die sekte bekend.

de hoofdzaak het volgende mede. Op de dag van het ontbijtfeest moet ieder Muselman voor de leden van zijn familie, zelfs voor zijn slaven, de voorgeschreven gift betalen. Deze gift bestaat uit een hoeveelheid levensmiddelen, batman genaamd, en wordt geschonken aan onbemiddelde priesters en in het algemeen aan alle personen, die geregtigd zijn de zuivering van goederen te ontvangen. Ieder, die gedurende een jaar in zijn onderhoud kan voorzien, is tot die gift verpligt, welke zoowel in natura als in geld bestaan kan. Aan deze laatste woorden voegt von Tornauw de volgende belangrijke opmerking toe: "In "den transkaukasischen Provinzen Russlands beträgt diese Abgabe ⅔ "Abbas nach tiflis'schem und 1 Abbas nach schirwan'schem Gelde (un-"gefähr 30 Kop. S. oder ⅓ Thaler Preuss). Unbemittelte Personen be-"zahlen dieselbe innerhalb ihrer Familien Einer dem Andern, sodass "oft ein und derselbe Abbas der Reihe nach zu allen Familiengliedern "gelangt und zuletzt dem Eigenthümer widergegeben wird."

In Chardin's *Voyages en Perse*, tom. II, p. 411 vind ik eenige bijzonderheden, die ongetwijfeld betrekking hebben op de kerkelijke viering van de feesten. Ik neem ze onvertaald en onveranderd over, èn omdat zij zelf een vertaling zijn uit een wetgeleerd Perzisch boek, èn omdat zij bij die vertaling waarschijnlijk veel hebben geleden en nu, door ze nog eens te vertalen, misschien onkenbaar zouden worden. Die bijzonderheden luiden aldus: "Sachez que ces prières là (les prières qu'il "faut faire durant le jeûne de Ramazan et le jour de la fête du sacri-"fice) sont commandées de la même manière que celle du vendredi, et "avec les mêmes circonstances; c'est-à-dire qu'elles sont dans une même "categorie; mais lors que les conditions requises n'y sauroient être gar-"dées, comme lors qu'il n'y a point d'Imam sur le lieu, ni de naib ou "lieutenant d'Imam, pour servir de guide et de directeur; en ce cas-là "ces prières ne sont purement que de conseil, et point d'obligation. "Le tems de les faire est au lever du soleil, et à midi, et si on ne les "peut faire dans leur propre tems, il ne faut point les faire du tout: "ces deux prières là du Jeûne, et du sacrifice consistent en deux pros-"trations, qui contiennent les deux, neuf louanges sacrées qu'on ap-"pelle Doa, et cinq Techaoud ou confessions dans la louange qu'on

"appelle sacrée: il faut dire cinq louanges à la première prostratio
"et deux confessions, et quatre louanges et trois confessions à la ı
"conde. Or les termes de la confession sont tels; le témoignage q
"nous rendons de Dieu, c'est qu'il n'y a point de Dieu que Dieu, q
"est unique et sans compagnon, et le témoignage que nous rendoı
"de Mohammed, c'est qu'il est son serviteur, et son Prophete. O Dieı
"tu es élevé en digneté, et tu l'es très-dignement; à toi appartieı
"d'exercer la clemence et de pardonner les péchez; tu es digne de tout
"gloire et louange: tu es celui qui remets les offenses: je te fais me
"demandes par la dignité de ce present jour excellent, lequel tu as éta
"bli pour jour de fête, tant aux Mahometans, qu'à Mahammed l'El
"et reçû en grace. Que la paix de Dieu soit sur Mahammed et sur s
"race. Certainement ce jour est grand, doux, et desirable par dessu
"tous les jours. O Dieu! fais grace à Mahammed et à sa race. O Dieu
"fais grace à tes Anges qui te sont fidelles, et qui sont affermis en t
"presence pour jamais: et fais grace à tes saints Prophetes que tu a
"exaltez devant la face de tous les hommes. O Dieu pardonne-moi
"et pardonne à tous les fidelles de l'un et de l'autre sexe; et
"tous ceux qui sont dans la vraye créance d'un et d'autre sexe, tan
"les vivans que les morts; parce que certainement c'est toi seul qu
"exauces les prières, c'est toi seul, o Dieu, qui accordes les demande
"Aussi vrai que je t'invoque, aussi vrai te demande-je les biens et le
"graces que les Prophetes t'ont demandées; je me retire vers toi, loi
"et arriere de tout mal, comme s'y sont retirez les Saints et les gen
"purs de crimes. Après ces mots il faut élever ses mains à la hau
"teur des épaules et continuer de dire ainsi. O Premier et Dernier d
"toutes choses. O commencement et fin de toutes choses. O toi qu
"sais tout, qui connoîs toutes les choses, leurs principes, leur issues
"leurs changemens, et leurs voyes, tout ce qu'il y a de bien et de ma
"en elles. C'est toi qui enseignes comment se doivent faire les choses: tu
"releves ceux qui sont abatus dans la poussière; tu agrées les oeuvre
"pieuses; tu vois le fonds et les projets du coeur: tu fais luire ta
"lumière sur les choses cachées et sur les secrets des coeurs; et puis
"il faut élever les mains en haut, et dire. O Dieu, très-Grand. — Le

"prière du jeûne de Ramazan et celle de la fête du sacrifice, sont tou-"tes deux d'une même sorte, mais il est de conseil le jour du sacri-"fice, d'aller faire cette prière hors la ville, à la campagne, et que "l'Imam, ou son lieutenant qui la doit faire sortir de la ville à pied, "et pieds nuds, en recitant les louanges de Dieu. Observez, que dans "la fête de Fetre qui est le lendemain du jeûne de Ramazan, il est "conseillé de manger avant que d'aller faire la prière hors la ville, mais "tout au contraire dans la fête du sacrifice, il est mieux de ne manger "qu'après avoir fait la prière, et de manger de ce qu'on a sacrifié avant "toute autre chose.

In hetzelfde werk, l. l. p. 450, komt een kleine beschrijving voor van de burgerlijke viering van het ontbijtfeest in Perzië; zij luidt aldus: "le mot de fetre ou feter, que les Persans ont donné à cette fête, "signifie rupture, ou coupure, parce qu'elle rompt le jeûne. J'ai observé "au chapitre de l'aumône, que cette fête est le jour du tribut capital, "que tout homme Mahometan doit payer, consistant en quatre livres et "demi de bled, ou la valeur en argent, qu'il faut donner aux pauvres; "on paye le tribut ce jour-là, afin qu'il n'y ait personne qui n'ait de "quoi se substanter largement, et faire fête. Les Persans passent cette "journée en festins, pour se récompenser de la rude abstinence du mois "passé; les artisans la chomment, et les jours suivans au nombre de "cinq ou six, chacun à sa volonté; on n'entend partout qu'Instrumens "de Musique: les boutiques ouvertes sont parées: et on voit en tous "lieux les marques d'une joye publique, où chacun prend part. On "se fait aussi des présens mutuels les jours de cette fête, et l'on s'en-"trevisite. Les Grands se tiennent au logis durant les trois premiers "jours, à recevoir les civilitez, et à traiter ceux qui viennent aux heu-"res du repas; les jours suivans ils vont rendre les visites."

§ 6. Het meermalen aangehaalde werk van Perron, tom. I, p. 542, bevat, naar ik geloof, al hetgeen over de Mohammedaansche preeken tot nog toe is bekend geworden. Hetgeen hij zegt luidt aldus: "Les "mosquées, dans lesquelles on peut faire la prière publique du ven-"dredi, ont un *minbar*, ou chaire à escalier droit terminé en haut par "un espace carré, surmonté d'un ciel en bois ornementé de ciselures et

"de dessins en relief ou à jour. C'est là que se tient debout le *Kh*
"*ou prédicateur*, ayant à la main droite un long sabre de bois, d
"la pointe est appuyée sur l'aire de l'espace où parle le *prédicateur*.

"Mahomet institua lui-même le prêche ou Khot'beh. Il le fai
"tous les vendredis et aux deux grandes fêtes de l'année. Les Khali
"suivirent l'exemple du Prophète. Ce ne fut qu'en 936 de l'hég
"(ère chrét. 1324) que Mahomet VIII se dispensa de cette cérémoni
"et, depuis ce temps, elle est restée confiée aux soins des imâm d
"mosquées.

"Du reste, les prônes musulmans, tels du moins que je les ai e
"tendus en Égypte, sont de simples narrations débitées sans effets
"voix, sans intention de frapper par l'accentuation ou la forme calcul
"et oratoire de la parole.

"Le prêche musulman est encore appellé plus explicitement *Khot'l*
"*teïn*, ou *les deux prêches*, parce qu'il se compose toujours de deux pa
"ties bien distinctes; la première est une sorte de déclaration ou pr
"fession de foi sur les attributs de Dieu, un éloge du Prophète, d
"ses disciples et des premiers Khalifes; l'autre, que l'Imâm prêchant
"soin de séparer de la première par une pause assez longue, et penda
"laquelle il récite tout bas des passages du Kóran, fait mention du so
"verain régnant, de celui qui, dans les vice-royautés, par exempl
"gouverne la province. Ensuite le prédicateur demande à Dieu d
"faire prospérer les armes et la puissance de l'islamisme et de dépou
"ler les nations infidèles de leurs biens, de leur prospérité, pour e
"gratifier les musulmans....."

De instelling van de preek vóór het gebed op de feesten, dagteeke
volgens een geschrift van Sojoeti, van Othman.

§ 7. In deze paragraaf neem ik de Arabische preek over, voor zo
ver zij met zwarte inkt is geschreven. Geen enkele verandering, no
in de letters, noch in de punten, heb ik mij veroorloofd, nietteg
staande er een groote menigte fouten in de vokalen, die blijkbaar nadat
preek reeds was afgeschreven, er bij zijn gezet, gevonden worden; d
zoo te doen, geef ik de preek voor het ontbijtfeest precies terug
als zij voor mij ligt. In de aanteekeningen, die ik in § 9 daarop

geven, zal ik vele van deze fouten, en vooral de belangrijkste, verbeteren; al de fouten te corrigeren zal wel niet noodig zijn, want hij die Arabisch kent, zal dit gemakkelijk zelf doen, en voor hem die deze taal niet verstaat, heeft een lange lijst van verbeteringen, vooral wat de vokalen betreft, weinig of geen waarde.

اللہ اكبر رَافِعُ الْخَضْرَاء وَبَاسِطُ الْغَبْرَاء. وَعَامِرُ الْبَلَدِ وَالصَّحْرَاء.
وَاِلَهُ مَنْ فِي الْاَرْضِ والسَّمَاء. وَرَبُّ مَا فِي الْهَوَاء وَالْمَاء.
وَرَازِقُ الْعَبِيْدِ وَالْاِمَاء. فسبحان مَنْ هُوَ حَافِظُ الْخَلْقِ فِى
الضِّيَاء وَالظُّلْمَاء. اللہ اكبر خَالِقُ الْاَشْبَاح. وَفَالِقُ الْحَبِّ
وَالْاَصْبَاح. وَمُقَلِّبُ الْمَسَاء وَالصَّبَاح. وَمُزَيِّنُ الْاَجْسَادِ
بِالْاَرْوَاح. وَمُدَوِّرُ الْاَفْلَاكِ وَمُرْسِلُ الرِّيَاح فسبحان مَنْ جَرَى
بِطَاعَتِهِ كُلُّ صَبَّاحٍ وَسَيَّاحٍ اللہ اكبر جَاعِلُ الظُّلُمَاتِ وَالْاَنْوَارِ.
وَمُكَوِّرُ اللَّيْلِ عَلَى النَّهَارِ. وَمُسَخِّرُ الْبِحَارِ وَالْاَنْهَارِ. وَمُدَبِّرُ
الْاُمُوْرِ وَالْاَقْدَارِ. فسبحان مَنْ تَقَدَّسَ بِعُلُوِّهِ عَنِ الْاَوْهَامِ
وَالْاَفْكَارِ. اللہ اكبر سَجَدَتْ لِكِبْرِيَائِهِ الْجِبَاهُ. وَتَحَرَّكَتْ
بِاَذْكَارِهِ الشِّفَاه. وَنَطَقَتْ بِرُبُوْبِيَّتِهِ اَلْسُنُ وَالْاَفْوَاهُ. وَسَبَّحَتْ
بِقُدْرَتِهِ الرِّيَاحُ وَالْاَمْوَاهُ. فسبحان مَنْ تَعَالَى بِقُدْسِهِ عَنْ
مَشَاكِلَةِ النَّظَائِرِ وَالْاَصْبَاح اللہ اكبر مَا جَرَتِ الدُّهُوْرُ
وَقَامَتِ الْاَبْنِيَّةُ وَالدُّوْرُ. وَتَدَافِعُ الظِّلِّ وَالْحُرُوْرُ. وَتَنَاوَبُ
الْحُزْنَ وَالسُّرُوْرُ. فسبحان الَّذِى يُبْعَثُ مَنْ فِى الْقُبُوْرِ.
وَوَلِيُّ الَّذِيْنَ آمَنُوْا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّوْرِ.
سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُوْنَ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِيْنَ
وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ هذا التكبير الخطبه. رَبِّ الْعَالَمِيْنَ. الاول
تسع التكبيرات. الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِىْ فَضَّلَ شَهْرَ رَمَضَانَ
وَاَنْزَلَ فِيْهِ التَّوْرِيَةَ وَالْاِنْجِيْلَ والزَّبُوْرَ وَالْفُرْقَانِ. وَاَمَرَ فِيْهِ الْاُمَّةَ
بِالصِّيَامِ وَالْقِيَامِ. والصَّدَقَةِ وَالْاِحْسَانِ. وَوَضَعَ فِيْهِ لَيْلَةَ
الْقَدْرِ هِيَ خَيْرٌ مِنْ اَلْفِ شَهْرٍ مِنَ الْاَزْمَانِ. وَجَعَلَ خِتَامَ

وَبَشَّرَهُمْ فِيْهِ وْمِهِ الْعِيدَ ضِيَافَةً لَهُمْ مَعَ الْعَفْوِ وَالْغُفْرَانِ.
اَحْمَدُهُ عَلَى اِعْظَمِ اِنْعَامِهِ حْسنِ الْمَثُوْبَةِ والرَّحْمَةِ وَالرِّضْوَانِ.
وَاسْتَغْفِرُهُ مِنْ قُبَحِ لشُّكْرُهُ عَلى هِدَايَةِ اِيْمَانِهِ. وَاسْلَامِهِ.
اَشْهَدُ اَنْ لَا رَامِهِ. وَاَسْاءلُهُ الْمَزِيْدَ فِي افْضَالِهِ وَاِكْرَامِهِ.
هَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيْكَ لَهُ شَهَادَةً مُوطَلَقَ الْاَرْكَان مَرْفُوْعَةَ
وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ رَسُوْلُهُ ْسَاسِ مُشَيَّدَةَ الْبُنْيَانِ.
سُوْلٌ بُعِثَ بِاِقَامَةِ الشَّرَايِعِ وَنَبِيٌّ اُمِرَ بِاِظْهَارِ الْاَيَاتِ الْبَدَايِعِ.
رْسَلَهُ وَالدِّيْنُ قَدْ سَقَطَ مَنَارُهُ. وَاَنْقَلَعَ اُصُوْلَهُ وَانْدَرَسَ اَثَارُهُ.
فَاَقَامَهُ صَلَّى أَسِرُكَ قَدْ قَوِّيَ رِبَاطُهُ. وَامْتَدَ فِرَاشُهُ وَبِشَاتُهُ.
لّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ سُقُوطِهِ قَيِّمًا. وَبَعْدَ انْقِلَاعِهِ نَابِتًا بَاسِقًا
وَبَعْدَ حْتَرَمًا. حَتَّي عَادَ اَنِ الْكُفْرِ بَعْدَ قُوَّاتِهِ ضَعِيْفًا مُنْهَدِمًا.
مْتِدَارِهِ مُنْكِيًا مُنْقَصِيْمًا. صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى مُحَمَّدٍ
وَسَلَّمَ دَوَّامِ السَّمَوَاتِ وَالْاَرْضِ وَعَلَى اٰلِهِ الرَّضِيْنَ الْمُرْضِيْنَ.
سْلِيمًا كَثِيرًا. اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا اللّٰهَ وَاَحْضُرُوا رَحِمَكُمُ اللّٰهُ
صَّلَوَاةِ هَذَا وَيَوْمُ الْيُمْنِ وَالْمَزِيْدِ. وَيَوْمُ اِجْتِمَاعِ الْقَرِيْبِ
الْبَعِيدِ. وَيَوْمُ التَّكْبِيْرِ والتَّهْلِيْلِ وَالتَّسْبِيْحِ وَالتَّحْمِيْدِ. وَيَوْمُ
لرَّاحَةِ وَالصُّدُوْرِ. وَيَوْمُ وَقُوْعِ مَغْفِرَةِ الْغَفُوْرِ. وَوُصُوْلِ رِضَى
مَلِكِ الشَّكُوْرِ. وَيَوْمُ شَرَفَ اللّٰهُ فِيْهِ الْاُمَّةِ وَكَشَفَ عَنْهُمْ كُلَّ
رْبَةٍ وَغُمَّةٍ. وَحَوْلَهُمْ فِيْهِ كُلَّ خَيْرٍ وَمَثُوْبَةٍ جَمَّةٍ. وَيَوْمُ اَحَلَّ
لّٰهُ فِيْهِ الْمَلَانَ وَالْمَطَاعِمَ. وَحَثَّ عَلَى التَّجَمُّلِ وَلُبْسِ النَّاعِمِ.
وَيَوْمُ نَوْمِ النَّدَامِ وَالْاِسْتَغْفَارَ. وَيَوْمُ التَّوْبَةِ وَالْاِعْتِدَالَ.
اللّٰه عَاهِ الْعَفْوِ وَالرِّضْوَانِ. وَيَوْمَ خَتَّمَ اللّٰهُ بِهِ شَهْرَ رَمَضَانَ.
وَاعْتَصِمُوْا مِنْهُ بِرِ وَاُخْرُوْا رَحِمَكُمُ اللّٰهُ فِيْهِ الْفَوْزُ الْعَظِيْمُ.
ثَوَابُ الْجَسِيْمِ. وَاشْكُرُوا لَهُ الرَّبُّ الْكَرِيْمُ. عَلَى جَزِي فَضْلِهِ الْعَمِيْمِ.
كَبِّرُوهُ بِالتَّكْبِيْرِ وَالتَّوْقِيْرِ وَالتَّعْظِيْمِ. وَادْعُوْهُ وَاسْتَغْفِرُوهُ اِنَّهُ
وَ اَلْبَرُّ الرَّحِيْمُ. الله اكبر وَاَخْرِجُوْا رَحِمَكُمُ اللّٰهُ عَنْ اَنْفُسِكُمْ

صَدَقَةً عَلَى فُقَرَائِكُمْ وَعَنْ كُبَرَائِكُمْ وَعَمَّنْ تَلْزَمُكُمْ نَفَقَاتُهُمْ مِنْ
عَبِيدِكُمْ وَإِمَائِكُمْ صَاعًا مِنْ بُرٍ أَوْ صَاعًا مِنْ أُرْزٍ أَوْ صَاعًا مِنْ
شَعِيرٍ أَوْ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ أَوْ صَاعًا مِنْ زَبِيبٍ. أَوْ مِنْ أَيِّ قُوَّةِ
بَلَدِكُمْ أَوْ طَعامِ اعْتِبَارِكُمْ تَزْكِيَةً لِأَمْوَالِكُمْ وَتَطْهِيرَ الْأَبْدَانِكُمْ
وَتَمْحِيصًا. بِمَا قَتَرَفْتُمْ أَيَّامَ صَوْمِكُمْ وَكُونُوا بِالْأَبْرَارِ مُقْتَدِينَ.
وَبِالرُّشْدِ مُهْتَدِينَ وَلِإِخْوَالِكُمْ مُحْسِنِينَ. وَبِأَعْمَالِكُمْ مُخْلِصِينَ.
وَلِذِكْرِ اللّٰهِ مُكْثِرِينَ. وَبِطَاعَتِهِ مُسْتَمِرِّينَ. وَلِأَوَامِرِهِ مُتَعَرِّضِينَ.
وَعَنْ نَوَاهِيهِ مُعْرِضِينَ. جَعَلْنَا اللّٰهُ وَإِيَّاكُمْ مِمَّنْ أَعْظَمَ
شَعَائِرَهُ. وَاغْتَنَمَ فَضَائِلَهُ. وَمَآثِرَهُ. وَاجْتَنَبَ نَوَاهِيَهُ وَامْتَثَلَ
أَوَامِرَهُ. فَإِنَّهَا نَحْنُ لَهُ وَبِهِ. إِنَّ أَحْسَنَ الْكَلَامِ نَظْمًا وَنَسْرًا.
وَأَبْيَنَ الْبَيَانِ سِرًّا وَجَهْرًا. كَلَامُ مَنْ لَمْ يَزَلْ حَيًّا مُقْتَدِرًا.
وَهُوَ اللّٰهُ تَعَالَى يَقُولُ وَبِقَوْلِهِ يَهْتَدِي الْمُهْتَدُونَ. فَإِذَا قُرِئَ
الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ [1]. وَقَالَ عَزَّ مِنْ
قَائِلٍ عَلِيمٍ. وَإِذَا قَرَءْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ
الرَّجِيمِ [2]. أَعُوذُ بِاللّٰهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ. مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ.
شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ. هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ
مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ. فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ فَمَنْ
كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللّٰهُ
بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ
عَلَى مَا هَدَيكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ [3]. بَارَكَ اللّٰهُ لَنَا وَلَكُمْ فِي
الْقُرْآنِ الْعَظِيمِ. وَنَفَعْنَا وَإِيَّاكُمْ بِالْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ.
وَعَصَمَنَا وَإِيَّاكُمْ بِرَحْمَتِهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ. إِنَّهُ جَوَادٌ كَرِيمٌ
مَلِكٌ بَرٌ رَؤُفٌ رَحِيمٌ. التكبير فى الخطبة الثانية سبع مرات ولاء

[1] Kor. VII, 203. [2] Id. XVI, 100. [3] Id. II, 181.

حَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِىْ حَمْدًا مُتَوَالِيًا وَشُكْرًا مُتَوَالِيًا وَافِيًا. اَشْهَدُ
، لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ اِنْعَامًا لِمَنْ آمَنَ بِهِ
بِيًا. وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُوْلُهُ الَّذِىْ كَانَ اِلَيْهِ دَاعِيًا
بنْ غَيْرِهِ زَاجِرًا وَنَاهِيًا. صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَى آلِهِ
رَم. اُوْصِيكُمْ عِبَادَ اللّٰهِ وَاِيَّاىَ بِتَقْوَى اللّٰهِ مَعَ الَّذِيْنَ اتَّقَوْا
لَّذِيْنَهُمْ مُحْسِنُوْنَ. اَلَا وَاِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى اَمَرًا عَمِيْمًا بَدَاء بِنَفْسِهِ
ظِيْمًا. اِنَّ اللّٰهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّوْنَ عَلَى النَّبِيِّ يَا اَيُّهَا الَّذِيْنَ
نُوْا صَلُّوْا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيْمًا. فَاَجِيْبُوا اللّٰهَ عِبَادَ اللّٰهِ اِلَى
ا دَعَاكُمْ وَصَلُّوْا عَلَى مَنْ بِهِ اللّٰهُ هَدَيكُمْ اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ
عَلَى آلِ مُحَمَّدٍ نَبِيِّ الْحَرَمَيْنِ. اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى
، مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الثَّقَلَيْنِ. اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ
حَمَّدٍ اِمَامِ الفَرِيْقَيْنِ اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ
ارْضَ عَنْ اَبِى بَكْرٍ ذِ الصِّدِّيْقِ التَّقِيِّ وَعُمَرَ الفَارُقِ وَالنَّقِيِّ
عُثْمَانِ ذِى النُّوْرَيْنِ الذَّكِيِّ وَعَلَى الْمُرْتَضَى الْوَفِيِّ الْوَلِيِّ وَارْضَ
نِ الْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ السِّبْطَيْنِ النَّبِيِّ وَعَلَى السِّتَّةِ الْبَاقِيْنَ
عَلَى آلِ كُلٍّ مِنْهُمْ وَالتَّابِعِيْنَ وَتَابِعِ التَّابِعِيْنَ لَهُمْ بِاِحْسَانٍ
، يَوْمِ الدِّيْنِ. وَعَلَيْنَا مِنْهُمْ وَمَعَهُمْ وَفِيْهِمْ بِرَحْمَتِكَ يَا اَرْحَمَ
رَّاحِمِيْنَ. اللّٰهُمَّ وَاَصْلِحْ سَلَاطِيْنَ الْمُسْلِمِيْنَ وَانْصُرْ عَسَاكِرَ
وَحِّدِيْنَ. وَاَخْذُلِ الْكَفَرَةَ وَالْمُشْرِكِيْنَ. وَدَمِّرْ اَعْدَاءَ الدِّيْنِ.
ضِىَ الدَّيْنَ عَنِ الْمَدْيُوْنِيْنَ وَفَرِّجْ هَمَّ الْمَهْمُوْمِيْنَ. وَفُكَّ
رَ الْمَأْسُوْرِيْنَ. وَعَافِ مَرْضَى الْمُسْلِمِيْنَ وَاكْتُبِ اللّٰهُمَّ السَّلَامَةَ
يْنَا وَعَلَيْهِمْ وَعَلَى الْحُجَّاجِ وَالْغُزَاةِ وَالْمُسَافِرِيْنَ فِى بَرِّكَ وَبَحْرِكَ
نَ الْمُسْلِمِيْنَ يَا رَبَّ الْعَالَمِيْنَ اللّٰهُمَّ وَمَنْ حَضَرَنَا فِى هَذَا
مَكَانِ مِنَ السَّادَاتِ الْاَعْيَانِ وَالْفُقَهَاءِ وَالْفُقَرَاءِ وَجَمِيعِ الْاِخْوَانِ
بْلِ اللّٰهُمَّ سَعْيَهُمْ عَلَى طَوَالِ الزَّمَانِ وَعَلَى دَرَجَاتِهِمْ فِى
مَانِ بِرَحْمَتِكَ يَا حَنَّانُ يَا مَنَّانُ اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِى

وَلِلْمُسْلِمِيْنَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِيْنَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بِرَحمتِكَ يَا وَاسِعَ الْهِبَاتِ

تمت

§ 8. Deze preek vertaal ik, zoo veel mogelijk letterlijk, aldus:

(Allah is magtig!) O Gij die hebt opgeheven de hemel en die hebt uitgespreid de aarde, en die bevolkt bewoonde en onbewoonde oorden, en God die op de aarde en in de hemel is, en dikwijls in de lucht en in het water, en die onderhoudt de dienstknechten en dienstmaagden. (Lof zij aan Hem) die bewaart het geschapene in het licht en in de duisternis, (Allah is magtig!), die vormt de ligchamen, die splijt de graankorrel en de dageraad, degeen in wien zich de ochtend en avond omwentelen, die de ligchamen versiert met geesten (zielen), die laat omdraaijen de sferen (der hemelligchamen) en die de winden uitzendt. (Lof zij aan Hem) wiens bevelen worden opgevolgd elke ochtend en avond. (Allah is magtig!) Die de duisternis en het licht plaatst, die de nacht zendt na de dag, die de zeeën en stroomen in zijn magt heeft, die de menschelijke aangelegenheden en de toekomst regelt. (Lof zij aan Hem), die geheiligd is door zijn verhevenheid boven elke meening en bedenking. (Allah is magtig!) voor Wiens grootheid de voorhoofden zich buigen, en tot Wiens lof de lippen zich bewegen, en voor Wiens heerschappij de tongen en monden spreken, en over Wiens magt de winden en wateren lof verkondigen. (Lof zij aan Hem) die verheven is door zijn heiligheid boven eenige gelijkenis met de voornamen en de ..... (Allah is magtig!) zoo lang de tijden voortgaan, en zoo lang bestaan de gebouwen en kringen, en de opvolging van schaduw en warmte, en de afwisseling van droefheid en vreugde. (Lof zij aan Hem) die opwekt degenen die in het graf zijn, en de beschermer van de geloovigen die hij doet uitgaan uit de duisternis naar het licht. Lof zij aan uwen Heer, den Heer der magt, omdat zij zich als Zijne dienstknechten betoonden en vrede zij over de gezanten en lof zij aan God (dit is de tekbîr van de preek), den Heer der werelden (de eerste van de negen tekbîrs).

Lof zij aan God, die uitstekend heeft gemaakt de maand Ramazân, en

die daarin heeft doen nederdalen de Torèt, Indjil, Zaboer en Forkâ en die daarin het volk bevolen heeft te vasten en te bidden, aalmoez te geven en goede handelingen te verrigten, en die daarin geplaat heeft de nacht van het noodlot die beter is, dan duizend maanden u de tijden, en die gemaakt heeft tot besluit van Zijn vasten het fee als een heugelijke zamenkomst voor hen, tegelijk met kwijtschelding e vergiffenis, en die hen daarin aankondigde voortreffelijke belooningen e barmhârtigheid en genade. Ik wil Hem looven wegens Zijn uitstekend weldaden en ik wil Hem danken voor Zijn geloof, en voor Zijn Islan ik wil Hem vergiffenis vragen voor mijn verkeerde, door Hem verb dene handelingen, en ik wil van Hem vragen vergrooting (van het geno in Zijn beweldadiging en begiftiging. Ik betuig dat er geen God is behalve God alleen en dat Hij geen deelgenoot heeft in zijn magt; ee getuigenis dat al de steunpilaren (van het geloof) omvat, verheve van grondslagen, hoog opgehaald van gebouw. Ik betuig dat Moham med is Zijn dienaar en Zijn gezant, een gezant die gezonden is tot h vaststellen der geopenbaarde wettelijke bepalingen, een profeet die gelast we de wonderlijke hemelteekenen aan het licht te brengen. Hij zond hem n dat de luchter van de godsdienst was omgevallen, en haar wort waren uitgerukt en haar sporen waren verdwenen, en Hij verbond vast (aan Zich) nadat haar banden krachtig waren geworden en h spreiden en ..... waren ontrold. En hij (de zegen van Allah en vr zij over hem!) rigtte haar op na haar omvallen, totdat zij overe stond, en na haar uitroeijing, tot dat zij ontkiemde, regt opschoot geëerd werd; eindelijk werd het ongeloof, nadat het sterk was gewe zwak en vernield, en na zijn opgeblazenheid bevreesd en verbrok Allah schenke zegen en vrede over Mohammed, zoo lang hemel en aa staat, en over zijn familie, de genadigen en begenadigden, veelvuld vrede.

O Menschen! vreest God en zijt tegenwoordig, God zij u genad bij dit gebed en op den dag van geluk en voorspoed, de dag der v eeniging van ververwijderden en digtbij zijnden, de dag van tekt en tahlîls en tasbîhs en tamhîds, en de dag van rust en stilte, en dag van kwijtschelding en vergiffenis, de dag van de genade des I

nings en van de dank, en de dag waarop God het volk verheven heeft en van hen heeft weggenomen elke droefheid en bekommering, rondom hen is op die dag al wat goed is en zegen en overvloed, en de dag waarop God veroorloofd heeft het genieten van rust en het nuttigen van spijzen, en aangespoord heeft tot het toonen van eèn fraai uiterlijk en het aantrekken vàn sierlijke kleeren, en de dag van berouw en vragen om vergiffenis, en de dag van bekeering èn goede gedragingen, en de dag van hoop op kwijtschelding en genade, en de dag waarmee God de maand Ramazân besloot (God is magtig!). Bekeert u, God zij u genadig! op die dag, de magtige, de heerscher; en onthoudt u van zonden, van Hem (komt) de belooning van het ligchaam; en dankt Hem den edelen Heer voor het schenken van zijn volmaakte heerlijkheid; en verheerlijkt Hem met verheerlijking, met eerbiedbetuiging en met lofprijzing van zijn magt; en bidt tot Hem en vraagt van Hem vergiffenis, want Hij is de trouwe, de barmhartige (God is magtig!). En zondert af, God zij u genàdig! voor uw eigen personen als aalmoes ten behoeve van uwe armen, en voor uwe meerderjarigen en voor ieder van uwe slaven en slavinnen, tot wier onderhoud gij verpligt zijt, een çâ tarwe of rijst of gerst of dadels of rozijnen of vijgen, of een çâ van de leeftogt in uw land of van spijs naar uw verkiezing, tot reiniging van uwe goederen en tot heiliging van uwe ligchamen door hetgeen gij verdiend hebt op de dagen van uw vasten. Volgt de vroomen na, neemt braafheid tot leiddraad en behandelt uwe familie goed, weest rein in uwe handelingen, looft veelvuldig God, weest standvastig in gehoorzaamheid aan Hem, wendt u tot Zijn bevelen, en wendt u af van Zijn verboden, God heeft ons en u gemaakt (te behooren) tot hen die belangrijke ceremoniën te vervullen hebben, die Zijn goedheden en weldaden deelachtig worden, die een afkeer hebben van Zijn verboden en die opvolgen Zijn bevelen; voorzeker wij zijn voor Hem en door Hem. Voorwaar hij spreekt schoone woorden in gebonden en ongebonden stijl en verklaart zeer duidelijk Zijn verlangen stil en openlijk; het woord dat niet ophoudt te leven en in vervulling te komen. Hij is de verheven God, die heeft gesproken en naar Wiens woord de geleiden zich laten geleiden. "En als er de Koran gelezen wordt, luistert er

"naar, opdat God u barmhartig zij [1]." Hij sprak: "Als gij de Koran "leest, zoek dan uw toevlugt tot God tegen den Satan, die gesteenigd "moet worden [2]." Ik neem mijn toevlugt tot God, den hoorende, den wetende, tegen den Satan, die moet worden gesteenigd. "De maand "van Ramazân, waarin de Koran is neergezonden tot leiding voor de "menschen en tot duidelijke verklaring (van vòorschriften) en onderschei- "ding (van goed en kwaad), al wie van u in die maand aanwezig is (in "zijn woonplaats) moet dan vasten, doch wie van u ziek is of op reis, "op hem (rust) een gelijk aantal andere dagen vasten. God verlangt "uw welzijn en Hij verlangt niet uw ongeluk, maar gij moet het be- "paald aantal dagen vasten en Hem verheerlijken omdat Hij u op de "regte weg leidt: gij moet dankbaar zijn [3]." God heeft ons en u ge- zegend in zijn heerlijke Koran, en heeft ons en u begiftigd met de tee- kenen en wijze vermeldingen, en heeft ons en u beschermd door zijn barmhartigheid tegen den Satan, die gesteenigd moet worden, voorzeker Hij is een edele verdediger, een weldadige Koning, een barmhartige, een medelijdende. (De tweede tekbîr van de preek, zevenmaal achter elkander). Lof zij aan God, opeengehoopte lof en opeengehoopte veel- voudige dank! Ik betuig dat er geen God is behalve God alleen en dat Hij geen deelgenoot heeft in het beloonen van hem die volkomen in Hem gelooft, en ik betuig dat Mohammed is Zijn dienaar en Zijn gezant, die zich wendde tot Hem en die afwendde en afkeerig was van een ander, dan Hem, God zij hem en zijn familie genadig en schenk hun vrede en roem! Ik gelast u, dienaren Gods, en mij God te vree- zen met hen die vreezen en met degenen onder hen die zich goed ge- dragen, of is dit niet zoo goed? Voorwaar God, verheven zij Hij! heeft veelvuldige bevelen gegeven, God wiens heerlijkheid door zich zelf begonnen.

Voorwaar God en zijn engelen bidden voor den Profeet, o gij die gelooft, bidt voor hem en wenscht hem herhaaldelijk vrede, gehoorzaam God, gij dienaren Gods, in hetgeen waarmee hij u bestuurde en bid voor hem met wien God u geleidde. O God, wees genadig aan Mo

[1] Kor. VII, 203. [2] Kor. XVI, 100. [3] Kor. II, 181.

hammed en de familie van Mohammed, den Profeet van de beide heilige steden! O God, wees genadig aan Mohammed en de familie van Mohammed, den heer van menschen en geesten! O God, wees genadig aan Mohammed en de familie van Mohammed, den Imam van beide partijen! O God, wees genadig aan Mohammed en de familie van Mohammed! Neem in genade aan Aboe Bakr, den waarheidspreker, den godvruchtige, en Omar den beoordeelaar, den niet erkende, en Othman, den bezitter der twee lichten, den scherpzinnige, en Ali, den geliefde, den zuivere, en neem in genade aan Hasan en Hosein en de beide kleinzonen van den Profeet, en de zes overigen en de familie van elk hunner en de volgers en de volgers van deze. Zij zijn vergezeld van goede handelingen tot op den dag des oordeels, en op ons rust de pligt, om tot hen, met hen en onder hen te behooren door Uwe barmhartigheid, O Albarmhartigste!

O God! begunstig de vorsten der Muselmannen en help de legers van hen, die den eenigen God aanbidden, en verlaat het ongeloof en de afgodendienaars, en verdelg de vijanden van het geloof, en betaal de schuld voor de schuldenaars, en verligt de zorg van de bezorgden, en verbreek de banden der geboeiden, en ontneem de schadelijkheid aan de ziekten der Muselmannen, en schrijf op, o God! (in het boek van het noodlot) vrede voor ons en voor hen en voor de bedevaartgangers, en de kruisvaarders en de reizigers op Uw land en op Uwe zee, voor zoo ver zij tot de Muselmannen behooren, O Heer der werelden! O God! en hij, die bij ons op deze plaats tegenwoordig is, behoorende tot de heeren, voornamen, wetgeleerden, armen en al de broederschappen, neem hem aan! O God! hun gang zij over de lengte der tijden en over hun trappen in de tuinen van het Paradijs door Uwe Barmhartigheid, o medelijdende, o milddadige! O God! schenk vergiffenis aan mij en aan de Muselmannen, mannen en vrouwen, en aan de geloovigen, mannen en vrouwen, door Uwe barmhartigheid, o milddadige in het geven!

EINDE.

§ 9. In deze paragraaf wil ik eenige opmerkingen maken omtrent de arabische preek en de daarvan gegeven vertaling. Een paar alge-

meene opmerkingen moet ik vooraf laten gaan. Zelden heb ik de wa heid van het *nonum prematur in annum* zóó gevoeld, als bij het beh delen van deze preek. Naauwelijks had ik dat Arabisch maar door loopen, of het bleek mij overtuigend, dat èn de inhoud èn vooral interpúnctie er allerjammerlijkst uitzag. Hulpmiddelen voor de krit van dergelijke stukken bestaan er, voor zoo ver ik weet, niet, w dergelijke stukken, in het oorspronkelijke uitgegeven, zijn mij niet kend. Daarbij komt nog, dat er in deze preek, veel scholastike th logie der Mohammedanen voorkomt, die bij de groote menigte on hen bestaande *theologische* secten een afzonderlijke studie vorderen, vo dat men ze kent. Tot overmaat van ramp was de steller van d preek niet vrij in het uitdrukken van zijn gedachten, want hij was g bonden aan maat en rijm; vooral dat rijmen noodzaakte hem dikwi aan het einde van een periode een rijmwoord op te nemen, dat m de voorafgaande woorden een combinatie vormde, die bij de deftigh van het onderwerp op onze lachspieren kan werken. Dit alles zou r wel hebben gedwongen, om de les van Horatius op te volgen, m èn de bedoeling, waarmede mij het stuk is gezonden, èn de zucht licht te verspreiden over iets dat tot nog toe met een vrij dikke du ternis was bedekt, spoorde mij aan mijn krachten aan deze preek beproeven. — Ik heb nu nog rekenschap te geven van enkele bijz derheden.

Bladz. 59, reg. 7. *En dikwijls in de lucht en in het water.* Als m de moeite wil nemen, om de geschriften van de verschillende sek der mohammedaansche scholastike theologanten naauwkeurig na te ga dan zou men uit de aangehaalde woorden waarschijnlijk kunnen be len tot welke sekte de steller van deze preek heeft behoord. Ik l dit over voor hen die daartoe de lust in zich gevoelen, en bepaal hierbij slechts tot de aanhaling van eenige woorden van zulk een t logant, over God, waardoor het bevreemdende, dat deze beperking Gods alomtegenwoordigheid voor ons hebben moet, wel zal ophou als zijnde nog maar een kleinigheid bij het volgende: "Hischâm "Sâlim aber sagte, dass Gott die Gestalt eines Menschen habe, d "oberer Theil hohl und dessen unterer Theil voll sei, und er sei

"weithin und nach allen Seiten scheinendes Licht, und er habe fünf "Sinne und Hand, Fuss, Nase, Ohr, Auge und Mund und schwarzes "Haupthaar, indem er schwarzes Licht sei, aber Kein Fleisch und Kein "Blut [1]."

Bladz. 55, reg. 11. Het woord اَلشَّفَاحَ moet noodzakelijk gelezen worden الشِّفَاءُ.

Bladz. 55, reg. 13. Het woord وَالأَصْبَاحِ dat *en de ochtenden* beteekent, geeft hier geen zin. Misschien schuilt in dat woord een schrijffout, of misschien is het alleen maar gebruikt om te kunnen rijmen.

Bladz. 59, reg. 22. *Zoolang bestaan de gebouwen en kringen.* Aan deze uitdrukking hecht ik de zin: "zoolang de wereld bewoond wordt." Met *gebouwen* schijnen mij bedoeld te zijn de vaste woonplaatsen in de steden, en met *kringen*, de in de rondte opgeslagen tenten van de nomaden.

Bladz. 60, reg. 1. *Torèt*, *Indjil*, *Zaboer en Forkân.* Onder de drie eerstgenoemde benamingen worden verstaan de vijf boeken van Mozes, het Evangelie en de Psalmen; het laatstgenoemde woord is een benaming van de Koran, eigenlijk beteekenende "het middel tot onderscheiding," namelijk het goede van het kwade.

Bladz. 55, reg. 20. De woorden أَمِرُ en الأُمَّةِ moeten gelezen worden أَمَرَ en الأُمَّةَ.

Bladz. 60, reg. 4. *De nacht van het noodlot.* Tot verklaring van de heilige nachten der Mohammedanen in het algemeen, en van deze nacht in het bijzonder, schrijf ik het volgende af uit Perron, Jurisprudence Musulmane, tom. I, p. 578.

La *nuit de la destinée* est une des *sept nuits bénies*, les plus révérées des musulmans, les plus saintes, et les plus augustes. Les sept nuits bénies sont:

1°. La nuit de la naissance du Prophète, ou la douzième lune du mois de rébî-l-aouel, troisième mois de l'année.

[1] *Schahrastâni's Religionspartheien und Philosophen-Schulen*, 1ste deel, p. 213 (Vertaling van Dr. Haarbrücker).

2°. La nuit de la conception du Prophète, ou premier vendredi la lune ou mois de redjeb, septième mois de l'année.

3°. La nuit du voyage céleste ou assomption de Mahomet, le 27 la lune de redjeb. Dans ce voyage, les anges offrirent au Prophète miel, du vin et du lait, et le Prophète ne but que du lait.

4°. La nuit célèbre, ou quinzième nuit de la lune de cha'bân huitième mois de l'année; pendant cette nuit, les anges reçoivent d nouveaux registres pour inscrire les actions des hommes; et Arzâîl, l'ang de la mort, reçoit le registre où sont inscrits les noms de ceux qui doi vent mourir dans l'année.

5°. La nuit de la destinée, ou nuit de la providence; pendant cett nuit s'accomplissent une foule de merveilles invisibles; pendant cett nuit, les mers perdent leur salure, et les prières des fidèles croyant valent les prières qu'ils feraient pendant mille nuits consécutives. Mal heureusement on ignore à quelle époque et à quelle date de l'année ell se trouve; Dieu en a gardé le secret. On présume, cependant, qu'ell est une des nuits impaires qui appartiennent aux dix derniers jours d ramad'ân; en conséquence de cette présomption, qui est presque géné rale, on la célèbre le 27 de la lune de ce mois.

6°. La nuit de la fête du fitr; c'est la nuit qui précède le premi jour de chaouâl, dixième mois de l'année.

7°. La nuit de la fête des immolations, ou la nuit du 10 de la lun de zil-h'eddjeh, douzième mois.

Pendant ces sept nuits extraordinaires, les maris ne cohabitent poin avec leurs femmes ou avec leurs esclaves, de peur de procréer des en fants disformes ou estropiés. Le sultan seul passe la nuit avec une es clave vierge de son harem, et si elle devient mère, c'est un présage d bonheur pour le sultan et pour l'empire.

Ce fut dans la nuit de la destinée, nuit si féconde et si étonnant en merveilles, que la plus grande partie du Koran fut apportée au cie de ce monde ou premier étage des cieux. Le reste en a été envoy sur la terre, chapitre par chapitre, selon les exigences du temps et le événements qui motivèrent le besoin des autres parties de cette révéla tion, pendant un laps de vingt à vingt-trois années.

Deze bijzonderheden omtrent de zeven gezegende nachten heb ik afgeschreven, ten einde de aandacht daarop te vestigen van hen, die in Indië de gelegenheid hebben om een onderzoek te doen naar hetgeen daaromtrent aldaar wordt geloofd. Tot nog toe is weinig of niets daarvan bij het publiek bekend. Het volgende, ontleend aan het Javaansche woordenboek, onder het woord *malĕm*, moet waarschijnlijk daartoe worden gebragt: "*malĕman* (ꦩꦭꦼꦩꦤ꧀), offeranden van spijzen, die in de "maand Ramĕlan tegen zonnenondergang uitgedeeld worden op den "21sten door den Vorst, op den 23sten door den Kroonprins, op den "25sten door de Pangerans aan het hof, op den 27sten door den Raden "Adipati, op den 29sten door de Toemĕnggoengs, ter gedachtenis van "Mohammed, die in zijn afzondering in een spelonk op die avonden "van de voor hem gereedgemaakte spijzen geen gebruik wilde maken, "waarop die aan zijn volk uitgedeeld werden."

Bladz. 60, reg. 9. *Voor zijn geloof en voor zijn Islam.* Er worden in deze preek drie woorden gebruikt, om het begrip van geloof uit te drukken, namelijk ايمان, إسلام en إحسان. Het eerste beteekent *geloof* in zijn letterlijke beteekenis; het tweede *overgave, onderwerping aan, berusting in* Gods wil; het derde *goede daden*, als het levend bewijs van het geloof.

Bladz. 56, reg. 9. Het woord وأسرك lees ik وَأَسَّكَ; of dit evenwel de ware lezing is, durf ik niet verzekeren. Het spoedig volgende woord اَمْتَنَ lees ik وَاَمْتَنَى en het derde woord, dat daarop volgt, وَبَشَاتَ is niet te vinden in de woordenboeken. Wat er in de plaats van dat woord moet worden gelezen, durf ik niet gissen.

Bladz. 60, reg. 16. De tekbir bestaat uit de formule اكبر الله (God is magtig); de tahliel uit de formule لا اله الا الله (er is geen God buiten God) de tasbieh uit de formule سُبْحَان en de tahmied uit de formule الحَمْد (Lof zij aan God).

Bladz. 61, reg. 19. Over deze maat sâ vindt men het volgende in Perron's meermalen aangehaald werk, tom. I, pag. 561: "Cinq ouask' "représentent trois cents s'â, et chaque s'á vaut quatre *moudd* (modius) "du Prophète; les trois cents s'â valent donc mille deux cents moudd.

"En Barbarie, on prononce à tort *medd.* Le moudd vaut un rit'l —
"tiers de Bagdad [1]. Le s'â et le moudd étaient les mesures employés
"par le Prophète." Dezer dagen ontving ik uit de binnenlanden van Java een stuk, in het Javaansch opgesteld door een Wĕdânâ, waarin ik lees: [illegible] 1 [illegible] 5 [illegible] Daaruit blijkt, dat op Java deze s'â wordt gelijk gesteld met vijf katies, hetgeen met de medegedeelde opgaven vrij goed overeenkomt.

Bladz. 57, reg. 5. Het woord قَتَرَفْتُمْ lees ik اَقْتَرَفْتُمْ in deze preeken smelt meermalen de opene eindsyllaben van een woord zamen met het volgende woord, dat met een ا begint.

Bladz. 57, reg. 14. Het woord قَايِل volgende op مِن is mij onverklaarbaar: in de tweede preek komt het echter eveneens voor.

Bladz. 62, reg. 2. *Te steenigen.* Toen Abraham zijn zoon Ismaël wilde offeren, beproefde Satan hem daarvan terug te houden, doch hij werd door hem met steenen verjaagd. Van daar het Mohammedaansch epitheton van den Satan. Tot verklaring van dit vers uit de Koran, zegt Kasimirski in een noot: "Il arriva plus d'une fois à Mahomet de "prononcer des blasphèmes ou des paroles futiles au milieu des plus "graves discours ou des prières; il attribuait ces écarts à l'action du "diable. Pour se prémunir contre ce danger, il ordonne d'invoquer "l'assistance de Dieu; c'est ce que font les Musulmans, en prononçant, "avant la prière, ces mots: *Je me réfugie auprès de Dieu contre Satan* "*le lapidé.*"

Bladz. 57, reg. 21. Het woord وَنَفَعْنَا moet worden gelezen وَنَفَعَنَا. Dergelijke fout in de vocalisatie van de woorden is in beide preeken herhaaldelijk begaan.

Bladz. 58, reg. 5. Het woord أُصِيْكُمْ moet worden gelezen أُوصِيكُمْ.

Bladz. 58, reg. 6. Tusschen de woorden تَعَالَى en أَمَّا moet worden ingevoegd het woord أَمَرَكُمْ. In de andere preek komt de-

[1] Een ritl is ongeveer een pond.

zelfde volzin voor en daar leest men op die plaats آمَرَكُمْ, hetgeen ongetwijfeld een fout in de vocalisatie is.

Bladz. 63, reg. 1. *De beide heilige steden* d. i. Mekka en Medina.

Bladz. 63, reg. 6. Ik heb geen tijd om de verklaringen op te zoeken en uit te werken zoeken voor al de bijnamen, die hier aan de eerste Muselmannen worden toegekend. Slechts doe ik opmerken, dat het woord ذ, geplaatst voor الصِّدِّيق, de gewone bijnaam van Aboe Bakar, mij nog niet anders is voorgekomen, dan in deze twee preeken. Het woord الْوَرَى, dat als bijnaam bij Ali is gevoegd, is waarschijnlijk een schrijffout; het zal wel het voorafgaande woord, voor de tweede maal en nog wel fautief geschreven moeten zijn. Othman draagt de bijnaam van *den bezitter van twee lichten*, omdat hij getrouwd was met de twee dochters van den Profeet, Rokija en Omm Kolthoem.

Tot opheldering van degenen, die met *de zes overigen* bedoeld zijn, schrijf ik het volgende af uit de hierboven aangehaalde preek, welke in het werk van Lane gevonden wordt: "O God! do Thou also be "well pleased with the four Khaleéfehs, the orthodox lords, of high "dignity and illustrious honor, Ab'oo Bekr Es-Siddee'ck, and Om'ar, "and 'Osm'an, and 'Al'ee; and be Thou well pleased, O God! with "the six who, remained of the ten noble and just persons who swore "allegiance to thy Prophet Mohhammed (God favour and preserve "him!) under the tree; (for Thou art the Lord of piety, and the Lord "of pardon,) those persons of excellence and clemency, and rectitude "and prosperity, Tal'hhah and Ez-Zoobe'yr, and Saad, and Sa'ee'd, "and Abd-Er-Rahhma'n Ib'n 'Owf, and Ab'oo 'Obey'deh 'A'mir Ibn "El-Garra'hh" etc.

Bladz. 58, reg. 19. In plaats van وَدَمِيرَ moet men lezen وَدَمِّرَ.

Bladz. 58, reg. 20. In plaats van وَقَضِى moet men lezen وَقَضِّ.
Tot opheldering van deze volzin, moet men in het oog houden, dat de godsdienst en het regt der Mohammedanen zeer gunstig gezind zijn jegens schuldenaren; van daar het voorschrift om van schuldenaren een bijzondere categorie personen te maken, die regt hebben op de zuive-

ring van goederen; van daar de zeer gunstige bepalingen omtrent denaren, die in staat van faillissement verkeeren.

Bladz. 63, reg. 21. *Kruisvaarders.* Ik heb dit woord gekoz de Mohammedanen te beteekenen, die de heilige oorlog helpen tegen de ongeloovigen. Behalven dat, naar het mij toeschijnt, de kr ten ook ontleend zijn aan de Mohammedanen, zoo geeft dit woo juist de zaak terug.

§ 10. Volgens de Tabellen van Wüstenfeld valt in de eerste tie de eerste Schawwaal, en dus het ontbijtfeest, op de volgende da

In	1860	op	Zondag	22	April,
〃	1861	〃	Vrijdag	12	〃
〃	1862	〃	Dingsdag	1	〃
〃	1863	〃	Zondag	22	Maart,
〃	1864	〃	Donderdag	10	〃
〃	1865	〃	Maandag	27	Februarij,
〃	1866	〃	Zaturdag	17	〃
〃	1867	〃	Woensdag	6	〃
〃	1868	〃	Zondag	26	Januarij,
〃	1869	〃	Vrijdag	15	〃

Volgens de tijdrekening van de Javanen kan dit wel één dag v len, maar ieder die in Indië de lust gevoelt, om op dien feest letten, ten einde een naauwkeurige beschrijving van de viering ven, zal door deze opgave in staat zijn gesteld, om den tijd in l te houden.

II. HET OFFERFEEST.

§ 11. Het is hier de plaats niet, om te onderzoeken in hoev oude heidensche gebruiken van de Arabieren en de bijbelsche g denis, elk het hunne, hebben bijgedragen, om de bedevaart naar voor te schrijven, zooals zij nu van ieder Muselman, verkeere bepaalde omstandigheden, wordt gevorderd. Zoo veel is zeker

laatste maand van het Mohammedaansche jaar de naam draagt van de bedevaartsmaand, omdat de voornaamste ceremoniën van de bedevaart in de eerste helft van die maand moeten worden volbragt, en verder dat op de tiende van die maand het offerfeest, of het *groote* feest, in tegenstelling met het ontbijtfeest, of het *kleine* feest, wordt gevierd, ter gedachtenis van Abrahams offerande, die gereed staande zijn zoon Ismaël te offeren, een ram in zijn plaats ten offer bragt. Het is moeijelijk in bijzonderheden te treden over de oorsprong van de wettelijke bepalingen omtrent de viering van dit feest; daartoe zou een naauwkeurige beschrijving noodig zijn van de talrijke ceremoniën, bij de geheele bedevaart gebruikelijk, en dit zou ons te ver leiden; bovendien zal veel daarover later moeten voorkomen in de aanteekeningen op de preek, die op die dag wordt uitgesproken. Tot opheldering laat ik hier volgen hetgeen de vermaarde Burton in zijn *Pilgrimage to el Medinah and Meccah* (tom. II, pag. 240) vermeldt over het offeren, zoo als dat door hem zelf gedurende zijn bedevaart is volbragt: "After resuming our laical toilette, and dressing "gaily for the great festival, we mounted our asses about the cool of "the afternoon, and, returning to Muna, found the tent full of visi-"tors. Ali ibn Ya Sim, the Zem Zemi, had sent me an amphora of "holy water, and the carrier was awaiting the customary dollar. With "him were several Meccans, one of whom spoke excellent Persian. We "sat down, and chatted together for an hour; and I afterwards learned "from the boy Mohammed, that all had pronouneed me to be an "Aja-"mi." After their departure we debated about the victim, which is "only a Sunnat, or Practice of the Prophet[1]. It is generally sacrificed "immediately after the first lapidation[2], and we had already been guilty "of delay. Unter these circumstances, and considering the meagre con-"dition of my purse, I would not buy a sheep, but contented myself "with watching my neighbours. They gave themselves great trouble, "especially a large party of Indians pitched near us, to buy the victim

---

[1] Those who omit the rite fast ten days; three during the pilgrimage season, and the remaining seven at some other time.

[2] Dit is de steeniging van den duivel, waarover later zal worden gesproken.

"cheap; but the Bedouins were not less acute, and he was happy who "paid less than a dollar and a quarter. Some preferred contributing to "buy a lean ox. None but the sherif and the principal dignitaries "slaughtered camels. The pilgrims dragged their victims to a smooth "rock near the Akabah, above which stands a small open pavilion, "whose sides, red with fresh blood, showed that the prince and his "attendants had been busy at sacrifice [1]. Others stood before their tents, "and, directing the victim's face towards the Kaabah, cut its throat, "ejaculating, "Bismallah! Allahu Akbar! [2]." The boy Mohammed "sneeringly directed my attention to the Indians, who, being a mixed "race, had hired an Arab butcher to do the deed of blood; and he ar-"roused all Skaykh Nur's ire by his taunting comments upon the chicken-"heartedness of the men of Hind. It is considered a meritorious act to "give away the victim without eating any portion of its flesh. Parties "of Takruri might be seen, sitting vulture-like, contemplating the sheep "and goats; and no sooner was the signal given, than they fell upon "the bodies, and cut them up without removing them. The surface of "the valley soon came to resemble the dirtiest slaughter-house, and my "prescient soul drew bad auguries for the future."

In de volgende paragrafen kan slechts sprake zijn van de wijze waarop dit feest in de verschillende landen, waar verschillende sekten der Mohammedanen heerschen, gevierd wordt. Over de geldelijke uitgaven, voor dit feest vereischt, wordt geen woord gesproken in de wetgeleerde boeken, of men moest daartoe brengen hetgeen er wordt gezegd over de offers; maar dit gaat alleen over die offers, welke de bedevaartganger, niet de thuis gebleven Muselman, moet brengen. De kerkelijke viering is bijna geheel gelijk aan die van het ontbijtfeest, en

[1] The camel is sacrificed by thrusting a pointed instrument into the interval between the sternum and the neck. This anomaly may be accounted for by the thickness and hardness of the muscles of the throat.

[2] It is strange that Burckhardt schould make the Moslem say, when slaughtering or sacrificing, "in the name of the most Merciful God!" As Mr. Lane justly observes, the attribute of mercy is omitted on these occasions.

waarin zij in sommige opzigten verschilt, is daarbij reeds vermeld; het groot verschil, wat de preek aangaat, wordt later afzonderlijk behandeld. De wereldsche viering van dit feest blijft dus nog alleen maar over.

§ 12. In de eerste plaats zou hier een beschrijving moeten worden gegeven van de wijze waarop dit feest in de Archipel wordt gevierd; mij is echter zulk eene niet bekend. Opgemerkt moet evenwel worden, dat de laatste maand van het mohammedaansche jaar, de bedevaartsmaand, in de Archipel wordt genoemd *Bĕsar*, dat is *groot*, ongetwijfeld naar het *groote* feest, dat op de tiende van die maand wordt gevierd.

De viering van dit feest heeft in Egypte, waar de Sjafeitische sekte de overhand heeft, volgens de beschrijving van Lane (l. l. tom. II, p. 251), op de volgende wijs plaats; "On the tenth of *Zoo-l-Hheg'geh* (the last "month of the year) commences the Great Festival, *el-'Eed el-Kebee'r*[1]; "which, like the former 'eed, lasts three days, and is observed with "nearly the same customs. Every person puts on his best clothes, or a "new suit; but it is more common to put on new clothes on the minor "'eed. Prayers are performed in the mosques on the first day, soon "after sunrise, as on the other festival; and the same customs of visiting "and congratulation, and giving presents (though generally of smaller "sums) to servants and others are observed by most persons. The sacrifice "that is performed on the first day, which is the day of the pilgrims' "sacrifice, has been mentioned in the third chapter of the former volume "of this work. It is a duty observed by most persons who can easily "afford to do it. For several previous days, numorous flocks of sheep, "and many buffaloes, are driven into the metropolis, to be sold for "sacrifice. Another custom observed on this festival, that of visiting "the tombs, I have also before had occasion to describe, in the ac-"count of the ceremonies of the former 'eed. In most respects, what "is called the Minor Festival is generally observed with more rejoicing "than that which is termed the Great Festival. On this latter 'eed,

[1] It is also called *'Eed el-Ckoorba'n* (or the Festival of the Sacrifice), and, by the Turks. *Ckoorba'n Beyra'm*.

"most persons who have the means to do so prepare a dish called "*fetteh*, composed of boiled mutton, or other meat (the meat of the "victim), cut into small pieces, placed upon broken bread, upon which "is poured the broth of the meat, and some vinegar flavoured with a "little garlic fried in a small quantity of melted butter, and then sprin-"kled over with a little pepper."

§ 13. Over de viering van dit feest in landen, waar de sekte der Hanefiten heerscht, verwijs ik naar § 3, bldz. 36, waar de aanhaling uit d'Ohsson's werk ook voor dit feest geldt.

§ 14. Het hier boven in § 4, bldz. 40 opgenomen uittreksel uit de *Nachrichten über Algier* wordt in dat werk (bladz. 1064) aldus vervolgd. "Siebenzig Tage nach dem ersten dieser Festtage tritt das zweyte hohe "Fest der Mahomedaner, der Beyram nehmlich (Courban Beyram) ein. "Es scheint selbiges ein Ueberbleibsel des alten jüdischen Osterfestes zu "seyn, mit dem es noch viel Aehnliches hat. So wird unter andern in "jeder Familie, die es nur einigermassen thun kann, ein oder mehrere "Schaafe geschlachtet, und müssen selbige während des Festes ohne Ue-"berrest verzehret werden. Ist eine Familie nicht so zahlreich, um "während des Festes ein Lamm oder Schaaf verzehren zu können, "so schlagen sich mehrere zusammen, oder es wird ein Theil an die "Armen gegeben. In den Häusern der Vornehmen und Reichen wer-"den mehrere Schaafe geschlachtet, theils weil die Anzahl der Bedienten "ansehnlich ist, theils weil sie mehr als die übrigen an die Armen ge-"ben. Gewöhnlich erhalten auch bey dieser Gelegenheit die Bedienten "und Sclaven in den Häusern der Vornehmen neue Kleider, indem auch "hin und wieder einige, vorzüglich Neger und Negerinnen freygelassen "werden. Die Anzahl der Schaafe und Lämmer, welche während dieses "Festes in den hiesigen Städten geschlachtet werden, ist sehr beträcht-"lich, und möchte sich wohl in der Hauptstadt über 12000 belaufen. "Es währt übrigens dieses Fest, so wie das vorher gedachte, drey Tage "hindurch, und wird mit eben den Ceremonien angekündigt und ge-"feyert." Aldus is de viering van dit feest in een land, waar de sekte der Malekiten de overhand heeft.

§ 15. In het hierboven in § 5, bldz. 50 aangehaalde werk van Char-

din, vindt men een zeer breedvoerige beschrijving (tom. III, p. 163) van de wijze, waarop dit feest onder de Perzers (dus onder de Sjiiten) gevierd wordt. Hoewel die beschrijving wat lang is, neem ik ze toch over, omdat zij zeer leerrijk is. "Le 18, était le jour apellé *hayt corban*, c'est-à-dire "la Fête du sacrifice, par où ils entendent le sacrifice d'Abraham; c'est "celle que les Arabes appellent *Hayt kesha*, et les Turcs *Behuc Bayram*, "c'est-à-dire la grande Fête. On l'apelle encore *hayt nura*, c'est-à-dire "la Fête lumineuse, ou brillante. Cette fête du sacrifice est la principale "et la plus solemnelle de la religion Mahometane, et elle se celebre toû-"jours le dixième du mois de Zilcadé; car les Persans n'ont point de fêtes "mobiles dans leur religion. Les deux jours précedens sont aussi des "jours de fêtes, mais qu'on ne chomme pas comme celui-ci. Le pre-"mier s'appelle Youm Elterviah, c'est-à-dire le jour de l'aparition ou "de la revelation, parce que ce fut ce jour-là, comme disent les Maho-"metans, que Dieu fit commandement à Abraham de sacrifier son fils. "L'autre s'apelle le jour d'Arafat, qui est une montagne proche de la "Mecque, où tous ceux qui y sont en pelerinage ce jour-là, sont obli-"gez de se rendre, pour se préparer à la célébration de la fête. J'en "ai parlé amplement ci-dessus, au Traité du Pelerinage, ainsi je me con-"tenterai de raporter en cet endroit ce que les Persans enseignent sur "ce sacrifice d'Abraham, et comment ils en font la fête en leur païs. "Ils disent que Dieu, voulant éprouver la foi et l'amour d'Abraham, "s'aparut à lui de nuit, et lui dit, immole à Dieu ton fils: il veut "ce sacrifice pour preuve de ton obéïssance. Quelques docteurs enseig-"nent que ce fut l'ange Gabriel, qui lui aparut, et qu'il lui dit: Dieu "sait que tu l'aimes plus que toutes les choses du monde, c'est pour-"quoi il te commande de lui sacrifier ce que tu as de plus cher au "monde. Abraham répondit, mes fils sont ce que j'y ai de plus cher, "et Ismaël, l'aîné, est celui que j'aime davantage. Gabriël repliqua, "qu'il soit donc la victime du sacrifice que Dieu te commande de lui "offrir. Abraham, disent-ils, prit là-dessus son fils, et tout ce qui "étoit nécessaire pour faire un sacrifice; et s'étant mis en chemin, il "se mit à lui parler pour le disposer à être la victime du sacrifice que "Dieu requeroit de lui; mais étant prêt à l'immoler, Gabriel l'arrêta,

"lui disant, que Dieu ne vouloit point le sang de ses amis, qu'il n'en "vouloit que l'amour, qu'il se contentoit de son obéïssance et qu'au lieu "de son fils, il offrît un mouton qu'il lui montra." Les Persans assurent, que de tout tems, les Arabes, et plusieurs peuples voisins, faisoient l'anniversaire de ce sacrifice, par un sacrifice pareil d'un mouton, ou d'un bouc. Il n'est d'obligation dans la religion Persane, qu'à ceux qui sont à la Mecque le jour de la Fête, et à ceux qui ont été en pelerinage à la Mecque, lesquels ce jour-là, s'ils en ont le moïen, sont obligez de se lever de grand matin, de se preparer un cheval eux-mêmes, ou quelqu'autre monture, le sellant, et puis l'abreuvant, pour représenter comment Abraham se disposa à sacrifier son fils; de sortir de la ville au point du jour, et puis d'égorger sur les neuf heures un mouton, ou un agneau, ou un chevreau, ou un bouc; après quoi on en fait égorger plusieurs dans sa maison, chacun selon ses moïens, lesquels sont distribuez aux pauvres. On dit qu'avant Mahomed, on n'osoit dans tout le territoire de la Mecque manger ce jour-là d'autre chair que de ce qui avoit été offert en sacrifice; défense qui est aujourd'hui abolie. Il est vrai que peu de gens ont besoin ce jour-là d'aller à la boucherie, car tous ceux qui ont le moïen de célébrer ce sacrifice le font, et envoyent une partie de leurs victimes à leurs pauvres voisins, comme cela s'observe en toutes les villes de Perse, grandes et petites.

De plus dans les grandes villes de Perse on fait un sacrifice général dont la victime est un chameau; et voici exactement comme je l'ai vû faire un jour que le Roi y assista, avec toute la Cour. Il faut savoir premièrement, que dix jours avant la fête, à savoir le premier jour du mois, on tire un chameau des ecuries du Roi, que l'on met entre les mains du peuple, d'un des quartiers d'Ispahan, nommé Kerron, c'est-à-dire des sourds, et c'est une ancienne coutume que ce quartier ait en garde l'animal qui doit servir de victime jusqu'au jour du sacrifice. Il y a une famille dans ce quartier, qui de pareille ancienneté, a le droit de le loger, mais elle ne le possede que de nuit; car tout le long du jour la tourbe du quartier, et plusieurs gueux de la ville, avec des tambours, et toute sorte d'instrumens rustiques, menent ce chameau en

procession par toute la ville après lui avoir entouré de guirlandes les cornes et le cou. On le charge de fleurs, on l'accompagne d'acclamations, les uns lui présentent de l'herbe sur son passage, d'autres lui arrachent un peu de poil, dont ils font des reliques. Ils le font entrer dans toutes les maisons des Grands, afin que les femmes du Serrail le puissent voir, sans être aperçuës. Ce peuple gagne beaucoup d'argent à cette procession; car on leur en donne à toutes les portes, et beaucoup à manger. Le jour du sacrifice venu, qui tomboit cette année-la au 3 Juin, on mena le chameau à une grande place hors la ville, qu'on nomme Corbon-gae, c'est-à-dire lieu du sacrifice. Un canal d'eau passe à travers, et elle est entourée de maisons et de jardins. Le Roi s'y rendit sur les huit heures du matin, le Tage, ou la couronne en tête, de même que toute la cour. Il n'y en avoit point qui ne fût garni de pierreries. Celui du Roi valoit des millions. Les habits étoient aussi riches que la coëffure, et il ne se peut rien voir de plus magnifique qu'étoit la Cour. Dès que le Roi fût arrivé, on fit asséoir le chameau sur le ventre, comme il a accoutumé de faire pour ce reposer, et pour dormir, la tête tournée vers la Mecque. Plusieurs hommes lui tenoient les jambes, et la tête, avec de grosses cordes, pour l'empêcher de se relever, et de se mouvoir, quand on l'immoleroit. Les gens d'Eglise, tous à cheval, se mirent d'un côté. Le Roi et les Grands de l'autre aussi à cheval. Quand ceux-là eurent achevé des prières, qu'ils disoient parmi le bruit étrange d'un nombre infini de peuple, le grand prevôt s'avança à cheval tout proche de la victime. On lui présenta une demi-lance, dont le bois étoit garni d'or, quarré, comme celui d'un pieu, et fort luisant. Il l'enfonça dans l'épaule gauche de l'animal, en prononçant le plus haut qu'il pouvoit des voeux pour le Roi, et pour le peuple, afin que ce sacrifice leur servit, et qu'il leur en vint des benedictions. On m'avoit dit qu'on attachoit au chameau une pièce rouge sur l'épaule, à l'endroit où il est le plus sur de le fraper, afin de ne pas manquer le coup, mais cela ne se fit point alors; et je trouvai ce raport aussi peu vrai, que ce que j'avois lû pareillement, que quand le Roi assiste au sacrifice, c'est lui qui frape la victime, et non le grand Prevôt. Dès que ce Seigneur eut donné le coup, un grand nom-

bre d'hommes de la lie du peuple, se jettèrent sur cette victime, des haches, et en firent six pièces, savoir la tête, les quatre pie le coffre, ou le corps. Ces six pièces apartiennent à autant de tiers de la ville, et de tous ceux qui déchirent cette bête immol n'y en a pas un qui songe à autre chose qu'à tirer la pièce qui tient à son quartier. En un moment chacun eut la sienne. Le retira avant qu'elles fussent emportées, mais il laissa des gardes, empêcher le peuple de se battre, comme il a de coutume de fa qui passera devant; car le quartier qui a l'épaule gauche, et cel a la droite, sont en perpetuelle contestation, à qui aura le pas la tête et tous les ans c'est le plus fort qui l'emporte; le q à qui l'épaule droite est assignée, disant que c'est à lui à pré parce que moralement la droite va devant la gauche, à quoi quartier répond, que quand le chameau marche c'est le pied qu'il remue le premier, et qu'ainsi ceux qui emportent l'épaul che doivent aller devant. La tête est emportée sur un cheval, m reste est trainé avec une corde, chaque pièce par les Braves du tier à qui elle apartient, au nombre de sept ou huit cens, tous de haches, de massues, et de gros bâtons, et qui font des cris, bruit de gens possedez. Le corps passe le dernier. On ne peut les acclamations, les cris, le bruit qu'on fait partout où passe pièces de victime. La ville en retentit de toutes parts, chacu trainée au quartier à qui elle apartient, et est remise à la famil d'ancienneté a le privilege de la recevoir, dont le chef est obligé d un grand festin à toute cette canaille qui a eu le plus de part tion; et c'est à quoi il ne manque point, croiant que la dépense peine que le festin lui coute, lui aportent mille benedictions, c'est le bonheur de sa maison. Les grosses maisons de son q lui aident toûjours à traiter un si grand peuple, en lui envoyan cune trois ou quatre plats, en récompense de quoi, il porte à c un petit morceau de la victime, mais non pas de celle qu'on vient moler, mais de celle qui l'a été l'année précedente; car il faut quer que cette pièce de victime trainée dans la boue, et dans la siere, comme je l'ai représenté, est salée et seichée jusqu'à l'anne

vante, au jour du sacrifice. Remarquez que la plûpart des docteurs Persans, en tiennent la chair souillée, et qu'on n'en peut manger sans peché, à cause que le sang n'en est pas tout sorti, le peuple qui l'immole étant si emporté, dans sa dévotion, qu'il met l'animal en pièces tout vivant. Or dans la religion Mahometane comme dans la Judaïque, il est défendu de manger du sang; mais la devotion du peuple pour ce sacrifice, fait qu'il mange cette chair avec la plus forte joie, et ceux qui en peuvent avaller un petit morceau, croyent qu'ils ne peuvent manquer d'être heureux. C'est du tems d'Abas le Grand qu'on a introduit en Perse la coutume d'immoler un chameau en public dans toutes les villes roïales; un célébre docteur lui ayant représenté que c'étoit au Souverain à faire le sacrifice public, et que les premiers successeurs de Mohammed en usoient ainsi. Il se fait partout hors de la ville, pour mieux représenter le sacrifice d'Abraham, qui se fit loin de sa demeure ordinaire, et de toute habitation, et c'est pour cela aussi que ceux qui y assissent sont à cheval, et bottez, pour mieux représenter l'état d'Abraham. La raison pourquoi l'on offre plûtôt un chameau qu'un autre animal, c'est, dit-on, parce que ce fut un chameau qu'Abraham immola à la place de son fils; ce chameau sur lequel il étoit venu à la Montagne de Morija; et parce qu'Abraham, à la dernière fête du sacrifice qu'il fit, immola 50 chameaux. L'alcoran toutefois, ne s'accorde pas avec cette tradition. Outre le sacrifice public, chacun immole un nombre de moutons, selon ses moïens, mais il ne faut pas s'imaginer qu'on les tue soi-même, on le fait faire par ses valets, qui ne font point d'autre façon que de tourner à l'accoutumée la tête de la victime du côte de la Mecque en l'égorgeant. Les pauvres gens autrefois immoloient des cocqs chacun un dans sa maison, mais cela ne se fait plus depuis près de 200 ans qu'un célèbre docteur nommé Mohammed taki se mit à enseigner que Dieu n'acceptoit point de coq pour victime. On fait part de ces sacrifices aux gens d'Eglise, aux gens de lettres, et particulièrement aux pauvres; et cela en si grande abondance, que les ruës sont pleines d'os, durant quatre ou cinq jours; ce qui fait que les gens à bons mots apellent cette fête du sacrifice, la fête des chiens, parce que c'est le tems qu'ils ont le plus de curée. Au reste, je me suis trouvé di-

verses fois au sacrifice du chameau sans avoir trouvé de difference à la ceremonie, qu'une fois, l'an 1667 le 7 Mars je remarquai que le chameau avoit un large cordon, tiré avec de la peinture, autour du cou à l'endroit où il s'emboîte, pour remarquer où il le falloit separer et que ce fut un boucher qui le mit en pièces, se servant d'une hache fort polie faite en demi rond.

§ 16. De preek, welke bij het offerfeest wordt gelezen, geef ik hier naauwkeurig terug, zoo als zij op de boven vermelde (bladz. 50) rol, met roode inkt geschreven, gevonden wordt.

هذا خطبة الفطر العيد مع خطبة العيد الاضحى الله اكبر
مُدَبِّرُ الْأُمُوْرِ وَخَالِقُ الظُّلَمِ والنُّوْرِ وَجَاعِلُ الظِّلِّ وَالْحُرُوْرِ
وَبَاعِثُ مَنْ فِى الْقُبُوْرِ وَوَلِيُّ اَلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا يُخْرِجُهُمْ مِنَ
الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّوْرِ وَاِذَا جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَاَمْنًا
وَاتَّخِذُوْا مِنْ مَقَامِ اِبْرَهِيْمَ مُصَلًّى. وَعَهِدْنَا اِلَى اِبْرَهِيْمَ وَاِسْمَاعِيْلَ
اَنْ طَهِّرَا بَيْتِىَ لِلطَّائِفِيْنَ وَالْعَاكِفِيْنَ وَالرُّكَّعِ السُّجُوْدِ [1]
الله اكبر كُلَّمَا اَضَلَّتِ الْخَضْرَاءُ وَاَقَلَّتِ الْغَبْرَاءُ. وَحُذِّرَتِ الْعَزَّاءُ
وَلَاحَتِ الْجَوْزَاءُ. وَقَامَتِ الْاَرْضُ والسَّمَاءُ. وَحُشَّتِ الرُّكْبَانُ
بِالْبَيْدَاءِ. اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ
اَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ تَطَوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَاِنَّ
اللّٰهَ شَاكِرٌ عَلِيْمٌ [2] الله اكبر تُسَبِّحُ لَهُ الْاَرْضُ وَالسَّمَاءُ. وَالظَّلَامُ
وَالضِّيَاءُ وَالسَّحَابُ وَالْاَفْيَاءُ. وَالطَّيْرُ وَالْهَوَاءُ. وَالْوَحْشَةُ وَالْاَفْلَاءُ
وَالصَّخْرُ وَالْبَطْحَاءُ. وَالْجِبَالُ وَالْبَطْحَاءُ اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ
لَلَّذِىْ بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِيْنَ فِيْهِ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ
اِبْرَاهِيْمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِنًا وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ
اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيْلًا. وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِيْنَ [3].

[1] Kor. II, 119. [2] Id. II, 153. [3] Id. III, 90—92.

اللّٰه اكبر. مَا خَشَعَتِ الْقُلُوبَ وَكُشِفَتِ الْكُرُوبِ وَسُتِرَتِ الْعُ
وَغُفِرَتِ الذُّنُوبِ وَعَفَى عَلَّامُ الْغُيُوبِ. جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْ
الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْىَ وَالْقَلَائِدَ
لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَنَّ
بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ[1]. اللّٰه اكبر. رَبُّ الْبَلَدِ الْحَرَامِ. وَالشَّهْرِ ا
وَالْأَيَّامِ الْعِظَامِ وَالرُّكْنِ وَالْمَقَامِ. وَمِنًى وَالْأَعْظَامِ. وَالْ
الْحَرَامِ وَالْحِلِّ وَالْحَرَامِ. وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْ
آمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ. رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَ
كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَ
غَفُورٌ رَحِيمٌ[2]. اللّٰه اكبر رَبُّ الْأَنَامِ. وَالْمَلِكُ وَمُنَوِّرُ الصُّبْحِ
أَقْبَلْ وَقَابِضَ الْأَمْرِ إِذَا أَكْمَلْ. وَمُقْتَضِبُ أَجَلِ الْأَمَلِ لِمُقْ
أَجْلِ الْأَجَلِ. وَمُنَقِّلُ الْمَمَالِكِ وَالدِّوَرِ وَرَبُّ النَّجْمِ إِذَا طَلَعَ
وَالْمَالِكِ لِمَا عَلَى وَسَفَلْ وَالسَّائِلُ عَمَّا يَشَاءُ وَلَا يُسْأَلُ مَا
إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا
كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ. وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَ
تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَ
السُّجُودِ[3]. اللّٰه اكبر. مَا رَتَفَعَ الضَّجِيجُ وَلَبَّ الْحَجِيجُ. وَ
الْحَلِيمَ وَعَجَّ الْحَجِيجُ. وَجَرَى بِالْخَيْفِ رَامٍ سَجِيمٌ. وَ
الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ
تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ
مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَ
نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ

or. V, 98. [2] Id. XIV, 38 en 39. [3] Id. XXII, 27.

ْىِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا
نْمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلَهُ حَاضِرِى
جِدِ الْحَرَامِ. وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوْا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيْدُ الْعِقَابِ [1].
رَةِ الاولى تسعا اكبر. اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ذِ الْفَضْلِ وَالْاَنْعَامِ الَّذِىْ
الْعِيْدَ ضِيَافَةً لِلْاَنَامِ. وَجَعَلَهُ مِنْ اَعْظَمِ سَعَائِرِ الْاِسْلَامِ
ةُ مَوْسِمٌ مِنْ اَكْرَمِ الْمَوَاسِمِ فِي الْاَيَامِ. نَحْمَدُهُ عَلَى مَا
الْعِيْدَ وَنَشْكُرُهُ عَلَى مَا شَرَّفَهُمْ فِيْهِ بِالْمَزِيْدِ وَنَشْهَدُ اَنَّ
ا اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيْكَلَهُ اِلَهٌ اِنْ بَتَلَى اِبْرَاهِيْمَ خَلِيْلَهُ
مِنَ الذَّبْحِ اِبْنَهُ سَلِيلَهُ وَنَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُوْلُهُ
اَمَرَنَا بِاِقَامَةِ الْجَمِيْعِ وَالْاَعْيَانِ فِي اَمْصَارِ الْمُسْلِمِيْنَ وَالْبِلَادِ.
اللّٰهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّى اِبْرَاهِيْمَ خَلِيْلَهُ
ِ تَسْلِيْمًا كَثِيرًا. اَيُّهَا النَّاسُ اُوْصِيْكُمْ عِبَادَ اللّٰهِ وَاِيَّاىَ
اللّٰهَ مَعَاشِرَ الْمُسْلِمِيْنَ. رَحِمَكُمُ اللّٰهُ قَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ يَوْمَ
ِ. مُوْسِمُ الْبَرَكَاتِ وَالْمَزِيْدِ ضِيَافَةً لَكُمْ مِنَ اللّٰهِ الْكَرِيْمِ.
نُوْا حَقَّ التَّعْظِيمِ. وَهُوَ يَوْمُ تَكْبِيْرٍ وَتَحْلِيْلٍ وَتَسْبِيْحٍ
يْلٍ مُوْسِمٌ عَظِيمٌ. شَرَّفَهُ رَبُّ الرَّحِيْمُ. مَنْ عَظَمَهُ اللّٰهُ
مُ. شَاْنَهُ وَمَنْ اَحْسَنُ فِيْهِ قُبِلَ اِحْسَانُهُ اَمَرَ اللّٰهُ فِيْهِ
يْمَ بِذَبْحِ وَلَدِهِ اِسْمَاعِيْلَ فَانْقَادَ اِسْمَاعِيْلَ بِالتَّسْلِيمِ. فَذَبَحَ
بِذَبْحٍ عَظِيمٍ. فَاْتَمِرُوْا يَا اَهْلَ الْاِسْلَامِ بِمَا اَمَرَكُمُ اللّٰهُ
ضْحِيَّةِ فِى هَذِهِ الْاَيَّامِ فَالْبُدْنَةِ عَنْ سَبْعَةٍ وَالْبَقَرَةُ عَنْ سَبْعَةٍ
اةُ عَنْ وَاحِدٍ. وَقَالَ النَّبِىُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَمِّنُوْا
اَيَاكُمْ فَاِنَّهَا عَلَى الصِّرَاطِ مَطَايَاكُمْ جَعَلْنَا اللّٰهُ وَاِيَّاكُمْ مِن
زِيْنَ الْاَمِنِيْنَ. وَاَدْخَلْنَا وَاِيَّاكُمْ فِي عِبَادِهِ الصَّالِحِيْنَ.

[1] Kor. II, 192.

إِنَّ اَحْسَنَ الْكَلَامِ وَاَبْيَنَ النِّظَامِ كَلَامُ اللّٰهُ الْمَلِكِ الْعَلَّامِ ذِي الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ. وَهُوَ اللّٰهُ تَعَالَى يَقُولُ وَبِقَوْلِهِ يَهْتَدُوْنَ وَاِذَا قُرِئَ الْقُرْاٰنُ فَاسْتَمِعُوْا لَهُ وَاَنْصِتُوْا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُوْنَ [1] وَقَالَ عَزَّ مِنْ قَائِلٍ عَلِيْمٍ. فَاِذَا قَرَءْتَ الْقُرْاٰنَ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيْمِ [2] اَعُوذُ بِاللّٰهِ السَّمِيعِ الْعَلِيْمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيْمِ. قَالَ عِيْسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللّٰهُمَّ رَبَّنَا اَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُوْنُ لَنَا عِيْدًا لِاَوَّلِيْنَ وَاٰخِرِنَا وَاٰيَةً مِنْكَ وَارْزُقْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِيْنَ [3] بَارَكَ اللّٰهُ لَنَا وَلَكُمْ فِي الْقُرْاٰنِ الْعَظِيمِ. وَنَفَعْنَا وَاِيَّاكُمْ بِالْاٰيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ. وَعَصَمْنَا وَاِيَّاكُمْ بِرَحْمَتِهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيْمِ اِنَّهُ جَوَادٌ كَرِيْمٌ مَلِكٌ بَرٌّ رَؤُفٌ الرَّحِيْمُ. الْبَرُّ الْكَرِيْمُ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ. التكبيرة الثانى سبعا. اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ حَمْدًا دَائِمًا يُمَدَّدُ. وَشُكْرًا قَائِمًا لَا يُعَدَّدُ. اَحْمَدُهُ عَلَى دِيْنِهِ الْمُشَدَّدُ. وَشَرِيْعَةِ نَبِيِّهِ الْمُتَجَدِّدْ وَاَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ اِلٰهٌ وَاحِدٌ اَحَدٌ. رَبٌّ مَاجِدٌ صَمَدٌ. وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُوْلُهُ نَجَا مَنْ تَمَسَّكَ بِهِ وَاعْتَمَدْ وَنَبِيٌّ وَهِيَ عَنْ مَعَارِضَةِ كُلِّ مَنْ جَحَدَ. صَلَّى اللّٰهُ عَلَى مُحَمَّدٍ اَشْرَفِ الْكَرِيْمِ وَاَعْظَمِ الْعِظَامِ وَعَلَى اٰلِهِ رُعَاتِ الْاَنَامِ وَاَصْحَابِهِ هُدَاةِ الدِّيْنِ وَالْاِسْلَامِ وَسَلَّمَ تَسْلِيمًا كَثِيْرًا. اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا اللّٰهَ تَحْمِلُوْا بِالدِّيْنِ وَاطْلُبُوْا كَمَالَ الْيَقِيْنِ وَتَّقُوا اللّٰهَ تَقْوَ الْمُتَّقِيْنَ. فَاِنَّهَا خَيْرُ زَادِكُمْ وَنَجَاتِكُمْ اِلَى مَعَادِكُمْ اَلَا فَاتَّقُوا اللّٰهَ اتَّقُوْا وَاَحْسِنُوْا فَاِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذِيْنَ اتَّقَوْا وَالَّذِيْنَ هُمْ مُحْسِنُوْنَ. اَلَا وَاَنَّ اللّٰهَ تَعَالَى اَمَرَكُمْ اَمْرًا عَيِيمًا. بَدَءَ بِنَفْسِهِ تَعْظِيمًا. اِنَّ اللّٰهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّوْنَ عَلَى النَّبِيِّ يَا اَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا صَلُّوْا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوْا

[1] Kor. VII, 203. [2] Id. XVI, 100. [3] Id. V, 114.

سْلِيمًا. فَاَجِيْبُوْا رَحِمَكُمُ اللّٰهُ وَصَلُّوْا عَلَى خَيْرِ مَنِ اصْطَفَى
لّٰهُ اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى اٰلِ مُحَمَّدٍ اَفْضَلُ وَلَدِ اٰدَمَ.
لّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى اٰلِ مُحَمَّدٍ اَكْمَلِ اَهْلِ الْعَالَمِ اللّٰهُمَّ
لِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى اٰلِ مُحَمَّدٍ اَوَّلَ الْاَنْبِيَاءِ وَخَاتِمِ اللّٰهُمَّ صَلِّ
لَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى اٰلِ مُحَمَّدٍ صَاحِبِ الْقَدْرِ الرَّفِيْقِ وَالْمَقَامِ الْمَنِيْعِ
لْخَلْقِ الْحَسَنِ الْبَدِيعِ. النَّبِيُّ الْقَائِدَ لِلْاُمَّةِ الشَّفِيْعِ صَلَاتَنَا
نَّمَ الْاٰلَ وَالْاَصْحَابِ وَنَسْتَفْرِقُ الْمُرْسَلِيْنَ بِالثَّوَابِ وَتَجْمَعَ
صَالِحِين. اَلْيَوْمَ اِلَى الْمَابِ وَعَلَى صَدِيْقَةِ الرَّفِيقِ اَبِيْ بَكْرٍ ذِ
صِّدِيْقِ وَعَلَى الْمُهَيِّبِ الْاَوَّلِ عُمَرَبْنُ الْخَطَّابِ وَعَلَى الْمُسْتَحِيْ
نْهُ مَلَائِكَةُ الرَّحْمَانِ عُثْمَانُ عَفَّانِ وَعَلَى الْمُرْتَضَى الْغَالِبْ وَعَلِيِّ
نِ اَبِيْ طَالِبْ وَعَلَى السِّتَةِ الْبَاقِيْنِ. رِضْوَانُ اللّٰهِ عَلَيْهِمْ
جْمَعِيْنَ وَعَلَى السِّبْطَيْهِ الشَّرِيفَيْنِ الْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ وَعَلَى عَمَّتَيْهِ
بَاعِيْنِ النَّاسِ حَمَزَةُ وَالْعَبَّاسِ وَعَلَى اَزْوَاجِهِ الصَّالِحَاتِ اُمَّهَاتِ
مُؤْمِنِيْنَ وَعَلَى بَقِيَّةِ الصَّحَابَةِ وَالتَّابِعِيْنَ وَتَابِعِ التَّابِعِيْنَ لَهُمْ
حْسَانٍ اِلَى يَوْمِ الدِّيْنِ وَعَلَيْنَا مِنْهُمْ وَمَعَهُمْ بِرَحْمَتِكَ يَا اَرْحَمَ
حِمِيْنَ. اَللّٰهُمَّ وَاَصْلِحْ اَئِمَّتَنَا وَاُمَّتَنَا وَقُضَاتَنَا وَعُلَمَاتَنَا
لَمَاءَنَا وَفُقَهَاءَنَ وَمُسَاءِيحَنَا صَلَاحًا تَامًا عَامًا وَجَعَلْنَا هُدَاتًا
تَدِيْنَ. اَللّٰهُمَّ وَاَهْلِكْ اَعْدَاءَ الدِّيْنِ اَلِّفْ بَيْنَ قُلُوْبِ
مُؤْمِنِيْنَ. اَللّٰهُمَّ اَرْفَعْ عَنَّا الْغَلَاءَ وَالْبَلَاءَ وَالْوَبَاءَ وَالْقَهْطَاءَ
فَحْشَاءَ وَالْمُنْكَرَ وَالْبَغْيَ وَالسُّيُوْفَ الْمُخْتَلِفَةَ وَالشَّدَائِدَ
مِحَنَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ مِنْ بُلْدِنَا هَذَا خَاصَّةً وَمِنْ
دَانِ الْمُسْلِمِيْنَ عَامَّةً اِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. رَبَّنَا رَبَّنَا
رْ لَنَا وَلِاِخْوَانِنَا الَّذِيْنَ سَبَقُوْنَا بِالْاِيْمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوْبِنَا
: لِلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا رَبَّنَا اِنَّكَ رَؤُفٌ الرَّحِيْمُ. اَلْبَرُّ الْكَرِيْمُ التَّوَّابُ
حِيْمُ.

§ 17. De vertaling van deze preek luidt aldus:

Dit is een preek van het ontbijtfeest te gelijk met de preek van het offerfeest.

(God is magtig!) O Gij die de wereldsche aangelegenheden bestuurt, en die de duisternis en het licht doet ontstaan, en die de schaduw en warmte te voorschijn roept, en die opwekt degenen die in het graf zijn, en de bestuurder van hen die gelooven en hen laat uitgaan uit de duisternissen naar het licht. "En toen wij het Huis hebben opge-"rigt tot wijkplaats voor de menschen en tot schuilplaats, namen wij "de plaats van Abraham tot bidplaats: en wij droegen aan Abraham "en Ismaël op, om mijn Huis rein te maken voor hen die de om-"gangen volbrengen en voor hen die er bidden, buigen en knielen [1]." (God is magtig!) Zoolang de hemel dwaalt en de aarde draagt, en de ..... wordt aangespoord en het gesternte Orion opkomt, en de hemel en aarde bestaat, en de ruiters branden van verlangen naar de woestijn: "Voorwaar Safa en Marwat behooren onder de plaatsen, bestemd "tot de ceremoniën voor Allah. Al wie een bedevaart naar het Huis "volbrengt of derwaarts een pelgrimstogt doet, op hem rust geen "vergrijp als hij om beide de omgangen doet, en die het uit vrije be-"weging doet, krijgt een belooning, want Allah is dankbaar en alwe-"tend [2]." (God is magtig!) Hem moeten prijzen de aarde en de hemel, de duisternis en het licht, de middag en de schaduwen, de vogels en de lucht, de woeste en verlaten streken, rotsen en wolken, heuvels en meloenvelden, "voorwaar de eerste tempel die werd gesticht "voor de menschen, is die te Bakkat, tot zegening en tot leiding der "menschen. Daar zijn duidelijke hemelteekenen, de plaats van Abra-"ham. Al wie daar binnen treedt, is veilig en voor God rust op de "menschen de verpligting tot de bedevaart, op al wie daartoe in staat "is. En de ongeloovigen, voorwaar God heeft geen behoefte aan de "werelden [3]." (God is magtig!) Hoe nederig zijn de harten, en wordt droefheid weggenomen en gebreken bedekt en vergiffenis geschonken voor zonden en scheldt Hij, die de geheimen doorgrondt, kwijtschel-

[1] Kor. II, 119. [2] Id. II, 153. [3] Id. III, 90—92.

ding: "God heeft de Ka'aba gemaakt tot heilige tempel tot staanplaats "voor de menschen en de heilige maand en het offer, en deze aan de "offerdieren omgehangene teekenen, opdat gij moogt weten dat hij weet "al wat er gebeurt in de hemel en op de aarde, en dat God alwetend "is in elke zaak [1]." (God is magtig!) O Heer van de heilige steden, van de heilige maand en van de groote dagen en van de pilaar en van de plaats, en van Mina en van de gewijde plaatsen, en van Mozdalifa en van het geoorloofde en het ongeoorloofde. "En toen zeide "Abraham: O mijn Heer, maak dit land veilig en zeker, en houdt mij "en mijn kinderen terug, dat wij afgoden aanbidden. O mijn God, "deze hebben reeds veel menschen doen afdwalen. Dat hij die mij hul-"digt, tot de mijnen behooren, en die weerspannig tegen mij is, voor-"zeker gij zijt vergevingsgezind en barmhartig [2]." (God is magtig!) O Heer van de schepselen en de godsdiensten, die doet lichten de ochtend als zij aankomt, en die de wereldsche zaken in Zijn mag heeft, als zij volbragt zijn, die de termijn van een verwachte zaak af kort om de termijn van de termijnen te bespoedigen, die verplaatst heer schappijen en volken, en Heer van het gestarnte als het opkomt en o dergaat, en Koning over hetgeen hoog en laag is, en die vraagt na hetgeen hij wil, maar die niet vroeg wat Abraham was, een Jood of e Christen, want hij was regtgeloovig, berustende in God en behoor niet tot de afgodendienaars. "Toen wij aanwezen aan Abraham "plaats voor de tempel, (zeiden wij): stel niets mij ter zijde als afgc "bewaar mijn tempel rein voor hen die omgangen daarom volbreng "en die daar buigen en knielen [3]." (God is magtig!) Hoe hoog is uitroep en roepen de bedevaartgangers de formule labbaika toe, overvloedig is de reiniging en de bedevaartgangers volbrengen hı exclamatiën en het zachte jong van de kameel dient te Mina tot ve goeding. "Volbrengt de bedevaart en de pelgrimstogt voor God; i "dien gij ingesloten zijt door vijanden, zendt er dan een offer hee "Scheert niet uw hoofd, voordat het offer zijn plaats heeft bereikt: d "geen van u die ziek is of aan zijn hoofd een gebrek heeft, moet d

[1] Kor. V, 98. [2] Id. XIV, 38 en 39. [3] Id. XXII, 27.

"verzoenen door vasten, of aalmoezen of een offer. Als gij in veilig-"heid zijt dan moet gij de pelgrimstogt aan de bedevaart toevoegen "en een offerhande brengen; die ze niet heeft, moet vasten drie dagen "gedurende de bedevaart en zeven, als gij teruggekeerd zijt, dat is in "zijn geheel tien dagen, voor hem wiens familie niet tegenwoordig is "in de heilige moskee. Vreest den Heer en weet, dat Hij hevig is in "het straffen [1]." (De eerste tekbier negen malen) Lof zij aan God, den bezitter van gaven en weldaden, die het feest heeft gemaakt tot blijde zamenkomst voor de menschen, en die het heeft ingesteld onder de voorname ceremoniën van de Islam en het tot een hoogtijd heeft verklaard onder de voorname hoogtijden. Laat ons Hem loven over zijn heerlijk feest en laat ons Hem danken, omdat hij hen daarop met zegening heeft overladen. Laat ons betuigen dat er geen God is buiten God alleen, dat hij geen deelgenoot van Zijn magt heeft, voorwaar hij zonderde Abraham af tot zijn vriend en bevrijdde zijn geliefden zoon van het offeren. Laat ons betuigen dat Mohammed is Zijn dienaar en Zijn gezant, een gezant die ons heeft bevolen om ons tot gemeenten te vereenigen en hoofden aan te stellen in de steden en landen der Muselmannen; God zij Mohammed en zijn familie genadig, zooals hij genadig was aan Abraham, zijn vriend, en hem veelmalen vrede heeft geschonken. O menschen! ik gelast u, dienaren des Heeren, en mij om God te vreezen. O vergadering van Muselmannen, God erbarmt zich over u; daar hij op u heeft doen nederdalen de feestdag, de tijd van zegeningen en bloei tot een feestelijke bijeenkomst voor u van den Algoeden God; verheerlijkt die heerlijke instelling. Het is een dag van tekbiers, tahhliels, tasbiehs en tahliels; een heerlijke tijd, die de barmhartige God verheven heeft, wiens toestand de magtige God heeft verheerlijkt, en al wie op die dag goed handelt, diens goede handelingen zullen worden aangenomen. Op die dag beval God aan Abraham om zijn zoon Ismaël te slagten, en hij neigde Ismaël om zich over te geven: en God bragt een heerlijk offer. Gij, o volk van den Islam! zijt gelast te brengen het door God bevolen offer op deze dagen; het ka-

[1] Kor. II, 192.

meel voldoet voor zeven personen, het rund voor zeven personen en het schaap voor één persoon. De profeet, (God zij hem genadig en schenke hem de vrede!) sprak; spreekt het in naam des Heeren uit over uwe offerdieren, want op de weg zijn uwe lastdieren. God heeft ons en u geplaatst onder hen die behouden zijn en veilig zijn gebleven, en Hij heeft ons en u doen binnengaan onder Zijn vrome dienaren; voorwaar hij is schoon van taal en overtuigend in Zijn rede; de taal van God, den Koning, den Alwetende, den bezitter van heerlijkheid en weldadigheid. God, verheven zij Hij! heeft gesproken en door zijn woord laten zij zich leiden: "Als de Koran gelezen wordt, luistert dan er naar "en weest stil, opdat God u barmhartig zij [1]." Ook sprak hij: "als gij "de Koran leest, neem dan uw toevlugt tot God tegen den te steenigen "Satan [2]." Ik neem mijn toevlugt tot God, den Alhoorende, den Alwetende, tegen den te steenigen Satan: "Jesus, de zoon van Maria, zeide: "O God! onze Heer! laat tot ons nederdalen een tafel uit de hemel; "om te zijn een feest voor ons, voor de eersten en den laatste van "ons, en tot een teeken van u; spijzig ons, gij zijt de beste der spijzigers [3]." God heeft gezegend ons en u in zijn heerlijke Koran, en Hij heeft ons en u geschonken teekenen en wijze loftuitingen, en Hij heeft ons en u begiftigd met genade tegen den te steenigen Satan, want Hij is vrijgevig, edelmoedig, koninklijk, milddadig, langmoedig, de barmhartige, de edelmoedige, de vrijgevige, de welwillende, de barmhartige de tweede takbir zeven maal). • Lof zij aan God, een lof die voortdurend moet worden voortgezet, en een blijvende dank die niet geteld kan worden: ik wil hem prijzen over zijn vastgestelde godsdienst en over de vernieuwde leer van zijn profeet. Ik betuig dat er geen God is, dan God alleen, en dat hij geen deelgenoot heeft van zijn magt; Hij is één en eenig God, geprezen en verheven heer. En ik betuig dat Mohammed is zijn dienaar en gezant, die redt hem die zich aan hem vasthoudt en op hem steunt, en een profeet. . . . .

God zij genadig aan Mohammed, den uitstekendste der edelen, den heerlijkste der heerlijken, en aan zijn familie, de hoeders der schep-

[1] Kor. VII, 203. [2] Id. XVI, 100. [3] Id. V, 114.

len en van zijn vrienden, tot leiding van de godsdienst en van de Islam, en Hij schenke hun veelmalen de vrede. O menschen! vreest God, stelt u in de bres voor de godsdienst en vergroot het volmaakte onbetwijfelbaar geloof, en vreest God met de vrees der vromen, want zij is voorwaar de beste leeftogt en beveiliging voor u op reis naar de plaats van uwe bestemming. Of is dit niet zoo? Vreest God en gedraagt u goed, want God is met hen die Hem vreezen en met diegenen van hen die zich goed gedragen. Of is dit niet zoo? Voorwaar God, verheven zij Hij! heeft veelvuldige bevelen gegeven, God wiens heerlijkheid door zich zelf is begonnen. Voorzeker God en Zijn Engelen bidden voor den Profeet, o gij die geloovig zijt, bidt voor hem en roept de vrede veelmalen in. Volgt op, God erbarme zich over u! en bidt voor den beste, dien God uitverkoren heeft! o God, wees genadig aan Mohammed en aan de familie van Mohammed, den uitstekendste van Adam's kinderen! o God! wees genadig aan Mohammed en aan de familie van Mohammed, den volmaakste der wereldlingen! o God! wees genadig aan Mohammed en aan de familie van Mohammed, den voornaamste der profeten en den laatste! o God! wees genadig aan Mohammed en de familie van Mohammed, den heer van het noodlot, den welwillende, den stedehouder, den ontoegankelijke, het schoone en wondervolle schepsel, den Profeet, het Hoofd van het volk, den middelaar in het gebed, dat de familie en de vrienden volbrengen. Laat ons bidden dat God de Muselmannen overlade met zegen en dat hij de braven op de dag vereenige op de plaats van hun bestemming. (wees genadig) aan den vriend van den welwillende, Aboe Bakar den waarheidlievende, en aan den vreesaanjager, den eerste, Omar Ibn 'l-khattab, en aan den..... den engel van den Barmhartige, Othman Ibn Affaan, en aan den in genade aangenomene, den overwinnaar, Ali Ibn Aboe Talib, en aan de zes overigen, God zij hun allen genadig! en aan zijn beide kleinkinderen de edelen, Hasan en Hosein, en aan zijn beide ooms, de voornaamsten onder de menschen, Hamza en Abbaas, en aan zijn vrouwen, de vromen, moeders van de geloovigen, en aan de overige vrienden en volgers, en volgers der volgers. Zij zijn vergezeld van goede handelingen tot op de dag des oordeels; en op ons rust de pligt om tot hen en

en onder hen te behooren door uwe barmhartigheid, o Albarmhartigste. o God! bescherm onze imans, en ons volk en onze kadi's en onze Hoofden en onze ulema's en onze wetgeleerden en onze messiassen met een volkomene, algemeene bescherming, en wij nemen hen aan tot leiders van de geleiden. o God! verdelg de vijanden van het geloof, vereenig de harten der Muselmannen. o God! neem van ons weg de moeijelijkheden en de beproevingen en de pest en de .... en de verliezen en het wantrouwen en de afval en de tegen elkander gewette zwaarden en de ongelukken en de onheilen, die uitwendig zijn en inwendig in dit ons land in het bijzonder en in de landen der Muselmannen in het algemeen, want gij zijt tot elke zaak magtig. Onze Heer, onze Heer! schenk vergiffenis aan ons en aan onze broeders, die ons zijn voorafgegaan in het geloof, en plaats niet in onze harten haat jegens hen die geloovig zijn. Onze Heer! voorzeker Gij zijt langmoedig, de barmhartige, de milddadige, de edele, de genadige, de barmhartige!

§ 18. Tot opheldering voeg ik hier het volgende bij:

Bladz. 85, reg. 2. Het opschrift met roode inkt geschreven, geldt eigenlijk voor beide preeken.

Bladz. 80, reg. 7. Aan het woord العَزاة dat in het oorspronkelijk duidelijk zóó wordt gelezen, kan ik geen beteekenis geven, die hier in deze volzin past.

Bladz. 85, reg. 16. Omtrent de plaatsen, die bij de bedevaart moeten worden bezocht, voor zoo ver zij in deze preek worden vermeld, valt het volgende op te merken. Het is ontleend aan het meermalen aangehaalde werk van Perron.

"Le *hidjr* est une enceinte appelée aussi *djadr*; c'est l'endroit où,
"selon les légendes arabes, Abraham construisit une clôture en branches
"d'*arâk*, près de la Ka'ba, pour servir de bergerie aux menus troupeaux
"peaux d'Isma'îl. Car, disent les docteurs musulmans, après que Hâdjar
"(Agar) fut répudiée par Abraham, ce Père des croyants, l'Ami de
"Dieu,, la conduisit dans le désert avec le jeune Isma'îl, près du lieu
"où est aujourd'hui la Mekke. Ensuite le patriarche repartit. Quand
"l'outre de Hâdjar fut épuisée, Hâdjar eut soif, et Isma'îl aussi, ber

de soif, allait périr. Hâdjar éperdue, pensant trouver de l'eau, ou rant découvrir quelqu'un qui lui vînt en aide, courut sept fois des eurs de Sáfa à celle de Méroua et de Méroua à S'afa. Un ange, ours l'ange Gabriel, ramena Hâdjar près d'Isma'îl. L'ange frappa pied la terre, et de l'eau jaillit tout à coup; c'est aujourd'hui, rès les croyances arabes, la source de Zemzem, dont chaque pè- doit boire.

ma'îl grandit; il se maria avec une fille des Arabes Djourhoumi- il fut considéré, riche; il apprit l'arabe, il s'arabisa..... Tous ans son père venait le visiter..... Ils rebâtirent la *Ka'ba* ou le tuaire; Isma'îl portait la terre et les pierres, et Abraham bâtissait. que les murs furent à une certaine hauteur, Abraham se servit d'une re pour s'exhausser. Cette pierre existe encore pour les Arabes; celle qu'ils apellent le *Mak'âm* ou *Support sur lequel se tenait aham*. Elle a gardé l'empreinte d'un pied du patriarche. La première qu'il alla voir son fils, Abraham ne trouva que la femme d'Isma'îl, elle ne connaissait pas son beau-père. Elle accueillit le vieillard, offrit à boire; alors Abraham, se penchant de dessus sa monture, ya le pied sur une grosse pierre, et l'empreinte du pied y resta; même pierre est le Mak'âm actuellement révéré à la Mekke."

Pierre Noire est l'objet d'une grande vénération. Les Musul- pensent qu'elle fut apportée sur terre par Adam. C'est, disent- une des perles du paradîs; selon quelques savants, c'est un ange a été changé en pierre; jadis, elle était blanche; ce sont les pré- ations et les péchés des hommes qui l'ont fait noircir. Selon d'au- elle ne fut noircie que lorsqu'elle fut touchée par des femmes qui nt en impureté menstruelle.

Pierre Noire retournera au ciel à la fin du monde. Ceux qui nt qu'elle est un ange métamorphosé assurent qu'elle redeviendra comme devant. A la fin des siècles de notre humanité, la pierre rera en accusatrice; elle dénoncera tous les hommes qui seront s en dehors du giron islamique, et elle rendra témoignage de tous

"ceux qui l'auront touchée, ou baisée dans la sincérité de leur coeur. "Mahomet, dit-on, n'embrassait jamais la Pierre Noire sans verser des "larmes.

"Cette pierre est creusée par le nombre des baisers qu'elle a reçue. "Elle est fixée à hauteur d'homme, à l'angle sud-est de la Ka'ba."

"Il y a trois principaux lieux de stations pieuses, Mina, A'rafa et "Mouzdalifeh, où toute la masse des pélerins se rend en procession soit "à pied, à cheval ou à mulet, soit à âne, à chameau ou en litières "portées par des chameaux. Ces trois stations sont éloignées l'une de "l'autre d'environ deux lieues.

"La foule des pélerins est immense chaque année. "Dieu a promis, "dit Mahomet, que tous les ans 600,000 fidèles viendront faire le pé- "lerinage à son temple; si ce nombre est au-dessous de 600,000, il "est complété par des anges." C'est au pied du petit Mont de la Mi- "séricorde, qui fait partie d'Arafa, que le Prophète venait faire sa sta- "tion. L'A'rafa comprend plusieurs monts réunis ou rapprochés, dont "un certain nombre ont des noms particuliers."

"Le nom *Machár*, signifie lieu de symboles ou signes de religion et "de piété; et le mot *ḣarâm*, sacré, défendu, qui est ajouté à ce nom, "indique qu'il est défendu d'y rien faire de prohibé, d'y chasser, d'y "tuer ou blesser aucun être vivant par quelque arme ou quelque moyen "que ce soit. Dans la gentilité antéislamique, les païens arabes y fai- "saient aussi une station dans leurs pélerinages; mais ils la prolongeaient "au moins jusqu'au soleil levé.

"Cette remarque des commentateurs indique que Mahomet et les doc- "teurs de la loi n'ont fait que modifier certains détails des partiques so- "lennelles des temps antéislamiques. On a consacré les pratiques ma- "térielles du passé pour faire accepter les principes de morale nouvelle."

Bladz. 81, reg. 3. Het woord وَالسَّحَرِ moet worden gelezen وَالشَّهْرِ.

Bladz. 81, reg. 10. Het woord وَالْمِلَلُ breng ik tot de vorige zinsnede en lees ik وَالْمِلَلِ.

Bladz. 81, reg. 17. Het woord رَتَفَعَ lees ik اِرْتَفَعَ, zie boven bl. 68, reg. 9, de aanteekening op het woord تَتَرَفْتُمْ.

Omtrent de hier bedoelde uitroepen van de bedevaartgangers, zal een verwijzing naar de volgende plaats uit Burton's meermalen aangehaald werk (tom. II, p. 134) nuttig zijn: "After the toilette we were placed "with our faces in the direction of Meccah, and ordered to say aloud [1]. " "I vow this Ihram of Hajj (the pilgrimage) and the Umrah (the little "pilgrimage) to Allah Almighty!" Having thus performed a two-bow "prayer we repeated, without rising from the sitting position, these "words: "O Allah! verily I purpose the Hajj and the Umrah, then "enable me to accomplish the two, and accept them both of me, and "make both blessed to me!" Followed the "Talbiyat" or exclaming,—

"Here I am! o Allah! here am I.—
No partner hast thou, here am I:
Verily the praise and the beneficence are thine, and the kingdom —
No partner hast thou, here am I!" [2]

"And we were warned to repeat these words as often as possible, until "the conclusion of the ceremonies."

Bladz. 82, reg. 5. Het woord سَعَائِرِ moet worden gelezen شَعَائِرِ.

Bladz. 82, reg. 8. Het woord بَتَلَى lees ik بَتَلَ.

Bladz. 82, reg. 20. Het woord بِالنَّغْحِيَّةِ lees ik بِالأُضْحِيَّةِ.

---

[1] This Niyat, as it is technically called, is preferable performed aloud. Some authorities, however, direct it to be meditated sotto-voce.

[2] "Talbiyat" is from the word Labbayka ("Here I am") in the cry —

"Labbayk' Allahumma, Labbayk!
La Sharika laka, Labbayk!
Inna 'l hamda wa'n 'niamata laka w'al mulk
La Sharika laka, Labbayk!"

Bladz. 88, reg. 3. Wat deze traditie van den Profeet en in het verband, waarin zij voorkomt, beteekent, vat il

Bladz. 83, reg. 4. De uitdrukking مِنْ قَائِلٍ عَلِيمٍ vorige preek ook voor; zie bladz. 68, reg. 12.

Bladz. 83, reg. 8 en 9. De woorden وَنَفْعْنَا en وَعَصْمْنَا den gelezen وَنَفَعَنَا en وَعَصَمَنَا.

Bl. 83, reg. 15. De uitdrukking عَارِضَةِ كُلِّ مَنْ جَحَدَ versta ik niet, omdat ik niet zien kan waarop het vrouw وَهِيَ slaat, en omdat جَحَدَ niet wordt opgegeven in de wo Moet dit laatste woord worden gelezen جَحَدَ?

Bladz. 83, reg. 23. Het woord أَمْرُكُمْ moet worden ge

Bladz. 89, reg. 12. Aangaande deze zegeningen over Mo familie en zijn opvolgers vergelijke men hetgeen op het vorige preek bij dezelfde gelegenheid is aangeteekend. Bo men het woord السَّرِيفِيْنِ (bladz. 84, reg. 12) lezen بَيْنَ

Bladz. 84, reg. 19. Het woord وَأَلْقَهْطَء kan ik in het niet vinden.

§ 19. In de eerste tien jaren valt het offerfeest, of liev van de laatste maand van het mohammedaansche jaar, v bellen van Wüstenfeld op de volgende dagen:

In	1860	op	Woensdag	29	Junij.
"	1861	"	Maandag	19	"
"	1862	"	Vrijdag	9	"
"	1863	"	Woensdag	29	Mei.
"	1864	"	Zondag.	17	"
"	1865	"	Donderdag	6	"
"	1866	"	Dinsdag	26	April.
"	1867	"	Zaturdag	15	"
"	1868	"	Woensdag	3	"
"	1869	"	Maandag	24	Maart.

Voor het overige vergelijke men hetgeen ik op het slot van § 1

Delft, October 1859.

S.

BIJVOEGSEL.

In het begin van dit stuk heb ik gezegd, dat mij slechts de vertaling van Lane bekend was, als de eenige van een mohammedaansche preek in een Europesche taal. Ik vind echter in het meermalen aangehaalde werk van d'Ohsson, tom. I, p. 208 (folio-editie) het volgende, dat waarschijnlijk maar de vertaling van een stuk van zulk een preek is.

Voici, aldus spreekt d'Ohsson, la formule de ce prône, uniforme pour toutes les mosquées de l'Empire qui ont le droit de célébrer ce premier des offices divins.

"Graces au Très-Haut, à cet Être suprême et immortel qui n'a ni "dimensions, ni limites, qui n'a ni femmes, ni enfans, qui n'a rien "d'égal à lui, ni sur la terre ni dans les cieux; qui agrée les actes de "componction de ses serviteurs, et pardonne leurs iniquités. Nous croyons, "nous confessons, nous attestons qu'il n'y a de Dieu que Dieu seul, "Dieu unique, lequel n'admet point d'association en lui; croyance heu-"reuse à laquelle est attachée la béatitude céleste. Nous croyons aussi "en notre seigneur, notre appui, notre maître, Mohammed, son servi-"teur, son ami, son Prophète, qui a été dirigé dans la vraie voie, "favorisé d'oracles divins, et distingué par des actes merveilleux. Que "la bénédiction divine soit sur lui, sur sa postérité, sur ses femmes, "sur ses disciples, Asshabs, sur les Khaliphes orthodoxes, doués de "doctrine, de vertus et de sainteté, et sur les vézirs de son siècle, mais "particulièrement et spécialement sur l'Imam, le Khaliphe réel du Prophète "de Dieu, l'Emir' ul-Muminінn Ebu-Bekír, le Certificateur pieux, l'agré-"able à l'Eternel; sur l'Imam, le Khaliphe réel du Prophète de Dieu, "l'Emir 'ul-Muminінn Omer, le Discernateur pur, l'agréable à l'Eternel; "sur l'Imam, le Khaliphe réel du Prophète de Dieu, l'Emir' ul-Mumi-"ninn Osman, le Possesseur des deux lumières, l'agréable à l'Eternel; "sur l'Imam, le Khaliphe réel du Prophète de Dieu, l'Emir' ul-Mumi-"ninn Aly, le généreux-intègre, l'agréable à l'Eternel; sur les deux "grands Imams, tous deux parfaits en doctrine et en vertu, distin-

"gués en sciences et en oeuvres, illustres en races et en noblesse, ré-
"signés aux volontés du ciel et aux décrets du destin, patiens dans les
"revers et dans les infortunes; les Emirs, les princes de la jeunesse
"céleste, la prunelle des yeux des fidèles, les seigneurs des vrais croyans,
"Hassan et Hussein, les agréables à l'Eternel, à qui tous puissent éga-
"lement être agréables!

"O vous, assistans, ô vous fidèles, craignez Dieu et soyez-lui soumis.
"Omer, l'agréable à l'Eternel, dit que le Prophète de Dieu a proféré
"ces mots; *Point d'actions que celles qui sont fondées sur l'intention.* Le
"Prophète de Dieu est véridique dans ce qu'il a dit; il est véridique,
"Mohammed, l'ami de Dieu et le ministre des oracles célestes. Sachez
"que la plus belle des paroles est la parole de Dieu, tout puissant,
"tout clément, tout miséricordieux. Ecoutez son saint commandement;
"*Lorsqu'on fait la lecture du* cour'ann, *prêtez-y l'oreille avec respect et en*
"*silence, pour qu'il vous soit fait miséricorde!* J'ai recours en Dieu con-
"tre le démon chassé à coups de pierres. Au nom de Dieu clément et
"miséricordieux; en vérité, les bonnes actions effacent les mauvaises."

Ici le ministre Khatib fait une pause, s'assied, récite tout bas diffé-
rens versets du Cour'ann, auxquels les Muezzins, placés dans leur tri-
bune, répondent en plainchant, Aminn, Aminn; il se lève ensuite et
entonne le second Khouthbé.

"Par honneur pour son Prophète, et par distinction pour son ami pur,
"ce haut et grand Dieu, dont la parole est ordre et commandement;
"dit: *Certes, Dieu et ses anges bénissent le Prophète.* O vous, croyans,
"bénissez-le, adressez Mohammed, l'Emir des Emirs, le coryphée des
"Prophètes, qui est parfait, accompli, doué de qualités éminentes, la
"gloire du genre humain, notre seigneur et le seigneur des deux mon-
"des, de la vie temporelle, et de la vie éternelle. O les amoureux de
"sa beauté et de son éclat, bénissez-le, adressez-lui des salutations pu-
"res et sincères! O mon Dieu! bénissez Mohammed et la postérité de
"Mohammed, comme vous avez béni Ibrahim, et la postérité d'Ibrahim,
"certes, vous êtes adorable, vous êtes grand; sanctifiez Mohammed et
"la postérité de Mohammed, comme vous avez sanctifié Ibrahim et la
"postérité d'Ibrahim! Certes, vous êtes adorable, vous êtes grand. O

ı Dieu! faites miséricorde aux Khaliphes orthodoxes, distingués par loctrine, la vertu, et les dons célestes, dont vous les avez comblés, ont jugé et agi selon la vérité et selon la justice. O mon Dieu, enez, assistez, défendez votre serviteur, le plus grand des Sultans; plus éminent des Khacanns, le roi des Arabes et des Persans, le iteur des deux cités saintes (la Mecque et Médine), Sultan fils de an, petit-fils de Sultan, le Sultan Abd' ul-Hamid-Khan, dont l'Être rême éternise le Khaliphat, et perpétue l'empire et la puissance-inn, Amen.

) mon Dieu! exaltez ceux qui exaltent la religion, et avilissez ceux avilissent la religion. Protégez les soldats Musulmans, les armées iodoxes; et accordez-nous salut, tranquillité, prospérité, à nous, aux erins, aux militaires, aux citoyens en demeure comme aux voya-rs sur terre et sur mer, enfin à tout le peuple Mahométan. Salut ous les Prophètes et à tous les Envoyés célestes; louanges éternelles ce Dieu créateur, et maître de l'univers. Certes, Dieu ordonne uité et la bienfaisance. Il ordonne et recommande le soin des pro-ı. Il défend les choses illicites, les péchés, les prévarications. Il ı conseille d'obéir à ses préceptes, et de les garder religieusement la mémoire."

VERBETERING.

t woord وَرْثٌ, bladz. 55, reg. 2, is waarschijnlijk verkeerd ge-seerd en zal wel moeten worden gelezen وَرَثٌ, zoodat de verta-bladz. 59, reg. 4, *en* DIKWIJLS *in de lucht en in het water*, moet en veranderd in *en* HEER VAN HETGEEN *is in de lucht en in het wa-* De aanteekening, bladz. 64, op die aangehaalde vertaling moet vervallen.

VERSLAG

VAN

EEN GEHOUDEN PLAATSELIJK ONDERZOEK

OMTRENT DE

KULTUUR EN BEREIDING VAN INDIGO DOOR PARTIKULIEREN

IN DE

RESIDENTIE DJOKJOKARTA,

DOOR DEN CONTROLEUR DER EERSTE KLASSE BIJ DE LANDELIJKE INKOMSTEN EN CULTURES

G. VAN BEEST HOLLE.

DE KEUZE VAN GROND.

Een groot gedeelte van het terrein in de Residentie Djokjokarta be-staat uit ligten leemgrond met zand vermengd, een ander uit zwaren klei-grond, en het overige vlakke gedeelte uit een mengsel van leem, steen-tjes en wadas of zoogenaamde tanah krikil.

Het eerste gedeelte en dus de leemige zandgronden worden ook hie even als overal elders, voor de geschiktste indigo-gronden gehouden, om dat de bewerking daarvan gemakkelijk is en in eene gunstige ve houding staat tot de productie. Het is er echter verre van af, dat doc de opgesomde goede hoedanigheden dezer grondsoort de keuze van de planter wordt aan banden gelegd. Het is mij integendeel voldoend gebleken, dat door hem bij het inhuren van gronden meer wordt gelet o het aanwezig zijn van voldoend water en de gelegenheid tot gemakkelijk uitbreiding, dan op eene bepaalde grondsoort, en wel om de zeer ee voudige reden, dat het meerendeel der minder geschikte gronden do het er opbrengen van water en mest *geschikt* kan worden gemaakt, daardoor op eene onderneming al zeer spoedig, niet alleen het evenwi van slecht tot goed wordt tot stand gebragt, maar meestal na een à tw

jaren, de schaal in het voordeel van laatstgenoemde doet overslaan. Als een bewijs voor deze bewering zou kunnen dienen, dat ik op een der ondernemingen eene streek steenachtigen grond heb aangetroffen, alwaar de steenen waren opgehoopt tusschen de rijen, waarop prachtige indigo-struiken stonden, welke toen voor de zevende maal zouden gesneden worden; dit resultaat was verkregen door bemesting, en stelde de huurder zich voor, om van die aanplanting minstens ook eene achtste snede te erlangen.

Uit het vorenstaande blijkt dus, dat bij het inhuren van gronden niet bijzonder op den aard daarvan wordt gelet, maar dat alle gronden, met eene laag vegetale aarde, hoe dun dan ook, bedekt, in aanmerking komen.

Zoo als bekend is, wordt de ingehuurde grond eener desa in 5 deelen verdeeld en daarvan onmiddellijk $^{1}/_{5}$ voor den bĕkĕl als "loenggoeh" afgezonderd, waarover deze, zoolang de huurtijd loopt, de algeheele vrije beschikking houdt; het overige $^{4}/_{5}$ wordt gelijkmatig verdeeld tusschen de bevolking en den planter, zoodat deze $^{2}/_{5}$ van de geheele uitgestrektheid ingehuurden grond met indigo kan beplanten.

Voor het aandeel van den bĕkĕl (loenggoeh) wordt gewoonlijk een stuk laaggelegen of drassigen grond uitgezocht, hetwelk minder voor den indigostruik, maar wel voor het padi-gewas geschikt is.

DE BEWERKING DER GRONDEN.

Nadat het inhuren van gronden door den planter heeft plaats gehad, is zijn eerste werk om het aandeel van den bĕkĕl (loenggoeh) aan te wijzen en af te zonderen, waarna, zoo mogelijk door het midden van het overige gedeelte, een weg wordt aangelegd, ten einde de gronden voor de jaarlijksche verwisseling af te bakenen. Door den aard van het terrein en de ligging der gronden, is het dikwerf moeijelijk, ja zelfs ondoenlijk, om door het aanleggen van dien scheidingsweg, den ingehuurden grond geregeld in twee gelijke deelen te splitsen, maar zulks doet ook niets ter zake, omdat, juist door de jaarlijksche verwisseling, men het volgende jaar een kleiner gedeelte van den grond in kultuur kan brengen, naarmate men in het voorgaande een grooter aandeel daarin heeft gehad.

Na afloop dezer voorbereidende werkzaamheden is de verdere den landhuurder, om na te gaan, in hoeverre er gelegenhei tot besproeijing der velden en, casu quo, of het daarvoor aanwe ter voldoende is. Water is voor hem een onschatbaar iets, en zo dan ook de eigenaars en administrateurs van al de door mij huurlanden, voor het grootste gedeelte, geen kosten en moeiten om zich van dat element te verzekeren; honderden en duizei en worden er uitgegeven voor het maken van dammen, waterl viaducts, overtoomen (plèrèds) enz., en men moet onwillekeu doen aan den bestaanden ondernemingsgeest, als men werken danigen kapitalen aard ziet, tot stand gebragt door industriëlen den, die zij slechts *in huur* hebben, en die (de uitkomsten he bewezen), wat hechtheid en doelmatigheid betreft, niet voor c werken in de Gouvernements-Residentiën, door waterbouwl uitgevoerd, behoeven onder te doen.

Tot goed verstand der zaak wordt hier aangeteekend, dat alle waarvan hiervoren sprake is, in vrijen arbeid worden uitgevo zoogenaamde "betaalkoelies", welke zich op de landen ophouden 20 duiten daags hunne diensten aanbieden.

De gronden, bestemd om met indigo te worden beplant, wo dat de padie of de aardvruchten geoogst zijn, van de achte stoppels gezuiverd, welke stoppels dan eens tot asch verbrand eens door het onder water zetten der velden en de daarop gevo rotting weder aan den grond worden dienstig gemaakt; daarna de velden met tusschenpoozen driemaal, gewoonlijk ligt, geploe ter ééns geëgd, terwijl gedurende deze bewerking het aanwezige on vuil wordt verzameld en verbrand of, tijdig genoeg tot verrott gaande, bij de laatste beploeging weder met den grond wordt ve

DE BEMESTING.

Hoewel de bemesting van den grond eigenlijk onder de rub werking" kon opgenomen worden, is het in deze noodig, dat zonderlijk te behandelen, aangezien door een groot gedeelte d huurders deze bewerking zeer wordt ter harte genomen.

Op sommige ondernemingen ziet men de vergane ampas der indigo naar de velden brengen; op andere wordt de voorkeur aan stalmest gegeven, en zijn tot opberging daarvan bij stallingen en koekralen de noodige ruimten afgesloten; maar zeker werkt het stelsel van bemesting op geen grooter schaal, dan bij den Heer G. Weijnschenk, huurder van het land Sônô Sèwoe, en wel op de wijze als hieronder wordt medegedeeld.

De Heer Weijnschenk heeft op een der hoeken buiten elke desa een steenen mestbak geplaatst, gedekt door een pannen dak, rustende op steenen pilaren, en bestaande uit twee of meer vakken naar gelang der grootte van de desa; in deze bakken wordt door de desabewoners al het vuil der desa benevens stal en kandangmest verzameld, terwijl voor rekening van den huurder, tijdens het vullen van den bak, nu en dan de inhoud door in pis opgeloste katjang-oliekoeken (boengkīl) wordt vermeerderd en de oppervlakte wordt besproeid met in water opgelost koperrood, waardoor de mest toeslaat en het vervliegen des ammoniaks tegengegaan. De vloer des mestbaks is hellend aangelegd; op de laagste plaats staat een bamboezen korf, welke boven den rand des baks uitsteekt, en waardoor het mogelijk wordt gemaakt, om het water, dat uit den mest lekt, op te scheppen en weder zorgvuldig over de oppervlakte uit te gieten, zoodat niets verloren gaat. — In plaats van boengkil wordt ook wel guano of mest van vledermuizen, die hier veel voorkomt, gebruikt, maar geeft men aan boengkil de voorkeur.

De berekening voor de aan te wenden hoeveelheid mest per bouw, regelt zich natuurlijk naar de geaardheid van den grond, maar er kan worden aangenomen, dat gemiddeld voor één bouw benoodigd zijn 60 à 70 pikoels mest, zoo als die op Sônô Sèwoe wordt geprepareerd, bestaande uit 54 pikoels stalmest en

6 " boengkil

gelijk 60 ", terwijl voor eene dergelijke hoeveelheid verbruikt wordt $1^3/_4$ Am. ℔ koperrood.

In de wijze van toevoeging van den mest aan den grond heeft men eene verandering gebragt; vroeger toch werd, bij gelegenheid van het voor de eerste maal schoonmaken eener nieuwe indigo-aanplanting, bij

elken stek een handvol mest ingekuild, doch men is sedert van die han delwijze afgestapt, daar de ondervinding leerde, dat eene dusdanig wijze van bemesting te sterk werkte en te verhittend was, en daarom wordt thans de hiervoren genoemde hoeveelheid van 60 à 70 pikol voor een bouw over die uitgestrektheid uitgestrooid en wel na de eerst beploeging, zoodat zij door de 2de en 3de ploegsnede geheel wordt on dergewerkt.

De Heer Weijnschenk heeft in twee jaren ruim ƒ 30,000 uitgegeve voor de plaatsing van steenen mestbakken en het aanbrengen va steenen, hellende vloeren onder paardenstallen en koekralen, ten eind de pis te kunnen opvangen en benuttigen, zijnde dit wel een bewij dat hij van het groote nut van een geregeld stelsel van bemesting ove tuigd is: eene overtuiging, die zich grondt op eene achttienjarige onde vinding als planter.

Aangespoord door de gunstige resultaten op Sônô Sewoe door beme ting zoowel van de indigo- als van de padivelden verkregen, besloot d huurder, in overeenstemming met den Heer Meijer Timmerman Thijssen landhuurder te Tempel, alwaar ook een stelsel van bemesting werkt, om zoo mogelijk iemand van de Groningsche landbouwkundige school voo gezamenlijke rekening te ontbieden en te bezoldigen, ten einde het stelsel in verband tot de verschillende soorten van grond, meer en meer t bepalen en toe te passen; doch deze heeren hebben van de Directie va genoemde school ten antwoord bekomen, dat binnen de eerste 2 jaren ge geschikt persoon kan worden uitgezonden.

BIBIT.

Enkele indigoplanters gebruiken voor bibit stekken van de eer snede, maar het grootste gedeelte geeft de voorkeur aan die der twe snede, omdat deze stekken krachtiger zijn en minder aan verrotti blootstaan; al te houtachtige stekken werden echter afgekeurd en m plant het liefst stekken van een halven pink dik en 6 à 7 Rl. d men lang.

WIJZE VAN PLANTEN.

De bewerking van den grond, zoo als die hiervoren is opgegeven,

heel afgeloopen en het terrein goed effen geëgd zijnde, wordt tot het planten der indigostekken overgegaan. Ten dien einde worden, onder het opzigt van veldmandoors, aan den rand van het te beplanten terrein op twee voeten Rl. afstand, patoks in den grond gestoken, waaraan evenwijdig loopende lijnen van bamboe of *doek* (touw van den arengpalm) worden bevestigd, waarin weder, van twee op twee voeten Rl. afstand, knoopen zijn gelegd; bij elk dezer knoopen worden langs de lijn 3 à 4 stekken van 6 à 7 duim Rl. lengte, 4 duimen diep regtstandig in den grond gestoken en op die wijze voortgaande het geheele terrein met indigostekken beplant, waarvan dus de middelste een onderlingen afstand van 2 Rl. voeten verkrijgen.

Ten einde altijd van de noodige hoeveelheid stekken verzekerd te zijn en de geheele beplante oppervlakte niet op eenmaal te moeten snijden, waardoor een te groot aantal fabrieken en personeel zou benoodigd wezen, geschiedt het planten des indigo's op de eene helft van het terrein in de maanden Mei, Junij en Julij, terwijl de tweede helft in November, December en Januarij wordt beplant.

Bij het planten in den droogen tijd worden opgenomen die sawahvelden, welke gemakkelijk van water kunnen voorzien worden en voor het beoogde doel vroeg met padi zijn beplant geweest, terwijl de tĕgalvelden en moeijelijk te bewateren sawah's in den regentijd worden beplant.

Het is voor den landhuurder van het grootste belang, dat zijne aanplanting bij het invallen der eerste moeson-regens in den grond komt, vermits hij alsdan minder voor uitsterving beducht hoeft te zijn, en daarom worden tot bereiking van dit doel en tot tegemoetkoming der dessamenschen, door den huurder betaalkoelies in dienst genomen, aan wie, onder het opzigt van één der mandoors, het bekappen der stekken wordt opgedragen.

Ten einde zooveel mogelijk verbastering van den indigoheester te voorkomen, wordt eene onderlinge afwisseling van sawah en tĕgalstekken steeds in acht genomen.

HET ONDERHOUD.

De aanplanting afgeloopen zijnde, wordt deze aan haar lot overgelaten, tot dat de stekken ter lengte van 7 à 8 Rl. duimen zijn uitgeschoten, als wanneer tot het schoonmaken wordt overgegaan. Bij die gelegenheid wordt ook het vroeger vlakke terrein in beddingen verdeeld, waardoor twee rijen stekken op één bedding komen. Met deze bewerking is ook het tijdstip aangebroken voor het inboeten der niet opgekomen en uitgestorven stekken, een werk, waarvoor alle mogelijke zorg wordt gedragen en waarvoor, zoowel de landhuurder zelve, als zijn geheel personeel, aanhoudend in de weer is en niet rust, voor dat al het geplante leeft.

Het gebeurt menigmaal, dat het onkruid in de 4 weken welke tusschen het planten en schoonmaken verloopen, zoo hoog opschiet, dat daardoor de indigostekken als ware het onzigtbaar worden: doch de omstandigheid is in het voordeel der aanplanting, uit hoofde de stekken daardoor bij de eerste ontwikkeling in koelen grond blijven in het tegenovergestelde geval, bij het spoedig schoonmaken, den nadeeligen invloed van de zon op de aardkorst zouden ondervinden en daardoor verdroogen.

Op sommige plaatsen, waar de grond ligt te bewerken is, worden de indigoaanplantingen schoongemaakt met den ploeg, getrokken door koeijen of ossen, welke dieren zoo geregeld tusschen de rijen doorgaan, dat geen stek wordt beschadigd.

Zoo lang de indigostruik nog geen genoegzame lommer geeft en daardoor het te sterk opkomen van onkruid tegengaat, worden de aanplantingen om de maand schoongemaakt met de patjoel, en telken reize beddingen omgewerkt, en wel in dier voege, dat bij de bewerking go[illegible] wordt wat vroeger bedding was en omgekeerd; door deze bewerkingswijze verkrijgt men: 1°. eene gemakkelijke surveillance over het schoonmaken en 2°. wordt de grond steeds aan den weldadigen invloed der lucht blootgesteld.

HET SNIJDEN DER INDIGOBLADEREN.

Wanneer de indigostruiken p. m. 5 maanden oud zijn, dan is gewo[illegible]

lijk het geschikte tijdstip gekomen om die voor de eerste maal te snijden, en daartoe wordt dan ook overgegaan, indien geen redenen van overwegenden aard, zoo als bij voorbeeld felle droogte en diergelijke, zulks onraadzaam doen zijn, vooral met het oog op het behouden van stekken voor inboetingen.

Bij het snijden, dat bij het aanbreken van den dag aanvangt, zorgt men immer om zoo min mogelijk hout te kappen, omdat zulks het transport onnoodig verzwaart en, ook eenmaal in den bak zijnde, de fermentatie tegenwerkt. De gesneden bladeren worden aan bossen gebonden en op de karren geladen, waarmede zij naar de fabriek worden gebragt. Zoodra een stuk indigo gesneden is en de karren vertrokken zijn, worden de planten schoongemaakt, dat is tot op eene lengte van 6 duim Rl. gesnoeid, en de grond weder zoo spoedig mogelijk gepatjoeld.

Zoowel bij het snijden als bij het snoeijen der indigoheesters, wordt van wege den landhuurder een streng toezigt gehouden en vooral op het goed scherp zijn der kapmessen (arit) gelet. De plant wordt, van onder op, doorgesneden en gedurende het snijden door den man met de teenen vastgehouden, ten einde zoo min mogelijk beweging in den stam te brengen, waardoor de wortels konden beschadigd worden.

Het geheele stuk schoon zijnde, wordt het een paar keeren met water besproeid en daarna weder zorgvuldig ingeboet, even als zulks tijdens den planttijd het geval was.

Ruim 3 maanden na de eerste snede kan gewoonlijk de tweede en met dezelfde tusschenruimte van tijd later ook de derde enz. genomen worden.

HET VERVOER DER INDIGOBLADEREN NAAR DE FABRIEKEN.

Ten einde de bevolking zoo min mogelijk met de indigoplanten te bezwaren, worden door den landhuurder op zijne gronden de noodige binnenwegen aangelegd en daarover de indigobladeren vervoerd, door middel van karren met ossen bespannen. Dit vervoermiddel is ook weder het eigendom van den huurder en de voerders zijn zijne bezoldigde dienaren, zoodat de plantende bevolking van het overbrengen der indi-

gobladeren naar de fabriek geen den minsten last heeft. De heer G. Weijnschenk, welke een der grootste ondernemingen in huur bezit, heeft het thans daarheen geleid, dat op zijn huurland zich thans reeds eenige inlanders bevinden, die (daartoe door den landhuurder in staat gesteld) zich karren en beesten hebben aangeschaft en thans het vervoeren dezer indigo-bladeren van de velden naar de fabrieken van den landheer hebben aangenomen, zoodat de indigo-kultuur op Sônô Sèwoe een tak van industrie heeft in het leven geroepen, welke aldaar vroeger niet bekend was en die buiten twijfel eene nieuwe bron van welvaart voor de geïnteresseerde bevolking zal openen.

De karren laden 30 bossen van p. m. 25 Am. ℔ elk.

DE FERMENTATIE.

De indigobladeren op de boven omschreven wijze aan de fabriek komende, worden aldaar door het fabriekpersoneel in ontvangst genomen en in de fermenteerbakken gelegd. Het schikken der bladeren in die bakken geschiedt niet overal op dezelfde wijze, maar men ziet ze bij den eenen liggen, terwijl die bij een tweeden schuins staande tegen elkander worden geplaatst, rustende tegen eene laag, welke langs de wanden van den bak is gelegd: ten einde echter het gemakkelijk afvloeijen van het water te bevorderen, worden altijd een paar bossen bij het sponsgat, schuins tegen den muur geplaatst, zoodat daardoor tusschen de bossen en den onderkant van den muur in den bak eene opening blijft.

De fermenteerbakken hebben gewoonlijk eene afmeting van 15 op 16 Rl. voeten, bij eene diepte van 3 voeten, en worden gevuld met de vracht van 6 à 7 karren, waarna men dezelven met helder water, uit groote gemetselde bezinkbakken, verder aanvult. De geheele oppervlakte wordt vervolgens belegd met bamboezen, waarop 3 persbalken worden aangebragt, die door in den muur bevestigde ijzeren ankers met pennen worden gesloten. Vroeger werden deze balken sterk neêrgedrukt, maar men is van dat principe terug gekomen en tot eene ligte drukking overgegaan.

De bakken zijn in den regel des morgens ten 8 uur gevuld en worden alsdan aan zich zelven tot in den namiddag overgelaten.

Naarmate de temperatuur warmer of koeler is, vangt de fabriekman-door vroeger of later zijne waarnemingen op het punt van fermentatie aan, hetwelk in den regel niet langer dan 7 uren van de vulling af duurt; ten einde echter het juiste oogenblik voor het openen der bakken niet te laten voorbijgaan, hevelt hij het indigowater van tijd tot tijd met een blikken buis uit den bak en laat dat langs den rand in eene witte kom loopen. Verzamelt zich nu de kleurstof eerst in twee of drie kringen, welke zich korten tijd daarna vereenigen en als ware het in de gedaante eener naald regtstandig naar den bodem der kom zakken, alsdan is het oogenblik van genoegzame aftrekking daar, de stop eener houten buis wordt weggetrokken en het gefermenteerde indigowater loopt uit den fermenteerbak in eenen daar achter en lager gelegenen klopbak af. — Het indigowater heeft bij het afvloeijen eene kleur tusschen geel en lichtgroen en eenen frisschen geur. Meerder of minder troebel water kan echter in de teekenen der juiste fermentatie verandering brengen, en alsdan wordt meer op den reuk dan op het gezigt afgegaan; over het geheel genomen, is het ware teeken moeijelijk te beschrijven, maar wel op de plaats aan te duiden.

Nu wijlen de heer F. D. J. van der Pant, in 1855 belast met eene Commissie in deze Residentie, de indigokultuur betreffende, ried destijds den heeren landhuurders aan, om te beproeven, of door verwarming der fermenteer- of trekbakken, niet meerder product zou kunnen verkregen worden, als zijnde genoemde heer de meening toegedaan, dat, wanneer men de koude trekking door eene warme verving, een aanzienlijke vermeerdering van productie zoude ontstaan.

Ten gevolge van dit geopperde denkbeeld, werd door den heer Mr. J. E. de Klerk, landhuurder van Djati, eene vergadering van eenige heeren planters belegd en daarin voorgesteld om de proef voor gezamenlijke rekening te nemen; een ieder was dadelijk bereid daaraan deel te nemen, de benoodigde fondsen waren spoedig bijeen en de vervaardiging van den toestel, benevens het nemen der proef met algemeene stemmen aan den heer de Klerk opgedragen.

De verwarmingstoestel was spoedig gereed en bestond uit een trekbak, waaronder twee vuurgangen waren aangebragt, gedekt met ijzeren

platen, waardoor de warmte zich aan het water in den trekbak ı deelde. Ongelukkig heeft de uitslag niet aan de verwachting beantw want, hoewel meerder indigo werd verkregen, was de kwaliteit slecht, dat het product als ware het niet te verkoopen was, en tot de koude trekking terugkeerde.

De geheele toestel heeft *f* 3600 gekost, is nog te Djati in w maar staat aldaar ongebruikt.

HET KLOPPEN.

Bij alle landhuurders geschiedt het kloppen van het indigowatei middel van een waterrad, waarvan het eene einde der as over d heele breedte des klopbaks loopt en op den muur daarvan met een tap in eene koperen bus rondwentelt; op deze as is een bamboeze stel aangebragt, waarop eene menigte bamboezen kokers zijn beve welke het indigowater bij elke wenteling opnemen en weder uitst waardoor de geheele hoeveelheid aan de lucht blootgesteld en do opslorpen der zuurstof blaauw gekleurd wordt. Na twee uren klo heeft de kleurstof zich gewoonlijk genoegzaam van het water afge den om dit werk te staken, en doet dezelve zich alsdan op ee bord voor als in water drijvend buskruid.

Eenige indigomakers kloppen het indigowater slechts tot zoo lang d daarop drijvende blaauwe schuim verdwijnt; anderen kloppen door t zich een tweede witte schuim vertoont en dit bij groote vlokken kander schuift, zijnde de laatste behandelingswijze verkieselijker de eerste.

Op vele ondernemingen is de vloer van den klopbak zoodanig rigt, dat die naar de wanden oploopt, waardoor het indigowate ker in beweging wordt gebragt.

Op enkele etablissementen had men, primitief door gebrel assen van genoegzame lengte, op ⅔ des klopbaks een muurtje opgetr waarop het uiteinde der as rondwentelde; hierdoor ontstond eene ge strooming in den bak en zag men het water sterk om het muurtje werken; bij vele heeren huurders bestond het voornemen om bij tuele verwisseling hunner assen bovengenoemd systeem in te vo

Ten einde het kloprad zoo ligt mogelijk te maken en daardoor minder water te verbruiken, had men op een paar etablissementen de bamboesen kokers door blikken vervangen, hetgeen een goed resultaat opleverde.

Op het huurland Kĕbon-Agoeng van den heer E. W. F. Akkermans, alwaar voor eene nieuw op te rigten fabriek, met het oog op de sawahvelden, gebrek aan het noodige water voor het rad is te voorzien, heeft de opziener der Afdeeling Soesoean, de heer G. M. Jordens, een karbouwmolen geprojecteerd, waarvan ik de eer heb hierachter, sub Bijlage *A.*, de teekening aan te bieden, strekkende zulks weder tot een bewijs, dat kosten noch arbeid worden gespaard tot verligting der betrokken bevolking en tot verkrijging van een goed resultaat. — De toestel lag voor een gedeelte klaar en is door mij met belangstelling opgenomen.

HET KOOKEN.

De klopping afgeloopen zijnde, laat men het water staan tot den volgenden ochtend, ten einde de kleurstof den noodigen tijd tot bezinken te geven.

De aftapping geschiedt des anderen daags vroeg op de navolgende wijze. Op het laagste gedeelte des vloers van den klopbak is een dik stuk hout in den muur gemetseld, waarin op verschillende hoogte 4 à 5 gaten zijn geboord, welke met houten stoppen zijn gesloten. Bij elken fermenteerbak houdt een der fabriekjongens de wacht en maakt stop voor stop open, ten einde het bovenwater langzaam wegvloeije. Is nu het watervlak zoodanig gedaald, dat de 2 of 3 bovenste gaten geen water meer geven, dan wordt er goed toegezien en bij de minste afvloeijing van blaauw gekleurd water het gat gesloten. Alsnu worden de verschillende gaten, waardoor het afgetapte water zich een uitweg buiten de fabriek heeft gebaand, met schuifplankjes digt gemaakt en alleen die, welke naar de kookketels loopen, geopend, de laatste stoppen uitgetrokken en het indigowater langs eene gemetselde goot naar de kookketels gevoerd. Aan deze goot is een houten bak bevestigd, welke een eind over den rand des ketels heensteekt en waaraan een linnen zakje

is gebonden, hetwelk door middel van een daaraan vastgemaakt touw, gedurende het afloopen van het indigowater, aanhoudend wordt geschud, waardoor dat water bij het doorzijgen van het grove vuil wordt gezuiverd. — De kooktoestel bestaat bij alle etablissementen uit eene batterij van 2 of 3 ingemetselde stalen kookpannen, waarin de kleurstof, onder het gestadig roeren en wederbijvoegen van het verdampte water, zoo lang wordt gekookt, dat zij zich met eene heldere violetkleurige tint op den koperen scheplepel vasthecht en al het schuim verdwenen is. Het stookgat is, naarmate der fabriek-constructie, dan eens buiten en dan eens binnen het gebouw geplaatst en loopt met een vuurgang onder de ketels door en uit in een aan het einde opgetrokken schoorsteen; bij het goed trekken des schoorsteens en het bezigen van drooge brandstof is 3 uren koeken voldoende.

Voor brandstof bezigt men de uit den fermenteerbak komende indigotakken, welke eerst in de zon gedroogd en daarna opgeschuurd worden in expresselijk daarvoor opgerigte loodsen van steenen pilaren met pannen dak.

Bij den heer Mr. J. E. de Klerk, op het huurland Djati, heb ik in de fabriek, buiten de hiervoren omschreven kookketels, een toestel aangetroffen om het indigowater door middel van stoom te koken en heb ik de eer daarvan hierbij als Bijlage lett. *B.*, eene schets aan te bieden. Deze wijze van koken, waarbij de stoom uit eenen cilindervormigen ketel, door middel eener buis, zich in de indigopap ontlast, gaat uitmuntend en het is mij persoonlijk gebleken dat, op het horologie af, van het aanmaken van het vuur tot op het oogenblik dat de indigopap gaar was, niet meer dan 1½ uur was verloopen. — In groote fabrieken vooral verdient deze wijze van koken de voorkeur, omdat men minder brandstof verbruikt, gelijkmatiger kookt en geen gevaar heeft van aanbranden. Het hiervoren omschreven systeem vindt bijval en de heer G. Weijnschenk is bereids bezig, om in een algemeen kookhuis het op zijn huurland toe te passen. Het geheel is op Djokjokarta vervaardigd door een gepensioneerden geweermaker en kost *f* 500.

ZEVEN.

Nadat het koken is afgeloopen, wordt de pap gebragt op eene zoogenaamde zeeftafel, zijnde eene lage houten stelling met opstaanden rand, voorzien van een bamboezen raam, overdekt met Amerikaansche drill. Op deze tafel blijft de pap liggen tot den volgenden ochtend, ten einde het overtollige water te kunnen lozen, en het geheel is op sommige etablissementen gesloten met een deksel van in een houten raam gevlochten rotting, ter voorkoming van diefstal.

Bij het uitstroomen op de zeeftafel wordt weder gebruik gemaakt van een linnen zakje, waardoor het indigowater door middel van aanhoudend schudden heenzijgt en dus op nieuw wordt gezuiverd.

HET PERSEN.

Zoodra het blijkt, dat het water zich zooveel mogelijk uit de pap heeft verwijderd, hetgeen gewoonlijk den volgenden ochtend is afgeloopen, wordt de pap naar de pers overgebragt.

De perstoestel bestaat uit twee houten jukken of galgen, waartusschen twee balken zijn aangebragt, die van eene tegenovergestelde zijde op elkander werken en den zoogenaamden dubbelden hefboom uitmaken; de persbak is zamengesteld uit een houten rand, rustende op een zwaren houten bodem, zijnde zoowel in eerst- als laatstgenoemde een menigte gaatjes geboord, ten einde bij het drukken van de pap het nog daarin achtergebleven water kunne wegvloeijen; in dezen persbak nu, waarin linnen is uitgespreid, wordt de indigopap gewreven, door eene koperen zeef gelijkmatig verdeeld en daarna met een deksel gesloten. Het persen zelve geschiedt niet bij alle etablissementen op dezelfde wijze, maar de een vermeerdert de drukking spoediger dan de ander. In de meeste door mij bezochte fabrieken begon het persen met den losseen balk, en werden eerst tegen 12 uur des middags krandjangs met steenen gevuld aan de hefboomen gehangen. Gedurende de bewerking werd de pers drie à vier keeren geopend, ten einde de pap in den bak weder gelijk te maken. Zoodra er geen water meer uit de pers druipt, is de bewerking afgeloopen en wordt de geheele bak in het magazijn

op de snijtafel gebragt, vervolgens de wanden weggenomen, de koek met een liniaal in gelijke stukken verdeeld en met een breed plat mes gesneden.

HET DROOGEN.

De afgesneden stukken, waarvan de dimensie op de onderscheidene etablissementen verschilt, worden op droograkken in het magazijn nedergelegd, dagelijks naar buiten gebragt, gekeerd en in de zon gedroogd, tweemaal met indigowater gewasschen, en na verloop van tien dagen, als wanneer zij droog zijn, glimmend geborsteld.

HET AFPAKKEN.

De afpakking geschiedt in kisten van doerèn-hout, vervaardigd bij aanneming voor een bedrag van 180 à 200 duiten per kist, en van de navolgende afmetingen als:

lang 31 Rl. duimen,
breed 19 " "
diep 15 " "

hebbende de planken eene dikte van $^3/_4$ duim Rl. — In deze kisten worden gemiddeld gepakt 160 Am. ℔, en de monsters der inhoudende sortering, in papier gewikkeld, in de bovenste laag nedergelegd, daarop een paar vellen wit papier uitgespreid en met het deksel gesloten.

HET VERVOER.

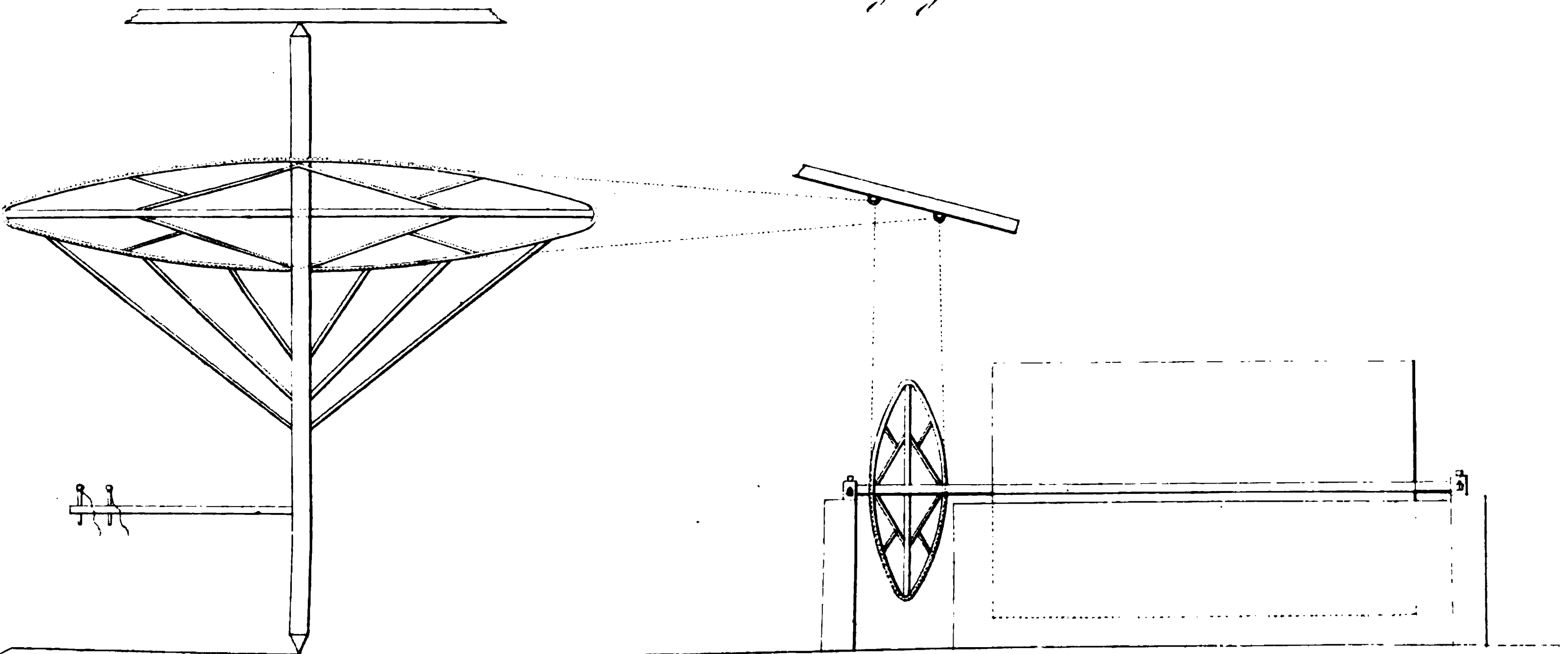
Al de in de Residentie Djokjokarta vervaardigde indigo wordt per kar naar Samarang afgevoerd, en wel voor het grootste gedeelte bij aanneming, tot een bedrag van ƒ 4 de 160 Am. ℔.

PRODUCTIE.

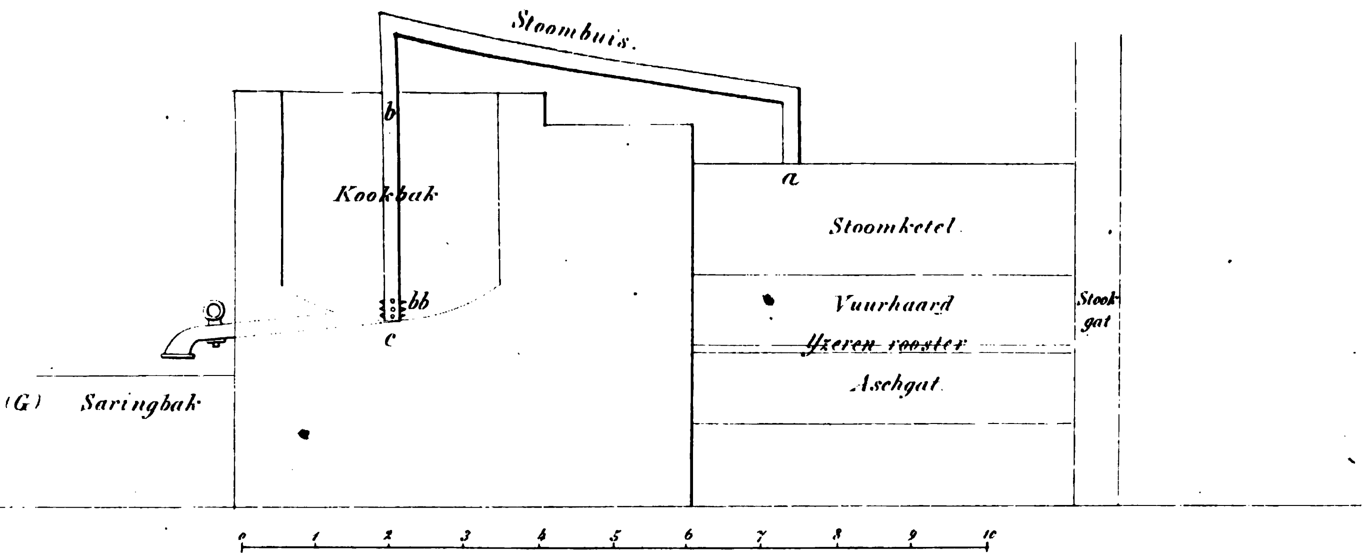
Eenige proeven, op de plaats genomen, hebben de navolgende resultaten opgeleverd.

Fig. I.º A.

Plan van een opterigten karbouw-molen voor het kloppen van indigowater op het kuurland Kotòn e Tjong.

Het horizontale rad is 26. Rhl. voeten in middellijn en doet 3 wentelingen per minuut; ten einde nu het vertikale rad 7 wentelingen per minuut te doen volbrengen, hetgeen voor de klopping noodig is, moet daarvan de middellijn zijn 8 3/4. Rhl. voeten.

Bij a. b. en c is de stoombuis stevig bevestigd, doch zoo, dat zij in weinige oogenblikken gedemonteerd kan worden. De stoomontlasting pijpjes bij bb moeten openingen hebben, waarvan de som gelijk is aan vier □. Nederlandsche duimen voor iedere □. Meter vuuroppervlakte van den ketel.

Iedere □. Meter vuuroppervlakte verkookt p.m. 35 liters water per uur; dus zal het water in den ketel, wanneer het kookt, per uur c.a 3,5. Nederl. duim zakken.

Wanneer het water daarin aan het kooken is, kookt die
de pap van 1 bak in c.a 30 minuten gaar
" " " 2 " " " 45 " "
" " " 3 " " " 60 " "

Daar de stoom zich in de pap gedeeltelijk condenseert en dus weder water wordt, vermeerdert het volumen van de gekookt wordende pap aanhoudend. Het is dus raadzaam, den kookbak voor iedere 10 ℔ daarin te kooken indigo, eenen inhoud te geven van minstens 2½ kub. Rijnl. voeten, zoo dat, indien men bijv. vijf bakken ieder à 20 ℔ (droog) bij elkander wilde kooken, men dus eenen kookbak zou behoeven van minstens 25 kub. Rijnl. voeten inhoud, of eenen ronden bak van 3. Rijnl. voeten diameter en 4 d.o voeten diep, hetwelk eenen inhoud geeft van ruim 28 kub. Rijnl. voeten, en [de] kooking daarvan c.a 1½ uur zou duren.

NB. De Redactie der „Bijdragen" geeft deze Bijlage juist zoo weder als zij die ontvangen heeft, en waagt zich aan geene verbetering van fouten, die zoowel in de teekening als in de cijfers blijken te zijn ingeslopen.

ETABLISSEMENTEN.	DIMENSIE DES FERMENTEERBAKS IN RHL. VOETEN.			UITGESTREKTHEID DER BENOODIGDE AANPLANTING TOT VULLING DES BAKS.	GEEFT PER BAK AM. ℔	ALZOO VOOR 3 SNEDEN AM. ℔	
	LANG.	BREED.	DIEP.				
Doewangan.........	16	16	3	325 □ roeden.	22	66	Zoodat de opbrengst per bouw van 500 □ roeden, minsteus op 70 Am. ℔ indigo kan geschat worden.
Patoekan...........	15	16	3	324 〃 〃	20,	60	
Tandjong..........	16	18	3	325 〃 〃	20	60	

Voor het nemen dezer proeven, zijn door mij uitgezocht aanplantingen der tweede en derde snede, van middelmatig aanzien, en is de uitgestrektheid door mij zelven opgemeten en de productie nagegaan.

Over het algemeen is het product van eene vrij goede hoedanigheid, maar, hoewel goed van kleur en fijn van stof, niet zoo ligt als de Gouvernements-indigo.

HET PERSONEEL.

Het aangestelde personeel op de onderscheidene etablissementen is zoo verschillend, dat de indeeling daarvan moeijelijk kan worden opgegeven; de landhuurder is echter over het algemeen van gevoelen, dat er niet te veel opzigt kan bestaan, en er zijn dus overal een groot aantal veld-, dam-, leiding-, mest- en andere mandoors in dienst. Het fabriekpersoneel bestaat gewoonlijk uit een indigomaker op eene maandelijksche bezoldiging van *ƒ* 12 en *ƒ* 15, bijgestaan door 4 à 5 fabriekjongens per bak à *ƒ* 6: alles berekend in koper. Bij sommige landhuurders ontvangt de indigomaker nog eene extra-belooning voor elke kist indigo, waarvan de huurder te Samarang den hoogsten marktprijs geniet.

KOSTEN VAN HET PRODUCT.

Door alle landhuurders is mij de verzekering gegeven, dat hun de indigo-verwstof tot op Samarang niet meer kost, dan 150 à 200 duiten per Am. ℔.

ALGEMEEN OVERZIGT.

Het vorenstaande resumerende, verkrijgt men de overtuiging, dat door de landhuurders in de Residentie Djokjokarta, voor betrekkelijk weinige onkosten, een groot indigoproduct wordt verkregen.

ɔt de verkrijging van een dusdanig resultaat, werken eene menigte ɪken mede, en staat daarmede vooral de geheele inrigting der on- emingen in verband.

evolking, en dus beschikbare handen, is voor den ondernemer, geld. voor kan als bewijs worden aangevoerd, dat op de onderneming iaijan van de erven R. Swaving jaarlijks *f* 10,000 wordt uitgegeven zoogenaamde betaalkoelies, waardoor niet alleen de onderneming in ;oproducten toeneemt, maar door welk middel eene menigte tegal- ɪn en voorheen braakliggende gronden in sawa's worden herschapen an de daarop afkomende vaste bevolking overgegeven.

et is mij ten duidelijkste gebleken, dat, onder anderen in de laatste maanden, op bovenstaande onderneming door het aanleggen van nen en waterleidingen (in vrijen arbeid) p. m. 100 bouws tegal raakliggende velden tot sawa's zijn gemaakt.

ꜫ geheele arbeid, waartoe de bevolking eener onderneming verpligt is, ıat in het aanplanten en onderhouden van $^2/_5$ der aanwezige gronden indigo en tot het houden van wacht bij den huurder, terwijl daarente- door den landhuurder (ook voor het grootste gedeelte ten hunnen eve) worden aangelegd de benoodigde dammen, plerets (gemetselde len), leidingen, wegen enz., zoodat het werk der landbouwers zeer is; het groote bewijs voor deze bewering ligt dan ook daarin, dat ıder de betaalkoelies, op de verschillende ondernemingen, vaste dessa- ıners heb aangetroffen, die, genoegzamen tijd over hebbende, eenige n achtereen, in vrijen arbeid, 20 duiten daags verdienden.

ɔor deze wijze van handelen bestaat er dan ook van den kant der tende bevolking over het algemeen weinig tegenzin in de indigo- ıur, en kan dus ook door den huurder van haar gevorderd wor- dat die kultuur goed worde aangelegd en onderhouden, waartoe trouwens het noodige opzigt zelve uitoefent en door zijn opzigters- nandoors-personeel laat uitoefenen: "*planten en inboeten*" zijn de steenen, waarop het geheele gebouw der indigoproductie rust; er .t dan ook voor deze twee onderdeelen de grootste zorg gedragen. ꞔigt bij àl wat er gedaan wordt," is de leus van den landhuurder; geldt niet alleen voor het veldwerk, maar strekt zich ook uit

tot in de fabrieken, ten einde te voorkomen, dat iets verloren gaat of van de voorgeschreven bewerkkingswijze wordt afgeweken, waardoor natuurlijk veel minder product zou worden verkregen.

Hoewel echter de geheele wijze van werken in de voorgaande bladen is medegedeeld, zijn er toch altijd nóg kleinigheden, die moeijelijk zijn te beschrijven, maar eene plaatselijke mededeeling behoeven. Deze kleinigheden betreffen voornamelijk, behalve het veldwerk, het toezigt bij de fermentatie en het koken der indigo.

Indigo- en rijstkultuur gaan op de ondernemingen hand aan hand, en wel verre, dat de eene de andere zou benadeelen, is, om zoo te zeggen, de eerste buiten de laatste onbestaanbaar. Vandaar dan ook dat elke landhuurder tracht om zoo veel mogelijk sawa's aan te leggen; want afgescheiden van het voordeel, dat namelijk door het aanleggen van sawavelden ontegenzeggelijk zijne bevolking vermeerdert, heeft hij bij eventuele indigobeplanting van zijne sawa's, in vergelijking met zijne tegals, veelal het dubbele product.

Het komt mij niet ondienstig voor om, tot staving van het hiervoor ter nedergestelde, mede te deelen, dat die vermeerdering van sawavelden mij op de meeste, zoo niet op alle, ondernemingen is gebleken, en zijn zelfs, eenige jaren geleden, door de huurders van het land Demakiedjo, de Heeren van Prehn, aan één' steenen pleret en daaraan verbonden leiding, benevens drie dammen, p. m. ƒ 84,000 besteed, waardoor het geheele zuidelijke gedeelte der onderneming van braakliggende gronden in sawa's werd hervormd.

Voor genoemde onderneming, die in 1856 door het aanleggen van sawa's 23,000 Am. ℔ indigo heeft afgeleverd, wordt niet meer dan ruim ƒ 8000 recepissen aan jaarlijksche pacht betaald, en kan men hieruit ligtelijk afleiden in welken staat die gronden zich bij de inhuurneming bevonden.

Op het land Patoekan, van de erven Parvé, hetwelk aan het zuidelijke gedeelte uit zeer drassig terrein bestaat, heeft men vroeger getracht, het grondwater door draineerbuizen te loozen; men heeft zulks echter gestaakt en is tot open draining overgegaan, omdat de onkosten, aan de eerste bewerkingswijze verbonden, door de meerdere productie niet werden vergoed.

Ten slotte mag niet onvermeld worden gelaten de wijze, waarop doo den Europeschen landhuurder het inwendige der dessa wordt verbeterd tot welk einde, door hem, jaarlijks duizende tjikals (jonge kokosboomen worden aangekocht en kosteloos aan de bevolking verstrekt, terwijl buite dien goede zorg wordt gedragen voor de aanplanting van bamboes. He haaldelijk zijn mij dan ook door de verschillende huurders dessa's aa gewezen en door mij bezocht, welke zij eerst kort in huur hadden waarvan het inwendige de ontegenzeggelijkste sporen vertoonde, dat zij uit de plunderende hand van den Javaschen eigenaar in de behoude de van den Europeschen planter waren overgegaan, terwijl zij op nieuw et bewijs leverden, dat veel goeds kan worden gesticht, al is ook de d f- veer "Eigenbelang."

Djokjokarta den 30sten Maart 1858.

De Kontroleur der 1e. Klasse bij de Landelijke Ink n- sten en Kultures in Commissie.

(*Get.*) VAN BEEST HOLL

Voor Copie conform.

W. D. LEVYSOHN NORMA

Batavia, 25 Julij 1859.

NAAMLIJST

VAN

HOOFDEN VAN GEWESTELIJK BESTUUR

OP JAVA EN MADURA VAN 1817 TOT 1859.

---

het *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde*, uitgegeven r het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, l VII (derde Serie, Deel I), blz. 260, komt het volgende voor:
"*Opgaven van Bestuurders van Gewesten.* — Op bladzijde 378 van t eerste deel van dit tijdschrift wordt betoogd en door een voorbeeld opgehelderd, hoe noodig het dikwijls is voor den Europeaan, den omgang met inlanders, te weten wanneer zekere Bewindvoerders aan het hoofd stonden van zeker gewest. De inlander toch onthoudt zelden jaargetallen, maar wel de namen der residenten enz. e over hem gesteld zijn geweest, en om te bepalen wanneer zekere beurtenis heeft plaats gehad, noemt hij zelden het jaargetal, maar woonlijk den persoon die toen het gewest bestuurde. Het denkbeeld werd daarom geopperd, om in dit tijdschrift lijsten te verzamelen van al de kommissarissen, gouverneurs en residenten, die sedert 1816, in elk gouvernement of in elke residentie hebben gefungeerd, met vermelding der jaren hunner op- en aftreding.

"Naar aanleiding van den toen uitgedrukten wensch der redaktie om zulke opgaven te ontvangen, zijn door den heer D. F. Schaap, resident van Bagelen, ingezonden de hieronder volgende lijsten. Wij hopen dat dit voorbeeld spoedig navolging moge vinden."

Daarop volgen de opgaven van de Residenten van Bagelen, Kadoe n Banka

Dit heeft op de gedachte gebracht om in de Naamregisters van Nederlandsch Indië en de Javasche Couranten, de voor een ieder toegankelijke officiële bronnen, na te sporen, wanneer die verschillende hoofden van gewestelijk bestuur op Java, deze voornaamste onzer Nederlandsch-Indische Bezittingen, zijn benoemd, en tot hoe lang zij in elk gewest hunne betrekking hebben bekleed. Het was een tijdroovend werk, maar dat nu ook, door telkens aan te wijzen, ten minste wanneer dit slechts eenigzins mogelijk was [1], het nummer der Courant, waarin de benoeming of het ontslag is vermeld, den stempel van naauwkeurigheid op het voorhoofd draagt.

Tot toelichting der lijst moge nog het volgende strekken.

Van het jaar 1817 af, toen weder een geregeld Nederlandsch Bestuur in Nederlandsch Indië werd ingevoerd, heette de officiële Courant eerst Bataviasche-, later, in 1827, Javasche-Courant. Zij verscheen tot en met het jaar 1826, éénmaal 's weeks, die van het jaar 1827 heeft 127 nummers, die van het jaar 1828 tot en met 1832 verscheen drie maal 's weeks, die van 1833 heeft 129 nummers, terwijl die van 1834 tot en met 1859, tweemaal 's weeks uitkwam.

Tot bekorting is op de lijst de dagteekening der Couranten, waarin de benoemingen of het ontslag vermeld staan, weggelaten en alleen in de kolom achter het jaartal het betrokken nummer der Courant aangegeven. Die vermelding, in verband met bovenstaande opgave hoe vele malen 's jaars de Courant verscheen, scheen voldoende én tot aanduiding van het tijdstip der benoeming én tot aanwijzing voor hen, die de juiste dagteekening daarvan wenschen te leeren kennen.

Onder de residentiën en op zich zelve staande adsistent-residentiën zal men er vermeld vinden, die sedert lang niet meer onder dien naam bekend zijn, andere wier namen meermalen gewijzigd zijn, weder andere wier namen, gedurende langer of korter tijd, als op zich zelve staande gewesten verdwijnen om later weder als zoodanig vermeld te worden, nog andere die eerst na het jaar 1830 voor het eerst worden

[1] Wanneer enkele malen het nummer der Courant op de hieronder volgende lijst niet is ingevuld, strekt dit tot aanduiding dat het onderzoek deswege vruchteloos was.

genoemd. De reden daarvan, het is genoeg bekend, is deze, dat meermalen vereeniging of splitsing van gewesten plaats had, al naar mate de belangen van de dienst of de meerdere of mindere belangrijkheid van sommige gewesten dit scheen te vereischen, en dat, na het eindigen van den Java-oorlog, eenige gewesten voor het eerst regtstreeks onder Nederlandsch gezag zijn gekomen. Aangezien men, om niet te uitvoerig te worden, slechts de hoofden der op zich zelf staande gewesten wilde opgeven, zal men soms (zie b. v. Madura, Banjoewangie, enz.) gapingen vinden in de opgaven der hoofden, die in het hier gezegde hare verklaring vinden. Ten einde dit nog duidelijker te maken, volgt hieronder nog 1°. eene opgave der gewesten, waarin Java in het jaar 1819 verdeeld was, toen, zoo als uit het Indisch Staatsblad kan blijken, voor het eerst na de herstelling van ons gezag die indeeling vastgesteld werd, en, bij het sluiten der lijst, in 1859 verdeeld is; 2°. de opgave der veranderingen, welke achtervolgens met onderscheidene gewesten hebben plaats gegrepen. Door eene vergelijking der nummers, hier en daar op de naamlijst voorkomende, met die der hieronder volgende opgave, zal gemakkelijk kunnen worden nagezien welke de veranderingen waren.

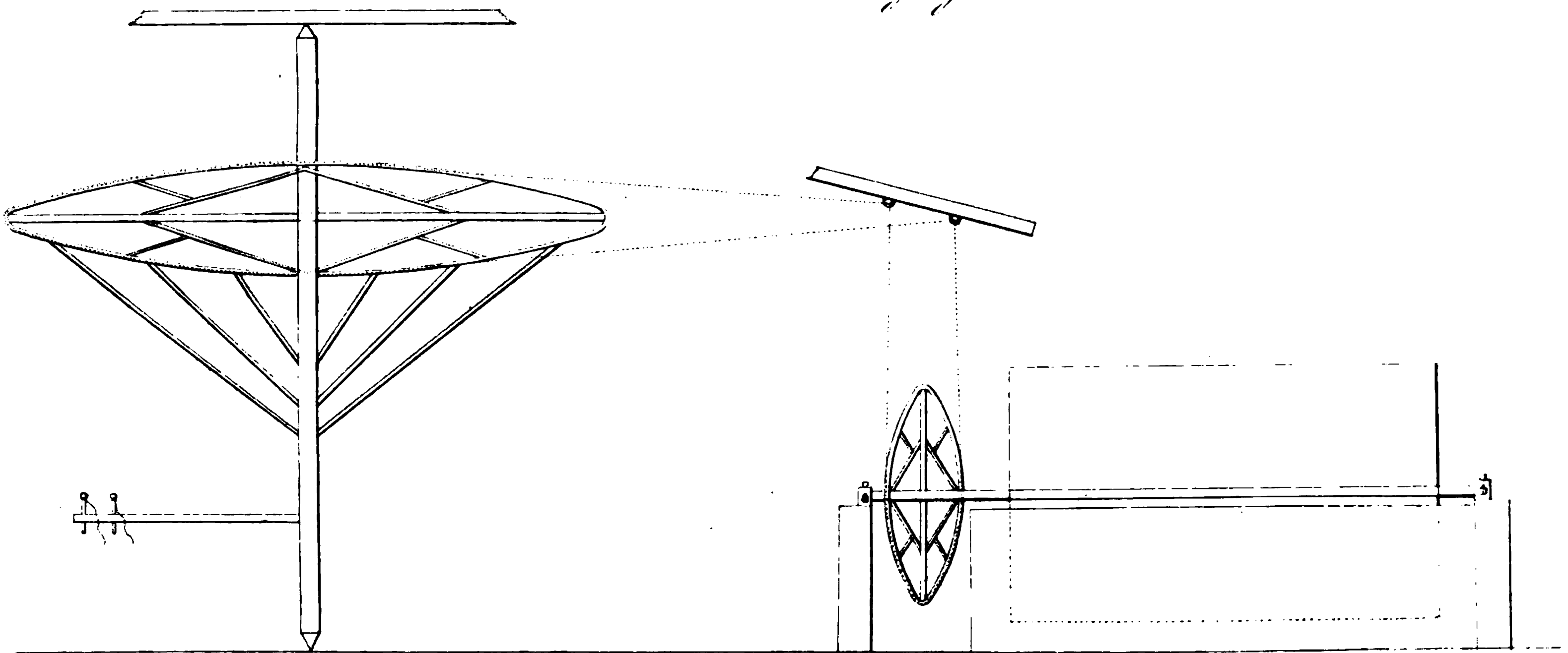
Ten slotte wordt nog slechts opgemerkt, dat men gemeend heeft bij de volgorde der residentiën, die te moeten nemen, welke in de, in vele handen zijnde Naamregisters van Nederlandsch Indië van de laatste jaren is aangenomen.

GEWESTELIJKE VERDEELING VAN JAVA EN MADURA.

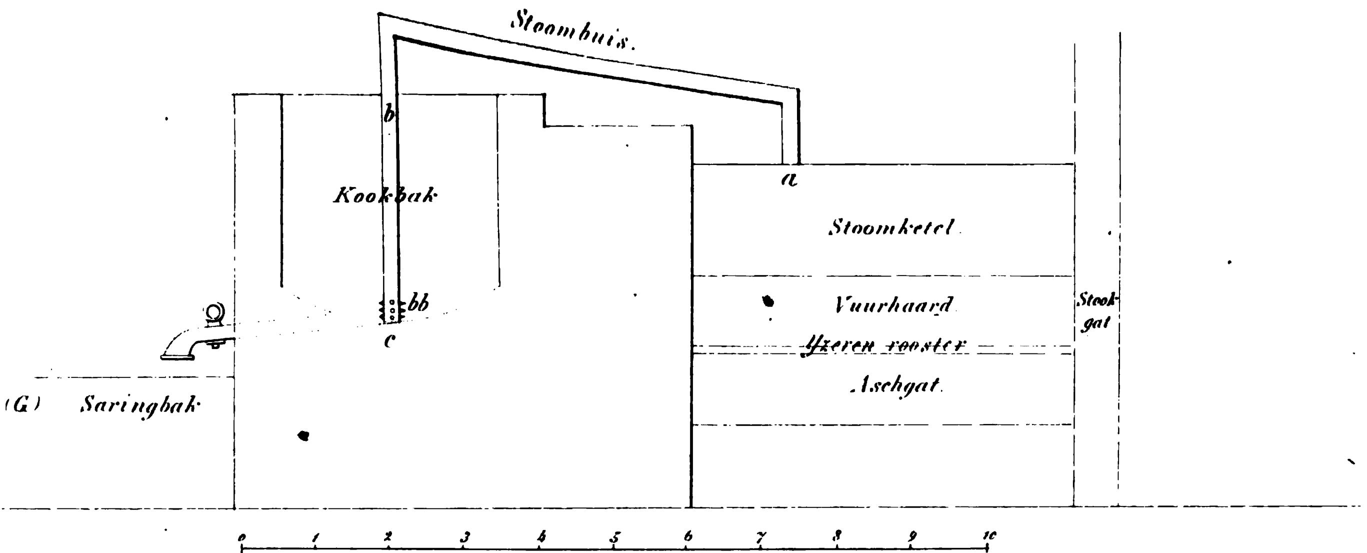
in 1819.	in 1859.
Bantam,	Bantam,
Batavia,	Batavia,
Buitenzorg,	Buitenzorg,
Preanger Regentschappen,	Krawang,
Krawang,	Preanger Regentschappen,
Cheribon,	Cheribon,
Tagal,	Tagal,

Bijlaag L.ª A.

Plan van een opterigten karbouw-molen voor het kloppen van indigowater op het kaarsland Kotone Tjong.

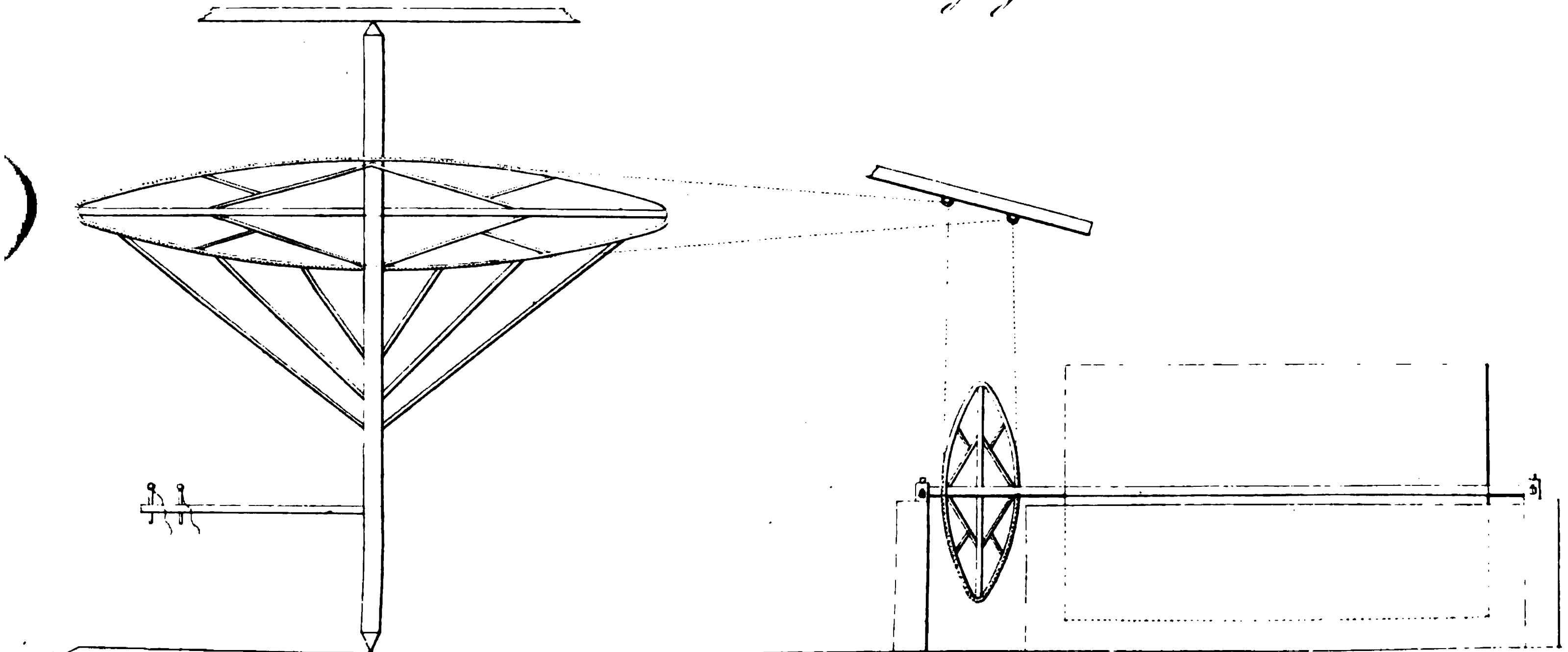
Het horizontale rad is 26. Rhl. voeten in middellijn en doet 3 wentelingen per minuut; ten einde nu het vertikale rad 7 wentelingen per minuut te doen volbrengen, hetgeen voor de klopping noodig is, moet daarvan de middellijn zijn 8 3/4. Rhl voeten.

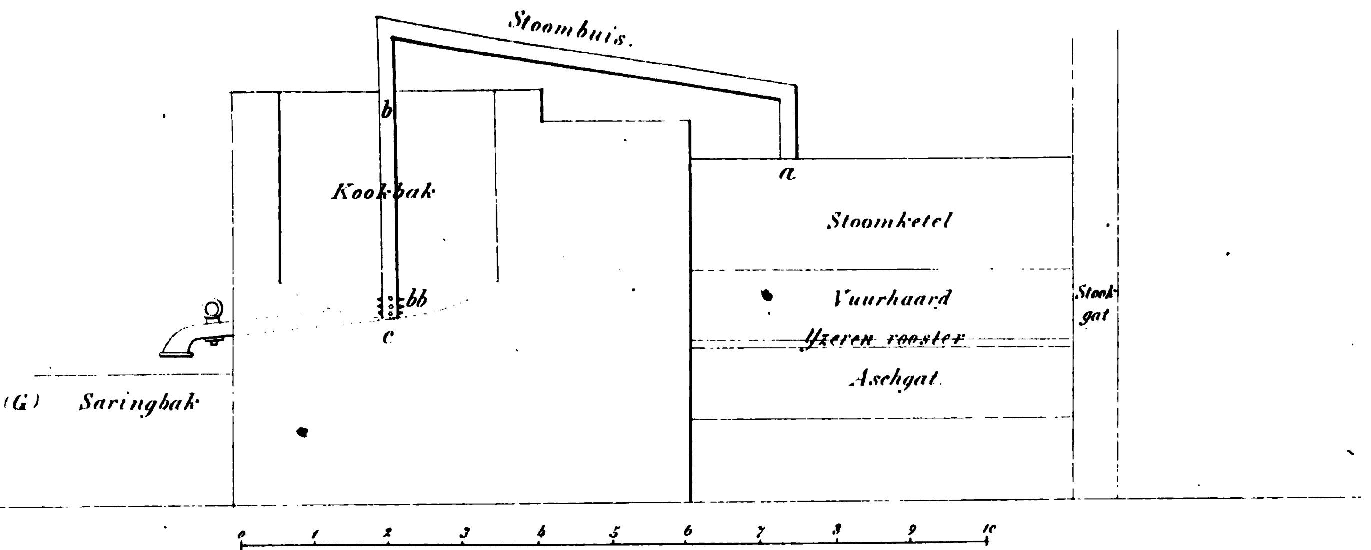
Bij a. b. en c is de stoombuis sterig bevestigd, doch zoo, dat zij in weinige oogenblikken gedemonteerd kan worden.
De stoomontlasting pijpjes bij bb moeten openingen hebben, waarvan de som gelijk is aan vier □. Nederlandsche duimen voor
ieder □. Meter vuuroppervlakte van den ketel.

Fig. 1. N° 1.

Plan van een opteregten karbouw-molen voor het kloppen van indigowater op het buurtland Kotòn e Agong.

Het horizontale rad is 26. Rhl. voeten in middellijn en doet 3 wentelingen per minuut; ten einde nu het vertikale rad 7 wentelingen per minuut te doen volbrengen, hetgeen voor de klopping noodig is, moet daarvan de middellijn zijn 8 3/4. Rhl. voeten.

Bij a. b. en c is de stoombuis sterig bevestigd, doch zoo, dat zij in weinige oogenblikken gedemonteerd kan worden. Stoomontlasting pijpjes bij bb moeten openingen hebben, waarvan de som gelijk is aan vier □. Nederlandsche duimen voor elke □. Meter vuuroppervlakte van den ketel.

1823	5.	1827	79.	C. S. W. Grave van Hogendorp.
1827	80.	1828	—	Mr. B. H. A. Besier.
1828	102.	1831	—	J. van der Vinne, Hoofd-Baljuw.
1831	132.	1833	56.	Idem. (Resident.)
1833	56.	1834	34.	R. C. van Cattenburch.
1834	34.	1837	—	Mr. D. F. W. Pietermaat.
1837	99.	1839	39.	M. H. Halewijn.
1839	39.	1843	58.	F. Butin Bik. (Overl. 12 Julij 1843.)
1843	67.	1847	8.	Jhr. J. F. Hora Siccama.
1847	8.	1847	68.	P. van Rees, waarnemend.
1847	68.	1854	21.	Idem, effectief.
1854	21.	1855	—	A. H. W. Baron de Kock.
1855	22.	1859	5.	Jhr. Mr. D. A. Junius van Hemert.
1859	8.			J. C. de Kock van Leeuwen.

BUITENZORG (1).

1817	—	1818	36.	F. E. Hardij.
1818	36.	1823	5.	C. S. W. Grave van Hogendorp.
1823	5.	1826	39.	Mr. J. G. van Angelbeek.
1826	42.	1828	75.	L. Launij, Assistent-Resident.
1828	75.	1829	84.	Jhr. A. H. d'Anethan, waarn. Assist.-Resid
1829	84.	1830	111.	R. de Felliettaz Bousquet, Assist.-Resident
1830	114.	1836	—	Mr. J. H. van den Bosch, idem.
1836	85.	1838	83.	Idem, Resident.
1838	83.	1840	22.	A. L. Weddik, Assistent-Resident.
1840	82.	1840	94.	H. le Roux, Idem.
1840	94.	1846	47.	Jhr. Mr. D. C. A. van Hogendorp, Ide
1846	48.	1849	48.	Jhr. Mr. H. C. van der Wijck, Idem.
1849	63.	1854	29.	A. M. Bousquet, Idem.
1854	35.	1856	5.	H. C. Bekking, Idem.
1856	10.	1859	13.	S. van Deventer, Jsz. Idem.
1859	13.			A. A. M. N. Keuchenius, Idem.

KRAWANG (2).

36.	1823	21.	H. A. van den Broeck.
21.	1826	2.	F. G. Valck.
5.	1826	—	F. H. Smulders.
18.	1827	92.	J. H. Cornets de Groot, Assistent-Resident.
92.	1828	72.	J. F. de Bruijn Prince, waarnemend Idem.
72.	1829	57.	Idem, Assistent-Resident.
57.	1829	81.	Idem, Resident.
81.	1831	105.	G. de Sériere, Assistent-Resident.
105.	1835	56.	Idem, Resident.
59.	1839	31.	A. Botter, Assistent-Resident.
31.	1845	—	Idem, Resident. (Overl. 22 Jan. 1845.)
12.	1847	61.	J. H. Dickelman, Assistent-Resident.
63.	1848.	—	G. A. E. Wiggers, Idem.
6.	1854	27.	W. E. Schenk, Idem.
29.	1858	20.	Mr. H. J. W. van Lawick van Pabst, Idem.
24.			O. van Polanen Petel, Idem.

PREANGER REGENTSCHAPPEN.

—	1819	—	G. W. C. van Motman.
—	1825	5.	R. L. J. Baron van der Capellen.
51.	1827	59.	P. le Clercq.
63.	1828	—	W. N. Servatius.
75.	1829	57.	Jhr. O. C. Holmberg de Beckfelt, waarn.
57.	1837	—	Idem, effectief.
99.	1839	20.	P. le Clercq. (Overl. 20 Febr. 1839.)
17.	1841	1.	Jhr. J. F. Hora Siccama.
1.	1846	44.	J. B. Cleerens.
44.	1850	—	P. J. Overhand.
12.	1855	22.	C. P. C. Steinmetz.

1855	26.	1858	11.	Jhr. Mr. H. C. van der Wijck.
1858	13.			C. van der Moore.

CHERIBON.

1817	—	1818	36.	W. N. Servatius.
1818	36.	1821	37.	J. I. van Sevenhoven.
1821	37.	1822	10.	Mr. A. H. d'Ozij, Pz., waarnemend.
1822	10.	1822	47.	Mr. J. G. van Angelbeek, waarnemend.
1822	47.	1823	29.	D. C. van Blommestein, Idem. (Overleden 10 Julij 1823.)
1823	29.	1825	10.	C. M. Baumhauer, Idem.
1825	10.	1826	—	Idem, effectief.
1826	—	1827	—	P. le Clercq, waarnemend.
1827	55.	1828	143.	J. I. van Sevenhoven.
1828	—	1829	—	Jhr. O. C. Holmberg de Beckfelt, waarn.
1829	50.	1830	—	B. C. Verploegh.
1830	36.	1833	41.	B. J. Elias.
1833	41.	1836	—	J. G. Landré. (Overl. 20 April 1836.)
1836	41.	1843	18.	J. W. H. Smissaert.
1843	25.	1854	13.	T. Ament.
1854	19.			V. P. G. de Serière.

TAGAL.

1817	—	1818	14.	W. Bloem, Rz.
1818	14.	1819	—	G. F. Meijlan.
1819	—	1822	10.	Mr. J. P. Hulft van Hoorn.
1822	30.	1824	5.	Mr. B. H. A. Besier.
1824	5.	1833	65.	P. van der Poel. (Overleden.)
1834	9.	1836	18	G. A. Baud.
1836	18.	1836	43.	H. Cornets de Groot.

1836	43.	1846	47.	D. A. Varkevisser.
1846	47.	1857	91.	J. A. Vriesman.
1857	91.	1859	61.	C. F. Boudriot.
1859	66.			H. D. Potter.

PEKALONGAN (3).

1817	—	1819	3.	D. W. Pinket van Haak.
1819	3.	1826	2.	C. Vos.
1826	2.	1828	75.	Jhr. O. C. Holmberg de Beckfelt.
1828	75.	1831	29.	M. H. Halewijn.
1831	29.	1834	3.	R. de Filliettaz Bousquet.
1834	9.	1837	72.	C. F. E. Praetorius.
1837	72.	1843	—	F. H. Doornik.
1843	16.	1844	42.	L. Launij.
1844	42.	1845	91.	M. H. Halewijn. (Overl. 30 Oct. 1845.)
1846	9.	1848	102.	S. D. Schiff.
1849	6.	1852	26.	J. van der Eb.
1852	26.	1857	24.	G. I. P. van de Poel.
1857	43.	1858	82.	F. N. Nieuwenhuijzen.
1858	85.			F. H. J. Netscher.

SAMARANG.

1817	—	1818	14.	Mr. H. A. Parvé.
1818	14.	1820	32.	J. de Bruijn.
1820	32.	1822	—	W. N. Servatius.
1822	28.	1827	60.	H. J. Domis.
1827	76.	1829	—	P. H. van Lawick van Pabst.
1829	28.	1834	—	P. le Clercq.
1834	9.	1834	34.	Mr. D. F. W. Pietermaat, waarnemend.
1835	98.	1838	61.	H. S. van Son.

838	61.	1841	102.	G. L. Baud.
842	35.	1843	17.	Mr. J. F. W. van Nes.
843	18.	1846	9.	J. W. H. Smissaert.
846	9.	1850	38.	A. A. Buijskes.
1850	38.	1857	54.	H. D. Potter.
1857	54.			Mr. D. C. A. Grave van Hogendorp.

JAPARA.

Japara en Joana.

1817	—	1823	5.	Mr. J. A. Doornik.
1823	5.	1827	80.	D. W. Pinket van Haak.
1827	82.	1828	—	A. Abrahams de Melverda.
1828	33.	1834	—	W. de Vogel.

Japara.

1834	—	1836	41.	W. de Vogel.
1836	43.	1837	72.	F. H. Doornik.
1837	72.	1839	39.	C. F. E. Praetorius.
1839	39.	1847	68.	H. S. van Son.
1847	68.	1848	38.	J. L. B. Engelhard.
1848	38.	1850	38.	H. D. Potter.
1850	79.	1854	28.	C. F. Boudriot.
1854	29.	1855	84.	M. A. J. Gaillard.
1855	90.	1857	54.	Jhr. Mr. D. C. A. van Hogendorp.
1857	59.			C. Castens.

REMBANG.

1817	—	1823	2.	Mr. A. H. Smissaert.
1823	2.	1827	2.	P. H. van Lawick van Pabst.

827	6.	1827	63.	W. N. Servatius.
827	72.	1828	21.	F. E. Hardij. (Overleden 6 Feb. 1828.)
828	30.	1838	30.	J. B. Baron de Salis.
838	61.	1838	95.	E. M. Francis.
838	95.	1839	88.	G. de Serière.
839	88.	1842	87.	J. W. Boers.
42	87.	1843	15.	D. Donker. (Overleden 14 Febr. 1843.)
43	43.	1844	—	J. L. B. Engelhard.
44	86.	1849	97.	W. A. Keuchenius.
50	1.	1851	8.	V. P. G. de Serière.
51	12.	1853	93.	J. G. A. Gallois.
53	97.	1855	102.	G. C. Schonck.
56	5.	1858	18.	H. C. Bekking.
58	20.	1859	67.	Mr. H. J. W. van Lawick van Pabst.
59	70.			G. A. Boutmij.

SOERABAJA.

17	—	1822	10.	Jhr. A. M. Th. de Salis.
22	10.	1824	5.	P. van de Poel.
24	5.	1827	80.	Mr. B. H. A. Besier.
27	80.	1830	78.	D. W. Pinket van Haak.
30	—	1831	—	Jhr. A. M. Th. de Salis, waarnemend.
31	29.	1834	—	H. J. Domis.
34	9.	1839	9.	C. J. Riesz, waarnemend.
839	21.	1848	100.	Mr. D. F. W. Pietermaat. (Overleden 30 November 1848.)
848	99.	1853	3.	P. J. B. de Perez.
853	3.	1853	28.	G. C. Schonck, waarnemend.
853	28.	1858	11.	P. Vreede Bik.
858	11.			Jhr. Mr. H. C. van der Wijck.

GRISSEE (4).

1817	—	1819	40.	W. de Groot.
1819	43.	1826	39.	A. D. Cornets de Groot.

MADURA (5).

Madura en Sumanap.

1817	—	1822	47.	E. J. Roesler.
1822	47.	1824	30.	J. A. Steijn Parvé. (Overled. 8 Julij 1824.
1824	30.	1827	72.	F. E. Hardij.
1827	72.	1828	7.	W. de Vogel, waarnemend.

Madura.

1857	43.			N. A. T. Arriëns.

PASOEROEAN.

1817	—	1818	14.	C. Vos, waarnemend.
1818	14.	1826	3.	J. C. Ellinghuizen. (Overl. 28 Dec. 1825.)
1826	3.	1826	36.	F. G. Valck.
1826	—	1827	80.	F. H. Smulders, waarnemend.
1827	60.	1831	29.	H. J. Domis.
1831	29.	1839	8.	Mr. J. F. W. van Nes.
1839	8.	1846	47.	W. de Vogel.
1846	47.	1855	22.	D. A. Varkevisser.
1855	22.			C. P. C. Steinmetz.

BEZOEKIE.

Probolingo en Bezoekie.

1817	—	1818	14.	J. L. Baron van Neukirchen, gen. Nijvenheim.
1818	14.	1822	—	J. H. van IJsseldijk.
1822	47.	1826	7.	P. Langewagen. (Overleden 31 Jan. 1126.)

Bezoekie en Banjoewangie.

1826	—	1827	—	F. H. Smulders, waarnemend.
1827	—	1829	50.	B. C. Verploegh, Idem.
1829	50.	1829	79.	P. H. van Lawick van Pabst.
1829	81.	1834	—	J. F. de Bruijn Prince.

Bezoekie.

1834	—	1836	—	J. F. de Bruijn Prince. (Overl. 21 April 1836.)
1836	43.	1840	—	H. Cornets de Groot.
1841	1.	1843	67.	Jhr. J. F. Hora Siccama.
1843	66.	1848	4.	J. F. T. Maijor. (Overleden 4 Jan. 1848.)
1848	7.	1848	95.	A. H. W. Baron de Kock, waarnemend.
1848	95.	1852	12.	J. L. B. Engelhard.
1852	19.	1856	27.	H. A. van der Poel.
1856	29.	1857	39.	H. Kleijn van de Poll.
1857	44.			H. A. van der Poel.

PROBOLINGO (6).

1855	22.			R. Scherius.

BANJOEWANGIE (7.)

1817	—	1819	—	J. C. von Wickerman.

1819	—	1821	6.	P. van de Poel.
1821	6.	1823	29.	C. M. Baumhauer.
1823	29.	1825	6.	P. J. Baron van Zuijlen van Nijevelt.
1825	6.	1825	28.	P. W. van der Hoop. (Overl. 26 Junij 1825.)
1825	28.	1826	7.	Mr. F. J. van de Graaff. (Overl. 9 Febr. 1826.)

1848	95.	1852	47.	Jhr. T. van Capellen, waarnem. Assist.-Resid
1852	58.	1859	43.	C. J. Bosch, Assistent-Resident.
1859	48.			P. L. van Bloemen Waanders, Idem.

BANJOEMAS (8).

1830	111.	1835	56.	J. E. de Sturler.
1835	56.	1838	95.	G. de Serière.
1838	95.	1843	16.	L. Launij.
1843	16.	1846	44.	P. J. Overhand.
1846	47.	1849	65.	F. H. Doornik. (Overleden 5 Aug. 1849.)
1849	65.	1850	13.	R. de Filliettaz Bousquet, waarnemend.
1850	17.	1852	101.	Jhr. Mr. D. C. A. van Hogendorp.
1853	12.	1855	26.	Jhr. Mr. H. C. van der Wijck.
1855	31.	1858	13.	C. van der Moore.
1858	20.	1859	85.	G. C. Schouck.
1859	85.			S. van Deventer, waarnemend.

BAGELEN (8).

1830	111.	1833	128.	J. W. H. Smissaert.
1833	128.	1842	77.	A. J. Ruitenbach.
1842	77.	1849	97.	Jhr. J. G. O. S. von Schmidt auf Altenstad
1850	13.	1854	17.	R. de Filliettaz Bousquet.

1854	19.	1856	41.	D. A. Buijn.
1856	47.	1857	60.	D. F. Schaap.
1857	67.			O. van Rees.

LEDOK (10).

1830	111.	1830	151.	R. de Fillietta̧z Bousquet.

KADOE. (9)

1817	—	1818	—	J. I. van Sevenhoven.
1818	36.	1821	34.	F. E. Hardij.
1821	34.	1825	51.	P. le Clercq.
1825	51.	1826	34.	Jhr. A. M. Th. de Salis.
1826	36.	1831	29.	F. G. Valck.
1831	29.	1832	102.	M. H. Halewijn.
1832	101.	1843	66.	C. L. Hartmann.
1843	67.	1845	31.	R. de Fillietaz Bousquet.
1845	33.	1846	47.	F. H. Doornik.
1846	47.	1850	17.	Jhr. Mr. D. C. A. van Hogendorp.
1850	22.	1851	73.	W. H. H. van Riemsdijk.
1851	73.	1854	29.	M. A. J. Gaillard.
1854	29.	1856	47.	D. F. Schaap.
1856	55.	1857	67.	O. van Rees.
1857	73.			G. M. van de Graaff.

DJOKJOKARTA.

1817	—	1822	—	Mr. H. G. Nahuys.
1823	2.	1825	51.	Mr. A. H. Smissaert.
1825	—	1826	32.	J. I. van Sevenhoven, waarnemend.

1827	2.	1827	76.	P. H. van Lawick van Pabst.
1827	91.	1828	75.	Mr. J. F. W. van Nes, waarnemend.
1828	75.	1830	128.	Idem, effectief.
1830	135.	1831	—	J. I. van Sevenhoven, waarnemend.
1831	29.	1841	—	F. G. Valck.
1841	—	1843	9.	A. A. Buijskes, waarnemend.
1843	9.	1845	31.	Idem, effectief.
1845	31.	1848	95.	R. de Filliettaz Bousquet.
1848	95.	1851	37.	A. H. W. Baron de Kock.
1851	46.	1855	3.	J. J. Hasselman.
1855	3.	1856	44.	Jhr. Mr. W. C. E. de Geer. (Overleden 6 Mei 1856).
1856	41.	1857	57.	D. A. Buijn.
1857	61.			C. P. Brest van Kempen.

SOERAKARTA.

1817	—	1819	—	R. van Prehn.
1820	12.	1822	—	Mr. H. G. Nahuijs, waarnemend.
1822	10.	1823	—	Jhr. A. M. T. de Salis.
1823	29.	1823	—	H. Mac Gillavrij, waarnemend.
1824	1.	1825	—	J. I. van Sevenhoven.
1825	31.	1827	92.	H. Mac Gillavrij.
1827	92.	1830	69.	Mr. H. G. Nahuijs.
1830	69.	1834	23.	H. Mac Gillavrij.
1834	55.	1843	66.	J. F. T. Maijor.
1843	66.	1846	44.	C. L. Hartmann.
1846	45.	1850	98.	Jhr. Mr. W. C. E. de Geer.
1851	18.	1858	82.	H. F. Buschkens, waarnemend.
1858	82.	1859	85.	F. N. Nieuwenhuijzen.
1859	85.			G. C. Schonck, waarnemend.

MADIOEN (8).

1830	111.	1838	95.	L. Launij.
1838	95.	1843	44.	E. M. Francis.
1843	44.	1847	97.	J. D. van Herwerden.
1848	7.	1852	—	C. L. Hartmann.
1852	—	1854	21.	A. H. W. Baron de Kock, waarnemend.
1854	24.	1858	15.	A. Rutering.
1858	20.			Chs. Wiggers.

PATJITAN (11).

1832	73.	1837	96.	J. A. Vriesman, Assistent-Resident.
1837	96.	1841	—	J. T. Canter Visscher, Idem.
1842	4.	1846	47.	W. L. van Guericke, Idem.
1846	47.	1848	29.	C. F. Boudriot, Idem.
1848	29.	1851	96.	G. M. van de Graaff, Idem.
1852	15.	1854	11.	C. Castens, Idem.
1854	23.	1858	1.	G. J. P. Carlier, Idem. (Overl. 20 Dec. 1857.)
1858	8.	1839	87.	D. C. Noordziek, Idem.
1859	91.			P. J. Serlé, Idem.

KEDIRIE (8).

1830	111.	1833	72.	D. Donker.
1833	72.	1838	61.	G. L. Baud.
1838	61.	1838	71.	H. S. van Son.
1838	79.	1842	1.	D. G. van Teijlingen.
1842	30.	1846	47.	J. A. Vriesman.
1856	47.	1857	54.	H. M. le Roux.
1857	54.			A. F. H. van de Poel.

VERHAAL

VAN DE

OORSPRONG EN HET BEGIN VAN DE OPSTAND VAN

DIPÅ-NĚGÅRÅ,

VOLGENS EEN JAVAANSCH HANDSCHRIFT,

DOOR

T. ROORDA.

VOORBERIGT.

Het volgende verhaal van de oorsprong en het begin van de opstand van Dipå-něgårå is een zooveel mogelijk getrouwe, maar hier en daar eenigzins verkorte, vertaling van een lijvig Javaansch handschrift in folio, dat in Javaansche dichtmaat een uitvoerig verhaal bevat van de geheele oorlog met Dipå-něgårå, en geschreven is op last en volgens de meêdeelingen van den tegenwoordigen Regent van Poerwå-rědjå, den Raden Adipàti Tjåkrå-něgårå; die zelf als aanvoerder van Javaansche hulptroepen die oorlog had bijgewoond, en aan de vele nuttige diensten, door hem in die oorlog aan het Gouvernement bewezen, zijn verheffing en benoeming tot Regent te danken had. Het handschrift is een geschenk van genoemden Regent aan Zijn Excellentie, den tegenwoordigen Minister van Staat, Minister van Koloniën, toen deze de post van Gouverneur-generaal van Nederlandsch Indië bekleedde, en op een reis over Java zich te Poerwå-rědjå bevond. Na zijn terugkomst in het vaderland, wierd het door Zijn Excellentie ter hand gesteld aan zijn vriend J. C. Baud, om door dezen, als Voorzitter van het Bestuur van het Koninklijk Instituut voor taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, bij dit Instituut te doen onderzoeken, of, en in hoever, dat handschrift geacht kon worden voor de geschiedenis of anderzins van eenig belang te zijn. Dien ten gevolge wierd het in mijn

handen gesteld; en, nadat ik mij met de inhoud bekend gemaakt [illegible] wierd door mij in het Bestuur van het Instituut berigt, dat vooral [illegible] begin van het werk mij zeer belangrijk voorkwam, omdat daarin de g[illegible] schiedenis van de oorlog met Dipå-nĕgårå breedvoerig van het allereerst begin wordt opgehaald, op een wijze, die over de oorzaken van die oorlog wel eenig licht zou kunnen verspreiden, daar de auteur naauwkeurig bekend schijnt geweest te zijn met hetgeen te Djokjo voorgevallen, en zelfs gesproken, was. Vooral kon naar mijn oordeel dat begin van het werk een belangrijke bijdrage leveren tot de kennis van Dipå-nĕgårå's karakter en bedoelingen; belangrijk ook daarom, omdat het een karakterschets van Dipå-nĕgårå gaf, volgens de teekening en beschouwing van een Javaan. Ik moest echter tevens berigten, dat ik bij de lezing van tijd tot tijd groote zwarigheden ontmoet had, die ik vreesde bij een herhaalde studie niet te zullen kunnen overwinnen, en stelde daarom voor, het handschrift aan den Heer Winter te Soerakarta te zenden, met verzoek, om van het begin van het werk een vertaling te willen leveren, met zoodanige ophelderingen, als hij zelf noodig zou oordeelen.

Aan dit voorstel is, na gevraagde vergunning en gunstig verleende toestemming van den eigenaar van het handschrift, gevolg gegeven: maar de Heer Winter schreef terug, dat het werk "naar zijn inzien "voor geen vertaling, welke dien naam verdienen zou, vatbaar was; "en wel uithoofde van den zeer gebrekkigen stijl en zamenhang, de "veelvuldige herhalingen, overtolligheden, zinstorende schrijffouten en "verkeerd gebruikte woorden, waarbij ook verscheidene fouten tegen de "regelen der dichtkunst worden aangetroffen." Indien echter alleen maar een bijdrage tot de geschiedenis van de Javasche oorlog en tot de kennis van de inlandsche voorstellingen daaromtrent bedoeld wierd; dat hij dan tot een beknopte mededeeling van de zakelijke inhoud zich bereid verklaarde.

Op mijn voorstel is toen de Heer Winter uitgenoodigd, om dan, zonder zich aan een woordelijke overzetting te binden, van de inhoud van het eerste gedeelte van het werk een zoo getrouw mogelijk verslag te leveren; en aan deze uitnoodiging heeft de verdienstelijke man nog voor zijn overlijden kunnen voldoen.

Ofschoon de grootste zwarigheden, die ik vroeger bij de eerste lezing ontmoet had, mij nu door Winter's arbeid wel niet uit de weg geruimd waren; zoo heb ik toch getracht, met behulp van hetgeen door hem geleverd was en door vernieuwde studie, een getrouwe vertaling van het Javaansch verhaal te geven, met weglating alleen van het wezentlijk overtollige, en hier en daar met eenige bekorting van het al te omslagtige. Van de zwarigheden, die mij ook nu nog overgebleven zijn, heb ik melding gemaakt in de aanteekeningen achter de vertaling; waarin ik ook voor den kenner van de Javaansche taal dikwijls de woorden van het oorspronklijke heb meêgedeeld; als ook zulke stukken, die ik om het minder belang, dat zij voor den Europeschen lezer hebben, overgeslagen heb.

Het volgende verhaal is vooral belangrijk omdat het een diepe blik doet slaan in het Mohammedaansch godsdienstig gemoedsleven van den Javaan, wanneer de godsdienstzin in hem ontwaakt is. Verschillende gebeurtenissen hebben in de laatste tijden doen zien, waartoe Mohammedaansche vroomheid den inlander voeren kan. Opmerkelijk is het ook in dit verhaal te zien, hoe de auteur, ofschoon een getrouw dienaar van het Nederlandsch Gouvernement, die getrouw de opstand van Dipånĕgårå heeft helpen bestrijden, toch nergens een blijk geeft van die opstand af te keuren, maar blijkbaar met hooge achting bij de beschrijving van zijn vroomheid en godsdienstigheid verwijlt.

T. R.

Dit geschiedverhaal is in dichtmaat opgesteld op last van den Raden Adipàti Tjåkrå-nagårå, Regent van Poerwå-rĕdjå in de residentie Bagelen, in het jaar 1771, tot een gedachtenis voor zijn kinderen en nakomelingen. Het bevat een verhaal van de krijgstogten van genoemden Regent, eerst in het gevolg van den Prins Koesoemå-joedå, den aanvoerder van de gezamentlijke troepen van den Soesoehoenan van Soerakarta, en later, toen deze Prins naar Soerakarta teruggekeerd was, als zijn plaatsvervanger, als hoofd van de Javaansche hulptroepen in het Bagelensche, tot assistentie van den Kolonel Cleerens.

Het verhaal begint met de verbanning van Sultan Mangkoe-boewånå den tweede (in 1812), die hier voorgesteld wordt als een wegvoering in een geweldige storm, vergezeld van een verschrikkelijk onweêr, zoodat hij neêrviel aan d'overwal. Hij wierd opgevolgd door zijn zoon Mangkoe-boewånå den derde, bijgenaamd *Sultan Rådjå*. Maar deze regeerde niet lang, wegens de zonde, die hij bedreven had tegen den Albestuurder (zegt de schrijver), daar hij zijn magt misbruikt had tegen zijn vader. Hij had twee zonen, die hem ter harte gingen. Maar de oudste, genaamd Prins Dipå-nĕgårå, was geboren uit een bijzit; en deze had, zooals het hier wordt uitgedrukt, de verheffing van zijn vader tot de waardigheid van Sultan bewerkt [1]: de jongste, geboren uit een Sultane, heette Raden-mas-bagoes Soerådjå.

Nadat de Vorst voor goed de regering aanvaard had, dacht hij aan zijn oudsten zoon en zeî bij zich zelf: "Wat zou er van mij worden, "indien ik mijn woord niet hield aan mijn zoon!" Hij liet daarop zijn zoon ontbieden, en zeide tot hem: "Hoor, Dipå-nĕgårå! ik verlang, dat "jij de waardigheid van Kroonprins bekleeden zult. Ik heb het je een-

[1] Verg. het *Tijdschrift van Neêrlands Indië*, VI, 4, bl. 37.

"maal beloofd, en gezegd, dat, indien ik tot Vorst verheven wierd, jij "Kroonprins zoudt worden. Aanvaard dan nu de waardigheid van Kroon-"prins. Je jongere broeder is nog een kind, en er nog niet toe bekwaam. "Ook ben je mijn oudste zoon: het zou niet voegzaam wezen! Daar-"enboven ben ik mijn verheffing aan je verschuldigd."

Dipå-nĕgårå hoorde het, en de tranen kwamen hem in de oogen. Snikkende viel hij met zijn aangezigt neder op de voeten van zijn vader [1]. Hij rekende, dat hij zich bezondigd had tegen God, daar hij er aanleiding toe gegeven had, dat er zoo velen gestorven waren door dat hij zich in geheime onderhandelingen ingelaten had met de Hollanders [2]. Hij wischte het stof van de voeten van zijn vader, terwijl deze zijn zoon omhelsde. "Vader!" sprak hij, "dankbaar eerbiedig ik Uw Vorstelijke "Hoogheids verlangen; maar de waardigheid van Kroonprins sta ik "gaarne af aan mijn jongeren broeder. Ik zal hem als oudere broeder "tot hulp en raad zijn." — De Sultan antwoordde: "Al is het, dat "jij zoo gezind bent; het mogt niet van mij komen. Ik wenschte mij "maar te kwijten van de belofte, die ik je gedaan heb. Een belofte "is een zware verpligting: als een Vorst zijn gegeven woord schendt, zal "het niet gelukkig met hem afloopen. Hij die zijn woord niet houdt, "ondervindt rampspoed en de toorn van God." — De zoon gaf zijn vader de eerbiedige verzekering van zijn trouw: de vader ontving die met welgevallen, en prees zijn zoon, zeggende bij zich zelf: "Hij behoort "niet onder de gewone menschen, mijn zoon: hij weet wat het is broe-"der te zijn!" — Vervolgens zeide hij tot zijn zoon: "Jonge, zooals je "verkiest! Uit al de landen kan je kiezen, die je verlangt! de beste, "en die het meest opbrengen, mag je voor jou nemen." — Dipå-nĕgårå antwoordde: "Wat heeft de mensch in dit leven noodig voor zijn be-"hoeften? Veel of weinig, het is voldoende; als hij maar tevreden is "met de mildadigheid van den Schepper van deze en van de toekomende "wereld." — De vader hernam: "Het verblijdt mij, dat je zóó denkt;" en zeide vervolgens: "Nu, mijn zoon, ga naar huis: ik zal aan de

[1] Een plegtig bewijs van kinderlijke hulde bij de Javanen.

[2] Zoo worden in dit werk ook de Engelschen altijd genoemd.

"Hollanders zeggen, dat je er genoegen in neemt, dat je broeder Kroon-"prins wordt."

Den volgenden morgen [1] wierd de jongste zoon van den Sultan, Radenmas-bagoes Soerâdjâ door den Generaal Boentermas [2], die van Batavia gekomen was, met groote plegtigheid op de Sitîngil, in tegenwoordigheid van al de Prinsen en de Javaansche grooten, tot Kroonprins uitgeroepen. De Generaal Boentermas keerde kort daarop naar Batavia terug.

De Sultan gevoelde zich op de vorstelijke zetel van zijn door de Engelschen gebannen vader niet gelukkig. Schaamte en berouw over hetgeen hij gedaan had, vervulden zijn hart. Onophoudelijk kwelde hem de gedachte, dat zijn vader door de Europeanen gebannen was naar overzee, en dat zij de Kĕdoe en de Mântjâ-nĕgârâ hem afgevorderd hadden. "Wat zal het einde er van wezen?" zeide hij bij zich zelf. "Zeker wacht mij groot ongeluk! De Godheid schijnt op mij vertoornd: "want ik ben de oorzaak geweest van het verderf van het rijk, en van "de dood van zoovele pradjoerits." — Trouwens gedurende zijn regering ging de bloei en welvaart van het land hoe langer hoe meer achteruit, en heerschte er een algemeene geest van misnoegdheid. In de kwelling van zijn gemoed kwam de gedachte bij hem op, dat hij wel niet lang regeren zou. Hij liet zijn zoon den Kroonprins bij zich komen, en zeide tot hem: "Mijn lieve kind! het is nu op twee maanden na al drie jaar, dat ik "je grootvader in de regering ben opgevolgd: maar tot nog toe heeft "mijn hart geen rust gesmaakt; op allerlei wijze wordt het verontrust. "Ook is mijn gezondheid zwak, en het eten smaakt mij niet. Hoor! "wanneer jij later Vorst wordt, gedraag je dan goed en behoorlijk je-"gens je ouderen broeder. Zorg vóór alle dingen, dat je je ouderen "broeder geen hartzeer veroorzaakt. Neem deze vermaning van mij vooral "in acht!" — De Prins beloofde dit te zullen doen, en de Sultan vervolgde: "Weet, dat ik vroeger de waardigheid en het gebied van Kroon-"prins aan je ouderen broeder toegezegd had. Ik had mijn woord aan

---

[1] Dit had plaats op den 15den van de maand Bĕsár van het Javaansche jaar 17[illegible]4. Zie de *Jâvaansche brieven*, enz., bl. 18.

[2] Wie deze Generaal geweest is, heb ik niet kunnen nasporen.

"Dipå-nĕgårå gegeven, dat, zoo ik tot Vorst verheven wierd, hij Kroon-"prins zou worden. Vraagt gij, waarom ik hem die toezegging gedaan "heb? Het was omdat hij in stilte onderhandeld had met de Hollan-"ders. — Houd dit voor je zelf! — Het is geschied, ik ben Vorst ge-"worden; maar je oudere broeder heeft die waardigheid niet willen be-"kleeden, en die afgestaan aan jou!"

De regering van den Sultan telde nu drie volle jaren. Op zekeren dag ging hij een toertje te paard doen op de Aloenaloen, vergezeld van zijn vrouwelijke hofstoet. Pas was hij driemaal de maliebaan rondgereden, toen hij een rilling over zijn lichaam gevoelde. Het zweet brak hem uit, en hij keerde met spoed terug naar zijn hof. Hij wierd zwaar ziek: alle geneesmiddels baatten niet: de Vorst overleed. Van dit overlijden wierd kennis gegeven aan de Europeanen en het lijk wierd te Padjimattan plegstatig ter aarde besteld.

In de Kraton was men wachtende op de komst van een brief van Batavia en zendelingen van den Gouverneur-generaal. Na verloop van twintig dagen kwamen zij aan en wierden met plegtigheid ontvangen. De Kroonprins werd tot Sultan verheven. Hij was de vierde Sultan en wierd bijgenaamd *Sultan Bagoes Djarot.* Zijn verheffing heeft plaats gehad in het jaar 1745 (9 Nov. 1814).

De Vorst beminde zijn ouderen broeder Dipå-nĕgårå zeer, en begaf zich van tijd tot tijd naar het verblijf van deze te Sélå-rådjå. Dipå-nĕgårå beminde insgelijks zijn jongeren broeder, en bezocht hem, op zijn langst, om de twintig dagen. — De Prins Mangkoe-boemi had weinig karakter: hij nam eenvoudig de voogdijschap waar, en was eensgezind met Prins Dipå-nĕgårå.

De jonge Sultan was naauwelijks dertien jaar oud [1]. Zijn moeder beminde hem zeer, en gaf hem in alles toe. Om hem spoedig groot te doen worden, gaf zij hem een aantal mooije meisjes tot gezelschap, en hij wierd in de wellust onderrigt en geoefend door zijn zoogmoeder. Het zondige hiervan wierd niet geteld; maar toen het ter ooren kwam van Dipå-nĕgårå, schreef deze een brief aan zijn moeder van deze in-

---

[1] Zie het *Tijdschr. v. N. I.*, VI, 4, bl. 47.

houd: "Moeder, ik schrijf u deze brief, omdat uw opvoeding van mijn "jongeren broeder, den Vorst, hem tot zonde leidt. Ga daarin toch niet "te ver, en laat hem de matigheid in acht nemen. U moet hem geen "zondige daden laten doen. Het zal hem later niet goed bekomen. Die "tegen de Godheid zondigt, wordt later daarvoor gestraft, en ondervindt "er de slechte gevolgen van."

De moeder beantwoordde deze brief, en beloofde het te zullen in acht nemen. De jonge Vorst wierd evenwel in wellust en overdaad door haar opgevoed, en zij gaf hem in alles toe. Hij trouwde met een nicht van hem, een dochter van den vorigen Rijksbestierder Danoe-rĕdjå, die door den Vorst in de Kraton vermoord wierd, omdat hij verdacht was van dubbelhartigheid [1].

Een tijd daarna liet hij zich een schitterend prachtig rijtuig maken met gouden beslag; en toen het gereed was, gaf hij bevel aan al de corpsen van zijn hof, om zich te kleeden op Europesche wijze, en hem te begeleiden op zijn pleiziertogten, honderd vóór en honderd achter. Ook verlangde hij, dat zij binnen de wallen van de Kraton geoefend zouden worden. En hij wilde de geheele Kraton aan alle kanten rond rijden. De woningen van de ambtenaren wierden verwoest en vernield door de weg er over heen te nemen: oost en west, zuid en noord, wierd alles beschadigd; aanzienlijk of gering, 't wierd niet geteld. De geringeren waren zeer onaangenaam te moede: veel kokosboomen wierden omgehouwen, daar de weg overheen ging. Buiten de wallen van de Kraton, en ook de Soerå-natan [2], alles wierd verwoest. De menschen wenschten den Vorst niet veel goeds toe. "Wat is dat voor een Vorst "Wat vreemde verkiezing! Zóóveel verdriet aan te doen! Hij bekreunt "zich niet om het verdriet van de gemeene man. 't Voorspelt geen geluk."

's Morgens reed de Vorst uit, gezeten in zijn rijtuig met gouden beslag, en in schitterende pracht gekleed, met de pradjoerits vóór en achter. Door de snelle vaart van het rijtuig wierden de vo[illegible]

[1] Zie het *Tijdschr. v. N. I.*, VI, 3, bl. 285.

[2] De vergaderplaats van de Soerå-måtå's (een corps gewapende priesters) binnen de ringmuur van de Kraton.

sten overreden: velen vielen van hun paarden, er waren er zelfs die stierven. Als men hem daarvan kennis gaf, bekreunde hij er zich niet om. Dat ging zoo bijna dagelijks. Als hij terugkwam in zijn paleis, dronk hij geestrijke dranken, die hij gebruikte als water. Aan iets goeds te doen dacht hij niet. Hij gaf zich geheel over aan zijn vermaken en vierde de teugel aan zijn hoogmoed. Hij vergat zijn Maker, den Schepper van aarde en hemel; maar steeds bewees hij eerbied aan zijn ouderen broeder, Prins Dipå-nĕgårå.

Deze Dipå-nĕgårå was zeer godvruchtig. Dag en nacht was hij in zijn bidkapel: zelden, alleen Donderdag-avonds, ging hij naar zijn woonhuis; maar 's morgens keerde hij terug naar de kapel, waar hij bad en in de Koran las. Die kapel had hij te Sélå-rådjå. Men zag daar een schoon plantsoen: rondom eene groote vlakke zwarte steen stonden allerlei soorten van fraaije bloemen, omringd van een vijver met goudvisschen. — De prins had bij het reciteren van de Koran een liefelijke zoetvloeijende stem. Als hij vermoeid was van het reciteren van de Koran, dan las hij de geschiedenissen van de veroveringen van de oude vorsten.

Hij dacht aan het gedrag van zijn jongeren tot vorst verheven broeder, hoe die thans onbeschroomd zich overgaf aan zware zonden, de teugel vierde aan zijn driften, geen acht gaf op de lessen van de godsdienst en geen zorg droeg om Gods genade te behouden. "Mijn broeder", zeide hij, "stelt geen prijs op Gods genade: ik vrees, dat hij daarvan verstoken zal worden. Ik lees hier in de boeken van vorsten, die in weelde geleefd hebben, maar wier leven kort van duur is geweest." Aan zijn broeder denkende, hield hij op met lezen. "Zijn zonden," dacht hij, "zijn erg! In het toekomende leven..... wat zal zijn lot zijn in het toekomende leven! Dat hij in dit leven Gods toorn maar niet ondervinden mag en zijn regering duurzaam mag wezen!" De tranen kwamen hem in de oogen: hij was aangedaan, en dacht bij zich zelf: "Ik vrees, dat mijn broeder in het genot van de weelde vergeet, dat hij vorst van Mataram is. Het is te vreezen, dat het spoedig een einde zal nemen, indien hij niet ophoudt, aan zijn begeerlijkheden de teugel te vieren."

Hij noodigde zijn jongeren broeder uit om bij hem te komen te Séla-râdjâ. Toen de jonge Sultan de brief gelezen had, gevoelde hij al in zijn hart: "Mijn broeder Dipâ-nĕgârâ is misnoegd op mij. Ja, wie zal mededogen met mij hebben?"

Ten spoedigste begaf de vorst zich naar Sélâ-râdjâ, en verkoos niet door een groote stoet vergezeld te worden. Hij was slechts door veertig personen begeleid, en niet in staatsie-dos, maar gekleed in oude kleêren. Bij zijn aankomst te Sélâ-râdjâ kwam zijn oudere broeder hem aan de buitenpoort te gemoet. Zij gaven elkander de hand, en gingen hand aan hand naar binnen. Zij namen plaats op de groote zwarte steen onder de schaduw van een Komoeningboom. Dipâ-nĕgârâ zeide: "De rede, broeder vorst, dat ik u uitgenoodigd heb hier te komen, "is, dat ik gister in het boek Nâsihât-ol-moloek het verhaal las van "oude vorsten van Arabiën en van andere westersche vorsten, die geluk-"kig en die ongelukkig geweest zijn. Hoor eens hier, broeder! ik zal "het verhaal van het boek u voorlezen, de woorden en de zin er van: "*Alkanoelkanal moeloek, phi baladi Ispakanîi.* Dat wil zeggen: Vroeger "was er een vorst van een zeer groot rijk, het rijk van Ispahan. "Deze leefde bestendig in feestvreugde. Hij dankte God niet voor zijn "barmhartigheid, maar verlustigde zich in zijn rijkdom en schatten, "vervulde al zijn begeerten, en vierde aan zijn lusten de teugel. Dag "en nacht liet hij de muziek bespelen en zijn danseressen dansen. Hij "vergat den Allerhoogste; was een wreedaardig en oorlogzuchtig vorst. "Hij veroverde onderscheidene uitgestrekte landen, en vermaakte zich "met zijn rijk rond te reizen, begeleid door een groote stoet volk en "van uitgezochte fraai gekleede schoonen. Toen hij in zijn residentie "terugkwam, kwam daar een fraai paard aan, met blinkend groen haar. "De vorst vond er groot behagen in, en gaf last om het te vangen. "Het paard was mak, en liet zich gedwee opzadelen. De vorst besteeg "het en reed er meê rond in zijn burgt. Daar vloog het paard met "den vorst in de lucht, en schudde hem van zich af. De vorst tuimelde "naar beneden, en zijn hoofd wierd verbrijzeld op een scherpe rotspunt."

"Een ander verhaal luidt aldus: In Ngadjam regeerde een vorst, die "aan geen goed doen dacht, maar alle dagen zich aan vermaken en aan

"zijn driften overgaf. Op zeker feest had hij al zijn regenten genoo-"digd. Te midden van de feestvreugde stak de wind op, en kwam er "een zware zondvloed, met een verschrikkelijk snelle vaart en een bulde-"rend gedruisch. Dikke duisternis bedekte het land. De Kraton wierd "verwoest, en weggevaagd door de stormwind. Ook de hofgrooten "wierden weggevoerd door de wind, en vielen, de een hier, de ander "daar, dood neder."

Dipå-nĕgårå sprak op een vriendelijke toon: "Broeder vorst, denk "aan deze verhalen, die ik u uit de boeken heb voorgelezen." — De jonge vorst betuigde zijn dank. Hij bemerkte, dat zijn gedrag door zijn broeder berispt wierd. Hij deed goede beloften, maar het was gehuicheld. Hij nam spoedig afscheid, en keerde naar zijn hof terug. Den volgenden morgen ging hij weêr met zijn rijtuig pleizieren.

Op Tĕgal-rĕdjå vaardigde de Prins bevel uit, dat al zijn onderzaten moesten bidden. "Al wie niet wil bidden, dien jaag ik weg, en zijn "woning zal ik slechten, hetzij oud of jong."

Prins Dipå-nĕgårå leidde bestendig een heilig afgezonderd leven in een grot in 't gebergte Silarong, die hij daartoe inrigtte en in orde bracht. Menigmaal ging hij daar in stille afzondering zijn verblijf houden. Hij hield ook veel van bedevaarten naar heilige plaatsen. Zoo begaf hij zich van tijd tot tijd in de eenzaamheid naar Pamantjingan, Parang-wédang, Parang-koesoema, de grot Potiman, en het hol Kamal. Hij nam dan niet meer als twee jongens meê. Zoo ging hij langs het zeestrand en naar het zuidergebergte, om zich in eenzaamheid af te zonderen in de grotten Soerå-lamang en Saroenggå.

Hij wilde geen mooije kleêren dragen. Hij ging gekleed in een zwarte bĕbĕd en zwarte buis. Hij streefde naar de waardigheid van Wali, indien het de Godheid behaagde. Hij wilde het genot van een rijk en weelderig leven niet; hij rekende aldus: "Hoe lang duurt het leven in deze tegenwoordige wereld? Op zijn langst duurt het maar honderd jaar: het leven in de toekomende wereld is zonder einde." Daarop was zijn hoop gevestigd. "Indien ik," dacht hij, "met zonde beladen kom te sterven, dan ben ik ongelukkig in de dood. Ja, wie zal mij redden, als ik in de hel ben en daar eeuwige pijnigingen ver-

duren moet. De Koran is de gids tot een gelukkig leven, dat heil aanbrengt in de dood."

De Prins riep zijn onderhoorigen bijeen, en liet hen lezen in de Koran, waarna hij hen dan op eten onthaalde. De Fakirs [1] en armen was hij zeer genegen; behoeftigen en weezen ondersteunde hij. Gedurig gaf hij offermalen aan Fakirs en armen. Als er personen bij hem kwamen met verzoek om als bedevaartgangers naar Mekka te mogen gaan, dan voorzag hij hun van het benoodigde voor de reis. Zoo handelde hij, gedachtig aan de lessen van de van God geschonken Koran. Waarlijk, alle Muzelmannen moesten een weldadig leven leiden, zoo zouden zij in het toekomende leven de hemel der zaligheid beërven. Dan zal dáár hun verblijf zijn, en hun zonden, groote en kleine, door God vergeven worden. Indien zij niet leven naar de geboden van den Allerheiligste, dan zullen zij voor eeuwig in de hel zijn; niet dood zijn en ook niet leven. — De Prins had groote eerbied voor de voorschriften van dat voortreffelijk boek.

Op zekeren tijd ging de Prins westwaards de Prågå over, om de zoogenaamde *Goewå-oepas* (de giftige spelonk) te bezoeken, door slechts één persoon, Djåjå-moeståpå genaamd, vergezeld. Te Kĕdoeng-rong aangekomen, liet hij de dorpelingen oproepen, om hem naar de spelonk te brengen. Toen men daar aangekomen was, liet hij de dorpelingen terugkeeren. Daar stonden zij beide buiten de spelonk. Weldra gingen zij de spelonk binnen. De ingang was zeer moeijelijk; men moest plat op de buik gaan liggen; naauwelijks kon een mensch er door. De Prins zette evenwel zijn onderneming door, en spande alle krachtèn in. Ongeveer drie vademen naar binnen voortgekropen zijnde, kwam hij aan een zeer ruime plek, waar het water met kletterend gedruisch uit de berg stroomde. Het water was buitengemeen koud. Vóór dat de prins zitten ging, nam hij van het water, en reinigde zich om zijn gebed te doen. Hij bad en dankte Gods barmhartigheid. Het schepsel op deze wereld is verpligt de godheid te danken voor de weldaad van het geschenk van het leven, van zintuigen, verstand

[1] Een soort Mohammedaansche bedelmonniken.

›dsbewegingen. Door Gods gunst en genade beweegt hij zich, oort en spreekt hij.

›lgeling, die digt achter hem zat, liet hij eenige verzen uit ı uit het hoofd opzeggen. Vijf dagen en vijf nachten ver- j zóó in de spelonk. 's Nachts verrigtte hij het middernachts- n na dit gebed smeekte hij de Godheid om de vergeving van en. Hij weende daarbij in zijn hart. Aanhoudend smeekte hij ving, wel honderd keer.

vierd hij door God beproefd. Het spookte in de spelonk. Het de aarde beefde, en steenen vielen er uit een hooger als de gelegene vallei. Het was zeer donker! Binnen in de aarde ıen een geraas, als of de berg instortte: stukken rots vielen ls een digte regen, zonder evenwel zigtbaar te zijn. Het was spelonk zich wilde zamensluiten. De Prins wierd vervaard, zijn volgeling voor, om met hun beiden weêr uit de spelonk ı. Toen zij buiten gekomen waren, was het voor het gevoel ›, alsof de aarde zich nog bewoog. Het was alsof hij kantelde lde. Daar de prins vroeger nooit zulk een beproeving onder- ıad, wierd hij beducht, en zeide tot Kjâï Djâjâ-moestâpâ: oestâpâ, wat verschrikkelijk gespook was dat daar straks! Ik n gemoed geen meester! Ligt waren er steenen op ons geval- dan waren wij dood geweest, jij en ik. Als wij niet spoedig gegaan waren, dan zou deze spelonk zich zeker toegesloten en wij zouden te zamen gestorven zijn, jij en ik." — Djâjâ- â zeide: "De rede, dat deze spelonk *Goewâ-oepas* (de *giftspe-* noemd wordt, is, dat er vroeger iemand in gestorven is, zon- iemand er van wist. Men vond hem, toen zijn lijk al vergaan een de beenderen waren er van over. Welligt was hij door de pelonk huizende geest verslonden." — De Prins zeide: "Zou ks wel een spooksel geweest zijn? Mijn hart klopt mij nog ik ben ernstig bang, dat mij iets kwaads overkomen zal." — oestâpâ antwoordde: "Heer! naar het gevoelen van uw onder- dienaar, was het geen beproeving, noch booze geest of spook. ik het mis heb, Heer; dan bid ik om vergeving. Welligt was

"het een teeken, dat het gebed van Mijnheer verhooring gevonden "heeft; dat uw zonden door God vergeven zijn. Uw Hoogheid heeft "vroeger menigmaal zware zonden begaan." — De Prins zeide: "Ja, "dat heb ik vroeger! Thans, nu ik de Schrift ken, gevoel ik mij met "zonden beladen, zoo zwaar als bergen. Ja, je hebt gelijk! maar nu "beschouw ik mij zelf als een erg morsig kleed, dat zoo dik met vuil "bedekt is, dat de figuren, die er op gestikt zijn, niet te zien zijn. "Het moet gewasschen en gebleekt worden met loog."

Zoo spraken zij te zamen, al voortwandelende, terwijl Djåjå-moeståpå achter den Prins liep. Met het aanbreken van de dag kwamen zij aan de Prågå, die zij met een vaartuig overstaken. Nadat de Prins uit het vaartuig gestapt was, ging hij verder, maar bleef in gedachten verzonken stilstaan. Met schaamte herinnerd hij zich de Leer, en hij gevoelde leedwezen, dat hij bang geweest was voor de in de spelonk huizende booze geest.

De geheele weg langs sprak hij met zijn volgeling. Djåjå-moeståpå verhaalde: "Vroeger was er een onregtvaardig vorst, die in de zin "kreeg om zich wetenschap te verwerven, en tot dat einde tot leer- "meester nam een beroemden Panditå, die zware Tåpå[1] gedaan had. Het "rijk van dien vorst heette *Saboer*. De vorst gedroeg zich geheel naar "het onderrigt van den Panditå. Hij bekeerde zich met ernst tot "God, met het voornemen om niet terug te keeren tot zijn verkeerd "gedrag. De vorst bekeerde zich geheel en al met een bekeering, die "een zuivere bekeering genoemd wordt. Hij onderwierp zich aan de "inzettingen van de godsdienst en raakte het verbodene niet aan. Een "geweldig onweder was het teeken, dat de bekeering van den Sultan "door de Godheid met welgevallen was aangenomen. De aarde kan-

[1] Onder *tåpå* verstaat de Javaan onthouding, zelfkastijding, dooden van de zinnelijkheid of het vleesch met zijn begeerlijkheden, met het doel om zich door heiligmaking en overwinning van het zinnelijke geschikt te maken tot een eeuwig leven in de hemel en niet verpligt te worden om, tot verdere heiligmaking, op dit aardsch tooneel terug te keeren; of ook wel om zich daardoor de een of andere gunst van de Godheid te verwerven. Met het laatste doel wordt tegenwoordig nog veel *tåpå* gedaan door de Javanen: met het eerst genoemde doel gingen onder het Hindoeïsme velen zich van de wereld afzonderen en een kluizenaarsleven leiden.

waggelde; vele bergen verschoven van hun plaats; maar het ef langs de oevers vloeijen, en er wierd niets beschadigd: de en bergstroomen rigtten geen onheil aan. Dit was een be- ; de vorst volmaakt was. Aalmoezen stroomden bij voortdu- de burgt voor de Fakirs en armen."

is glimlachtte en zeide: "Het is dan niet van den Duivel ge- ogt het waar zijn!"

j te Sélâ-râdjâ teruggekomen was, kwamen zijn kinderen hem en.

uime tijd daarna kwam de Sultan van Mataram weêr buiten eiziertoer rondom de Kraton te doen. De Pradjoerits, die vergezellen zouden, waren op de Zuider-aloenaloen bijeen. vertoefde een oogenblik op de Sitînggil, en plaatste zich zijn rijtuig, terwijl de rijkssieraden en de vrouwen, die ze erugkeerden. Het rijtuig reed voort; die het begeleiden wa- hvaardig: honderd ruiters reden vooruit, honderd volgden. ; nam een vaart als de wind. Die achter het rijtuig waren, na; de voorrijders wierden door het rijtuig voortgedrongen. de pradjoerits, van het corps van de Mandoengs, op een klein paard gezeten, viel er onderste boven af en brak zijn odat zijn kameraden hem moesten ondersteunen en wegleiden. n van het rijtuig vlogen in galop voort: vele toedoengs vlo- De vorst vermaakte zich met dat te zien. Er waren er, die ngende verwarde haren daar heen reden en niet wisten, hoe dden zouden. De vorst had veel pret.

toer gedaan was, ging hij binnen in zijn paleis, trok zijn ging zitten en vroeg om een bad. Zijn vrouwelijke bedien- n als hemelnymphen, bedienden hem. Na het bad wierd hij et welriekend reukwerk, waarvan de geur zich in het rond e. Het was alsof het de Soerâ-lâjâ moest doordringen. Toen orst zitten in de Prâbâ-jâsâ [1], te midden van zijn vrouwen-

---

isâ of *Prâbâ-jĕksâ* is de benaming van het *Vrouwenverblijf*, het *Sérail*.
s een benaming van den Hemel.

stoet. Zijn moeder zat digt bij hem. Hij liet de Gamĕlan bespelen, die zich op een verrukkende wijze liet hooren: er wierd bij gezongen met lieflijke stemmen. De Vorst verlustigde zich zeer.

Toen wierd er op last van den Vorst eten gediend, eten dat van buiten, van zijn oom Prins Mangkoe-boemi, gekomen was. De Vorst ging eten, maar het smaakte hem niet. Telkens gevoelde hij onder het eten een huivering. Hij zeide tot zijn moeder, terwijl hij zijn hand uitstak naar een stuk vleesch: "Moeder, hoe komt het toch zoo, dat ik zoo "moê en mat ben." Het vleesch was nog op zijn tong, toen hij voorover met zijn aangezigt op zijn bord neêrviel. Hij was bewusteloos en gaf de geest (6 Dec. 1822). Hij lag daar roerloos, als een kip, die door een wouw is aangevallen. De moeder vloog van schrik op, greep haar zoon, maar hij haalde geen adem meer.

Luid was het rouwgeklag in de Kraton. Dadelijk zond men boden naar het fort en naar Tĕgal-rådjå; spoedig was het bij al de Prinsen en Boepatis bekend. De Prins Dipå-nĕgårå omhelsde het lijk van zijn broeder. — Weldra kwam de Resident, en wilde dat het lijk geopend zou worden. — Prins Dipå-nĕgårå was diep aangedaan: met tranen in de oogen sprak hij: "Hoe kon het anders, broeder? gij luisterdet niet naar "mijn woorden. Het was door den Allerhoogste besloten, dat uw leven "niet lang van duur zou wezen. Het is de duidelijke uitspraak van de "Leer: een Muzelmansch vorst, die onregt doet, zijn leven is kort van "duur." — De Resident zeide: "Prinsen, het zou goed zijn, dat de "lijkopening spoedig bewerkstelligd wierd. Indien hij werkelijk vergeven "is, dan zullen we ons best doen, om te maken, dat het vergift er uit "komt, door middel van medicijnen. Indien het vergift er uitkomt, dan "zal hij spoedig herstellen en leven [1]." — De Prins vond het niet goed. "Neen," zeide hij, "het moet niet geschieden! Het is nu een

[1] Het is niet te betwijfelen, of het is den Resident alleen om een lijkopening te doen geweest, opdat het mogt blijken, of er *vergiftiging* had plaats gehad. Maar de Javanen schijnen hem verkeerd begrepen te hebben, als hij in 't Maleisch zei, dat, zoo de lenden hem opengesneden wierden en hij vergift gebruikt had, *het dan wel zou uitkomen;* of wel hij heeft werkelijk iets dergelijks gezegd, als men hier leest, om de Javanen tot een lijkopening te bewegen.

"maal de wil van den Schepper! Broeder Vorst is nu eenmaal dood: "zal zijn lijk nu gewond worden? Ja, zeker, zoo hij herleefde, het zou "ons zeer verblijden; maar, zoo hij niet herleeft, dan zal hij dood blij- "ven en een wond aan zijn lichaam hebben. Wij moeten ons maar "troosten en berusten in de wil van de Godheid!" — De moeder was er op gesteld, dat men het voorstel van den Hollander zou opvolgen, en de overigen stemden met haar in. Het lijk wierd toen spoedig geopend, en wel in de lenden. Er kwam geen bloed uit! Allen hadden spijt. De moeder weende, dat zij gilde: het berouwde haar dat zij er in bewilligd had. Na eenige tijd troostte zij zich met de gedachte, dat het de wil van God geweest was. — Het lijk werd toen gereinigd, en na het verrigten van de gewone plegtigheden te Djimatan ter aarde besteld.

Prins Dipå-nĕgårå bleef drie dagen en drie nachten in de Kraton en keerde toen naar Tĕgal-rĕdjå terug.

Nadat er van het overlijden van den Sultan zonder voorafgaande ongesteldheid kennis gegeven was aan den Gouverneur-generaal te Batavia, wierd daar besloten, dat de zoon van den overleden Vorst dezen in zijn waardigheid zou opvolgen, onder de voogdijschap van Prins Dipå-nĕgårå. Nadat dit besluit door den Resident ontvangen was, had er 's anderendaags aan het Residentiehuis een bijeenkomst plaats van de Prinsen en den Rijksbestierder met zijn Regenten. Prins Dipå-nĕgårå en Prins Mangkoe-boemi kwamen het laatst. De Hollandsche grooten waren alle in een lange rij op stoelen gezeten, maar niemand van de Javanen daarbij [1]. Weldra wipte de Resident van zijn stoel op, ging snel met het van Batavia ontvangen besluit vóór Prins Dipå-nĕgårå staan en zeide: "Prins "Dipå-nĕgårå, het besluit van Batavia is ontvangen: zie daar! wees zoo "goed, en lees wat er instaat!" — De Prins nam het aan, overdacht de inhoud, en juichte het besluit toe. Alleen maar tegen één punt had hij bedenking. Na een oogenblik bedenkens zeide hij tot de afgevaardigden van Batavia en den Resident: "Resident, ik heb een ver-

[1] Blijkbaar wordt dit als een onbeleefdheid hier vermeld, en als een ongemanierdheid, dat hij van zijn stoel *opwipte* en zoo *snel* met dat besluit vóór Prins Dipå-nĕgårå ging staan. Dat was in strijd met de hoofsche deftigheid.

"zoek, en hoop dat niemand er iets tegen zal hebben. Ik verzoek niets "anders, dan dat het Gouvernement mij vergunt, als Pandita en Santri[1] "te leven. De verheffing van mijn neef tot Vorst doet mij genoegen; "maar ik heb geen lust om voogd te worden. Dat kan *ik* niet. Laat "alleen maar mijn oom Mangkoe-boemi voogd van mijn neef worden." — De Resident nam geen genoegen in dat voorstel. Uit vrees voor den Gouverneur-generaal durfde hij geen verandering maken in het besluit. Hij hield bij den Prins aan, maar te vergeefs. De Resident Bongos[2] wierd boos. Toen zeide de Prins: "Zend iemand naar Batavia, en laat "de verheffing van mijn neef wat uitgesteld worden. Wat haast is er "bij, dat wij niet zouden wachten naar een brief van Batavia, opdat "ik ontheven mag worden van mijn bezwaar." — De Resident nam er genoegen in, en de verheffing tot vorst wierd uitgesteld, totdat men antwoord ontvangen zou hebben van Batavia.

De Vorstinne-weduw was zeer ongerust, omdat de verheffing van haar kleinzoon geen plaats had, daar Prins Dipå-nĕgårå hindernis in de weg leî, terwijl de andere Prinsen er genoegen in namen. Zou hij zelf Vorst willen worden? De Vorstin was zeer bevreesd, dat er van de verheffing van haar kleinzoon niet komen zou. "Wat zal er van mij "worden, als Prins Dipå-nĕgårå aan de regering komt. Hij is toch de "zoon van een bijwijf." De Vorstin begreep het verkeerd; haar vrees was ontijdig: zij stelde de zaak zich niet goed voor.

De Vorstin-weduwe verzocht den Resident om in de Kraton te komen. Het duurde niet lang, of deze kwam. De Vorstin was zeer in haar schik; zij wachtte hem af op een afgezonderde plaats, om samen te beraadslagen zonder getuigen. Zij zaten digt bij elkander, op een

---

[1] Een *Pandita* is iemand, die zich op de beoefening van geestelijke en godsdienstige wetenschappen toelegt; een *Santri* is een persoon, die zich voor het priesterambt bekwaam zoekt te maken, of ook iemand, die als zulk een Santri leeft, stil en ingetogen.

[2] "Wie deze Resident is geweest, kan ik niet gissen. *Bongos* beteekent een zwarte "vlek op het aangezigt. Men zegt, dat een der Engelsche Residenten te Djokjokarta "zoodanig een vlek op zijn aangezigt had. *Bongos* zou dan een bijnaam geweest zijn, "welken men aan dien Resident gegeven heeft." WINTER. — De Resident die met deze bijnaam bedoeld wordt, kan niemand anders geweest zijn, als De Salis.

wijze, die achterdocht verwekte. De vorstin was boos op Prins Dipå-nĕgårå, zij verdacht hem van er naar te streven om vorst te worden. Dit was echter geenszins het geval: de moeder had alleen maar verkeerde vermoedens.

Toen men in orde gezeten was, sprak de vorstin: "Wat is toch de "rede, dat de verheffing van mijn kleinzoon geen voortgang heeft. De Resident verhaalde haar toen de geheele toedragt van de zaak. — De vorstin gaf toen een slechten raad aan den Resident, en zeide op een vleemende toon: "Bekommer er u niet te veel over! Als men die "Pangeran Dipå-nĕgårå zijn zin geeft, dan zal hij het lastig maken. "Ik voel, het is niet goed. Ja, laat die Dipå-nĕgårå maar loopen; wat "zou het te beteekenen hebben? Als men wacht, dan zal hij het lastig "maken. Hij zal wel nooit het goede beoogen."

Het duurde lang, eer er een brief van Batavia ontvangen wierd. Van tijd tot tijd wierd de Resident in de Kraton genoodigd, en ook ongenoodigd ging hij daar heen: avond op avond, of ook wel overdag. Wie zou de wil van den Hollander durven weêrstreven?

De Resident Bongos was de Vorstin zeer toegenegen; hij luisterde naar al haar voorslagen. Danoe-rĕdjå vereenigde zich er meê, en Wirå-nĕgårå liet zich meêslepen; die had geen zelfstandigheid. Niemand was er om zich tegen die drie personen te verzetten. Zij waren het zamen eens, en om de raad van den Prins bekommerde men zich niet. De raad van de Sultane was niet goed, en ook Wira-nĕgårå en Danoe-rĕdjå begrepen de zaken geheel verkeerd. In de voorstellen van Dipå-nĕgårå wilden zij niet treden; want zij waren hem wangunstig, en zouden gaarne zien, dat hij in onmin geraakte met de Hollanders.

De Vorstin had hoe langer hoe verkeerder begrippen. Zij zeide: "U moest toch niet langer op een brief van Batavia wachten"! Danoe-rĕdjå nam het woord op en zeide: "Het is wenschelijk, de raad van "de Vorstin te volgen." — De rede, dat Danoe-rĕdjå dat verkeerde voorstel ondersteunde, was, dat hij een grief had tegen de Europeanen. De Prins Dipå-nĕgårå was alleen van een ander gevoelen. Al de overige prinsen hadden ontzag voor Danoe-rĕdja: alleen Prins Dipå-nĕgåra wilde niet aan zijn huis komen; zelfs deed hij hem van tijd

tot tijd verwijtingen, omdat hij door zijn bemiddeling Patih geworden was.

Eindelijk kwam de brief van Batavia. Er had een vergadering plaats van al de Prinsen en Grooten in het Residentiehuis. Het verzoek van Prins Dipå-nĕgårå wierd door het Gouvernement ingewilligd; wat hem zeer verheugde. De verheffing van den nieuwen Sultan wierd evenwel nog eenige dagen uitgesteld.

Nadat Prins Dipå-nĕgårå thuis gekomen was, verrigtte hij het avondgebed, en wenschte toen naar Silarong te gaan. Hij verlangde naar de bloemen en het plantsoen, die de grot versierden, en wenschte daar naar te gaan zien. Hij begaf zich er naar toe, alleen maar van twee pages vergezeld, in het zwart gekleed, en met een wandelstok in de hand, even als een Pandita. Nadat hij daar aangekomen was, begaf hij zich in de spelonk en verrigtte daar het schemeravondsgebed, en na het voornachtsgebed ging hij het plantsoen bezigtigen. Een tijd lang bleef hij buiten de spelonk; na het gebed te middernacht ging hij er weêr binnen.

Toen hij zoo drie dagen te Silarong vertoefd had, hoorde hij achtervolgens eenige kanonschoten, zooals er gelost plegen te worden tot eerbewijs bij de aankomst van een brief. "Laat ons spoedig naar huis gaan"! zeide hij tot zijn pages, en begaf zich met alle spoed naar Sélå-rådjå. Daar aangekomen zijnde, zeide hij: "Hoor je dat geschiet? wat "zou dat wezen?" — Kĕrtå-djåjå zeide: "Heer, ik ben naar het Sindoe-"djåjå-sche geweest, en heb gehoord, dat Uw Hoogheids jonge neef "bevestigd en geïnstalleerd wordt in zijn waardigheid als Sultan [1]." — De Prins bleef een wijl sprakeloos; zijn borst wierd gloeijend rood, zijn lippen beefden, en hij zeide in zich zelf: "Wat mag toch de rede zijn, "dat men, terwijl mijn neef tot Vorst verheven wordt, mij achterlaat? "Dat zal wel een looze streek zijn van dien vuilen Danoe-rĕdjå, en van "Wirå-nĕgårå en van moeder!" — Hij bleef zwijgen, sloot zich in zijn slaapkamer te Sélå-rådjå op; bleef drie dagen en drie nachten te bed, zonder er uit te komen. Hij gevoelde zich erg gekrenkt, en zeide tot

[1] De installatie had plaats den 19den December.

zich zelf: "Het is, als of ik het zelf niet ben! ik lijk geen mensch "meer! Danoe-rĕdjå, Wirå-nĕgårå en moeder behandelen mij niet goed. "Ik heb geen plan om mij met geweld meester te maken van het rijk: "evenwel heeft men kwade verdenkingen tegen mij, en legt men mij "geheime lagen."

Nadat hij zich in zijn lot getroost had, wilde hij naar buiten gaan; maar hij gevoelde daartegen toch een huivering; hij schaamde zich voor het gepraat van de menschen. Hij zocht zich op nieuw te troosten, en zeide bij zich zelf: "Het is toch blijkbaar de wil van den Allerhoogste, "en van niemand anders. Het is nu eenmaal de wil van den Aller-"heiligste. Indien ik het mij niet getrooste, dan zou het de verwoes-"ting van het land ten gevolge hebben, en ik zou gekastijd worden "door den Allerhoogste. Ik zou een ontevreden mensch zijn."

Toen liet hij den gewezen Pengoeloe bij zich komen. Deze kwam, en zat vóór den Prins onder de koemoening-boom. Hamad-bawi en Sĕtrå-winangoen wierden ook geroepen, alsmede Djåjå-moeståpå en zijn Patih, Singå-rĕdjå. Deze waren de oudsten. Prins Dipå-nĕgårå was op de zwarte steen gezeten, en liet Strå-widjåjå lezen uit het boek Ardjoenå-widjåjå, te beginnen met het verhaal, dat deze kluizenaar ging worden. — Toen het lezen geëindigd was, wierd er eten opgedischt. Weldra kwam ook de rijst, en gingen zij gezamentlijk eten. Eenige oogenblikken na het eten zeide de Prins tot den Pengoeloe: "Grootva-"der [1]! toen ik te Silarong was, hoorde ik in de vroege uchtend eenige "kanonschoten. Ik hoorde vreemd op, maar vermoedde, dat er een brief "aangekomen was, daar ik toch geen boodschap ontving. Ik spoedde "mij naar huis, en daar komende kwam ik Soeta-djåjå tegen, die van "het Sindoe-djåjå-sche kwam. Ik vroeg hem, wat geschiet dat was. "Hij antwoordde: ""Dat geschiet zijn saluutschoten bij de verheffing van ""uw Hoogheids neef tot Vorst."" — Een oogenblik wierd ik boos. "Ik verloor mijn bezinning, en een booze geest kwam in mijn hart. Ja, "bij Allah, men heeft mij verschalkt! De reden, dat ik naar de spe-

[1] Door Winter wordt hierbij aangeteekend, dat zóó dikwijls uit toegenegenheid of eerbied oude lieden betiteld worden.

"lonk gegaan ben, was om dat men 't eenige tijd had uitgesteld: "mijn voornemen was, om kort voor de bepaalde tijd naar huis te keeren. En zie, daar heeft men mij achtergelaten, in strijd met de afspraak! Wat kan de rede wezen, dat men mij zulk een grief wil "aandoen? Ja, het is een looze streek van de Moeder en van Danoe"rĕdjå en Wirå-nĕgårå! Zij zoeken mij driftig te maken. Wat zal het "gevolg wezen, als ik toegeef aan mijn drift! Gewis zou nog dit jaar "Djokjo in oproer komen! Het lijkt wel, of Prins Dipå-nĕgårå geen "mensch meer is! Telt men mij dan niet onder de afstammelingen van "den Sultan van Mataram?"

De Pengoeloe zocht hem tot bedaren te brengen, en zeide: "Ach, "Heer! laat deze zaak toch geen verdere gevolgen hebben! Dit is een "bezoeking van den Duivel. Ach, Heer! houd de Leer in het oog, en "vergeet den Albestuurder niet! Geef acht op zijn beproeving, en wees "hem dankbaar! Uw Hoogheid wenscht in te dringen in de kennis, en "ten laatsten is er beproeving! Hoe is het mogelijk, dat U niet her"kent, wat er geschapen wordt om U te begoochelen? Indien U het "niet herkent, dan is uw kennis ijdel." — De Prins wierd werkelijk door deze toespraak getroost. "De Pengoeloe," zeide hij tot zich zelf, "heeft gelijk! Het komt volkomen overeen met de leer van de Schrif"ten. Als men naar de Leer niet handelt, en de geschiedenissen leest "zonder vrucht, dan strekt het tot vloek in deze en in de toekomende "wereld?" — Oogenblikkelijk vermande zich de Prins: de gekrenktheid van zijn eergevoel was geheel verdwenen. Hij was getroffen, toen hij die priesterlijke vermaning hoorde: zijn gramschap zwichtte voor de Leer. Inderdaad schepte hij behagen in de Leer, en hield veel van het lezen in de Schriften. Als hij geen lust had te lezen, dan liet hij iemand komen om hem voor te lezen, en hoorde het met aandacht aan.

Het gezelschap ging vervolgens uit elkander. De Prins dacht niet meer aan het gebeurde. Op het uur van het middaggebed gingen zij te zamen bidden in de moskee te Sélå-rådjå. Daarna begaf zich ieder naar zijn eigen woning.

Den volgenden morgen ontving hij een brief van den Resident, die

hij na lezing beantwoordde [1]. Het gemoed van den Prins was van zijn gekrenktheid genezen: het klaarde op als een bewolkte hemel.

Eenigen tijd daarna behaagde het den Gouverneur-generaal den Resident Bongos door een ander te doen vervangen, omdat hij door den Gouverneur verdacht gehouden wierd van intrigues in zijn relaties met de Prinsen aan het hof van Djokjo. Zijn opvolger was de Heer Smissaert. Bij de overdragt van het bestuur en de boeken wierden al de Prinsen verzocht tegenwoordig te zijn; en van al de Prinsen wierd in het bijzonder Prins Dipå-nĕgårå aan den nieuwen Resident aanbevolen, om te zorgen, dat hem geen krenking wierd aangedaan. De heer Smissaert beloofde voor de goede verstandhouding van de gezamentlijke Prinsen zorg te zullen dragen.

Onder het bestuur van den Resident Smissaert waren al de Prinsen wel te moede, en ook Prins Dipå-nĕgårå stond met hem op een goede voet. Al wat hij verlangde, verkreeg hij. Hij verkreeg vergunning van de Hollanders, om zijn pelgrimages en zijn godsdienst te verrigten, zonder dat iemand hem daarin verhinderde.

's Avonds las de Prins in de Koran, en stelde zich daarbij drie secties tot taak; 's morgens liet hij zich door zijn oudste in het lezen van de Koran bedrevene ondergeschikten bij beurten voorlezen; en als men drie kapittels gelezen had, dan ging men gezamentlijk eten. Zoo ging het alle morgens een maand lang achtereen. Dan verkoos hij bij afwisseling allerlei godgeleerde en godsdienstige werken te lezen, en na een maand wêer andere werken, nu eens Soeloeks, dan eens de Ambijå, dan

---

[1] Waarschijnlijk heeft hij toen ook zijn zegel en handteekening op het formulier van eed als voogd van den minderjarigen Sultan gezet. Door den Gouverneur-generaal van der Capellen is althans een kopie van het formulier van eed, zooals het door Dipå-nĕgårå onderteekend en bezegeld was, aan de Regering in Nederland overgezonden. Onder dat formulier van eed staat wel als dagteekening 19 December 1822, even als onder het door Mangkoe-boemi bezegelde en onderteekende: maar deze dagteekening bewijst niet, dat het juist ook op die dag door Dipå-nĕgårå bezegeld en geteekend is, en dat dus alles, wat hier boven verhaald is, niet waar zou kunnen zijn. Veeleer is het te betwijfelen, of de Resident wel alles, wat er te Djokjo gebeurd is, naauwkeurig aan den Gouverneur-generaal berigt heeft.

weêr geschiedenissen van Arabische en andere Vorsten, van goeden en van slechten, of wel de Ardjoenå-widjåjå en de Råmå. Den Prins verveelde het nimmer, maar de lezers klaagden; indien zij niet bedacht geweest waren voor zijn ongenoegen, zij zouden het hem geweigerd hebben.

De Prins scheidde met het dagelijksch lezen alleen maar uit, als hij bedevaarten ging doen, naar het zeestrand, naar Pamantjingan. Hij schepte behagen in het bestijgen van bergen, zooals in het Zuidergebergte de Blimbing, de Palian, de Sampan, de Ngoeloesan en de Giring. Hij kende al de groote en kleine spelonken, hoe ver ook van zijn woonplaats afgelegen. Hij nam op zijn hoogst maar drie pages meê, en droeg niet anders als zwarte kleêren. Weinig menschen herkenden hem: als hij van zijn togten terugkwam, was Sĕlå-rådja zijn verblijf. Alleen op Donderdag kwam hij thuis, en vervulde zijn pligten bij zijn vrouwen, die daarom morden.

De Prins had geen lust, gedurig aan het Hof te komen. Als hij lust had, dan ging hij naar het Residentiehuis, en, als hij een visite gemaakt had bij den Hollander, dan ging hij naar de Kraton en bezocht de Vorstinne-moeder en zijn neef den jongen Vorst, die toen vier jaar oud was. Toen deze eens vrolijk met kleine pages op het plein speelde, liet zijn oom hem roepen, nam hem op de schoot, en streelde hem het hoofd. De tranen kwamen hem daarbij in de oogen, tot blijk, hoe veel hij hield van zijn jongeren broeder, wiens eenig zoontje nu Vorst was. Als de Prins dan na een poos naar huis ging, dan wilde zijn neefje met hem meê. Namelijk zijn grootmoeder en moeder leerden hem den Prins Vader te noemen. De jonge Vorst ging dan meê naar Tĕgal-rĕdjå, bleef daar een wijl, en ging dan 's avonds naar de Kraton terug. Zoo ging hij van tijd tot tijd naar Tĕgal-rĕdjå, met zijn moeder of grootmoeder, soms ook wel alleen. Zijn oom hield heel veel van hem.

Eenige tijd daarna deden de Rijksbestierder en de Toemĕnggoeng Wirånĕgårå een voorstel aan den Resident, met oogmerk, om de beide Prinsen (Dipå-nĕgårå en Mangkoe-boemi) een denk te geven. "Als u het goedvindt," zeiden zij, "dan zou het goed zijn, om de weg ten westen van de hoofdplaats "van de markt te Koetjèn af naar het zuiden te verlengen, regt door naar

"de berg Padakkan, vervolgens naar Pandåwå, en dan verder over Silarong, "Pidjénan en Mangir naar de rivier Prågå, om zich daar te vereenigen "met de weg naar Sĕnepi; en ten noorden van de markt van Pakoen- "tjen af regt door over de desa Tompéjan, waar men binnen in de desa "een lusthof heeft met allerlei fijne vruchtboomen; en van Tompéjan "noordwaards regt door over het dorp Ngloewes naar het dorp Tĕrini, "om zich verder noordwaarts te vereenigen met de groote weg. Wij ge- "looven, dat dit goed zou zijn voor de toekomst, daar de menschen, "die ten zuiden van de hoofdplaats wonen, dan gemakkelijker naar het "noorden zullen kunnen reizen." — De Resident antwoordde: "Tĕgal- "rĕdjå is de grootste hinderpaal. Overlegt de zaak nog eens goed. Denk "niet, dat ik mijn toestemming al gegeven heb! en gaat niet ligtvaardig te "werk. Indien de Prins er geen genoegen in neemt, dan moet gij het "niet doorzetten: doet het dan niet! Gij moet hem niet noodzaken, "als hij het niet goedwillig toestaat. Als hij genoodzaakt wordt, dan "zal het geen goede gevolgen hebben; het zal een bron van onlusten "worden: want ik heb met Dipå-nĕgårå een verbintenis aangegaan, dat "wie begint met kwaad doen, geen zegen mag ervaren." — De Resi- dent zeide nog: "Van al de Prinsen van Mataram, verstoute niemand "zich dezen te grieven, of er zullen onfeilbaar onlusten voor het rijk "uit ontstaan. Danoe-rĕdjå, denk aan hetgeen ik u zeg!"

Nadat de Rijksbestierder Danoe-rĕdjå met Wira-nĕgårå het residentie- huis verlaten had en thuis gekomen was, ging hij dadelijk met Wirå- nĕgårå overleggen, en men besloot, om bakens te zetten voor een weg van het noorden naar het zuiden. De Rijksbestierder wilde de weg onmiddellijk langs de lusthof van den Prins Dipå-nĕgårå laten loopen. Hij had slechte bedoelingen: hij wilde den Prins misnoegd maken. Deze was al een weinig gekrenkt: dat wierd hij hoe langer hoe erger.

Dipå-nĕgårå had een lusthof aangelegd met allerlei fijne vruchtboomen in de desa Katómpejan, en die stond reeds in volle fleur. Toen kwa- men er zendelingen van den Rijksbestierder, van de markt van Pa- koentjen af, met Raden Brångtå-Koesoemå aan het hoofd, en met last om bakens te zetten, noordwaarts regt op de lusthof aan. Zonder te waarschuwen, zetten zij er bakens door. De hovenier ging dadelijk be-

rigt daarvan geven aan den Prins, die hem vroeg, wie aan het hoofd van die menschen stond, die gezonden waren om bakens te zetten. En, toen de hovenier hem geantwoord had, dat het Brångtå-koesoemå was, zeide de Prins: "Brångtå-koesoemå is wel laatdunkend, met er "tegen mij geen woord over te komen spreken. Omdat hij afgevaardigd "is door Danoe-rĕdjå, gedraagt hij zich laatdunkend tegen mij! Hij "moest toch bij mij gekomen zijn, om er mij om te verzoeken! Gaat "al die bakens uitrukken, en, als Brångtå-koesoemå het niet hebben "wil, geeft hem dan oorvegen, dat hij er hoofdpijn van krijgt."

Zijn bedienden gingen er dadelijk op los, en rukten de bakens uit de grond. Toen Brångtå-koesoemå dat zag, had hij er erg veel tegen, maar kreeg een oorveeg van Dĕrmå-djåjå, en zette het zoo hard als hij kon op een loopen. Zijn paard liet hij in de steek. Bij den Rijksbestierder gekomen, verhaalde hij dezen al het voorgevallene.

Het deed den Rijksbestierder leed, dat Raden Brångtå-koesoemå oorvegen gekregen had, en hij trok zich dat aan. Hij ging naar den Resident, en vertelde hem, wat er gebeurd was. De Resident zeide: "Vroeger heb ik u al gezegd, dat gij dien Prins goed moest bejegenen "en hem in alle voorkomende zaken kennen. Daar is die Brångtå-"koesoemå bakens gaan zetten, zonder hem daartoe een verzoek te doen. "Het kon niet anders, of dat moest den Prins Dipå-nĕgårå zeer doen. "Met regt heeft hij oorvegen gekregen, dat hij er hoofdpijn van had."

Danoe-rĕdjå's hart voedde wrok tegen Dipå-nĕgårå.

Eenige tijd daarna gebeurde het, dat men naar de wester-kraton (dat is de Pråbå-jåså, het Serail) ging, om bezoeken af te leggen bij de Vorstinne-moeder, die zwaar ziek was. De Prins Dipå-nĕgårå kwam daar ook, en zat op een stoel op het plein vóór de Moskee. Daar liet hij den Rijksbestierder bij zich komen, en had een woordenwisseling met hem, waarbij hij hem zijn misnoegen te kennen gaf, om reden dat hij het verzoek van de Hollanders om de rijstvelden van het dorp Rĕdjå-winangoen had ingewilligd. "Al was het, dat gij het wildet inwilligen; "je moest toch met mij geraadpleegd hebben. Hoor, Danoe-rĕdjå, gij "bewijst goedheden aan de Hollanders, en geeft hun geschenken, om "hun gunst te verwerven, van hetgeen uw eigen goed niet is. Het

"gaat er u wel meê! Gij verliest er niets bij, en wint er slechts meê." De rede, dat de Prins zich niet ontzag, den Rijksbestierder zoo zijn misnoegen te toonen, was, dat de Prins het was, die hem Rijksbestierder gemaakt had, terwijl de Hollanders hem maar geagreëerd hadden. Maar op dat oogenblik besefte Danoe-rĕdjå dat niet, dacht niet aan zijn eerste opkomst, en gaf den Prins een eenigzins vinnig antwoord. De Prins gaf hem hierop met zijn pantoffel een slag op zijn wang. — Danoe-rĕdjå gevoelde zich hierdoor erg beleedigd, omdat het plaats had gehad in tegenwoordigheid van vele menschen; maar hij dacht bij zich zelf: "Wie zou mij uit mijn betrekking ontslaan kunnen? Indien ik "de Hollanders aankleef, wie zal dan iets tegen mij durven bestaan?"

Prins Dipå-nĕgårå keerde terug naar Tĕgal-rĕdjå, en ging in zijn kapel te Sélå-rådjå. — Danoe-rĕdjå, diep gegriefd door het voorgevallene, begaf zich alle morgens naar het Residentiehuis en raadpleegde den Resident over alle zaken. Hij was niet gerust van hart, en zocht zijn bescherming bij de Hollanders. — Zij waren in het geheel niet eensgezind. De Rijksbestierder Danoe-rĕdjå sloot zich aan de Hollanders aan, Prins Dipå-nĕgårå hield zich eenigzins op een afstand en sloot zich niet bijzonder aan de Hollanders aan. Alleen voor het uiterlijke leek hij wel met hen te zijn. Want hij was gedachtig aan de Leer: hij wist, dat de mensch, wat de godsdienst betreft, zich voor alle dwalingen moet wachten. Indien zijn geloof ijdel wordt, dan wordt hij door God verworpen en verstooten, en niet gerekend te behooren tot het volk van den geliefden Profeet. Daarom moet hij deze wereld maar laten begaan; als hij maar de toekomende beërft.

Een tijd lang daarna nam de Pĕngoeloe Rahmaniddinå zijn ontslag, en wierd vervangen door zijn Kĕtib, met de titel van Kamaloddiningrat, die als zoodanig wierd aangesteld door de Vorstinne-moeder en den Rijksbestierder, met agreatie van den Resident, zonder dat de Prins daarin gekend wierd. De Prins was over de wettigheid van die aanstelling langen tijd in een onaangename stemming. "Immers een "Pĕngoeloe," zeide hij bij zich zelf, "kan niet aangesteld worden "door den Rijksbestierder: alleen de Vorst kan een Pĕngoeloe aan-"stellen. En, is het de Vorstinne-moeder, die hem aangesteld heeft;

"die is geen Vorst. Zoo heeft zij zich de landvoogdijschap aangematigd. Al was hij aangesteld door mijn neef; mijn neef is immers nog "geen wettig regerend Vorst. Mijn neef is immers nog een kind, dat "nog zijn oordeel niet heeft: hij doet nog niets anders als Béngkat-spelen "en heen en weêr draven. Mijn neef is nu pas vijf jaar: hij heeft de "landvoogdijschap nog niet. Hij is alleen maar tot Vorst aangesteld, "opdat de erfopvolging niet verloren zou gaan: maar hij regeert nog "niet wettig als Vorst. Anders was het met wijlen zijn vader; in alles "wat hij deed, en stelde hij een Pĕngoeloe aan; zijn landvoogdijschap was "volkomen wettig. — Indien de vorige Pĕngoeloe zijn post niet neêr"gelegd had, zou ik geen ongerustheid hebben. In zijn betrekking her"steld worden, wilde hij niet; maar vroeg verlof om als bedevaartganger "naar Mekka te mogen gaan; en men kon hem daarvan niet terughouden. De rede, dat hij zijn betrekking neêrgelegd heeft, was dat er van "tijd tot tijd door den Rijksbestierder inbreuk gemaakt wierd op zijn "regtspraken. Ten lange laatsten kon hij het niet langer uithouden: "ligt zou hij later tot verkeerdheden vervallen. Het is nu eenmaal de "wil van de Voorzienigheid; het zal aanleiding geven tot verderf en "verwoesting van het Mataramsche rijk."

De Prins was zeer onaangenaam te moede. Hij dacht aan de overlevering in het voortreffelijke werk *Topah*·genaamd, dat de landvoogdijschap van een Vorst niet wettig is, als hij nog niet meerderjarig is. "Is dit het geval, dan kan de tegenwoordige Pĕngoeloe niet wettig een "huwelijk voltrekken; en om regt te spreken, heeft hij geen bevoegd"heid van een Vorst ontvangen. Danoe-rĕdja is geen Vorst: de Vor"stinne-moeder is het ook niet. De Sultan is nog geen wettig Vorst. "Derhalven is de regtspraak hier niet in orde: de bepalingen van de "Schriften worden uit het oog verloren." — Hij raadpleegde hierover de schriftgeleerden, die bekend waren met de bepalingen van het rijk; allen vonden het eveneens zoo. — De bekommering van den Prins wierd hoe langer hoe grooter; eindelijk schreef hij een brief aan de Vorstinnemoeder. De brief wierd verkeerd opgevat, en op deze wijze beantwoord: "Ik heb een hekel aan den ouden Pĕngoeloe! Hij heeft immers zijn "betrekking neêrgelegd! Hoor, denk er niet meer aan! Ik zou mij

"schamen voor het gepraat van de menschen. Trouwens, de installatie "heeft al plaats gehad. Wat weet ik van de Schriften! Al stond de "Prins ook borg voor den ouden Pengoeloe, en al hield hij er nog zoo "op aan; ik geef er mijn toestemming niet toe. Het is nu eenmaal "door de Hollanders geagreëerd, en ik ben bang voor de Hollanders."

De Prins ontving dezen brief te Tĕgal-rĕdjå. De inhoud was hatelijk. Aan het slot stond nog: "Houd uw voorslagen maar achter! Als de "Prins met alle geweld dingen, die nu eenmaal gedaan zijn, wil ver-"anderen; hij zal toch de Hollanders wel ontzien." — Het stuitte den Prins geweldig tegen de borst. "Aan Moeder," zeide hij, "is niets te "doen. Ik beoogde het welzijn van het land. Ik laat het over aan den "Allerhoogste. Ik vrees, dat de ondergang van het rijk van Mataram "in zijn raadsbesluit reeds bepaald is."

Van deze zaak wierd na eenige tijd niet meer gesproken. Maar daar had nog iets anders plaats. De huwelijken onder de Pinggirs konden niet voltrokken worden [1]. De Chakims [2] en de Pĕngoeloe wilden de Pinggirs niet trouwen, omdat zij krijgsgevangen gemaakte slaven van den Vorst waren. De Vorst moest ze doen trouwen. Nu was het geval, dat de Vorst nog niet meerderjarig was. Het was nog maar een kind, dat geen landvoogdijschap kon uitoefenen. De zaak had volgens de Leer zwarigheid. Toen wierden de schriftgeleerden geraadpleegd, en deze verklaarden eenstemmig, dat Prins Dipå-nĕgårå de landvoogdijschap bezat, om Pinggirs door middel van een Chakim als Wàli in 't huwelijk te verbinden. — Deze uitspraak van de Schriftgeleerden wierd door tusschenkomst van den Rijksbestuurder meêgedeeld aan de Vorstin-grootmoeder. Zij besloot om daaraan gehoor te geven, en zeide tot den Rijksbestierder: "Danoe-rĕdjå, geef last aan den Pĕngoeloe, om

[1] De *Pinggirs* zijn menschen, naar men zegt, van Pàti of van Balĕmbangan afkomstig, in de oorlog krijgsgevangen gemaakt en dienstpligtige onderdanen (slaven) van den Vorst. De vrouwen worden veelal tot minnen aan het hof gebruikt, terwijl de mannen een handwerk uitoefenen.

[2] De *Chakim*, zooals ook door Winter hierbij aangeteekend wordt, is een regter bij de priesterlijke regtbank, die de bevoegdheid heeft, om meisjes en vrouwen, bij ontstentenis van een Wàli, in het huwelijk te verbinden.

Vorstin zeer vertrouwelijk met den Hollander: zij had volstrekt geen geheimen. Ook 's avonds ging de Resident veel naar de Kraton; wat hij met de Vorstin wilde, ja, dat weet men niet! "Het Hof heeft zijn "achting verloren," sprak Dipå-nĕgårå bij zich zelf: "het rijk is in "waarde gedaald." De Prins had veel kommer. Van de Vorstinne-moeder en van Danoe-rĕdja kwamen hem veel onwelvoegelijke uitdrukkingen te ooren. "Men doet alle moeite," zeide hij, "om mij in mis-"crediet te brengen bij den Hollander; men beticht mij van mijn best "te doen om vorst te worden. Wat zal ik doen, om haar van den "Hollander te verwijderen?"

De Prins was neêrslagtig. Van tijd tot tijd deed hij bedevaarten naar heilige plaatsen. Zelden was hij thuis: hij hield zich maar op te Silarong. Zijn gedrag wekte achterdocht; het wierd opgemerkt door den Hollander, en de Rijksbestuurder maakte er aanmerkingen op. Ook de Vorstinne-moeder voedde argwaan, en raadpleegde er over met den Rijksbestierder. Zij hield hem verdacht van verkeerde bedoelingen. "Zeg eens, Danoe-rĕdja," zeide zij, "wat zeggen de menschen, dat Dipå-nĕ-"gårå voor heeft? Zelden is hij thuis: hij zit maar altijd te Silarong "te bidden. Ik vrees, dat hij verkeerde bedoelingen heeft, en de vaan "des opstands zal opsteken; en als dit gebeurt, dan zal men een zware "partij aan hem hebben! Zijn gedrag wekt achterdocht!" — De Rijksbestierder, die nog een wrok tegen Dipå-nĕgårå voedde, en zich de slag herinnerde, die hij met de pantoffel op zijn wang gekregen had, en die hem nog zeer deed en schamen deed, als ook, dat Dipå-nĕgårå hem kwade namen gaf en vertelde, dat het door zijn medewerking was, dat hij Rijksbestierder geworden was; — de Rijksbestierder antwoordde, met doel om de Vorstin in haar overtuiging te versterken: "Uw Hoogheid zou wel gelijk kunnen hebben. Ik heb menschen in "hun gesprekken tot elkander hooren zeggen, dat de Prins wilde gaan "rondreizen. Hij zegt, — een bediende van hem had het gehoord, — "hij wil niet onder de Hollanders staan. "Hier te lande," zegt hij, ""is het zoo gesteld, dat men zelfs om Vorst te worden, het gescha-""pen moet worden door de Compagnie." Zijn hart kan het niet ver-"dragen, onder een ander te moeten staan; het is trotsch. "De E[illegible]

ıen," zegt hij, "vragen onophoudelijk om sawahs: ten lange ıten zal hier alles in handen komen van buitenlanders."" — De ıstierder zeide verder. Ik heb zelf van een beraadslaging van Prins gehoord. Ik heb iemand op mijn erf wonen, die de bij de buitenpoort waarneemt, en wiens vader in dienst is te ·rĕdjå. Die heeft mij gezegd, dat de Prins Dipå-nĕgårå van plan de hoofdplaats te verlaten, en te Silarong te gaan wonen." — rstin zeide daarop: "Als dat zoo is, dan beoogt hij wat groots! ril hij zich opwerpen als Vorst, en geheel Java tot zich trekken. al volbrengt hij het niet; wij zullen er ongeregeldheden door n. Nu, Danoe-rĕdjå, ga gij het dadelijk meêdeelen aan den ıder! Wij moeten zorgen, dat hij er niet doorsluipt. Als hij ons ıpt, en hij de hoofdplaats verlaat; dan faalt het niet, of er zal : ontstaan in Mataram, en wij zullen een zware partij aan hem hebben. esa-volk hangt die Dipå-nĕgårå aan. Zonder twijfel zal hij spoedig roote aanhang krijgen. Het gemeene volk zal zijn gezag erken- — De Vorstin hield hier plotseling stil, inwendig beducht, dat zij ɜn mis had. "Nu," zeide zij tot Danoe-rĕdjå, "ga heen, en over- de zaak goed met den Hollander! en laat er geen misverstand hebben! Ga het zonder dralen met hem overwegen!" — Danoe- egaf zich terstond met een opgeruimd gemoed naarden Resident en hij een lang gesprek had. De Resident knikte maar, en sprak ıaar het deed hem genoegen.

ı Dipå-nĕgårå was zeer onaangenaam te moede. Velen waarschuw- n, dat de Compagnie het op hem gemunt had; dat de Hollan- :h voorstelden, dat hij in opstand zou komen. Zijn gemoed was ;: overdag at hij niet, en 's nachts sliep hij niet. Hij zeide tot ıoeståpå, dat deze zich in eenzaamheid moest gaan afzonderen te ın, aan het voeteneinde van het graf van Sultan Agoeng. — Djåjå- ıå vertrok onmiddellijk met een volgeling. Op Donderdag-avond ıij daar aan, en werd door den sleutelbewaarder, Kjaï Balad ge- geleid naar het voeteneinde van de grafstede buiten de Tjoengkoeb [1],

ı gebouw over een graf, met gordijnen omhangen.

waar hij den geheelen nacht doorbracht. Het was erg koud; d zeer hinderde. Hij bad den geheelen nacht, dat hij een ope mogt ontvangen, gunstig of ongunstig, voor den Prins.

Met het aanbreken van de dag kwam Kjaï Balad, na zijn mo bed verrigt te hebben, en ontsloot de deur van het graf. De a dene ging naar binnen, en zette zich aan het voeteneind neder. graf van alle kanten schoon gemaakt te hebben, ging hij weê en bad; daarbij te kennen gevende, dat hij afgezonden was. – hij het gebed geëindigd had, zag hij in het midden van het be een bloedvlek, een roode ronde plek zoo groot als een tafelbo bezag het naauwkeurig en ging daarop naar buiten, en vroeg d telbewaarder Kjaï Balad: "Kjaï, wat is dat voor een roode "bloed, juist midden op het behangsel? Is dat er al lang? "altijd het behangsel in het midden zoo rood?" — Kjaï Bal woordde: "Ik ben er ook van getroffen: het verwondert mij zee "zien. Gister was die roode vlek niet te zien. Het is de wil "Heer, dat er op Java veel bloed vergoten zal worden: het is een "ken, dat er oorlog zal komen. De wil van God is onherroepelij "welvaart of verwoesting; Zijn raadsbesluit zal niemand kunnen afw

Djåjå-moeståpå keerde terug naar huis; en toen hij te Tĕg gekomen was, vroeg hem de Prins naar zijn wedervaren. Djåj tåpå verhaalde hem daarop alles, van het begin tot het einde. D was getroffen op het hooren van dat berigt van zijn zendeling e "Is het teeken aldus; dan vrees ik, dat het de wil van de godl "dat er oorlog zal komen op Java en er bloed vergoten zal "Naar mijn gevoelen, is dat de wenk van den Allerhoogste, den "per, die de opperheerschappij voert over de gansche wereld." — moeståpå maakte een sĕmbah en hernam: "Ja, Heer, Uw Ho "opvatting is juist! Indien de Heer eenmaal iets vast besloten "dan is het schepsel maar de uitvoerder van zijn wil. Wie zal h "nen verijdelen? Wanneer de Godheid ons iets toeschikt, dan "al de grootste Panditas het niet kunnen afwenden."

Vervolgens zeide de Prins tot Djåjå-moeståpå: "Ik wil je op "afzenden. Ga naar den Mĕsdjid-wàtoe (de *steenen moskee*) op het

"Brambang, om je daar in eenzaamheid af te zonderen; en, zoo je "met mogelijkheid kunt; maak dan, dat je de Djåjå-koesoemå [1] krijgt. "Indien je die niet kunt krijgen; ga dan noordwaarts, en zet je te Pasir "aan het voeteneinde van het graf dààr. Ga dan verder naar Goemĕlĕm "je in eenzaamheid afzonderen, en bestijg dan de berg Tasik-windoe, "om je ook dààr in eenzaamheid af te zonderen. Vandaar moet je ver- "der gaan naar Tjahjånå, als ook naar Pĕkiringan. Geen van die plaatsen "moet je overslaan. En te Lawet, — wat teekens er zijn, gunstig of "ongunstig met opzigt tot het rijk van Mataram, — te Lawet zijn er "teekens. — Morgen moet je dadelijk vertrekken. Tot reisgezel geef "ik je Djanodin meê. Neem ook je zoon Aboe-kasan meê, en ga onder "weg in het dorp Goejangan Kjàï Mofid afhalen, om je op reis van "dienst te wezen. Die is met de plaatsen bekend. Ook zal ik je nog "een dorpeling meêgeven, om je benoodigdheden voor de reis te dragen."

Den volgenden morgen kwamen zij bij den Prins afscheid nemen, die aan Djåjå-moeståpå benevens reisgeld zijn laatst afgelegde hoofddoek gaf, om tot een teeken te strekken, dat hij door hem gezonden was. Daarna gebood hij hun te vertrekken en gaf hun zijn zegenbede.

Djåjå-moeståpå vertrok daarop met zijn volgelingen [2]. Toen hij te

---

[1] "Naam van een bloem, ook geschreven *Widjåjå-koesoemå*. Deze bloem zou te "vinden zijn op het eiland Brambang, en er uitzien als onze zonnebloem. Een nieuw "benoemde Vorst en zijne gemalin moeten, in navolging der overlevering, daarvan "eten, ten einde schoone kinderen te verkrijgen. Volgens het volksgeloof zou ge- "noemde bloem er niet gevonden kunnen worden, wanneer degene, die daarom zendt, "geen aanspraak op de vorstelijke waardigheid heeft." WINTER. Verschillende legenden omtrent deze bloem en den oorsprong van het gebruik, dat er van gemaakt wordt, vindt men bij Junghuhn, Java I, blz. 366, en Teysmann, in het natuurkundig Tijdschrift voor Ned. Indië, IX blz. 349 en vgg. Op de laatstaangehaalde plaats vindt men tevens de oplossing van het raadsel, welke bloem die Widjåjå-koesoemå toch wezen mogt? De boom, waaraan zij groeit, is namelijk eene wilde soort van den te Batavia welbekenden koolboom of *sajoer-poetih*. Hij wordt een voet of 30 hoog en verdeelt zich digt bij den grond in takken, die aan de hoogste toppen trossen van kleine onaanzienlijke bloemen dragen, wier geur met die onzer teliotrope overeenkomt. Zie ook Miquel, Flora van Ned. Indië I, blz. 991, i. v. *pisonia sylvestris*.— P.

[2] Ofschoon ik niet alle plaatsen, die in dit verhaal, hier en op blz. 174 en vgg.

Goejangan aankwam, was Kjàï Mofid juist van huis: maar hij liet hem opzoeken, en, toen hij gekomen was, gaf hij hem te kennen, dat hij hem tot medgezel was toegevoegd, om met hem naar de Mĕsdjid-wàtoe te gaan bidden. Kjaï Mofid antwoordde daartoe bereid te zijn, en zeide: "Wat de meester wil; de gemeene man doet maar wat hem be-"volen wordt. Wat zijn Heer hem opdraagt, het mag goed of kwaad "zijn; hij doet maar zijn pligt met het uit te voeren."

Den nacht bleven zij te Goejangan; den volgenden morgen gingen

---

genoemd worden, kan terugvinden, zoo kan men toch vrij wel den weg aanwijzen, dien Djàjà-moestàpà en kjàï Mofid gegaan zijn. Op de heenreis schijnen zij meestal het strand gevolgd te zijn en benoorden Karang-bòlong om, over Ngajah, Tĕlatjap te hebben bereikt. Vandaar zijn zij naar Brambang overgestoken, zooals Noesa-kambangan hier genoemd wordt naar eene plaats, die tegenover Tĕlatjap ligt, en hebben er in het westelijk gedeelte de bekende druipsteengrot, "de steenen moskee" geheeten, bezocht. — Terugkeerende zijn zij volgens het bevel van den Prins naar Pasir, Goemĕlĕm en den berg Tasik-windoe gegaan. Welke berg met dezen laatsten (dezelfde die op blz. 174 Sĕgàrà-windoe genaamd wordt) bedoeld is, kan ik niet uitvinden. Ook Pasir vind ik niet, en het is slechts een louter afgaan op den klank, wanneer ik Goemĕlĕm voor hetzelfde houd als Goemĕlar, daar ook deze plaats ten zuiden ligt van Pĕkiringan, Tjahjànà en den berg Lawet, die zij van het westen van Madjarĕdja (volgens blz. 171 vg. in het distrikt Ngajah gelegen) steeds noordwaarts voortgaande bereikten. Immers de berg Lawet zal wel dezelfde zijn, die in het distrikt Tjahjànà niet ver van Pĕkiringan ligt en op de kaart van Junghuhn G. Labet genoemd is, en waarop zich een "heilig graf" bevindt. Op de kaart van Versteeg vindt men ongeveer op dezelfde hoogte het woord goenoeng-woeled staan. Pasir is dan waarschijnlijk nog ten zuiden van de Sĕrajoe te zoeken, zooals insgelijks de berg T.-Windoe (die men toch moeijelijk voor denzelfden Windoe kan houden, die op de kaart van Melvill in het zuiden van Ledok gevonden wordt). Tusschen den Lawet en den Rebaboe (dat wel hetzelfde als Mĕrbaboe zal wezen) worden alleen Tji-barang en Pantaran genoemd. Het laatste kan naauwelijks een ander zijn dan dat, hetwelk aan den oostelijken voet van den Mĕrbaboe gelegen is, zoodat men om Tji-barang te zoeken de geheele ruimte tusschen Poerbòlinggo in Banjoemas en de Mĕrbaboe op de oostelijke grens van Kĕdoe overhoudt. Ik vind evenwel die naam op de kaarten niet en bij de menigte plaatsen van denzelfden naam, die er op Java zijn, zou het zelfs geheel onzeker wezen, of men, dien naam ergens vindende, de regte plaats getroffen had. Na den Mĕrbaboe beklimmen onze reizigers ook den Mĕrapi, en keeren dan weder huiswaarts. — P.

zij op reis, en kwamen den vierden dag in het distrikt Ngajah, waar zij in de desa Madyå-rĕdjå een nacht in de moskee doorbrachten. Van dààr trokken zij al verder en verder, en gingen door een groot woud, waar zij gestuit wierden door een groote rivier, Sĕrajoe genaamd, een diepe, breede rivier, waarvan de overkant maar flaauw te zien was, en waarvan het blaauwe, heldere water zich met een snelle vaart in zee stort. — Het duurde lang, eer er iemand was. De veerman was juist afwezig. Zij gingen toen hun gebed verrigten. Toen dit gedaan was, wachtten zij weêr een tijd lang aan de oostzijde van de rivier, en zagen in het midden van de rivier een vreeslijk groote kaaiman zich met zijn rug, zoo breed als een matje, boven water vertoonen. Zij wierden van vrees bevangen: het hart klopte hun. — Eindelijk zagen zij den veerman aankomen aan de overzijde van de rivier, en riepen hem toe. Dadelijk kwam hij met zijn vaartuig naar hen toe, roeide tegen de kaaiman aan, die onder water dook; en, toen hij aan de oostzijde gekomen was, stapten zij gezamentlijk in de boot, met diepe aandacht en naar de hemel geslagen oogen den Allerhoogste biddende, dat zij behouden met de boot aan de overzijde mogten aankomen.

Aan de overzijde aangekomen, stapten zij uit de boot en vervolgden hun togt, langzaam langs het zeestrand voortgaande. Daar zagen zij zeven herten van het eiland Brambang op de golven van de zee aankomen dobberen en aan wal komen, waar zij op het gezigt van de menschen het woud invlugtten. — Kort vóór zonsondergang kwamen zij te Tĕlatjap. Het dorp was niet veel meer als eene wildernis, met weinig woningen. Zij zochten daar een nachtverblijf. De Priester dààr was een gewezen Pĕtinggi [1] van het dorp. Zij begaven zich tot hem en zeiden: "Wij willen ter bedevaart gaan naar het eiland Nini-nini [2]. "Ook zouden wij zeer gaarne naar het eiland Madjĕti gaan en de bloem van het avondgebed gingen zij er weêr in, en verrigtten daar het mid-

[1] In het oorspronklijke staat hier *Prĕtinggi*. *Pĕtinggi* wordt in vele streken een *dorpshoofd* genoemd, die elders, zooals in het Soerakartasche en Djokjokartasche, een *Bĕkĕl* genoemd wordt.

[2] *Nini-nini*, of, zooals wat later, *Nini*, dat is *Grootmoeder*, *Grootje*, *Oudje*, schijnt een bijnaam van het eiland *Brambang* te zijn.

“zien, die men Widjâjâ-koesoemâ noemt. Wij wenschen de plaats te “kennen, waar die groeit.” — Kjaï Rĕsâ-joedâ (zoo heette de priester) antwoordde: “Indien gij het eiland Madjĕti wilt zien, dat kost veel. “Zoo gij het evenwel toch wilt, geef mij dan een honderd gulden; dan “zal ik u er met een vaartuig naar toe brengen, en ook naar het eiland “Nini.” — Djâjâ-moestâpâ en Mofid antwoordden: “Wij kunnen daar “geen honderd gulden voor geven: al is het ook minder, dan zijn wij “er toch niet toe in staat. Wij zullen er maar van afzien: het kost te “veel.” — Kjaï Mofid zeide vervolgens: “Ik heb een ander verzoek, “Kjàï! hoeveel vraagt gij voor een vaartuig van hier naar de Mĕsdjid-“watoe?” — Rĕsâ-joedâ antwoordde: “Voor twee Spaansche matten zal “ik er u heenbrengen” [1]. — Zij maakten accoord, en betaalden maar terstond vooruit. Den volgenden morgen gingen zij scheep, voeren al westwaarts, en bereikten weldra het eiland. Aan wal gestapt, begaven zij zich terstond naar de moskee. De ingang was niet te zien, begraven onder het stuifzand van de zee. Dat was een eenzame plaats; menschen kwamen er niet. Het zand werd spoedig weggeruimd, en het gras uit de grond getrokken. Toen de ingang gezuiverd was, maakten zij vuur, en gingen met brandende fakkels de moskee binnen. De walm van de wierook, die zij ontstaken, vervulde de moskee met een aangename geur. Zij baden om een lang leven voor hun Heer, en loofden God. Den geheelen nacht sliepen zij niet, maar hielden zich bezig met bidden. — Met het aanbreken van de dag gingen zij de moskee uit. Gedurende de dag gingen zij uit en in. Om de tijd van het avondgebed gingen zij er weêr in, en verrigtten daar het middernachtsgebed. Zij baden God om loutering van hun gedachten, voor de welvaart van het rijk van Mataram, dat het geen onheil mogt we-

---

[1] Madjĕti is waarschijnlijk een der beide rotseilandjes, waar de Widjâjâ-koesoe[illegible] groeit, en die aan het zuid-oost-einde van Noesa-kambangan zijn gelegen. Hun[illegible] kruinen, zegt Junghuhn, op de bovenaangehaalde plaats, zijn slechts bij zeer sti[illegible] zee door middel van ladders, die in de praauwen zijn geplaatst, te bereiken. Ni[illegible] nini, dat verder aan de zuidkust schijnt te liggen, is misschien het andere d[illegible] beide rotseilandjes, maar het is even mogelijk, dat het nog weêr eenig ander [illegible] waarvan de naam ons onbekend is gebleven.

dervaren, en voor het heil van den Prins. — Djanodin viel een oogenblik in slaap en kreeg een godlijke openbaring. Hij zag den Prins gezeten op het rund Goemarang [1], dat bijna zoo groot was als een berg. De beenen van den Prins raakten verstrikt in de wortels van Balaran [2], maar hij rukte zich los en de wortels braken. De Prins reed op zijn gemak verder. Toen ging het rund op hol, en raakte uit het gezigt. — Zoo was de godlijke openbaring. Djanodin wierd wakker, verwonderde zich over zijn droom, en begreep dat daardoor het lot van den Prins wierd aangeduid.

Twee nachten bragten zij zoo in de Mĕsdjid-wàtoe door, gingen toen weêr scheep, en keerden terug naar Tĕlatjap. Den volgenden dag gingen zij op reis naar Pasir. Zij keerden weêr oostwaarts en staken de rivier over. Ten westen van Madyå-rĕdjå gekomen, gingen zij noordwaarts door een gevaarlijk huiveringwekkend woud. Met huivering trokken zij er door. Met twee dagen kwamen zij te Pasir aan. Zeven dagen en zeven nachten brachten zij daar bij het graf door. Toen gingen zij weêr verder, hielden een nacht stil te Pring-apoes, en kwamen vervolgens te Goemĕlĕm. Daar vertoefden zij een geruime tijd, en baden bij de grafstede. Zij smeekten om de zegen van de voortreffelijke Wàlis, voor het heil van het rijk van Mataram, dat het bewaard mogt worden voor verwoesting en beschermd mogt worden door den Allerhoogste. Toen bestegen zij een hooge, steile berg. De weg was hobbelig, met zware rietbosschen begroeid, en het rommelde onder hun voeten. Toen zij Segårå-windoe bereikt en daar een nacht in godsdienstige aandacht doorgebracht hadden, begon het op de top van de berg hard te regenen en te waaijen, en het was erg koud. Het regende, en de wind huilde en bulderde. De berggeesten lieten zich zonder ophouden den geheelen nacht door hooren in de lucht, dan eens in de verte, dan eens naderbij, boven en onder hen, op een verschrikkelijke wijze. Ook hoorden zij slangegeschuifel in de lucht.

---

[1] Benaming van een denkbeeldig koebeest, dat ook in het boek Manik-màjà voorkomt. WINTER.

[2] Wat soort van gewas de Balaran is, weet ik niet.

Met het aanbreken van de dag klommen zij van de berg af, en kwamen weêr te Goemĕlĕm. Toen trokken zij verder noordwaarts naar Pĕkiringan. Daar brachten zij een nacht in godsdienstige afzondering door bij het graf van een Wàli, met name Wàli Prakosâ. Dáár kregen zij een wenk van de Godheid: het behangsel wierd door een zeer zware wind weggevoerd, en vele groote boomen waaiden om. — Vervolgens vertrokken zij naar Tjahjânâ en brachten ook daar een nacht door in gebeden. Het behangsel was onzigtbaar. — Toen waren Djâjâ-moestâpâ en Mofid zeer onaangenaam te moede. Het was een verontrustend teeken. Het voorspelde, dat het rijk van Mataram waarschijnlijk door God verwoest zou worden. Door wat middel dat geschieden zou, wisten zij niet.

Den volgenden morgen zetten zij hun togt voort naar de berg Lawet. De nacht brachten zij door op de weg. Den volgenden morgen bestegen zij de berg, en, nadat zij aan de grafstede gekomen waren, baden zij daar aanhoudend om de zegen van den heilige, die daar begraven lag. Weldra ontvingen zij een openbaring, Het behangsel verdween en wierd onzigtbaar: de ravijn spleet; een gedeelte van de berg stortte in, en de aarde viel noordwaarts in de ravijn neêr. — Toen besefte Mofid, dat de openbaring van de Godheid met die van de Wàlis overeenstemde.

Met een huiverend gemoed stegen Mofid en Djâjâ-moestâpâ met hun volgelingen de berg af, nadenkende over de ontvangen openbaringen, en spraken daarover met elkander onder weg. Kjaï Mofid zeide: "Wij "moeten het overlaten aan den Almagtige, die aarde en hemel geschapen heeft. Het zij hij heil of onheil aan de wereld schenkt, al moet "zij tot puin vergaan; niemand zal het kunnen tegengaan." Djanodin antwoordde daarop: "Gij hebt gelijk; het komt volkomen overeen met "de Leer. Allah is de Oppermagtige en Schepper; deze wereld is uit "niet, en keert tot niet."

Langzaam gingen zij verder oostwaarts voort, en kwamen eerst te Tjibarang, en vervolgens te Pantaran. Daar hielden zij zich den geheelen nacht bezig met bidden zonder te slapen. Den volgenden [illegible] gen bestegen zij de berg Rĕbaboe tot aan de top. Te Ngargâ-dà[illegible] zetten zij zich neêr, om adem te scheppen en wat uit te rusten. [illegible] volgens gingen zij verder naar boven, om de krater Tjândrâ-goemoek

zien. Er kwam een geweldig geluid uit. Toen zij neêrgestegen waren naar de krater, om die te zien, boog Djåjå-moeståpå, al te gewaagd, zich voorover, om er in te zien. De rook van de krater sloeg hem tegen; hij wierd duizelig en kon geen adem halen; zijn kleur verschoot, en het scheelde weinig of hij had de geest gegeven. Men nam hem op de rug en droeg hem een eind ver achteruit. Hij bleef nog een wijl bewusteloos. Eindelijk kwam hij weêr bij, en toen gingen zij terug naar de plaats, daar zij van daan gekomen waren. Zij moesten afstijgen in een diep bergdal, en het was heel ver: Djåjå-moeståpå moest door zijn reisgenooten ondersteund worden.

Toen zij te Ngargå-dàlĕm teruggekomen waren, wierd het stikdonker over de geheele berg. Weldra kwam er een hevig onweêr op met zware wind en regen. Het donderde aan alle kanten, en het was zoo donker als de nacht. De regen hield nog een tijd lang aan, en het was erg koud. Djåjå-moeståpå, die al bejaard was en lang gebrek aan voedsel geleden had, en nu door een onweêr in 't gebergte overvallen wierd, jammerde luid: "Gewis zal ik sterven!" — Hij trilde. Het onweêr begon met de middag: om de tijd van het avondgebed hield het op. De zon kwam door, en de wind ging liggen.

Den volgenden morgen gingen zij de berg af, en kwamen weldra te Pĕntongan. Daar bestegen zij de berg Meràpi, en brachten twee nachten in godsdienstige afzondering bij de krater door. Toen gingen zij weêr naar beneden. De weg was zeer moeijelijk. Bij het beklimmen was de weg zeer steil geweest; de ravijnen zoo diep, dat het gezigt er zich in verloor. Het scheelde weinig, of zij zouden om de moeilijkheid van de weg teruggekeerd zijn; maar daarvoor schaamden zij zich evenwel.

Beneden gekomen, namen zij de terugreis aan. Vijftig dagen waren zij van huis geweest. Te Koewaron gekomen, wierden zij door de nacht overvallen, en brachten daar de nacht door in de Moskee. Daar droomde Mofid, dat een bejaard man, met name Kjàï-Gĕdé van Seselå, naar hem toekwam en zeide: "Dipå-nĕgårå zal volstrekt oorlog willen voeren, ten "einde de Godsdienst algemeen bekend te maken. Hij zal de goed-"keuring van den Allerhoogste erlangen, die hem begunstigen zal; maar "hij zal in moeijelijke beproeving komen. Indien hij vier dingen ver-

"mijdt, vermetelheid, grootschheid, zelfsverheffing en ingebeeldheid; dan "zal het hem voorspoedig gaan: maar, indien hij zich aan die vier on-"deugden schuldig maakt, dan zal de gunst van Gods leiding zich van "hem verwijderen, en zal zijn voorspoed tanen. Hem wacht nog ander "gevaar op zijn weg; dat, indien hij niet voorzigtig is, maken zal, dat "hij geen Vorst wordt. Zijn medehelpers zullen zich slecht gedragen.'

Den volgenden morgen gingen zij verder en kwamen met zonnenondergang te Tĕgal-rĕdjå aan. Nadat hun aankomst aan den Prins berigt was, wierden zij terstond bij hem ontboden; en, toen zij gekomen en in orde vóór hem gezeten waren, vroeg de Prins: "Ben jelui alle wel?" Zij antwoordden: "Ja, door Uw Hoogheids zegen." Vervolgens zeide de Prins: "En hoedanig is je wedervaren geweest met de zending, die "ik je heb opgedragen? Het heeft steeds, tot op dit oogenblik toe, "mijn gemoed bezig gehouden. Hebt *gij* ook een openbaring van God "ontvangen, Mofid?" — Djåjå-moeståpå antwoordde: "Wij hebben de "ons opgedragen last volbracht. Alleen één ding hebben wij niet kun-"nen uitvoeren, namelijk om te gaan naar het oord, waar de bloem "Djåjå-koesoemå groeit. De onkosten waren te groot, wij konden die niet "aan de desalieden betalen. Overigens hebben wij alles ten uitvoer ge-"bracht; en in de Mĕsdjid-wàtoe op het eiland Brambang hebben wij "een teeken gekregen." — Daarop verhaalde hij alles, van het begin tot aan 't einde. — De Prins zeide daarop met een aangedaan gemoed: "Volgens de teekens van den hoogverheven Schepper zal er verwarring "komen in het rijk van Mataram, en zeer mogelijk, dat het de wil van "de Voorzienigheid is, dat ik de aanleidende oorzaak daartoe zijn moet "Ik hoop, dat dit niet zoo zijn mag."

Nadat Djåjå-moeståpå en de anderen weêr vertrokken waren, bleef de Prins alleen, gezeten op de zwarte steen. Hij was neêrslagtig, en dacht na over de godlijke openbaring, die de afgezondenen hem meêgedeeld hadden. Hij vond, dat die niet gunstig was, en dit bedroefde hem: maar wat was er aan te doen?

Nadat hij 's nachts het middernachtsgebed verrigt had, hoorde hij duidelijk in zijn oor een stem. Hij ontstelde er van, en met het aanbreken van de dag liet hij Djåjå-moeståpå bij zich komen, en zeide tot hem: "De

""rede, dat ik je heb laten roepen, is, dat ik, kort na het verrigten van het ""middernachtsgebed te Sélå-rådjå, heel duidelijk in mijn oor een stem ""gehoord heb, die zeide: "Hoor, het is u toegestaan van God, om ""Vorst te worden! Wacht u voor zelfsverheffing! Indien gij u hier- ""aan bezondigt, gebeurt het niet." — Was het de Duivel die dat zeide, ""of was het influistering van een Engel?" — Djåjå-moeståpå antwoordde: ""Ik onderwerp mij aan het oordeel van Uw Hoogheid: maar naar alle ""waarschijnlijkheid was het van een engel: want Uw Hoogheid had juist ""het middernachtsgebed verrigt. Als het de Duivel was," — — De Prins hernam: "Zou dat de wil van God zijn?" — Verder zeide hij: "Wat de wil van den Schepper is; zijn schepselen hebben over niets te "zeggen. Of wij het regt hebben, of niet; het zal wel niet anders ge- "beuren, dan zoo als God wil." — De Prins liet daarop Djåjå-moeståpå naar huis gaan, en leîde zich op de zwarte steen te slapen.

De Prins was al lang het onderwerp van de gesprekken van de Hollanders, en de Resident bespiedde al zijn gangen en handelingen. Hij zocht zich van de waarheid te overtuigen: het was nu eenmaal zeker. De Rijksbestierder Danoe-rĕdjå had vroeger al voorslagen gedaan; maar tot hiertoe was hij nog niet overtuigd geworden. Nu had hij zich zelf van de waarheid overtuigd, en twijfelde niet meer. Dipå-nĕgårå wierd op een feest genoodigd in het residentiehuis, met verzoek om niet veel gevolg meê te nemen. Hij begreep de bedoeling. "De Hollanders," zeide hij bij zich zelf, "hebben het werkelijk in ernst op mij gemunt. "Men noodigt mij op een feest in het residentiehuis, maar wil niet heb- "ben, dat ik met veel menschen kom. Ja, dit is een bewijs, dat men "mij wil verschalken. Ik laat het over aan God. Zoo Allah het niet "toestaat, zullen de Hollanders mij geen kwaad kunnen doen." — De Prins kwam, maar was op zijn hoede, en verliet zich op den Allerhoogste. Hij ging zitten, niet zoo als anders bij zulke gelegenheden, maar digt bij zijn gevolg, dat hij verbood om zich ver te verwijderen. Dit bemoeilijkte de Hollanders in hun voornemen. Men noodigde hem uit om binnen in het residentiehuis in een kabinetje te komen; maar hij wilde niet. "De Hollanders hebben slechte oogmerken," zeide hij bij zich zelf. Herhaalde malen wierd hij uitgenoodigd om binnen te

komen, maar hij wilde niet. Zoo konden de Hollanders geen vinden om hem te verschalken: zij moesten het opgeven. Zoo w de Allerhoogste. Na eenige tijd kwam er verlossing. De Reside zich gesloten, en bejegende hem vriendelijk, zoo als altijd.

Een tijd daarna dacht men, dat de Prins het gebeurde verge zijn, en wierd hij weêr in het residentiehuis genoodigd; maar hi niet, en gaf voor ongesteld te zijn. — De Hollanders hadden gehoord, dat de Prins niet onkundig scheen te zijn van hun ken. — Niet lang daarna wierd hij op een groot feest te Bĕd noodigd. De Resident had een gelofte te vervullen. De Prins er naar toe te gaan, maar nam honderd van zijn beste uitgeleze schappen meê. Hij reed in een rijtuig. Te Bĕdojo gekomen, v daar een menigte Hollanders gereed. Hij wierd verzocht binne te nemen; maar hij verkoos dat niet. De Resident verzocht l herhaalde malen, maar te vergeefs. "'t Is binnen zoo warm," z "hier buiten vind ik het aangenaam: 't is luchtig hier buiten. ' "immers geen verschil, waar men zit." — De Resident stond v Zoo was dan het geheim ontdekt!

Naar Tĕgal-rĕdjå teruggekeerd, vernam de Prins, hoe men a sprak van de plannen van den Resident in vereeniging met de bestierder en met Mangkoe-alam, den grootvader van den Prins, Prins geweld aan te doen, en bij dag of bij nacht een aanval op Tĕgal-rĕdjå. De Prins was woedend, maar sprak er niet v gaf bevel, dat al de bewoners van Tĕgal-rĕdjå 's nachts niet woningen moesten blijven, maar aan de omheining van het wacht zouden houden met hun pieken; en dat ook de dorpshoof hem lief hadden, meê de wacht zouden houden.

Nadat men zoo een paar nachten gewapend de wacht gehou bij de omheining, verbreidde het gerucht hiervan zich hoe la meer in de dorpen, en allen, die den Prins lief hadden, ging Tĕgal-rĕdjå de wacht houden. Weldra waren er wel driehonde die over dag weêr naar huis gingen. — Dit kon op de hoofdpl lang verborgen blijven. De zaak wierd ook vergroot, en men dat de Prins troepen op de been bracht, en aan alle dorpsbewc

vel gegeven had om op hun hoede te wezen; — dat hij zich opwierp als *kraman* (d. i. opstandeling tegen het gevestigd gezag); — dat hij in de maand Soerå de hoofdplaats zou gaan verlaten, en zich te Silarong zou gaan opwerpen als Vorst.

De Prins wierd zeer droefgeestig. "Algemeen vertelt men, dat ik "uit wil wijken en mij opwerpen tot Vorst. Het is mijn bedoeling "niet, het rijk in beroering te brengen." — Hij zeide tot de oudsten van zijn onderzaten: "Wat raadt gij mij? Algemeen vertelt men van "mij en verdenkt men mij, dat ik mij als kraman wil opwerpen." — Zij antwoordden: "Wij laten het over aan het oordeel van Uw Hoog-"heid; maar dit is zeker, Goesti, dat de Hollanders tegen Tĕgal-rĕdjå "zullen optrekken. Of wij tegen hen moeten optrekken, of ons gereed "houden; wij laten het over aan Uw Hoogheid. Ook hebben wij nog "gehoord, dat menschen van het hof van Danoe-rĕdjå vertellen, dat "Uw Hoogheid door de Hollanders beticht wordt, van te Tĕgal-rĕdjå "al de troepen in de weêr te brengen; want dat er 's nachts te Tĕgal-"rĕdjå veel volk aanwezig is. Men vergroot het nog, met te zeggen, "dat het duizenden menschen zijn. De Hollanders zenden bij dag en "bij nacht verspieders uit."

De Prins zeide: "Als dat zoo is, helaas! dan zal ik het niet meer "kunnen ontvlugten! De Compagnies-mannen hebben hun zin nog "niet. Het is een listig verzinsel van den Hollander! Ik ben nog op "Java! daarom beticht men mij van moeilijkheid te veroorzaken. Nu, "welaan! maakt brieven voor mij op aan de dorpelingen: "Wie is het ""die mij lief heeft!" En gaat volk werven onder de dorpsbewoners! "Mijn oudste dienaren zullen de rang van Toemĕnggoengs hebben, en "zij moeten een brief van mij met mijn zegel in handen hebben, lui-"dende: "Bewijsschrift van mij: gaat u met geweld meester maken van ""desa-landen!"" — Nog zeide de Prins: "Laat ik niet ten halve "kwaad doen! Als ik mij onderwerp, dan mist het niet, of de Com-"pagnie zal mij oppakken en verbannen naar de overwal. Dan liever "maar een stoute stap gedaan! Een mensch kan gelukkig zijn! Het "is toch niet te verwachten, dat ik lang meer leven zal."

Het duurde niet lang, of er kwamen op die oproeping van den

Prins bij nacht een menigte manschappen, uit de dorpen niet alleen, maar ook van de hoofdplaats. Pradjoerits van de Katanggoengs, Njoetrå's, Binnenmantris en Pinilihs kwamen den Prins hun trouw aanbieden. Zij zeiden: "Indien Uw Hoogheid zich van de hoofdplaats verwij-"dert, zullen wij ons voor Uw Hoogheid opofferen." — De Prins ant-"woordde: "Ik neem het in dank aan; maar doet het ongemerkt! Weest vooral op uw hoede!" — Ook van de Prinsen en verdere leden van het Vorstelijk huis kwamen er velen 's nachts bij hem; van de Mandoengs, Wirå-brådjås, Brådjå-nålås, Soerå-nåtås, Soerjå-gåmås en Daëngs, kwamen er ook velen, en die bewesten de Winångå[1] woonden, kwamen zich allen aan den Prins onderwerpen.

De Prins liet overal bekend maken, dat allen in den nacht van den zevende van de maand Soerå zich moesten vereenigen, om den volgenden morgen de hoofdplaats in te sluiten. Die van 't westen moesten oostwaarts oprukken, die van 't zuiden noordwaarts; en aan de noordzijde moest men onmiddellijk brand gaan stichten. Alles was afgesproken en algemeen bekend bij degenen, die zich voor den Prins zouden opofferen, in de dorpen en op de hoofdplaats. Men wachtte maar op de bepaalde dag van de maand Soerå.

Maar vóór dat de bepaalde dag aankwam, was het den Resident duidelijk gebleken, dat het te Tĕgal-rĕdjå bepaald was, om zich op te werpen als Kraman. Want dag en nacht waren daar verspieders van Danoe-rĕdjå, die zich onder de menigte mengden. Zoo waren de afspraken bekend geworden.

De Resident vond het verkieslijk, den Prins voor te komen. Zoo men te lang draalde, zou men zwaarder partij aan hem hebben. Als hij zijn troepen bij elkander had, zouden er veel dooden vallen. "Wij moeten hem voorkomen," zeide hij, "en Tĕgal-rĕdjå aantasten!"

Te Tĕgal-rĕdjå was men bij dag en nacht bezig met het oppakken van zijn goed. De kleinmoedigen namelijk gingen de wijk nemen en zochten hun bezittingen zoo ver mogelijk in veiligheid te brengen.

---

[1] Naam van een rivier te Djokjokarta. — De Katangoens, Njoetrås, Mandoengs en de overige hier voorkomende namen, zijn benamingen van kleine corpsen pradjoerits van den Sultan.

deden zij bij nacht. De Prins zeide: "Niemand mag de vlugt en!"

e Vorstin stuurde een bode naar Danoe-rědjå, om toch de aanval Těgal-rědjå te bespoedigen, vóór dat het desavolk bijéén gekomen De Rijksbestierder begaf zich dadelijk naar het residentiehuis, om Hollander te spreken, en deelde hem de last van de Vorstin mede, namelijk een aanval te doen op Těgal-rědjå. Smissaert stuurde onlellijk om Sindoe-něgårå, en gaf dezen in last, om naar Těgal-rědjå aan, en Dipå-něgårå uit te noodigen, om ditmaal aan het Residenuis te komen. "Als hij niet wil; vraag hem dan, wat toch de rede dat er 's nachts zooveel menschen op Těgal-rědjå zijn." Kjàï Sin-rědjå vertrok terstond, en toen hij bij den Prins gekomen was, g deze hem, wat de rede was van zijn komst, en wat hij in comie had. Hij antwoordde: Uw Hoogheids onderdanige dienaar wordt nden door Uw Hoogheids vriend den Resident, om Uw Hoogheid verzoeken, ten spoedigsten met mij meê te komen naar het Resitiehuis." — De Prins antwoordde: "Ik zal er over nadenken met n dienaren." Vervolgens zeide hij tot zijn dienaren: "Wat dunkt r van? De Hollander noodigt mij uit, om aan het Residentiehuis komen; zegt, of gij dat goedvindt! Zoo gij zegt, dat ik het niet n moet, dan ga ik niet." — Djåjå-moestapå antwoorde: "Indien Hoogheid het gevoelen vraagt van Uw Hoogheids dienaren, dan nen zij allen, ouden en jongen, er hun goedkeuring niet aan ge-. Zoo Uw Hoogheid in het Residentiehuis komt, dan zal Uw gheid zeker door de Hollanders gevat worden; en wie zal dan leven voor Uw Hoogheid wagen? Ofschoon Uw Hoogheid veel wanten te Djokjo heeft, er zal toch niemand zijn, die zijn leven zal hebben, om Uw Hoogheid te redden." — De Prins zeide lgens tot Sindoe-něgårå: "Zeg aan den Resident, dat ik niet kom, lat al mijn dienaren er tegen hebben". — Sindoe-něgårå zeide: is Uw Hoogheids onderdanige dienaar nog gezonden, om Uw gheid te vragen, waarom er hier op Těgal-rědjå alle nachten zoo volk is; wat er hier te doen is?" — De Prins antwoordde: "Ja, doe-něgårå! de rede, dat er zooveel volk 's nachts hier is? — zij komen

"uit eigen beweging, uit liefde voor mij; namelijk om mij te beschermen, "daar ik bedreigd word door veel roovers en dieven." — Sindoe-nĕgårå "zeide: "Wie zou het onderstaan, roof te gaan plegen bij UwHoogheid?" — De Prins zeide hierop: "Het is best te steunen op den Allerhoogste."

Sindoe-nĕgårå nam daarop afscheid, en vertrok. Bij den Resident gekomen, gaf hij dezen een naauwkeurig verslag van zijn wedervaren. De Resident wierd boos, stampvoette, smeet zijn hoed op een knaap [1], en riep uit: *Ija, Sindoe-pradja! bĕtoel, djadi kraman! Soenggoe brani mring Koempni!* (Ja, Sindoe-nĕgårå, het is wel waar, hij wordt kraman! hij staat tegen de Compagnie op!). Zijn aangezigt wierd vuurrood; het was, als of er vuur uit zijn borst zou komen.

De Prins was zeer droefgeestig, omdat de bepaalde tijd nog niet gekomen was. Allen, die afspraak gemaakt hadden, wierden ongeduldig. Zeker zouden zij voorgekomen worden. 's Nachts schreef hij brieven aan allen, die uit liefde voor hem beloofd hadden, zich voor hem te zullen opofferen, indien hij zich opwierp als kraman. Hij vermaande allen, om tegen alle voorkomende gevallen op hun hoede te wezen.

Aan het Residentiehuis had men reeds alles in gereedheid. De dragonders waren op hun hoede, het geschut wierd in orde gebracht! de troepen van Pakoe-alam en van Danoe-rĕdjå waren marschvaardig; alles was voor de aanval gereed. — Den volgenden morgen wierd Kjäi Sindoe-nĕgårå weêr afgezonden, om Prins Dipå-nĕgårå te verzoeken aan het Residentiehuis te komen; of, zoo hij dat niet verkoos, dan in de Kraton, of wel bij Mangkoe-boemi: dat de Resident hem een oogenblik wenschte te spreken. — Sindoe-nĕgårå vertrok onmiddellijk, en kwam bij den Prins, terwijl al zijn dienaren in zijn tegenwoordigheid verzameld waren. Sindoe-nĕgårå zeide: "Uw onderdanige dienaar wordt gezonden "door den Resident, om Uw Hoogheid te verzoeken aan het Residen-"tiehuis te komen, of, zoo Uw Hoogheid dat niet verkiest, dan in de "Kraton, of anders aan de woning van Prins Mangkoe-boemi; om een "onderhoud te hebben met den Hollander en ten goede met hem te be-"raadslagen. Zoo Uw Hoogheid niet verkiezen mogt, aan één van deze

[1] Een oude, nog in Oostindiën gebruikelijke benaming van een stommeknecht of klein tafeltje, dat dient om iets op te zetten.

ie plaatsen te komen; dat Uw Hoogheid dan maar zegge, wat Uw
ogheid verlangt; dat de Resident aan Uw Hoogheids verlangen zal
ldoen. Dat de zaak maar geen verdere en verderflijke gevolgen mag
ben! Dat Uw Hoogheid toch medelijden mag hebben met het
k!" — De Prins zeide daarop met luider stem: "Wel nu, goed,
zij zoo! Belooft de Resident aan mijn verlangen te zullen vol-
n; dan verlang ik de verwijdering van Danoe-rĕdjå en van Wirå-
årå. Immers, deze zijn de pest van het rijk. Zoolang deze twee
zijn, zal het rijk van Mataram geen welvaart genieten. Nu, ga dit
gen aan den Resident."

ndoe-nĕgårå vertrok daarop. Toen kwam Prins Mangkoe-boemi, en
, vóór dat hij nog plaats genomen had: "Zeg eens, jonge, hoe is
?" (hij zeide dit met tranen in de oogen) "Ik kom op last van den
llander. De Resident heeft mij herhaaldelijk verantwoordelijk ge-
d voor een onderhoud, dat hij, met de beste bedoelingen, met je
scht te hebben. Hij zegt, dat ik je borg moet staan, dat geen
r van je hoofd eenig letsel zal ondervinden. Ik sta daar borg voor." —
de neef te kennen gaf, dat hij niet wilde meêgaan, zeide de oom:
het zoo is, dan is mijn dood onvermijdelijk. Zoo ik terugkeer
der je meê te brengen, dan sterf ik; en, blijf ik hier, dan sterf
ook." — De neef zeide: "Kies, Oom! of U als Muzelman wil ster-
, dan wel als ongeloovige!" — De oom sprak geen woord en zweeg
r. De neef hernam: "Oom heeft dus in last om mij te bepraten.
vertrouw Uw Hoogheid niet regt! Als ik opgepakt wordt, zal Oom
l niet voor mij in de bres springen. Gewis, Oom is bang voor de
mpagnie." — Prins Mangkoe-boemi antwoordde: "Nu, mijn zoon!
zal mij voor je opofferen. Geluk of ongeluk, ik zal er met je in
len. Een vader heeft zijn leven veil voor zijn kind. [1]"

'rins Dipå-nĕgårå zeî daarop tot zijn vrouw: "Raden-ajoe [2], kleed
ten spoedigsten aan, en neem de vlugt naar Silarong! Neem alles

---

[1] In 't Javaansch wordt de *oom* de *vader* van zijn *neef*, en de *neef* een *kind* van *oom* genoemd.

[2] Zoo wordt in 't Javaansch de gemalin van een Prins betiteld.

"wat van waarde is meê! Het zal zeker wel tot een gevecht komen. Het "geld moet je maar uitdeelen aan de pradjoerits, die zich uit liefde voor "mij opofferen in de strijd. Geef ieder zijn regtvaardig aandeel." — Deze uitdeeling had terstond plaats, en ieder kreeg zijn deel.

Des nachts wierd er heimelijk een bode gezonden naar de echtgenoot van Prins Mangkoe-boemi; en, na alles bij elkaâr gepakt te hebben, vertrok deze in de late namiddag naar Silarong, onder geleide van Bahwi-mohammed.

Een groote menigte van zijn volk zat geschaard bij den Prins, uitgerust met allerlei wapenen, pieken, geweren en sabels. Buiten vloog alles, mannen en vrouwen, onrustig door elkander. Overal stond men op de loer: den geheelen nacht kon men niet slapen. — Kĕrtâ-pĕngalasan, Raden Madyâ-krâmâ, Soerâ-djâjâ en Kjàï Kĕrtâ-rĕdjâ, de vroegere Ĕmbàn [1] van den Prins, waren de voornaamste chefs: Sĕtrâ-winangoen en Djâjâ-moehamad hadden ook den rang van opperhoofden, als ook Tirtâ-rĕdjâ.- — Kjàï Moestâpâ was daar niet bij tegenwoordig: hij had zelf gasten bij zich aan huis, personen die meê zouden helpen in de strijd; namelijk Kĕrtâ-nĕgârâ, vroeger Amad-ngarpah geheeten, Djâjâ-pĕnawang en Kjàï Moelyâ-sĕntikâ, die den naam kreeg van Djâjâ-nĕgârâ. Deze zouden de landen ten noorden van de hoofdplaats beschermen, en waren gekomen om zich in hinderlaag te leggen met hun troepen. Al de dienaren van den Vorst ten westen van de Winângâ waren afvallig geworden en meê naar Tĕgâl-rĕdjâ gekomen, om in hinderlagen te gaan liggen, en, zoodra er Pradjoerits van de hoofdplaats bespeurd wierden, hen ten westen van de rivier te gemoet te trekken.

Den volgenden dag wierd Sindoe-nĕgârâ weêr naar Tĕgâl-rĕdjâ gezonden, om den Prins uit te noodigen: maar hij wierd reeds gevolgd door een groote menigte Hollandsche soldaten, die een krachtige aanval zouden doen, en zich meester maken van Prins Dipâ-nĕgârâ, of, zoo hij zich verzette, hem afmaken. Dat zou zooveel moeite niet inhebben;

[1] Een persoon, die het opzigt over jonge kinderen heeft. WINTER. Aan ieder Javaan van hooge geboorte wordt in zijn kindschheid zulk een *Ĕmbàn*, als paedagoog toegevoegd, en later blijft zoo iemand doorgaans bij zijn voedsterling en kweekeling met een hooge betrekking bekleed.

'as op Tĕgal-rĕdjå zooveel volk niet. — Die Hollanders waren om
; voor te worden! De rijksbestierder en Wirjå-nĕgårå, de zoon van
Wirå-goenå, kwamen meê, aan het hoofd van de Prådjoerits.
ɔen Sindoe-nĕgårå, die uitgezonden was, om den Prins te bepraten
Tĕgal-rĕdjå gekomen was; zeide hij tot den Prins: "Prins, Uw
ɔgheids dienaar wordt gezonden door Uw Hoogheids vriend den Re-
:nt, om Uw Hoogheid meê te deelen, dat hij zich voegt naar Uw
ɔgheids verlangen, en Uw Hoogheid uitnoodigt om tegenwoordig
zijn bij de gevangenneming van den Rijksbestierder en van Wirå
årå; en dan heeft de Resident besloten, zich geheel naar Uw Hoog-
ls verlangen te voegen; hetzij Uw Hoogheid verlangt dat ze ver-
seld of gedood worden." — De Prins antwoordde: "Indien de
ident nu werkelijk en in ernst aan mijn verlangen wil voldoen;
l! laat ons dan gaan! dan wil ik met den Hollander spreken." —
rwijl zij zoo rustig en goedschiks met elkander zaten te praten,
ı er bij herhaling kanonschoten. De Prins schrikte, die kanon- en
ıaan-schoten hoorende, en zeide met drift, terwijl hij dreigend den
r tegen Sindoe-nĕgårå uitstak: "Sindoe-nĕgårå, wat geef je mij daar
raad!" — Sindoe-nĕgårå pakte zich in allerijl weg, belovende, dat
le soldaten terug zou doen trekken. In volle galop rende hij heen.
: strijders beschoten elkander met geweervuur van de west- en oost-
van de rivier. Van weêrskanten ging een krijgsgeschrei op, en
: partijen waren even moedig. De Rijksbestierder Danoe-rĕdjå was
ınvoerder in de strijd, en viel ten oosten van Tompéjan den vijand
et lijf. De Raden Wirå-nĕgårå verschool zich aan de bron bij de
te Boeloe, en viel daar den vijand aan. De strijd was levendig;
weêrskanten was men even dapper. Het krijgsgeschrei, vereenigd
het knallen van de geweerschoten, geleek een onweêr in het ge-
:. Maar de troepen van Tĕgal-rĕdjå wierden door den vijand
:elpt. Zij verweerden zich zoo goed mogelijk met geweervuur, maar
:oed van den vijand verslapte niet. Door de hevigheid van het
ht onderkende men den vijand van zijn makker niet. Men drong
weêrskanten tegen elkander in: het geschut bulderde aanhoudend.
drie kanten kwam men aanrukken, van het zuiden en van Tom-

péjan; en van Boeloe vuurde men met het kanon. Wirå-nĕgårå hi per stand in de strijd. Djåjå-dirdjå en het hoofd van de pr pantjas, genaamd Anon-widjåjå, deden een woedende aanval Hollanders, en er sneuvelden vele. Maar deze rukten moedig voo Het geschut bulderde schot op schot, als de donder; het was de bergen moest doen instorten.

Nog altijd wierd het gevecht met levendigheid voortgezet. T rĕdjå was het opgepropt vol van volk. De schoonzoon, de een Ronggå, amokte dapper. Djåjå-prawirå deed een woedend op de Hollanders met zijn gedrilde en trillende speer, en er sn vele. Maar de Hollanders maakten dapper pelotonsvuur. geen snaphaan had, ging hij door vrees bevangen op de vlugt dirdjå, de aanvoerder van de Wirå-bråtås, was vol strijdlust, met zijn manschappen pal in de strijd. Maar de troepen van pagnie drongen moedig voorwaarts. De aarde was verduisterd rook van het geweervuur. Djåjå-dirdjå ruimde met zijn man het veld: maar zijn paard maakte kabriolen en liep niet snel. de Compagnie rende op hem aan, gaf hem een sabelhouw, dirdjå sneuvelde. Toen wierden de troepen van Tĕgal-rĕdjå regterflank door het geschut bestookt, en trokken weldra met spo De strijd wierd hen te zwaar, velen sneuvelden of wierden Zij wierden bevangen door vrees. De Prinsen Dipå-nĕgårå en boemi, aan het hoofd van hun strijders uitgetrokken, wierden h het geschut beschoten. De troepen stoven uitéén. Die stan voor het kanonvuur, wierden ook weldra vervaard. Zij wa het menigvuldig kanonvuur niet bestand.

Prins Mangkoe-boemi wierd ongerust, en zeide tot zijn neef: "laat ons aftrekken! Welligt zullen wij later door God gehol den!" — Toen trokken de Prinsen Dipå-nĕgårå en Mangkoe-boem het westen, tot over de rivier Bàjĕm.

Het Compagniesvolk hield stand. Djåjå-moeståpå geraakt moerassige grond, en kon moeijelijk voort. De Hollanders z op de hielen: van voren wierd hem de weg afgesneden, en regts schoot men. Geen uitweg ziende en zonder hulp, besloot

ter dood te wijden. Hij weerde zich zoo goed als hij kon met de piek. Eén, die hem te na kwam, kreeg een steek, maar wierd spoedig door zijn kameraden op een paard gezet en achteruit gebracht. Evenwel stierf hij. Eén van degene, die van de westkant op hem aankwamen, schoot op hem van nabij, maar kreeg onverwacht een pieksteek en stierf. Djåjå-moeståpå wierd door een geweerkogel gewond onder de borst. Het wierd hem donker voor de oogen, en hij stelde zich niet anders vóór, dan dat hij zou sterven. Hij dacht bij zich zelf: "Die mannen van "de Compagnie zullen mij niet kunnen dooden: dit kan alleen de Aller-"heiligste, de Almagtige, de Heer van leven en dood!" — Eén van die van het oosten op hem aankwamen, schoot ook op hem van nabij: deze kreeg ook een pieksteek. De overigen schoten op hem uit de verte. Kjàï Moeståpå stelde zich niet meer voor het leven te zullen redden, en zeide bij zich zelf: "Het kan niet anders, of ik, hier alleen, moet omkomen!" — Drie van de Hollanders sneuvelden, de overigen trokken terug naar het oosten, en schaarden zich in verschillende troepen op de groote weg, waar zij hem uit de verte in het oog hielden.

Djåjå-moeståpå ging zitten op een dijkje in het rijstveld. Hij dacht niet anders dan dat hij zou sterven, en dreigde te bezwijken. Hij kon niet meer van zijn plaats gaan: zijn lichaam was geheel verzwakt door de kogel, die hem getroffen had onder de borst. Hij dreigde te bezwijmen van de pijn. Hij was niet in staat om op te staan, en gaf zich over aan den Schepper der wereld.

Eenigen tijd daarna wierd zijn ademhaling bedaarder. Toen ging hij voort, zich naar het dorp begevende, en sleepte zijn piek langs de grond achter zich na. De Hollanders vervolgden hem niet. Dit was zoo de wil van God, die hem nog in het leven spaarde. Hij kroop het dorp binnen, en leide zich neer onder een Bamboe-struik. Nadat hij wat uitgerust was, wilde hij den Prins achterna gaan: maar hij wierd door de nacht overvallen; en het was zeer donker, zoodat hij de weg niet zien kon. Evenwel waagde hij er alles aan, om zijn Heer op te zoeken. Al kermerende van pijn en hijgende ging hij voort: zijn pijn voeldehij niet.

Toen de prinsen Dipå-nĕgårå en Mangkoe-boemi op de vlugt gegaan en de Bàjĕm overgetrokken waren, wierden zij niet verder vervolgd, en

alleen maar in het oog gehouden. De Hollandsche en Javaansche troepen kampeerden ten oosten van de rivier. Alle sawah-velden waren vol. Tĕgal-rĕdja wierd geplunderd, en alles, wat er te vinden was, door Danoe-rĕdjå meêgenomen.

De Prinsen trokken verder zuidwestwaarts, en kwamen om de tijd van het schemeravondgebed aan de desa Tangkilan, waar zij halt hielden op het open veld. De Prinsen waren welgemoed, en zochten hun manschappen tot bedaren te brengen. Deze hadden na het gevecht en de daarop gevolgde marsch groote honger; zij hadden den geheelen dag niet te eten gehad. Toen gaven eenige Chinesen de raad om hen te helpen door de plunderng van het dorp Tangkilan. Het dorp wierd omsingeld en beschoten; de inwoners namen de vlugt, en hun bezittingen wierden geplunderd: de huizen wierden in brand gestoken. Daarna hielden zij een nacht halt te Polaman, en trokken den volgenden dag verder zuidoostwaarts naar Silarong. Te Silarong gekomen, wierden dáár door de dorpelingen spoedig Pasanggrahans opgerigt. Het krioelde en joelde er van pradjoerits. De inwoners namen de wijk, daar alle woningen, tot de kombuizen en paardestallen toe, door de pradjoerits bezet wierden: en die wat had, vlugte er meê naar de naburige dorpen.

Prins Mangkoe-boemi nam zijn intrek bij Prins Dipå-nĕgårå. — De vrouwen van de beide Prinsen waren vroeger al te Silarong gekomen en hadden hun intrek genomen in het huis van een Mantri Rĕså-dibåjå genaamd, zoodat het niet noodig was Paranggrahans te maken. Rĕså-dibåjå had al vooruit de noodige bevelen ontvangen.

Prins Dipå-nĕgårå kreeg spoedig in het Mataramsche veel aanhang. Reeds vroeger was een zekere Djåjå-nĕgårå van het dorp Samen met de bedoelingen van den Prins bekend gemaakt, en hem door den Prins gezegd, dat de Hollanders het op hem gemunt hadden, om hem naar overzee te verbannen. Daarom, toen hij vernam, dat de vrouwen van den Prins al te Silarong gekomen waren, begaf hij zich spoedig, zonder geleide van bedienden, daar heen, en maakte daar 's nachts zijn opwachting bij den Prins. Ook sprak hij daar met zijn vriend Rĕså-dibåjå. Na daar het noodige vernomen te hebben, keerde hij naar huis en stelde brieven op, die hij uitzond door heel Mataram en het zuiden

Djokjo, naar Mantjingan en Grogol en Katégan. Die brieven len aldus: "Vrienden en kameraden in het land van Mataram! die ns Dipå-nĕgårå lief heeft, kome spoedig bij hem! De Prins en zijn ı zijn zamen te Silarong. Komt spoedig, die hem lief hebt, uitgek tot de strijd!" — De uitnoodiging wierd met vreugde ontvangen. ang had men op onlusten gehoopt. "Nu was de Prins uitgeweken: gt hij voorspoedig zijn en Vorst worden!" — En de dorpshoofden ten op vermindering van pacht en van diensten. Allen kwamen Silarong: het was er opgepropt vol van gewapenden.

ok naar de oostelijke distrikten wierden brieven geschreven. "Aan n, die mij lief hebben, doe ik weten, dat, zoo de Allerhoogste mij waardigt zijn stedehouder te worden over de Javasche landen, ik n zware lasten wil vorderen, maar dat de goede oude tijd terugrt." — Ook naar de landen ten noorden en ten westen van Djokjo den dergelijke brieven gezonden. Met drie dagen waren zij overal preid, en van alle landen kwamen de dorpshoofden met hun volk troomen, als zwermen hongerige witte mieren. Het liep alles te ong en in de omtrek vol.

oen stelde Prins Dipå-nĕgårå aan zijn oom Mangkoe-boemi voor, aan de hoofden, die opgekomen waren, hoogere rangen en titels te enen, ieder naar zijn waardigheid en geschiktheid. De oom keurde zeer goed, en wierd toen door den neef verzocht, om dit te bewerkigen en de benoemingen te doen. Maar de oom zeide: "Ik gevoel daartoe niet in staat, en laat het over aan neef." — De neef zeide ende: "Is oom niet te bewegen? Maar ik zou het toch gaarne zien: nt oom is de oudste, en zeer bedreven in de gelaat- en karakternde van de menschen. Oom heeft daar vroeger wel werk van geakt." — De oom antwoordde: "Al is dit ook zoo, ik ben het veren. Ik ben tot die taak niet in staat, en laat het over aan Neef f."

'rins Dipå-nĕgårå zeide toen tot zijn vroegeren Kĕbajan Drĕmå-djåjå: ĕmå-djajå, ga en roep al je kameraden, de Dĕmang-ngabèïs en, ngås en hun kameraden de desahoofden, die mij lief hebben en hun en voor mij veil hebben! dat zij hier bij mij komen, zoo velen als

"gezind zijn om een betrekking te bekleeden. Al zijn het ook geringe "dorpshoofden, indien zij geschikt zijn, laat hen hier bij mij komen!" Drĕmå-djåjå volbracht spoedig zijn last, en weldra kwamen zij daar allen in groote menigte aan, en schaarden zich in de tegenwoordigheid van de beide Prinsen, die naast elkander gezeten waren.

Prins Dipå-nĕgårå stelde toen van die hoofden en van zijn vorige beambten een menigte Toemenggoengs aan over de verschillende landen van het Djokjokartasche rijk; en gaf bevel, dat men den volgenden dag de hoofdplaats van alle kanten zou gaan omsingelen, geen menschen met koopwaren en levensmiddelen binnen zou laten, en alles rondom in brand steken, opdat men daar binnen honger en gebrek zou krijgen. Die er uitgingen, zou men evenwel ongemoeid laten.

Den volgenden dag ging men de hoofdplaats omsingelen. De bewoners wierden met vrees bevangen en namen de wijk, en zochten een schuilplaats binnen de burgt. Alles in de omtrek van de hoofdplaats wierd in brand gestoken. De muiters waren als duivels; zij waren niet tegen te houden. Zij waren niet bang voor het geweervuur: doch zij gebruikten maar de slinger. Voor het geweer waren zij te haastig: met de slingers konden zij veel vlugger te regt. Door de Javaansche pradjoerits wierd maar zwakke tegenstand geboden. De muiters waagden het zelfs het fort te bestormen: maar daar wierden zij door het geschut begroet en afgewezen. Het gebrek wierd daar binnen weldra nijpend: men at zelfs pisangstruiken en paardevleesch. Al wie maar kon, verliet heimelijk de burgt.

Al tien dagen had die belegering geduurd, en nog kwamen er geen hulptroepen voor de Hollanders opdagen. Men zond boden naar Soerakarta: maar deze wierden onder weg aangerand en verstrooiden zich; men weet niet, waar ze gebleven zijn. Toen zond men twee Hollanders: maar ook deze wierden te Djĕnoe op weg aangerand. Zij ontkwamen het echter, met achterlating van hun sabels en geweren, en vlugtten naar het fort terug.

De Resident maakte zich erg boos op den Rijksbestierder Danoe-rĕdjå; het was als of hij hem vermoorden zou. Danoe-rĕdjå zweeg maar: hij besefte, dat hij schuld had, en dat hij de minste was. Danoe-

rĕdjå was zeer bekommerd, omdat er zooveel volk, ook Prinsen en Boepaties met hun pradjoerits, zich bij nacht heimelijk wegmaakten: ook de Pengoeloe en andere voorname Priesters waren weggevlugt. En er was binnen groot gebrek aan levensmiddelen.

De Prins gaf bevel om de burgt te bestormen, en daartoe groote ijzeren haken en loemboengladders in gereedheid te brengen, als ook balen met aarde volgestampt, om tot schutsweer te dienen. Des anderen daags begon de bestorming. De Hollanders rukten uit met ongeveêr driehonderd man en zeven stukken geschut, en er wierd van weêrskanten met woede gevochten: maar de Javanen waren niet bestand tegen het vuur van het geschut. Doch het gebrek wierd bij de belegerden hoe langer hoe nijpender, en er vlugtten hoe langer hoe meer weg, bij dag en bij nacht.

Prins Dipå-nĕgårå bleef te Silarong, en had daar een groote menigte troepen bij één. Aan de kant van het gebergte waren daar een menigte geele, roode en witte wimpels en vlaggetjes, en vaandels van allerlei kleuren, op staken geplant; en men vertelt, dat het uit de verte gezien een vuurspuwende berg geleek. De Prins bad daar aanhoudend om de hulp van God. Silarong was bezet door een groote menigte volks, met vier Toemenggoengs, Rĕså-dibåjå, Soerå-djåjå, Pĕngalasan en Wirjå-kråmå. Ook zijn zonen had hij daar bij zich: de oudste, Raden Soerjatmådjå genaamd, was belast met de zorg en het toezigt voor de tenten. De jongere heette Raden Ontå-wirjå. Hij had twee schoonzoons, één genaamd Raden Widjå-koesoemå, zoon van Mangkoe-koesoemå, de andere Djåjå-prawirå, zoon van den Raden Ronggå, die als muiteling gesneuveld is; — die te Madioen resideerde en het Magĕtansche verwoestte.

Gedurende de belegering wierden eenige Hollanders, die een convooi van rijst en geld van Magĕlang en Samarang begeleiden, onder weg door een groote menigte muitelingen aangerand. De Hollanders namen de vlugt naar de hoofdplaats, en lieten het convooi in de steek, dat door de muitelingen geplunderd wierd. Zoo ging het meermalen. Doch van tijd tot tijd kwam men gelukkig door de muiters heen, daar men tot bescherming van het convooi geschut meê voerde. Bij gele-

genheid van een togt van hulptroepen van Soerakarta kwamen de Hollanders zonder bezwaar te Djokjokarta aan: maar de Javaansche pradjoerits van het Prang-wĕdanasche, die er bij waren, onder aanvoering van Raden Soerjå, en die wat ver achteraan kwamen, wierden bij Borongan door een menigte alleen met slingers gewapende muiters aangevallen. Na een levendig gevecht moesten de pradjoerits van Prang-wĕdânå voor de overmagt bukken, en namen de vlugt. Raden Soerjå wierd door een steen getroffen aan het oor, zoodat hij neêrzeeg. Toen men hem uitplunderde en hij weêr bij kwam, zeide hij: "Ik ben Raden "Soerjå; ik geef mij over. Breng mij naar Silarongan: ik verlang zeer "mijn neef Dipå-nĕgårå te spreken." — Men voldeed aan zijn verlangen, en laat in de avond kwam men met hem te Silarongan aan, en bracht hem bij Prins Dipå-nĕgårå. De Prins vroeg hem: "Van wien zijt gij "een zoon, dat gij de titel van Raden voert?" — Raden Soerjå antwoordde: "Ik ben een kleinzoon van Prins Mangkoe-nĕgårå." — Prins Dipå-nĕgårå zeide: "Dan zijn wij neven;" liet hem betere kleêren geven, en zeide vervolgens tot hem: "Als gij uitgerust zijt, dan zal ik u onder "veilig geleide naar Soerakarta terug laten brengen, u voorzien van het "noodige voor de reis, en een brief van mij meêgeven voor den Prins." — Onder geleide van Mangkoe-rĕdjå en Wirå-nĕgårå is Raden Soerjå vervolgens naar Soerakarta teruggebracht.

Nadat men die versterking van Soerakarta, en ook van Samarang gekregen had, besloot men te Djokjo om Silarongan aan te tasten. De helft van het Hollandsche garnizoen zou op het fort blijven, de andere helft met de Javaansche pradjoerits, te zamen 3000 man, zou uittrekken. — Van dit voornemen wierd Prins Dipå-nĕgårå onderrigt door degenen, die nog steeds van tijd tot tijd uit de burgt ontvlugtten, en gaf in last aan Drëmå-djåjå, om algemeen bevel uittevaardigen, dat men op zijn hoede moest wezen, daar de vijand een aanval zou doen met drie duizend man; en dat degenen, die nu rondom de hoofdplaats gelegerd waren, zich aan de weg en in de dorpen in hinderlagen moesten verbergen. Naar deze last wierd gehandeld, en men was te Silarongan gereed den vijand af te wachten, vol moed en geestdrift voor de heilige oorlog. De aanval was dan ook niet alleen vruchteloos, maar de Ho-

landers, hoe dapper zij ook streden, moesten, met verlies van veel dooden en gekwetsten en van hun geschut, terugtrekken, en wierden nog ver door de troepen van Dipå-nĕgårå vervolgd.

Nadat deze teruggekeerd en de buit verdeeld was, gingen zij weêr, even als te voren, de hoofdplaats omsingelen, om te verhoeden, dat er geen levensmiddelen aangevoerd konden worden. Groot was dan ook het gebrek bij de belegerden, en van de Javaansche hulptroepen van Soerakarta deserteerden er spoedig velen. Ook ontvlugtten er vele Chinezen, en kwamen te Silarong, om zich aan Prins Dipå-nĕgårå te onderwerpen. Er waren zelfs pradjoerits, die te paard deserteerden. Zij gaven namelijk voor, dat zij hun paarden in het wed wilden brengen, en wierden dan wel door Hollanders gevolgd: maar, als zij bij de rivier gekomen waren, dan vielen zij deze aan, zoodat zij op de loop gingen. Ook van de priesters en Soerånåtås ontvlugtten er niet weinig. Zelfs Prinsen en verdere verwanten van den Sultan liepen tot Dipå-nĕgårå over, met name Prins Adi-nĕgårå, Prins Soerjenglågå, Prins Soerjå-brångtå, Prins Adi-winåtå, Prins Aboebakar, Pakoeningrat en zijn broeders, Nåtåjoedå, en de broeders van Raden Mangkoe-diningrat.

Een uitval van de Hollanders op de muitelingen te Ambar-kĕtawang liep ook ongelukkig af. Na een hevig gevecht moesten zij voor de overmagt terugtrekken, met achterlating van de vier stukken geschut, die zij meêgevoerd hadden. En, daar men zoo in het open veld tegen de muitelingen niet bestand was, moest men zich wel bepalen tot de verdediging van het fort, waarvan de bestorming vruchteloos door de muitelingen beproefd wierd. Tegen de vele kanonnen op de wallen waren deze niet bestand.

De Resident wierd zeer bekommerd, daar er geen hulp kwam opdagen. Het was reeds lang, dat hij een brief van Batavia ontvangen had, dat er hulptroepen gezonden zouden worden; doch er kwamen geen opdagen. Wat mogt daar de oorzaak van wezen? Vóór dat er hulp kwam, zou Mataram verwoest worden: want de opstand nam hoe langer hoe meer toe. Men had nu al dertig dagen gevochten, en telkens had de Koempni de neêrlaag geleden; nog kwamen de Madoerezen, die tot hulp zouden komen, niet opdagen. De hoofdplaats was

bijkans geheel ontvolkt, daar de meesten, om zich voor hongersnood te redden, ontvlugt waren. Ook was het gebrek zeer groot, daar de aanvoeren van levensmiddels telkens door de muitelingen op weg aangerand wierden.

Dipå-nĕgårå te Silarong *wierd aangeraakt door zelfsverheffing:* hij vergat de goddelijke vermaning, die hij ontvangen had. Silarong was reeds als of het de hoofdzetel van het Rijk was. Dag aan dag stroomde het er naar toe van menschen, die zich kwamen onderwerpen. Kjaï Mådjå van Badéran-karang was ook te Silarong gekomen, om Prins Dipå-nĕgårå te huldigen. — Over het Bagelensche waren reeds Regenten door Prins Dipå-nĕgårå aangesteld; Reksâ-prådjå, met zijn zoon Djåjå-soedargå als plaatsvervanger; Ranoe-dirdjå, met de titel van Toemenggoeng Kijangkong; Pringgå-widjåjå, Djåjå-dimĕdjå van Réndéttan, Rånå-rĕdjå, en Prins Soerjå-koesoemå. Alles ten westen van de rivier Prågå had het gezag van Prins Dipå-nĕgårå gehuldigd; en naar alle kanten zond hij boden uit met brieven om aan te zetten tot opstand; naar Madioen, Panolan, Djipang, Kalangbret, Råwå, Soerabaja, Toebin, Grobogan, Sérang, Làsĕm, Djowånå, Grĕsik, Djĕpårå, Dĕmak, Kĕndal, Kali-woengoe, Batang en Tĕgal.

De Prins zeî in zijn overmoed tot zich zelf, en ook overluid: "Thans "ben ik Vorst: heel Mataram staat onder mijn gebied!" — Maar daarvoor ontving hij kastijding van de Godheid: het was nog de tijd niet om zich Vorst van Java te noemen: hij zocht die te bespoedigen, maar vergat de godlijke vermaning. Het was toen daartoe geen geschikte Windoe. — Door het aanstaan van Kjaï Mådjå was het, dat hij de vermaning van den Allerhoogste uit het oog verloor. Het was nu eenmaal de wil van den Albestierder, dat niet doorgaan zou, wat anders gebeurd zou zijn, namelijk dat hij Vorst wierd. Het was eenmaal zoo geschreven op de tafel van Gods raadsbesluit: er was niet aan te veranderen. Oogenschijnlijk ontbrak er maar weinig aan: er ontbrak maar aan — geduld in het bestrijden van de hindernissen. De tijd van den Prins was nog niet gekomen, en in zijn beneveling verloor hij de vermaning van den Allerheiligste uit het oog. Hij wierd verleid door verkeerde raad. Kjaï Madjå stelde hem vóór, dat hij volstrekt de titel van Sultan moest aannemen, en om die te laten bezegelen door zijn schrift- en wet-geleerden

Kjaï Mådjå drong daar sterk op aan. Zoo lang de Prins de titel van Sultan niet voerde, zou het regt en het gezag niet wettig zijn. Geen wettige magtiging zou dan gegeven kunnen worden. Ook zouden er dan geen wettige huwelijken door de Chakims gesloten kunnen worden. — De Prins gaf aan deze raad van Kjaï Mådjå gehoor, en vergat die droom.

Bij zijn verheffing nam hij de titel aan van Ngabdoelkamid Sajidin-anåtå-gamå, Ngabdoel-rahmani Kalipattoellah balad Mataram, en plegtig wierd hij als zoodanig gehuldigd door al de wetgeleerden, en door al zijn zonen, Toemenggoengs, Mantri's, Ngabèï's, Rongå's, Dĕmangs en Pradjoerits. Te Silarong verheugde men zich over deze gebeurtenis algemeen. —

AANTEEKENINGEN.

Bij bl. 140, reg. 8. — Het jaar, waarin dit werk door den schrijver begonnen is, wordt op een voor mij zeer onduidelijke wijze door hem aangeduid. Hij begint met te zeggen, dat hij het geschreven heeft op Woensdag Pon, den eersten van de maand Djoemadilawal van het jaar Alip van de Woekoe Djoeloeng poedjoed, in de tweede Mångsâ. Ik ben met de Javaansche tijdrekening naar de Woekoes te weinig bekend, om te kunnen berekenen, welk jaar dit is. Maar dan laat de schrijver er op volgen: [Javanese script] Doch met dit Chronogram worden maar *drie* cijfers beteekend, namelijk 174. Men zou kunnen denken, dat het Javaansche jaar 1774 bedoeld was: maar dit jaar was geen jaar *Alip*. — Aan het einde van zijn inleiding geeft de schrijver het jaartal nog eens op, en wel op deze wijze: [Javanese script] Ook hier geven de beide Chronogrammen, voor het jaar van de Hedjra en voor het Javaansche jaar, maar drie cijfers; voor het jaar van de Hedjra 125, voor het Javaansche 177. Met de woorden [Javanese script] *kals*, en [Javanese script] *zonder hoofd*, schijnt aangeduid te worden, dat *het eerste* (wij zouden zeggen *het laatste*) getal aan het jaartal ontbreekt, en alleen *het tweede* gegeven wordt. — Zijn nu deze Chronogrammen goed, dan moet het 't jaar 1771 zijn, want dit is een jaar Alip, dat overeenkomt met het jaar 1259 van de Hedjra. — Maar wat beduidt dan dat [Javanese script] *duizend en zeven honderd jaar*, *vijftig*, *zeventig en meer*. Wat kan hier het woord *vijftig* beduiden? — Het is, alsof de schrijver een raadsel voor de Chronologen heeft willen opgeven. En hoe is nu met het Chronogram voor het Javaansche jaar, dat 177.. beduidt, dat eerste overeen te brengen, dat 174... te kennen geeft? Een nieuw raadsel! Heeft misschien de schrijver het woord [Javanese script] dat anders het getal *vier* beteekent, hier uit zijn *onkunde*, die hij zelf belijdt, voor het getal *zeven* gebruikt? Heeft misschien een ander hem op de fout in dat chronogram opmerkzaam gemaakt? en is dit de rede geweest, waarom hij

aan het einde van de inleiding een ander nieuw chronogram gegeven heeft, tegelijk met aanduiding van het jaar van de Hedjra? — Winter is dit latere chronogram met stilzwijgen voorbijgegaan, maar heeft bij het eerste het volgende aangeteekend: "De opgegevene sĕngkôlô heeft slechts drie "cijfers, namelijk 174, zoodat er een woord ontbreekt. Misschien wilde "de schrijver daarmede te kennen geven het Javaansche jaar 1754, twee "jaren na de uitbarsting van de laatste onlusten op Java." — Doch deze gissing is volstrekt onaannemelijk: want, vooreerst, is dat jaar geen jaar *Alip*, en ten anderen blijkt het uit de inleiding duidelijk, dat de schrijver zijn werk eerst begonnen kan zijn na het einde van de geheele oorlog, toen de Raden Adipàti rustig als regent te Poerwâ-rĕdjâ gezeteld was.

In de Maleische vertaling leest men als inleiding alleen dit: "Kebetoelan taoen Djim-achir Raden Adipati Tjokro-negoro, njang berdoedoek di Pourworedjo, poenja engetan troes trang, hendak bikin tjarita Babad Mataram dari Pangeran Diponegoro. Raden Adipati Tjokro-negoro kapan moelaï bikin ini soerat, hari Kemis Kliwon tanggal doea-belas boelan Sawal, siang wektoe loehoer, taoen Edjrah Nabi sereboe doea ratoes lima poeloeh, sengkalanja: tatanja mata roepa; sengkala taoen Djawa: Sereboe toedjoe ratoes toedjoe poeloeh." — Is de datum, die de vertaler hier opgeeft, misschien de datum, waarop *hij* zijn vertaling begonnen is? — Nog een chronologisch raadsel?

Bij bl. 140, r. 11 v. o. — De Javaansche woorden zijn: [illegible]

Bij bl. 140, 7 v. o. — In het Javaansch staat namelijk: [illegible]

Bij bl. 141, 5. — Het Javaansch luidt aldus: [illegible]

Bij bl. 141, 15. — De Javaansche woorden zijn: [illegible]

[illegible]

Bij bl. 141, 20. — Het Javaansch luidt: [illegible]

Bij bl. 141, 8 v. o. — De Javaansche woorden zijn: [illegible] Winter schijnt de laatste woorden niet verstaan te hebben: want hij vertaalt: "Mijn zoon is merkwaardig, bij bemint zijn broeder."

Bij bl. 141, 6 v. o. — De Javaansche woorden zijn: [illegible]

Bij bl. 141, 2 v. o. — De Javaansche woorden zijn: [illegible]

Bij bl. 142, 5. — Na die plegtigheid en het gejuich, dat daarbij plaats had, beschreven te hebben, laat de schrijver daarop volgen: [illegible] De zin van de woorden schijnt te wezen: "Maar de luister van het rijk was zeer somber, daar namelijk het rijk ten verderve ging." Wij zouden daarvoor zeggen: "maar van die tijd af begon de luister van het rijk te tanen."

Bij bl. 142, 20. — Het Javaansch luidt: [illegible]

Bij bl. 142, 4 v. o. — De Javaansche woorden zijn: [illegible]

[illegible] — Die woorden: [illegible] zijn
·r Winter vertaald: "Wat gij ook doen moogt, één ding moet gij in
t nemen, dat gij moet weten uwen ouderen broeder genoegen te geven,
hem nimmer eenig hartzeer veroorzaken." Dit zal wel ongeveer de **zin**
bedoeling van de Javaansche woorden zijn, en daarom ben ik deze op-
ting gevolgd: maar de constructiè en juiste beteekenis van de woorden
nij nog duister. Het is mij niet duidelijk, wat [illegible] hier beteekent. —
Maleische vertaling geeft hier ook geen licht.

Bij bl. 143, 6. — In het Javaansch staat: [illegible] De woorden [illegible]
· *wees daar spaarzaam meê!* zijn een figuurlijke uitdrukking voor: "be-
ar dat zorgvuldig voor u, dat anderen het niet te weten komen."

Bij bl. 143, 14. — Het verhaal van die begraafnis is voor de geschiedenis
n geen belang, maar om de aardige scène, die de dichter daarin brengt,
l ik het hier meêdeelen: [illegible]

[Javanese script] Een vertaling zal voor hen, die oefening in de Javaansche poëzie hebben, onnoodig zijn. Onder [Javanese script] *Sjariphs en Saijids*, worden *Hadjis* verstaan, die de Arabiscl شريف of سيّد hebben aangenomen. — Dat die geestelijken in 't kleed zijn, is, omdat bij de Javanen niet zwart, maar wit, de kl rouw is. — In de derde strophe schijnt [Javanese script] de titel van een hoofd, of van de hoofden, van de overige Ketibs, die hier [Javanese script] genoemd worden. — [Javanese script] in de vijfde strophe is het M *nasi* (*gekookte rijst*), dat dus ook in het Bagelensche in 't Javaansch g schijnt te worden. — [Javanese script] in de zesde strophe, is mij onbekend waarschijnlijk hetzelfde als [Javanese script] De juiste beteekenis van [Javanese script] is mij ook onbekend; als ook van [Javanese script] het schijnt *weêr bengelen* te beteekenen. — In de volgende strophe zou [Javanese script] *objectief denominatief* van [Javanese script] moeten zijn, en dus [Javanese script] *door een Sétan behebde of bezetene* beteekenen. Maar misschien is schrijffout: ten minste in 't Maleisch staat "anak setan."

Bij bl. 143, 14 v. o. — *Bagoes* beteekent *schoon*, *knap*, van gesproken, en *djarot* beteekent *gespierd*, *sterk* van ligchaamsbouw.

Bij bl. 143, 13 v. o. — In 't Javaansch leest men: [Javanese script] De den [Javanese script] schijnen te beteekenen, dat men aan het Ho maar *bedroefd* over het overlijden van den Sultan, wachtte op de van een brief en van afgevaardigden van Batavia. In de drie laatst lingsâ's schijnt met enkele korte woorden beteekent te worden, dat een brief van Soerakarta met militaire begeleiding wierd aangebrac weldra de verheffing tot Kroonprins bij allen ([Javanese script] z. v. a. [Javanese script]

Pagĕlaran bekend en erkend was, en dat de Prins daarbij een (over het overlijden van zijn vader) *bedrukt*, maar *vriendelijk* gezigt zette. — Daarop laat de schrijver dan nog volgen: [Javanese text] Hiervan begrijp ik niets anders, dan dat de vierde Sultan aan de regering kwam in het jaar Wawoe, 1754. Wat de auteur wil zeggen met [Javanese text] begrijp ik niet. Het schijnt, dat hij weêr een raadsel wil opgeven voor de Chronologen.

Bij bl. 143, 7 v. o. — De Javaansche woorden zijn: [Javanese text]

Bij bl. 143, 6 v. o. — In het Javaansch staat: [Javanese text] waarmeê anders een wat jongere leeftijd bedoeld wordt.

Bij bl. 143, 3 v. o. — In het Javaansch staat: [Javanese text] Het onderwijs van nog jonge kinderen in de wellust is bij de opvoeding van de Javaansche grooten niet ongewoon. [Javanese text] beteekent: zijn [Javanese text] die zijn [Javanese text] geweest was, zijn *nutrix*, *nourice*, zijn *baboe*.

Bij bl. 144, 6. — De Javaansche woorden zijn: [Javanese text]

Bij bl. 144, 9. — In 't Javaansch leest men: [Javanese text] Het hier voorkomende woord [Javanese text] zal wel hetzelfde zijn als [Javanese text] maar [Javanese text] versta ik niet.

Bij bl. 144, 12. — In het Javaansch staat: [illegible] in 't M "ada di kedaton di ikat lehernja sama Sulthan, sebab kira sekongk De auteur van deze Maleische vertaling wist dus van elders, Danoe-rĕdjå in de kraton *gewurgd* was geworden: want in 't Ja staat dit hier niet. Want dit zal toch wel niet beteekend word [illegible] Dit woord wordt hier wel wat vreemd gebruikt, maar toch hetzelfde te moeten beteekenen als het volgende [illegible]

Bij bl. 144, 16. — In 't Javaansch staat hier: [illegible] wat later vindt men: [illegible] en nog wat verder: [illegible] 'Ik zou dat woord [illegible] of [illegible] niet verstaan hebb het niet, dat ik daarvoor in de Maleische vertaling gevonden h *felsin*, dan *felsian* en eindelijk *felsier*. Zoo bleek het mij namelijk, een Hollandsch woord was, namelijk, *pleizier*, *pleizieren*, voor een reedje doen.

Bl. 144, 11 v. o. — De Javaansche woorden zijn: [illegible] Wint hier voor: "Hij liet verscheidene wegen aanleggen, die door erven en "van zijn onderdanen liepen, waardoor groote schade veroorzaakt De zin van de Javaansche woorden, vooral van dat [illegible] niet heel duidelijk, maar van het *aanleggen van verscheidene wegen* toch geen spraak. In het Maleisch staat: "Dan lagi dalem Ber adjar², dan di atoer kampong²-nja. Brapa² romah roesak di bikin

Bij bl. 144, 4 v. o. — De Javaansche woorden zijn: [illegible]

Bl. 145, 15. — In het Javaansch staat: [illegible] en de laatste woorden zijn in het Maleisch aldus vertaald: "mengadep dipoenja bendara of toean." Het woord [illegible] is mij in teekenis onbekend.

Bij bl. 145, 8. — Het Javaansch luidt: [illegible]

Bij bl. 145, 18. — In 't Javaansch staat: [Javanese script] — [Javanese script] is het Arabische فتكحات الملوك.

Bij bl. 145, 1 v. o. — De Javaansche woorden zijn: [Javanese script]

Bij bl. 146, 13. — نصيحات الملوك.

Bij bl. 146, 17. — Dit zal Arabisch moeten zijn: maar van dat *Alkanoelkanal* weet ik geen Arabisch te maken. — Maar dit zien wij hieruit, dat de schrijver al kon hij het zelf niet, Dipå-nĕgårå hier voorstelt als iemand, die Arabische werken kon lezen.

Bl. 147, 16. — De Javaansche woorden zijn: [Javanese script] Waarschijnlijk wordt hier bedoeld, dat Dipå-nĕgårå zijn onderzaten op Tĕgal-rĕdjå gelastte, om de gezette dagelijksche gebeden te verrigten.

Bij bl. 147, 10 v. o. — Van al de hier genoemde heilige plaatsen is mij alleen Pamantjingan bekend als gelegen in 't Zuidergebergte. — Het Javaansche woord, hier door *bedevaarten*, vertaald, is [Javanese script]

Bij bl. 147, 7 v. o. — De Javaansche woorden zijn: [Javanese script] Winter heeft deze woorden niet verstaan, en geeft daarvoor: "in navolging van de Walis," en teekent er bij aan, dat *Wali* de benaming is van een Mohammedaanschen heilige in den ouden tijd. Doch een Wali was niet juist een *heilige*, maar een *landvoogd* of *stedehouder* in een tot de Mohammedaansche godsdienst bekeerd of veroverd land.

Bij bl. 148, 2. — De Javaansche woorden zijn: [Javanese script]

Bij bl. 148, 16. — De woorden zijn: [Javanese script]

[illegible]
— [illegible] is het Arab. [illegible] of [illegible], maar wordt hier gebruikt in een mij onbekende beteekenis. — [illegible] is een mij geheel onbekend woord.

Bij bl. 148, 19. — In 't Javaansch staat: [illegible] — [illegible] vind ik in het manuscript-woordenboek van Winter en Wilkens verklaard door [illegible] en [illegible] door [illegible] *weêrgaâloos.* Zoo zou de zin zijn, dat het *tegen alle gewoonte aan* was, dat de Prins zulk een togt deed, door maar één persoon begeleid.

Bij bl. 149, 2. — In 't Javaansch vindt men hier: [illegible] Het woord [illegible] in de tweede pådå-lingså is mij van elders onbekend: men kan evenwel uit de zamenhang opmaken, dat de zin moet zijn, dat het water rillen deed, wanneer het op de huid kwam. — Ook het gebruik van het volgende [illegible] is mij onbekend. Het moet het toestandswoord zijn van [illegible] *verbieden;* en dan moet de zin wezen, dat zijn hart, zijn gevoel, hem verbood te gaan zitten. Doch misschien moet men lezen [illegible] en dan is de zin, dat den Prins iets in zijn hart opkwam. — Om de onzekerheid heb ik die twee verzen in de vertaling maar achterwegen gelaten.

Bij bl. 149, 6. — In 't Javaansch staat: [illegible] — Het woord [illegible] is hetzelfde Arabisch woord als dat in Gerickes woordenboek met meer verbastering [illegible] geschreven is.

Bij bl. 149, 14. — De Javaansche woorden zijn: [illegible]

[illegible] — Voor het woord [illegible], dat mij uit het spraakgebruik niet bekend is, maar in Gerickes woordenboek door *kleiaarde* vertaald wordt, heeft Winter *groote steenen* gegeven. Hij schijnt ondersteld te hebben, dat het een schrijffout was voor [illegible], en ik ben deze onderstelling gevolgd.

Bij bl. 149, 6 v. o. — De Javaansche woorden zijn: [illegible]

Bij bl. 149, 3 v. o. — De woorden zijn: [illegible]

Bij bl. 150, 3. — De Javaansche woorden zijn: [illegible]

Bij bl. 150, 8. — In 't oorspronklijke staat: [illegible] — [illegible] moet hier hetzelfde ijn als [illegible] Uit [illegible] blijkt, wat uit het woordenboek niet lijkt, dat [illegible] een werkwoord is van de grondvorm [illegible]

Bl. 150, 14. — Het Javaansch luidt: [illegible]

Bij bl. 151, 5. — Het Javaansch luidt: [illegible]

Bij bl. 151, 7. — De Javaansche woorden zijn: [illegible]

Bij bl. 151, 8 v. o. — In 't Javaansch staat: [illegible] Het woord [illegible] staat niet in het woordenboek: maar men kan de beteekenis met genoegzame zekerheid opmaken door vergelijking van [illegible] en [illegible]

Bij bl. 151, 4 v. o. — De Javaansche woorden zijn: [illegible] De uitdrukking [illegible] is mij onbekend.

Bij bl. 152, 3. — In 't oorspronklijke vindt men hier: [illegible] Het woord [illegible] is mij in de beteekenis, die het hier moet hebben, onbekend.

Bl. 152, 17. — Zoo vertaalt Winter de woorden: [illegible] Het woord [illegible] is mij onbekend, en waarschijnlijk beteekent het wel iets anders.

Bij r. 17. — In 't Javaansch staat: [illegible] dat door Winter vertaald wordt: "die het voorstel deed, om de dij des vorsten "open te snijden." Dit zou zeker al een wonderlijk voorstel geweest zijn. Maar het woord [illegible] K. N. [illegible] K. H. beteekent niet alleen de *dijen*, maar ook de *lenden*, en [illegible] beteekent bepaald *de buik opensnijden of openscheuren*. De Resident heeft natuurlijk een lijkopening bedoeld: maar de Javanen moeten, zooals uit het vervolg blijkt, zijn bedoeling slecht begrepen hebben.

Bij bl. 152, 23. — De Javaansche woorden zijn: [illegible]

Bij bl. 152, 2 v. o. — De woorden, die de Javaansche schrijver den Resident laat spreken, luiden aldus: [illegible]

Bij bl. 153, 5. — De woorden van Dipå-nĕgårå zijn: [illegible]

Bij bl. 153, 12. — In het verhaal van die plegtigheden komt onder anderen voor: [illegible] De beteekenis, die [illegible] hier hebben moet, staat niet in 't woordenboek. — Verder komt nog voor, van de priesters: [illegible] Dit laatste woord is mij ook onbekend.

Bij bl. 158, 18. — Die kennisgeving en dat besluit wordt op de volgende wijze verhaald: [illegible] Hier, in het begin, moet [illegible] wel een schrijffout zijn voor [illegible]. In de volgende pådå-lingså moet men zeker [illegible] lezen. [illegible] beteekent volgens het woordenboek *hollen*, van een paard: hier wordt het figuurlijk van een schip gebruikt. — De woorden [illegible] schijnen hier geen *tegenwind* te kennen te geven, maar veeleer wat wij *vlak voor 't lapje hebben* noemen. Doch later vindt men van de terugreis: [illegible] Op de terugreis hadden ze dus ten minsten met tegenwind te kampen. — [illegible] schijnt: de *Heer* Gouverneur-generaal te beteekenen. In de Maleische vertaling vindt men hiervoor *toean Djenderaal Hoor pek koeasa:* maar wat hier dat *Hoor* beduiden moet, begrijp ik in 't geheel niet.

Bij bl. 158, 4 v. o. — In 't oorspronklijke staat: [illegible]

Bij bl. 154, 12. — De Javaansche woorden zijn: [illegible]

Bl. 154, 5 v. o. — Het Javaansch luidt: [illegible]

Bij bl. 155, 1. — In het Javaansch staat: [illegible]

Bl. 155, 4. — De Javaansche woorden zijn: [illegible] Het woord [illegible] is mij van elders onbekend; ik ben de vertaling van Winter gevolgd. Waarschijnlijk is het afgeleid van [illegible].

Bij bl. 155, 18. — In 't Javaansch leest men: [illegible]

Bij bl. 155, 20. — In 't oorspronklijke staat: [illegible] Wat dat [illegible] beteekent, weet ik niet. Ook in het vervolg wordt deze Wirå-nĕgårå als een persoon van belang vermeld, en wordt ook wel Toemenggoeng Wirå-nĕgara genoemd: maar, wat betrekking hij nevens den Rijksbestierder bekleedde, is mij niet gebleken.

Bij bl. 157, 5. — De Javaansche woorden zijn: [illegible]

Bij bl. 157, 13. — Het Javaansch luidt: [illegible]

Bij bl. 158, 10. — De Javaansche woorden zijn: [illegible]

[illegible]

158, 18. — De Javaansche woorden zijn: [illegible] De laatste en vertaalt Winter: "De beproeving is daar, en zoudt gij de uitge- e schepselen niet herkennen?" maar erkent in de aanteekening, de n deze uitdrukking niet te begrijpen.

158, 6 v.o. — [illegible]

.159, 6. — De Javaansche woorden zijn: [illegible] De uitdrukking [illegible] i het naar het Javaansche taaleigen omgevormde Hollandsche woord *el*, dat door de Hollanders zeker wel eens in hun Maleisch spreken kt wierd. Het komt ook voor in de Maleische vertaling. Zie oven bl. 203. Winter heeft vertaald: "uithoofde eerstgenoemde ht werd van in het geheim in onderhandeling te zijn geweest om- het houden van opzigt over de Santônô." Deze vertaling is niet

j bl. 159, 12. — De Javaansche woorden zijn: [illegible]

j bl. 159, 17. — Het oorspronkelijke luidt: [illegible]

[illegible] Het woord [illegible] is het Hollandsche *order*, maar wordt uitgedrukt in de zin van he Javaansche [illegible] *toelating*, *vergunning*, *permissie*. — [illegible] vind men niet in 't Woordenboek, maar wel [illegible] hetgeen verklaar wordt door *iemand ongelukkig maken*. Maar [illegible] wordt hier doo Winter door *verhinderen* vertaald, en deze verklaring zal wel beter zij Waarschijnlijk beteekent het iemand *tegenwerken*.

Bij bl. 160, 5. — De Javaansche woorden, die ik eenigzins in de ve taling bekort heb, luiden aldus: [illegible] — [illegible] is hier hetzelf als [illegible] II. het *lezen in de Koran*, het Ar. قرأ.

Bl. 160, 4. — Zoo vertaalt de Heer Winter het woord [illegible]. I Javaansche woorden, hier maar bij verkorting gegeven, luiden aldus [illegible]

[illegible]

Bl. 160, 3 v. o. — De Javaansche woorden zijn: [illegible] De figuurlijke beteekenis, waarin het woord [illegible] hier gebruikt wordt, is mij van elders onbekend. Winter heeft vertaald: "een voorslag, dat de twee Pangerans aanging. Maar [illegible] beteekend iemand *een druk met de vinger geven*, fig. zooveel als iemand *een deuk, neep of knaauw geven.*

Bij bl. 161, 14 v. o. — Het Javaansch luidt: [illegible]

Bij bl. 161, 7 v. o. — De Javaansche woorden zijn: [illegible]

Bij bl. 162, 9. — In het origineel staat: [illegible]

Bl. 162, 11. — De Javaansche woorden zijn: [illegible] Het woord [illegible] is hetzelfde als [illegible] dat in het woordenboek niet juist verklaard is: maar uit vergelijking van hetgeen bij [illegible] onder het grondwoord [illegible] aangeteekend is, kan de ware beteekenis genoeg blijken.

Bij bl. 162, 18 v. o. — Het Javaansch luidt: [illegible]

Bij bl. 169, 12 v. o. — Zóó vertaalt Winter, wat men vindt in het Javaansch: [illegible] Dit woord is mij van elders onbekend.

Bij bl. 163, 1. — In 't Javaansch staat: [illegible]

Bl. 163, 6. — Zóó, door *vinnig*, vertaalt Winter het hier voorkomende woord [illegible] Het schijnt hetzelfde te beteekenen als [illegible] *norsch*, *bits*, *barsch*.

Bl. 163, 11. — Zóó vertaalt Winter de woorden: [illegible] Het woord [illegible] en de uitdrukking [illegible] zijn mij van elders niet bekend.

Bl. 163, 10 v. o. — De Javaansche woorden, die niet overal even duidelijk zijn, en die Winter ook niet geheel begrepen schijnt te hebben, luiden aldus: [illegible]

Bij bl. 164, 1. — Zóó heb ik hier en in 't vervolg het woord [illegible] vertaald. Winter heeft het overgezet door *gezag*, *uitoefenend gezag* en *magt*. Het is een Arabisch woord, dat *voogdijschap* beteekent, en meer bepaald het *gezag van landvoogd* (Wali) over een tot de Islam gebracht land.

Bl. 164, 10 v. o. — Hier staat in 't Javaansch: [illegible]

Bl. 164, 3 v. o. — "De brief wierd verkeerd opgevat." — In 't Javaansch staat: [illegible] Deze uitdrukking is mij van elders onbekend, en de Heer Winter heeft die onvertaald gelaten.

Bij bl. 165, 5. — Het Javaansch luidt: [illegible] — Het hier aan het be-

gin van het vierde vers voorkomende woord [Javanese script] *naam*, schijnt hier als voegwoord gebruikt te worden in de zin van ons *namentlijk*. Zoo heb ik het ook gebruikt gevonden in een brief van den Vorst van Sumenap. Anders zou men geneigd zijn het hier voor een schrijffout voor [Javanese script] te houden.

Bij bl. 165, 9. — De Javaansche woorden zijn: [Javanese script]

Bij bl. 165, 13. — In 't Javaansch staat: [Javanese script]

Bl. 165, 16. — In 't Javaansch leest men hier: [Javanese script] In de vertaling ben ik Winter gevolgd; omdat het woord [Javanese script] mij geheel onbekend is.

Bl. 165, 2 v. o. — In 't Javaansch leest men hier: [Javanese script] maar dan volgt nog, wat ik niet geheel versta en ook door Winter overgeslagen is: [Javanese script] De zin schijnt te wezen, dat zij zich innerlijk schaamde, zoo spoedig Dipå-nĕgårå zijn zin te moeten geven.

Bl. 166, 11. — Deze uitval tegen de geestelijken wordt voorafgegaan door een vergelijking, die niet heel duidelijk is. De Javaansche woorden zijn: [Javanese script] De Heer Winter verbindt de woorden [Javanese script] als attribuut met het voorafgaande [Javanese script], en vertaalt: "vele zindelijk gekleede schriftgeleerden." In 't Javaansch staat: *Alle schriftgeleerden*, en het volgende schijnt het predicaat te zijn. Het woord [Javanese script] beteekent anders *niet begroeid* (van een pad), en figuurlijk schijnt het niet juist *zindelijk* (proper) *gekleed*, maar *uitwendige reinheid*, te beteekenen. Dit woord schijnt door gelijkheid van klank tot de vergelijking met [Javanese script] geleid te hebben. Die vergelijking is door Winter aldus vertaald: "Zij zijn te vergelijken bij een plaats met mos bedekt, die glibberig te betreden is. De steenen, die in het drooge jaargetijde zich in het met mos bewassen water bevonden, zijn flaauwelijk te zien." Maar ik begrijp deze vergelijking niet. De vertaling schijnt ook niet geheel juist te wezen. Het woord [Javanese script] dat in de vertaling niet uitgedrukt is, is mij ook van elders onbekend.

Bij bl. 166, 18. — De Javaansche woorden zijn: [Javanese script]

[illegible]

Bij bl. 166, 2 v. o. — De Javaansche woorden zijn: [illegible] — In plaats van [illegible] zal men wel moeten lezen [illegible] maar dan is de uitdrukking toch vreemd.

Bij bl. 167, 1. — Zoo vertaalt Winter de woorden: [illegible] [illegible] beteekent dan hier hetzelfde als [illegible]

Bl. 167, 14. — In 't Javaansch staat: [illegible] De woorden [illegible] schijnen een spreekwoord te zijn, waarin [illegible] hetzelfde moet zijn als [illegible] dat in poëzie *vervolgens*, *daarna*, beteekent.

Bij bl. 167, 7. — "En na het eten liet hij allen vertrekken." — De Javaansche woorden zijn: [illegible]

Bl. 168, 2. — De Javaansche woorden zijn: [illegible] — [illegible] is hetzelfde als [illegible] Over de uitdrukking [illegible] is boven gesproken.

Bij bl. 168, 10. — In 't oorspronklijke leest men: [illegible]

Bij bl. 168, 21. — Het Javaansch luidt: [illegible]

Bl. 169, 2. — Het Javaansch luidt aldus: [illegible]

[Javanese script] — Over het woord [Javanese script] in de eerste strophe is en reeds gesproken. [Javanese script] beteekent hier, zooals in de Toehpah 183, r. 12, *iemand een naam*, of *namen geven*, in de zin van iemand *ldnamen* geven. In de tweede strophe is de beteekenis van het woord [Javanese script] mij niet duidelijk. Beteekent het eigenlijk *aan iets een ligım geven?* Of moet men [Javanese script] *versieren*, *opsieren*, lezen? Ook woorden: [Javanese script] zijn mij niet duidelijk. Winter jnt ook maar naar de zin geraden te hebben: want hij heeft vertaald: ij antwoordde op de vraag van de Ratoe, ten doel hebbende, om haar overtuiging te geven, dat haar meening niet ongegrond was."

Bij bl. 169, 7. — [Javanese script]

Bij bl. 169, 7. — In 't Javaansch staat: [Javanese script] Het woord [Javanese script] is mij geheel ›ekend: ik ben daar Winter maar gevolgd, die het door *ongeregeldheden* taald heeft.

Bij bl. 169, 13 v. o. — In 't Javaansch staat: [Javanese script]

Bij bl. 169, 6 v. o.: "Onrustig." — In 't Javaansch: [Javanese script]

Bij bl. 171, 10.: "Morgen." — Hier staat in het Javaansch [Javanese script] in plaats van het gewone [Javanese script] of [Javanese script] Tot toe heb ik dit nergens elders aangetroffen.

Bl. 172, 2. — In 't Javaansch vindt men hier: [Javanese script] Het woord [Javanese script] is mij, zoo als het hier gebruikt wordt, ›kend.

Bij bl. 173, 7. — In 't Javaansch staat: [Javanese script]

[illegible] Het gebruik van het woord [illegible] is hier wat vreemd.

Bij bl. 173, 12. — In 't Javaansch vindt men hier: [illegible] Het woord [illegible] is mij onbekend.

Bl. 173, 18. — Die aandacht bij het gebed wordt in 't Javaansch aldus beschreven: [illegible]

Bij bl. 174, 12.: "Rĕsâ-joedâ." — In 't Javaansch staat hier *Trâ-joedâ*: maar dit zal een onachtzaamheid van den schrijver zijn, die hier vergeten was, dat hij den man een weinig vroeger Rĕsâ-joedâ genoemd had.

Bij bl. 174, 14. — In 't oorspronklijke leest men: [illegible]

Bl. 174, 6 v. o. — In 't Javaansch staat: [illegible] Dit laatste woord is mij onbekend.

Bij bl. 175, 4. — In 't Javaansch staat: [illegible] Het gebruik en de juiste beteekenis van [illegible] is mij onbekend.

Bij bl. 175, 2 v. o. — Het Javaansch luidt: [illegible]

Bij bl. 176, 8 v. o. — De Javaansche woorden zijn: [illegible]

Bl. 177, 4. — In het Javaansch vindt men hier: [illegible] Het hier en ook later op dezelfde wijze voorkomende [illegible] schijnt

icatie gevormd van dezelfde grondvorm [illegible], waarvan het ge-[illegible] het accidenteel Passief is.

, 17: "Hij trilde." — Zoo vertaalt Winter voor deze Javaansche ie ik niet versta: [illegible]

, 10 v. o.: "Dat het gezigt er zich in verloor." — De Javaansche n: [illegible]

177, 3 v. o. — Zoo vertaalt Winter voor hetgeen men hier in vindt: [illegible] Ik versta deze laatste uitdrukking niet, maar betwijfel het lit beteekenen kan: de godsdienst *algemeen bekend maken*. In staat hier: *membahiken agama*, en dit *membahiken* zal wel *mem-*eten zijn: maar ook deze beteekenis kan het Javaansche woord bben.

177, 1 v. o. — In 't Javaansch staat hier: [illegible] laatste pådå-lingså heb ik onvertaald gelaten; want dat [illegible] eheel onbekend. Winter heeft vertaald: "maar hem zal iets in ggen, dat zijn werk verijdelen zal." Of Winter die uitdrukking en wat beteekenis hij er aan gehecht heeft, blijkt uit deze vrije iet.

178, 1. — De Javaansche woorden zijn: [illegible] Men zou geneigd n, [illegible] voor hetzelfde te houden als [illegible] maar hier vier woorden hebben, en daarom zal men [illegible] en.

, 4. — De Javaansche woorden zijn: [illegible]

178, 6. — Het Javaansch luidt: [illegible] Het woord [illegible] r opgevat als in een figuurlijken zin gebruikt. Winter heeft ver-eet, dat er nog een hinderpaal is."

, 13. — In het Javaansch staat: [illegible]

179, 3 v. o.: "in een kabinetje te komen." — In 't Javaansch [illegible]

180, 4. — De Javaansshe woorden zijn: [illegible]

180, 2 v. o. — In 't oorspronklijke staat: [illegible]

Het woord [Javanese script] moet dus hier beteekenen *het ongemerkt zoo te doen.*

Bij bl. 181, 7. — De Javaansche woorden zijn: [Javanese script]

Bij bl. 181, 16 v. o. — Het Javaansch luidt: [Javanese script]

Bl. 181, 6 v. o. — De Javaansche woorden zijn: [Javanese script] — [Javanese script] is hetzelfde als [Javanese script]

Bl. 181, 2 v. o. — Hier staat in 't Javaansch: [Javanese script]

Bij bl. 182, 6. "Doet het ongemerkt!" — In 't Javaansch vindt men hier de uitdrukking: [Javanese script] waarover men na kan zien het Bijvoegsel bij het Woordenb. achter de *Anecdoten*, en *Jav. Zam.*, II, p. 87.

Bl. 182, 2 v. o.: "Het oppakken van zijn goed." — In 't Javaansch staat hier: [Javanese script] Winter heeft vertaald: "Te Tegalredjô liepen de menschen van angst heen en "weder": maar [Javanese script] beteekent z. v. a. *zijn boeltje oppakken om naar elders te verhuizen.*

Bl. 183, 8: "Ditmaal." — Hier wordt in 't Javaansch het Maleische [Javanese script] gebruikt, misschien wel omdat het de Hollander is, die hier last geeft en natuurlijk dat in 't Maleisch doet.

Bl. 183, 8 v. o. — In 't Javaansch staat: [Javanese script] De uitdrukking [Javanese script] is mij elders niet voorgekomen.

Bij bl. 184, 4: "de pest." — Zóó heb ik het mij van elders onbekende woord [Javanese script] vertaald. Winter vertaalt het door *plaag*.

Bl. 184, 13. — De Hollandsche spreekwijs, "dat geen haar van je hoofd eenig ledsel zal ondervinden," heb ik hier in de plaats gesteld voor de gewone Javaansche formule van borg te staan, dat iemand geen letsel overkomen zal: [illegible]

Bl. 184, 16.: "blijf ik hier." — Zoo vertaalt ook Winter voor hetgeen hier in 't Javaansch staat: [illegible] Het woord [illegible] beteekent anders: *zich verzetten*, *weêrspannig zijn*.

Bl. 184, 11. v. o.: "Ik vertrouw Uw Hoogheid niet regt." — In 't Javaansch staat: [illegible] Winter heeft dit onvertaald gelaten.

Bl. 184, 4 v. o.: "Neem alles wat van waarde is, meê!" — Dit schijnt de zin te zijn van 't geen men hier in 't Javaansch vindt: [illegible] De uitdrukking [illegible] is mij in die zin, die het hier moet hebben, van elders onbekend. Winter heeft die onvertaald gelaten..

Bl. 185, 8: "Buiten — — de loer." — In 't Javaansch staat hier: [illegible] Winter heeft hier vertaald: "De vrouwen buiten de Kĕdaton waren in de grootste verwarring verspreid." Maar, behalven dat hier niet alleen vrouwen, maar ook mannen, genoemd worden; moet hier blijkbaar onder [illegible] niet de Kraton van den Sultan, maar de Dàlĕm van den Prins verstaan worden; en [illegible] beteekent toch niet *verspreid;* men zie maar Gerickes woordenboek.

Bij bl. 185, 5 v. o. — In 't Javaansch leest men hier: [illegible]

Bl. 185, 3 v. o. — In 't Javaansch staat hier: [illegible] Dit laatste is een spreekwoord, waarover men zien kan het tweede deel van de *Javaansche Zamenspraken*, bl. 119, N°. 228.

Bij bl. 185, 2 v. o.: "om bang voor te worden." — In 't Javaansch staat: [illegible]

Bl. 186, 9. — In 't Javaansch staat: [illegible] Het is als of [illegible] niet een bijzondere wijze van ter dood brengen, maar iets anders, of wel dat [illegible] iets anders dan in het algemeen ter dood brengen, zou moeten beteekenen: anders is het een stijlfout van den dichter.

Bij bl. 186, 14. — De Javaansche woorden zijn: [illegible] Het woord [illegible], zoo als het hier voorkomt, is mij onbekend.

Bij bl. 186, 16: "pakte zich in aller ijl weg." — In 't Javaansch

staat hier: [illegible] Ik heb [illegible] Winter door *in aller ijl* vertaald: maar hiervoor zegt men gewoonlijk [illegible] Het woord [illegible] zou afgeleid zijn van [illegible] in 't woordenboek door *omslaan*, *omkeeren*, vertaald wordt. Misschien taalt men dus beter: "Sindoe-rĕdja *maakte regts om keert*, en ging h

Bij bl. 186, 11 v. o. — Winter heeft vertaald, "Raden Wironegårå "het gebouw te Boeloe aan." Maar in 't Javaansch staat: [illegible]

Bij bl. 186, 2 v. o. — In 't Javaansch leest men hier: [illegible] woord [illegible] kan hier moeijelijk de beteekenis hebben van *keen weggaan*, die het anders in poëzie heeft. Het schijnt hetzelfde te zijn [illegible] waarvan het passief [illegible] wat later voorkomt, en dat mi van elders onbekend is.

Bij bl. 187, 7. — Hier staat in 't Javaansch: [illegible] Hiervoor geeft Winter: "De schoonzoon (misschien Dipô-negôrô), zijnde een zoon van Kĕrrangan;" en schrijft in een aa kening bij dit laatste: "naam van een wijk, waar een Ronggô of een soon van dien naam woont." Hij schijnt dus te onderstellen, da schoonzoon een zoon was van een Rånggå. Ik ben deze opvatting gev Waarschijnlijk is *Djaja-prawirå* de naam van dien schoonzoon, en moet men vertalen: "De schoonzoon, de zoon van een Rånggå, an dapper met zijn speer."

Bij bl. 187, 18: "door het geschut bestookt." — Hier staat: [illegible] Het werkwoord [illegible] of het g woord [illegible] is mij onbekend; het schijnt evenwel hetzelfde te zi dat [illegible] dat boven voorkwam. Winter heeft vertaald: "Men vuur "de regterzijde met de kanons *op* den vijand." Dat het woord wer deze zin heeft, blijkt ook uit de andere plaatsen van dit werk, was voorkomt.

Bij bl. 187, 11 v. o. — De Javaansche woorden zijn: [illegible] Het werkwoord [illegible] ontbreekt in het denboek: men vindt daar alleen [illegible] en verklaard door *knallend geluid*. Over [illegible] en [illegible] is boven gesproke

Bij bl. 187, 10 v. o.: "wierd ongerust." — Zoo vertaalt Winte [illegible]

Bij bl. 187, 5 v. o.: "Djåjå-moeståpå — — moeijelijk voort." — Javaansch leest men hier: [illegible]

Bl. 188, 3. — Zóó, *van nabij*, vertaalt Winter, het hier en wat lager
›rkomende woord [illegible] dat mij onbekend is. Men leest hier in het
ȝineel: [illegible] en even zoo leest men
t verder: [illegible] Indien men niet
›emaal dat [illegible] hier vond, zou men het voor een schrijffout kunnen
ıden. De beteekenis, die het hier moet hebben, is mij van elders on-
:end.

Bij bl. 190, 9. — In 't Javaansch leest men hier: [illegible]

Bij bl. 190, 14. — De Javaansche woorden zijn: [illegible]

Bl. 190, 16. — In 't Javaansch staat hier: [illegible] Het
ıı voorkomende woord [illegible] is mij onbekend. Een weinig verder komt
: nog eens voor in deze woorden: [illegible]

Bij bl. 190, 7 v. o. — De Javaansche woorden zijn: [illegible]

Bij bl. 191, 12. — In 't Javaansch wordt dit zóó beschreven: [illegible]

[illegible]

Bl. 191, 19. — Dit zal de zin moeten wezen van deze Javaansche woorden: [illegible] Het woord [illegible] is mij onbekend.

Bij bl. 191, 4 v. o. — In 't Javaansch staat hier: [illegible] Hiervoor vindt men in de Maleische vertaling: "Resident soeroean "lagi blanda doea poeloeh, bedjalan. Baroe sampe di Djenoe, di rampas "brandal: tjoema ampat njang bisa koembali." — Hoe de vertaler er dit in heeft kunnen lezen, begrijp ik niet.

Bl. 192, 13. — De beschrijving van deze belegering luidt in 't Javaansch aldus: [illegible]

[illegible]

Bl. 192, 7. — In 't Javaansch staat hier en later: [illegible] Dit is waarschijnlijk het Hollandsche woord *rantsoen*.

Bl. 193, 2 v. o. — In 't Javaansch vindt men hier: [illegible] Daar volgt: [illegible] Het woord [illegible] is mij onbekend.

Bij bl. 195, 5: "*wierd aangeraakt door zelfverheffing.*" — Zoo heb ik letterlijk vertaald, wat men hier in 't Javaansch vindt: [illegible]

Bij bl. 195, 8. — In 't Javaansch vindt men hier: [illegible] Het hier voorkomende woord [illegible] is mij onbekend.

Bij bl. 195, 15 v. o. — In 't Javaansch staat hier: [illegible] De uitdrukking [illegible] is mij van elders onbekend. In het ms. woordenboek wordt [illegible] verklaard door *vol, opgepropt.*

Bij bl. 195, 11 v. o. — De Javaansche woorden zijn: [illegible] en dan wordt er bijgevoegd: [illegible]

Bij bl. 196, 6. — Deze redenering van den schrijver over de redenen van de mislukking van de opstand van Dipå-nĕgårå, die ik zoo goed mogelijk in vertaling teruggegeven heb, luidt in 't oorspronklijke aldus: [illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

OVER HET

ARABISCH-MALEISCHE ALPHABET.

§ 1. De letters van het Maleische alphabet zijn op enkele na aan het Arabische ontleend. Even als het Arabisch wordt het Maleisch van de regter naar de linker hand geschreven. Het alphabet is als volgt:

FIGUUR.	NAAM.[1]	UITSPRAAK IN HET MALEISCH.	VORM WANNEER ZIJ VERBONDEN ZIJN:		
			MET EENE VOLGENDE LETTER.	MET EENE VOORGAANDE LETTER.	MET EENE LETTER VAN WEÊRSZIJDEN.
ا	alif	[1] stomme *h*, [2] *a*-klinker		ـا	
ب	ba	*b*	بـ	ـب	ـبـ
ت (ة[2])	ta	*t*	تـ	ـت (ـة)	ـتـ
ث	tsa	*s*	ثـ	ـث	ـثـ
ج	djim	*dj*	جـ	ـج	ـجـ
چ	tja	*tj*	چـ	ـچ	ـچـ
ح	hha	*h*	حـ	ـح	ـحـ
خ	cha	*k* *	خـ	ـخ	ـخـ
د	dal	*d*		ـد	
ذ	dzal	*d* of *s* *		ـذ	
ر	ra	*r*		ـر	
ز	za	*s* *		ـز	
س	sin	*s*	سـ	ـس	ـسـ
ش	sjin	*s* *	شـ	ـش	ـشـ

[1] De naam is bij de Arabische letters volgens de Arabische uitspraak opgegeven.

[2] Dit teeken wordt in het Arabisch alleen in den vrouwelijken uitgang *at* der naamwoorden gebruikt.

FIGUUR.	NAAM.	UITSPRAAK IN HET MALEISCH.	VORM WANNEER ZIJ VERBONDEN ZIJN:		
			MET EENE VOLGENDE LETTER.	MET EENE VOORGAANDE LETTER.	MET EENE LETTER VAN WEERSZIJDEN.
ص	s̲ad [3]	*s*	صـ	ـص	ـصـ
ض	d̲ad [3]	*l* *	ضـ	ـض	ـضـ
ط	t̲a [3]	*t*	ط	ـط	ـطـ
ظ	z̲a [3]	*l* *	ظ	ـظ	ـظـ
ع	ain [4]		عـ	ـع	ـعـ
غ	gain	*g* *	غـ	ـغ	ـغـ
ڠ	nga	*ng*	ڠـ	ـڠ	ـڠـ
ف	fa	*p*	فـ	ـف	ـفـ
ڤ	pa	*p*	ڤـ	ـڤ	ـڤـ
ق	kka	*k*	قـ	ـق	ـقـ
ك	ka	*k*	كـ	ـك	ـكـ
ݢ	ga [5]	*g*	ݢـ	ـݢ	ـݢـ
ل	lam	*l*	لـ	ـل	ـلـ
م	mim	*m*	مـ	ـم	ـمـ
ن	noen	*n*	نـ	ـن	ـنـ
و	wau	[1] *w*, [2] *oe*-klinker		ـو	
ه	ha	stomme *h*	هـ	ـه	ـهـ
ي	ja	[1] *j*, [2] *i*-klinker	يـ	ـي	ـيـ
ڽ	nja	*nj*	ڽـ	ـڽ	ـڽـ
لا لا	lam-alif	*la*		ـلا	

§ 2. Voor het schrijven van het Maleisch zijn van deze 33 letters slechts 20 noodig, te weten: ا ب ت ج چ د ر س ڠ ڤ ق ك ݢ ل م ن ه و ي ڽ. Daar echter ا en ه beide de *h* en ق en ك de *k* uit-

[3] Deze 4 letters zijn eigenlijke tongletters, zoodat er eene *l* in de uitspraak doorklinkt.

[4] Eene soort van keelletter.

[5] De Engelsche, Fransche en Hoogd. *g*, in tegenoverstelling van de onze, die met غ overeenkomt.

* Van de uitspraak dezer letters ben ik niet zeker genoeg, of liever, ik weet niet of zij altijd doorgaat en of de Maleijers niet wel eens meer of minder in de goede Arabische uitspraak kunnen geoefend zijn.

drukken, zoo volgt hieruit dat de 14 volgende letters *b d g h j k l m n p r s t w* en 4 aantenemen dubbele *ng dj tj* en *nj*, dus 18 letters, geheel voldoende zijn om alle Maleische woorden te schrijven. Alleen hierop lette men, dat de *g* wordt uitgesproken zoo als bij onze naburen in *good*, *gare*, enz., en niet zoo als bij ons.

De چ ڠ ڤ ݢ en ڽ zijn teekens, die in het Arabische letterschrift niet voorkomen, maar die gedeeltelijk uit de Perzische taal zijn overgenomen (t. w. de چ en de ݢ) of op gelijke wijs als de aangenomen letters in die taal gevormd zijn. In plaats van de ڤ en de ݢ treft men dikwijls de vormen ڧ en ڬ aan. De *nj* ڽ heeft de van achteren verbonden vormen gelijk aan die der Perzische پ *p*. — De ڽ wordt in niet-Arabische woorden slechts aan het einde gebruikt. — Het Arabische alphabet heeft dus 5 letters te weinig om de Maleische medeklinkers te kunnen uitdrukken, in welk gemis echter door nieuw gevormde letters vrij goed voorzien is, terwijl 13 er van niet dan in Arabische woorden voorkomen, die intusschen in het Maleisch zeer overvloedig voorhanden zijn.

§ 3. *Klinkers* zijn er in het Maleisch, als men de *ĕ* mederekent, zes. De vijf andere zijn: *a e i o oe*, waarvan de hoofdklank natuurlijk aan verschillende wijzigingen onderhevig is. Het Arab.-Maleische alphabet heeft slechts 3 teekens om al die klanken uit te drukken, en wel zulke, die in het alphabet tevens voor medeklinkers dienen, t. w. de ا voor de *a*-, de و voor de *oe*- en *o*-, en de ي voor de *i*- en *e*-klanken.

Daar deze letters dus zoowel voor klinkers als voor medeklinkers gebruikt worden, behoort er mogelijkheid te bestaan om te onderscheiden of zij deze of gene voorstellen. In het Arabisch bestaat die, maar in het Maleisch niet altijd. Door het Arabische teeken *hamza*, d. i. eene kleine *aïn* (ء), die boven of onder de ا geschreven wordt, wordt deze tot medeklinker, tot eene stomme *h*, gemaakt, en deze wordt altijd aan het begin van een woord geplaatst, wanneer dit met een' klinker begint, zoodat als eene و of ي de eerste letter van een woord is, men veilig zijn kan dat deze medeklinkers zijn. Woorden als *itoe*, *ŏrang*, enz. schrijft men dus ايت, اورڠ (want de ء schrijft men in dit geval in het Maleisch nooit), en zoo zou men *akan* ook اكن moeten schrijven, wanneer het niet on-

gebruikelijk ware, die beide ا's zoo achter elkander te plaatsen (zie § 5, 2), in welk geval men in het Arabisch de *madda* (zie § 12) bezigt: آكي.

Doch als er midden in een woord eene van die letters voorkomt, dan is door het gebruik dat alsdan ook in het Maleisch van de ء gemaakt wordt, al staat dit teeken niet altijd juist daar waar het behoort, wel te zien of de ا klinker of medeklinker is, maar bij de و en ي is dit niet altijd te zien, omdat men bij deze, in het Maleisch, de hamza gewoonlijk geheel weglaat. Zoo is bijv. de ي in لاير (*lajar*) medeklinker, in لاين (*lain*) klinker. En het woord كاين heeft aan geen andere oorzaak, dan die gebrekkig Arabische spelling, een, trouwens zeer leerzaam, opstel van den Heer van Dewall, in het *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde*, te danken (dl. 7, bl. 526), daar men dat woord, door *kain* van streek gebragt, wel eens *pĕkain* uitspreekt, hetgeen de Heer v. D. te regt wraakt: want de ي is in dat woord niet klinker, maar medeklinker.

§ 4. Zoo als uit die enkele voorbeelden, in de vorige § door ons aangehaald, reeds gebleken is, heeft men dien kleinen voorraad van 3 klinkers toch nog als weelde beschouwd en er niet altijd gebruik van gemaakt. Wisten wij niet dat ايت: *itoe* moest worden gelezen, dan konden wij naar de ware uitspraak lang raden, daar deze even goed *ajat*, *ijat*, *ita* of *iti* zou kunnen zijn. En zoo kan men een woord als مربت (*mĕrĕboet*), dat met Arabische letters zonder een enkelen klinker geschreven wordt, wanneer men geen Maleisch kent, op even veel wijzen lezen als van *mrbt* door middel van 5 of 6 klinkers — de wijzigingen der uitspraak niet eens medegerekend — in de gegeven volgorde, een woord van twee of drie lettergrepen te maken is. — De Arabieren toch schrijven meestal zonder klinkers; ziedaar het groote kwaad om hun letterschrift op eene taal toe te passen, die van een anderen stam is als de hunne. In hunne taal drukken zij namelijk door middel van ا و ي slechts de verlenging der klinkers uit; voor de korte klanken hebben zij drie met deze overeenkomende bijzondere teekens, die wij later (§ 11) zullen leeren kennen, doch daar zij aan bepaalde woordvormen gewoon zijn, bestaat er bij hen zelden behoefte om die teekens te gebruiken en slechts in den Koran nemen zij ze getrouw in acht. Maar in het Maleisch bestaan zulke vaste woordvormen niet.

Daar nu bij de Maleijers nog geene grammatica geschreven was, toen de Arabieren hun met de godsdienst ook het letterschrift bragten, en derhalve het onderscheid van wat dezen door hunne schrijfwijs aanleiding gaven om als korte of als lange klinkers te beschouwen, alleen kon afgeleid worden uit de meerdere of mindere duidelijkheid, waarmede de klinkers werden uitgesproken; zoo hebben de Arabieren alleen dan de klinkers door eene dier letters ا و ي uitgedrukt, wanneer de toon er op valt of ze helder klinken, zonder daarbij op kort of lang of scherp of zacht te letten. In het Maleisch geschiedt dit in woorden van twee lettergrepen in beide en in die van meer lettergrepen in de beide laatste, doch in beide gevallen vooral in de voorlaatste. Van daar dat men in de voorlaatste lettergreep, als die niet op een' medeklinker uitgaat en ook niet de toonlooze *ĕ* heeft (zie § 10), steeds, maar dikwijls ook in de laatste, den klinker ziet geschreven.

§ 5. Wanneer nu in een woord de eene lettergreep op een' klinker eindigt en de volgende er mede begint, dan kunnen er vier gevallen plaats hebben:

1°. Beide klinkers zijn dezelfde. In zulk een geval wordt de ه tusschen beide gezet: تاهن, داهن, ڤاهت, ليهر, جوهر (*tàhan, dàhan, pàhat, lèhèr, djòhòr*) enz. De klinker schijnt daarbij nooit in de laatste lettergreep te zijn geschreven.

2°. *Oe* of *i* worden door *a* gevolgd. In dit geval ontstaat door de uitspraak van zelf de medeklinker *w* tusschen *oe* en *a*, en de *j* tusschen *i* en *a*, en men zou, ook weder alleen den eersten klinker schrijvende, bijv. لوور, دييان (*loewar, dijan*) gespeld hebben, wanneer het bij de Arabieren de gewoonte niet was om zulk eene schrijfwijs, de nevens elkander plaatsing namelijk van twee ا's, و's of ي's, de eene als klinker, de andere als medeklinker, te vermijden. Men schrijft dus لور, دين, in welke woorden, in dit geval, de و en ي medeklinkers zijn. Men zou hier nu bijv. wel het verdubbelingsteeken *tasjdid* (ّ) kunnen gebruiken (zie § 12) en لوّر ديّن schrijven — en ter onderscheiding van zulke woorden, die anders voor éénlettergrepig konden worden aangezien (zoo als deze pas genoemde, die men ook *lòr* en *dìn* zou kunnen lezen), zou dit zeker nuttig wezen — maar men doet dit gewoonlijk niet en waar de beteekenis der woorden genoeg verschilt om bij

het gebruik geen dubbelzinnigheid te weeg te brengen, is het voor hen die Maleisch kennen, en voor dezen schreef men immers? ook niet noodzakelijk.

3°. *Oe* of *i* volgen op *a*. Dan kan men — wat ook wel gebeurd is — de ء tusschen de klinkers zetten, zoo als in: تاهن، ساهت، جاهو، تاهي، باهو، ڤاهت (*tàhoen*, *sàhoet*, *djàhoe*, *tàhi*, *bàhoe*, *pàhit*); maar gewoonlijk heeft men in die gevallen de Arabische schrijfwijs gevolgd (daar men in zulke woorden de uitspraak van de ء toch niet hoorde), om de أ, waaraan de klinker der tweede syllabe had moeten gehecht worden, nu een andere medeklinker ontbreekt, zoo dikwijls de klinker *i* volgde, te veranderen in ئ, en vóór de *oe* in ؤ. Van de ئ laten de Arabieren zelfs de punten weg en schrijven ئ. Maar hoe nuttig het zou geweest zijn hier ten minsten op de *hamza* te letten, de Maleijers deden dit niet. Men behoorde dus eigenlijk in het Maleisch te schrijven مائن، لائن (of beter nog مائن، لائن), تاؤ، ماؤ، جاؤء enz. Maar wat misschien door slordigheid in 't schrijven bedorven was, heeft onkunde later niet verbeterd, zoodat men nu maar ماين، لاين، تاو enz. schrijft en ten gevolge daarvan die woorden als eenlettergrepig beschouwt en er tweeklanken in vindt, die er niet in zijn.

4°. Wanneer eindelijk *i* door *oe* of *oe* door *i* gevolgd wordt, dan heeft hetzelfde plaats als wat wij in N°. 2 hebben zien gebeuren, dat er namelijk door de uitspraak van zelf een *w* of *j* tusschen die klinkers komt, bijv. *rijoeh*, *kloewih*, in welke woorden nu niet de eerste, maar gewoonlijk de tweede klinker wordt uitgedrukt ريوه، كلويه.

§ 6. Maar de genoemde gevallen kunnen ook nog op andere wijzen voorkomen. Te weten:

1°. Wanneer die klinkers door het zamenstellen van een grondwoord, dat met een' klinker begint, met een ander woord of grammaticaal praefix, dat op een klinker uitgaat, te zamen komen. De praefixen die hier vooral in aanmerking komen, zijn *ka*, *sa* en *di*. Ook nog eenige op zich zelf staande woorden, vooral persoonlijke voornaamwoorden, worden soms met volgende tot één woord verbonden, t. w. *ja*, *marika*, *kita*, *kàmi*, *kàmoe* en *dija* met *iloe* en *òrang*. In dit geval nu behoort de أ, waarmeê het woord begint, eenvoudig van eene *hamza* (ء) te worden voorzien, ten teeken dat zij medeklinker is, en verder niets veranderd, bijv. *ka-atas*

كأتس. In enkele gevallen, te weten wanneer het grondwoord met eene *a* begint, is dit teeken, als er ten minste mogelijkheid van dubbelzinnigheid bestaat, onmisbaar, omdat anders de ا, waardoor die klinker wordt uitgedrukt, zou kunnen gehouden worden voor een' klinker, die bij de medeklinkers *k* of *s* behoort, en zoo zou men bijv. كاتس niet *ka-atas*, maar *katas* (of met ieder anderen klinker in de laatste lettergreep) kunnen uitspreken. Wanneer het woord niet met eene *a* begint is dit niet zoo noodig. Gemakshalve laat men in deze de ا van het grondwoord dikwijls weg, omdat men dan den medeklinker van het voorvoegsel in ééne haal met den volgenden klinker verbinden kan, evenzoo als de Arabieren dit in hun schrift doen; maar de ء wordt dan ten minsten behouden, daar men anders bijv. *sòrang* in plaats van *sa-òrang* zou uitspreken, als er سورڠ stond en iet سءورڠ. Schrijft men nu in de laatste gevallen de ا toch, wat natuurlijk vrij staat, dan schrijft men uit gewoonte en duidelijkheidshalve ook de ء er boven, bijv. سأورڠ.

2°. Wanneer het grondwoord het suffix *an* of *i* achter zich krijgt en het eindigt op *oe*, dan heeft men hetzelfde geval als boven (§ 5, 2), dat er namelijk tusschen *oe* en *a* of *oe* en *i* eene *w* ontstaat, zoodat men zou kunnen schrijven كلكون *kalakoewan;* doch omdat in dit en dergelijke woorden de beide laatste lettergrepen wel als ééne zoude kunnen worden uitgesproken en dit gemakkelijk te voorkomen is, heeft men in het schrift liever aangetoond dat de laatste syllabe *an* is. Desgelijks wanneer *i* en *an* op elkander volgen, zoo als in كجدين *kadjadijan.* Bij *a* en *a* of *a* en *i*, zoo als in *pĕrmintaän, mĕnjĕrtai,* heeft hetzelfde plaats als wat wij hierboven in 1°. bespraken, doch met dit onderscheid voor de spelling met Arabische letters, dat in het geval dat wij hier hebben, de eerste *a* uitgedrukt wordt, als staande in de voorlaatste lettergreep. Wanneer nu in het Arabisch in een woord eene أ op eene ا of een anderen langen klinker moet volgen, dan wordt van de eerste, van de أ, alleen de ء geschreven en de ا weggelaten om de schrijfwijs اأ te vermijden, en daarom schreven de Arabieren dus ook in het Maleisch bijv. ڤرمنتاءن, *pĕrmintaän.* En zoo heeft men nu, insgelijks op zijn Arabisch, ook de أ van het achtervoegsel أن (*an*) geschreven, wanneer و of ي voorafgaan, dus كلكوءن, كجديءن.

Volgt het suffix *i*, dan ontstaat na de *oe* eene *w* en schrijft men dus ملوي *mĕlaloewi;* daar men echter na de *a* als er eene *i* volgt, altijd, even als bij het suffix *an*, bijv. مپرتائي, *mĕnjĕrtai*, schrijft, is het ook beter om ملوئي te schrijven. Na eene *i* smelt de klank van de *i* van het suffix natuurlijk met dien van gene in één; wilde men in het schrift den dubbelen klinker uitdrukken, dan zou men niet anders dan مبريئي kunnen schrijven. Zóó schrijft men namelijk wanneer men den regel volgt dat die klinker in het schrift wordt uitgedrukt. Wil men als regel aannemen, dat de klinker in de laatste lettergreep nooit wordt geschreven (zie echter § 10), dan zou hier het geval ontstaan, dat wij boven in de woorden *main* en derg. ontmoet hebben, en zou men moeten schrijven مپرتائ enz. Onkunde van de Arabische orthographie maakt dat er tegen de regels van het gebruik der *hamza* dikwijls gezondigd wordt, en daarbij komt misschien ook wel de omstandigheid, dat men de letters gewoonlijk zeer digt op elkander schrijft, zoodat men zelfs woorden aan elkaar verbindt, en er dus voor dat teeken geen plaats meer tusschen de letters overblijft, hetgeen dan weder de terugwerking heeft ten gevolge gehad, dat men, als de ruimte het toeliet, of in gedrukte werken, de *hamza* ook dáár achter de letter geplaatst heeft, waar zij er boven had moeten staan.

§ 7. Uit vele der aangehaalde voorbeelden heeft het reeds kunnen blijken, dat de Arabieren bij hunne spelling van het Maleisch, zoo als geheel natuurlijk is, alleen op den verschillenden vorm der woorden en niet op hunne afleiding gelet hebben. Dat *kalakoean* van het grondwoord *lakoe* af te leiden is en er dus voor latere beoefenaars van de Maleische taal bij het gebruik van het Lexicon beter zou gezorgd zijn geweest, wanneer het grondwoord in alle afgeleide vormen zijne schrijfwijs behouden had, hebben zij niet bedacht (vgl. § 8). Zij schreven dus op de gewone wijs لاكو en كلكون of كلكوئن, zonder zich om de afleiding te bekommeren; en evenzoo نمان van نام, دسقون van ساقو, ملكوكن, enz.

§ 8. Wanneer nu een woord op een' medeklinker uitging en men dan in de laatste syllabe den klinker niet uitdrukte, en deze syllabe door een bijkomend suffix, dat met een' medeklinker begint de voorlaatste

werd, doch ook dan den klinker niet ontving, dan liet men het geheele grondwoord onveranderd, bijv.: منجلاني; maar منجالنكن en zelfs دجالنكنڽ. 't Kan wel naauwlijks anders of deze schrijfwijs moet met de uitspraak overeenkomen, en is dit zoo, dan zal men even goed bijv. ملاكوكن mogen schrijven.

§ 9. In enkele gevallen blijven er echter moeijelijkheden over. 't Is dan, als de tweede syllabe van een woord met ي of و begint en dan na ي den klinker *i*, of na و de *oe* heeft; dan krijgt men namelijk, wanneer men de syllabe *an* er achter voegt, tweemaal die letters achtereen; bijv. ڤرميينن, دوونن *pĕrmaïnan*, *daoenan*, hetgeen tegen de gewoonte is (zie § 5, 2). Evenzoo ook van بياي *bijaja*, دبيياكنڽ. Strikt genomen zou de vorm in de eerste woorden ڤرمئينن, دؤونن zijn, eene schrijfwijs, die ook door de Arabische spelling niet zoo volstrekt verboden wordt.

§ 10. In § 4 is reeds gezegd dat de klinker in woorden van twee lettergrepen in beide en in die van meer in de beide laatste, vooral in de voorlaatste, diende te worden uitgedrukt. Als de woorden op klinkers uitgaan ligt het voor de hand dat men die schrijft. Toch wordt dit dikwijls nagelaten, vooral met de *a*. Doch ook in de voorlaatste heeft men dit achterwege gelaten en ook daar den klinker niet uitgedrukt, wanneer de syllabe op een' medeklinker uitging, en bij ons is die wijs van spelling regel geworden, waaraan men zich ook bij het uitgeven van Maleische boeken gehouden heeft. Wij spreken hier natuurlijk van de grondwoorden; hoe in afgeleide en zamengestelde vormen de spelling verandert kan uit de voorgaande §§ opgemaakt worden.

Vooral waar dubbelzinnigheid zou ontstaan, is het echter verkieslijk den klinker zooveel mogelijk uit te drukken, en dit geschiedt, bijvoorbeeld, wanneer de klinker in de syllabes die op een' medeklinker uitgaan, niet wordt geschreven, telkenmale; — ten minsten voor hen die de taal nog niet goed magtig zijn.

De *ĕ* kan niet worden uitgedrukt. Zoo moet men bijvoorbeeld ڤوان, betelschaal, schrijven, dat eigenlijk *pĕwan* zal moeten worden uitgesproken, niet *poewan*, en dus ook niet, volgens § 5, 2, ڤون mag worden geschre-

ven, hetgeen buitendien de schrijfwijs is van eene veelgebruikte particula, — ofschoon de *ĕ* door de volgende *w* den klank eener doffe *oe* krijgt.

In woorden van ééne lettergreep behoorde de klinker altijd te worden uitgedrukt, maar dit wordt ook wel nagelaten, zoo als in يڠ *jang* en نن *nĕn*. Desgelijks zijn er woorden van meer lettergrepen, zoo als ملت, قد, در, سڠل, كڤل enz., die zelden of nooit met een' klinker worden geschreven. Voor al zulke uitzonderingen de zekere oorzaken op te sporen zal dikwijls vergeefsche moeite zijn, ofschoon bij vele, even als bijv. bij له, ته, كه, die als encliticae achter de woorden staan, de reden van de schrijfwijs zonder klinker wel deze zijn zal, dat zij zoo naauw verbonden zijn met de woorden die er op volgen. Stelt men zich de mogelijkheid voor dat woorden als يڠ, ملت, قد, در, سڠل enz. aan het einde van een' zin staan, dan zoude de klinker er wel stellig in uitgedrukt worden. Het zou verkeerd wezen zich bij uitzonderingen niet aan de gewoonte te houden en anders te schrijven dan gebruikelijk is. Regels toch als de bovenstaande, die nooit anders dan zeer algemeen geweest zijn en die nooit zijn voorgeschreven, maar aan iedders beterweten zijn overgelaten geweest, kan men thans niet meer op alle bijzondere woorden toepassen, wanneer er daaronder zijn, die door iedereen anders geschreven worden. De bestaande uitzonderingen moet het gebruik leeren.

§ 11. In § 4 merkten wij reeds met een woord op, dat ook de korte klinkers in het Arabisch kunnen worden uitgedrukt. Die mogelijkheid bepaalt zich evenwel bij de drie hoofdgroepen der klinkers, de *a*-, de *i*- en de *oe*-klanken. De eerste worden uitgedrukt door het teeken َ boven den medeklinker geschreven en *fatha* geheeten; de tweede door een dergelijk teeken, maar onder den regel geplaatst en *kesra* genaamd; de laatste eindelijk door een ُ, *damma*, boven de letter te stellen. In Arabische woorden staan die teekens bij den laatsten medeklinker van een woord soms verdubbeld ً, ٍ en ٌ; men noemt dit nieuwe teeken *tanwîn* en spreekt het uit door eene *n* op den door het enkele teeken aangeduiden klank te doen volgen.

§ 12. Er zijn behalve het teeken *hamza* nog 4 andere teekens in Arabische woorden gebruikelijk:

ـْ *djezma*, die boven een' medeklinker geschreven wordt en te kennen geeft dat er geen klinker meer volgt;

ـّ *tasjdîd*, die dient om den letter te verdubbelen;

ـٱ *watsla*, die in het begin van sommige woorden boven de ا staat, wanneer de klinker van deze in den eindmedeklinker van het voorgaande woord verloren gaat, waarbij dan ook de ء wegvalt, en

ـٓ *madda*, die boven de ا staat, wanneer de ا om eene voorafgaande ا niet mag geschreven worden, of, omgekeerd, in plaats van den klinker ا als de medeklinker ا voorafgaat. Bijvoorbeeld: مُحَمَّدِيَّة *mohammadîa*, سَمَآءٌ *samâoen*, عَبْدُ ٱلْقَادِرِ *abdoe 'lkâdiri*.

§ 13. Een zuiver Maleisch teeken, eindelijk, is de ٢ *angka* of *angka doea*, d. i. cijfer of cijfer 2, geheeten, waardoor men aanduidt, dat òf het geheele voorgaande woord, òf alleen het grondwoord, moet herhaald worden. Het is eene miskenning van het nut van dit teeken — dat het namelijk gemak bezorgt — om als het herhaalde woord eene andere spelling zou vorderen, het gebruik er van te verbieden en bijv. برکات کتآن in plaats van برکات٢ن te schrijven.

§ 14. Die Arabische teekens vindt men ook wel eens in het Maleisch, vooral tot vertoon van geleerdheid, gebezigd, maar noodig zijn ze niet. Zeker zouden zij, wanneer men ze goed wist te plaatsen, dikwijls van nut kunnen wezen, doch daar zij toch niet in alle gebreken van het Arabische schrift ten opzigte van het schrijven der Maleische taal kunnen voorzien, is het geen zaak om de spelregels nog zwaarder te maken, op het groote gevaar af van nog meer verwarring te doen geboren worden, als dan ook niet ieder zich aan die regels onderwerpt: en wie zou dit willen doen bij de overtuiging dat het nut aan het gebruik dier teekens verbonden, niet in de minste verhouding staat tot de moeite om ze te leeren en goed te gebruiken?

§ 15. Want het behoeft naauwelijks gezegd te worden, daar het uit het voorgaande zoo duidelijk heeft kunnen blijken, dat het Arabische alphabet volkomen ongeschikt is om de Maleische taal te schrijven. Vooreerst toch heeft het, van den eenen kant, een groot aantal medeklinkers te veel, van den anderen kant te weinig: wat evenwel als een minder wezenlijk

§ 17. Als bezwaar om het Maleisch met Hollandsche letters te schrijven zou men alleen het groote aantal Arabische woorden, die in het Maleisch opgenomen zijn, kunnen aanvoeren. Maar bij den tegenwoordigen stand der zaak zou het geen kwaad doen, wanneer men ook deze met Hollandsche letters schrijven moest. Indien de Maleijers de zuivere Arabische uitspraak bewaard hadden, zou het toch nog beter zijn die woorden met Hollandsche letters te schrijven, daar het groote nut aan de eene zijde het geringe bezwaar aan de andere zijde ver zou overwegen; maar nu de Maleijers het Arabisch geheel op hunne wijs uitspreken, is het er meê als in het Javaansch, waar niemand het *pègon*, d. i. het schrift met Arabische letters, zal verkiezen boven het eigendommelijk Javaansche, op grond dat de Arabische woorden er geheel op zijn Arabisch in kunnen geschreven worden. En het zou zelfs een voordeel te meer zijn van eene veranderde schrijfwijs, of liever een veranderd letterschrift, in het Maleisch, dat er van lieverlede een aantal Arabische woorden uit die taal zouden verdwijnen; iets dat niet anders dan goed zou zijn.

§ 18. Even als de Arabieren hun alphabet hebben ingevoerd, waar zij dit konden, houd ik het voor zeer geoorloofd dat wij dit ook het onze doen. Dat invoeren van het Arabische alphabet heeft belangrijker gevolgen gehad, dan men vermoeden zou. De Maleische taal zelfs heeft er den invloed van ondervonden en heeft door het overnemen van een aantal Arabicismen veel van hare eigenaardigheid verloren. Want dat gebruik van dezelfde letter voor het schrift heeft zonder twijfel den band tusschen de volken, dien de Arabieren hunne godsdienst hebben gegeven, naauwer aangehaald. De Maleijers hebben, nu zij eenmaal, door eigen gebruik, de Arabische letters kenden, met geringer moeite zich een deel der beschaving van de Arabieren eigen gemaakt, en met den Koran, dien nu ook iedereen, die maar schrijven kan, op zijne manier kan bestuderen, heeft, wat het ergste is, de zuurdeesem van het fanatisme ze meer doordrongen dan goed was.

Delft, Junij 1860. J. PIJNAPPEL, Gz.

BESCHRIJVING

VAN

HET WESTELIJKE GEDEELTE

VAN DE

ZUID- EN OOSTERAFDEELING VAN BORNEO

(DE AFDEELING SAMPIT EN DE ZUIDKUST) [1].

HET LAND.

De landstreek, die wij gaan beschrijven, beslaat eene oppervlakte van iets meer dan 1300 □ geograph. mijlen, dat is meer dan tweemaal die van ons vaderland; de bevolking bereikt er echter nog niet het getal van 35000 zielen. Zij is gelegen ten zuiden van een gebergte, dat in west-zuid-westelijke rigting van den Boekit Raja, de Dajakschen Godenberg, tot de kusten van Matan zich uitstrekt en over eene lengte van 35 geogr. mijlen hare noord-noord-westelijke grenzen uitmaakt. Van dat gebergte stroomen zuidwaarts en zuid-oostwaarts een drietal rivieren in de Java-zee, de rivieren van Kotaringin, van Pĕmboeang en de Katingan. 't Is het stroomgebied dezer drie rivieren, waar zich op grooteren afstand van het gebergte dat van de Sampit-rivier en, digter bij de kusten, nog vele andere tusschen in schuiven, dat in de volgende bladen het onderwerp onzer beschouwing zijn zal.

Het genoemde gebergte scheidt het stroomgebied van de drie hoofdrivieren des lands van die der rivier Pawan, de hoofdrivier van Matan, en der rivieren Pinoh en Ela, beide takken van de Melahoei, die in

[1] Aanleiding en hoofdbron voor deze beschrijving zijn geweest vier rapporten van het jaar 1853, van den Heer von Gaffron, door den Heer A. L. Weddik, den toenmaligen Gouverneur van Borneo, naar dat gedeelte des eilands gezonden om naar steenkolen onderzoek te doen.

de Kapoeas-Pontianak valt. De bijzondere gesteldheid van dat gebergte is nog geheel onbekend. Slechts in het noord-westen is Dr. Schwaner het op zijne reis van Bandjermasin naar Pontianak overgetrokken. Hij beschrijft die streek als een bergachtig, in alle rigtingen van dalen en kloven doorsneden, 20 à 30 engelsche mijlen breed alpenland, waarboven een groot aantal bergtoppen uitsteekt, die meestal zeer steil afhellen en, met de voeten elkander rakende, diepe valleijen vormen, somwijlen echter ook door drooge of moerassige gronden van elkander gescheiden zijn. Die alleenstaande toppen vertoonen geene bepaalde strekking, maar liggen onregelmatig over de geheele breedte van het bergland verspreid. Slechts zelden zijn zij tot kleine ketens verbonden. Hunne ruggen vertoonen zich meestal in fantastische vormen, door diepe insnijdingen van elkander gescheiden. "Het woeste karakter van een alpenland," dus besluit Schwaner zijne beschrijving, "is derhalve eigenaardig aan dezen landgordel, die in eene diagonale rigting door Borneo heenloopt" [1]. En inderdaad, er schijnt geen reden te bestaan om aan te nemen, dat het karakter van dit bergland zich verder naar het zuidwesten heen verloochent en daar de gedaante van eene bepaalde bergketen aanneemt. Daar toch heeft men bij voorbeeld de Ela, die aan de zuidelijke grens van het bergland, en nog verder in 't westen de Lamandaoe, die aan de noordelijke grens er van haren oorsprong nemen, iets wat zich met de gegeven voorstelling beter dan met de andere laat overeenbrengen.

Intusschen verheffen zich in de lengterigting van het gebergte een aantal toppen, wier denkbeeldige vereeniging door eene lijn, die tevens de waterscheiding moet vormen van de rivieren, die naar het Noorden en het Zuiden afvloeijen, de noordelijke grenslijn vormt van het land, dat wij beschrijven. Van die toppen vind ik er eenige genoemd, die de hoogte van 3000′ of zeer nabijkomen of te boven gaan. De meest westelijke, de noordwestelijke grensberg van het land, de reeds genoemde Boekit Raja, is veel hooger dan alle andere. Schwaner, die zijne ligging bepaalt op 0° 36′ Z. B. en 112° 43′ O. L. [2], schat hem op 7500

[1] Borneo, II, 68 sq.

[2] Ald. II, 68.

à 9000 v., en elders op 8500 v.[1]. De grond dier berekening is deze, dat de kruin van dien berg, volgens het verhaal der inboorlingen, eene vlakte vormt van ongeveer 200 voet in 't vierkant, begroeid met laag kreupelhout; dat de stammen der boomen er dun zijn en bedekt met lang mos, terwijl hunne wortels, buiten alle verhouding dik, in slangvormige bogten door den steenachtigen grond heenkronkelen. Eene doordringende koude maakt het verblijf op den top des bergs onaangenaam. Slechts weinige dieren worden aldaar aangetroffen[2]. Ik vrees dat die Dajaksche verhalen iedere hoogtebepaling toch altijd vrij onzeker zullen laten. Meer waarde mag men misschien hechten aan de omstandigheid, dat de Dajaks dien berg in hunne godenleer verheerlijken. Dit kan zeer wel in zijne betrekkelijke hoogte in vergelijking met de omliggende bergen des lands zijne reden hebben, en wanneer ik daarom eenig regt heb om de in dieszelfde streken gelegen B. Kanapang minstens een 6000′ hoogte te geven, dan is er eenige grond om den B. Raja op omstreeks 7000′ te schatten, eene hoogte die onder de Borneosche bergen voorzeker reeds zeer aanzienlijk is[3].

Op den B. Raja volgen de Bassá, 3900′, de Asai, 2900′, en de Roesa, 3800′ (alle volgens v. Gaffrons schatting), gelegen op de waterscheiding van de Katingan en Melahoeï. De Pamaring-badak maakt het noord-westelijke grenspunt uit van het Kotaringin-systeem. Hij wordt op 2500′ geschat. Na deze volgen nog de Batoe-hadji, 1900′, de Boeloe-hantoe[4], de Sakoempang 4100′, de Boengar 3300′ en eindelijk de Sĕmbajang, de noord-westelijke grenstop en wederom hooger dan alle

---

[1] Ald. 167 en 127.

[2] Ald. t. a. p.

[3] Ook de naam schijnt voor de hoogte te pleiten, zoo althans *raja* door groot, grootsch, verheven, mag vertaald worden. *Boekit* beteekent in het Dajaksch berg.

[4] *Batoe-hadji* beteekent Pelgrimsrots en *Boeloe-hantoe*, Spooken-haar. Men zou dien laatsten naam bijna in *Batoe-hantoe*, Spooken-rots willen veranderen; deze zou fraaijer zijn voor een' dichter, die zich die beide toppen, die op geringen afstand van elkander staan, met den Lamandaoe tusschen beiden, als dreigend tegenover elkander zou kunnen voorstellen.

vorige, daar v. Gaffron, die hem beklommen heeft, hem 4860′ hoogte toekent.

Ten zuiden van het grensgebergte daalt het land bij wijze van terrassen of al glooijende langzaam in de laagte af. Ook hier steken intusschen nog vele toppen uit en daaronder enkele van aanzienlijke hoogte. Aan von Gaffron schenen ze toe zich als aan de randen van die terrassen te verheffen en alzoo nog vier met de grenslinie evenwijdige bergrijen te vormen. Maar behalve dat hij die voorstelling zelf niet geheel getrouw blijft [1], zoo valt bij een' enkelen blik op de kaart hun invloed op het rivierstelsel des lands te zeer in het oog, dan dat wij ze niet in verband hiermede zouden beschouwen. Van de Sěmbajang schijnt zich een bergtak — zoo men althans mag aannemen dat het hoofdgebergte in dezelfde rigting als tot hiertoe tot aan de Westkust voortloopt — genoegzaam zuidwaarts te wenden, waar hij de waterscheiding vormt tusschen de rivieren Lemandaoe en Djělei. In de Sěnampoengan verheft hij zich nog eens tot ± 1800′ en gaat dan spoedig in de vlakte over.

Een andere tak van eenig belang vormt de waterscheiding van de rivieren Aroet en Pěmboeang. Hij hangt niet onmiddellijk met het hoofdgebergte samen, maar met eene bergmassa, zuid-oostelijk van de Pěmaring-badak gelegen, die een zestal en misschien meer toppen vertoont, van een 3000 voet hoogte, maar waarvan de Lantjaoe er 3800 bereikt. Nog ver in het zuid-zuid-oosten van die massa verheffen zich in die bergtak de Měrandaoe en de Niboeng, de eerste tot eene hoogte van 3000 voet. Deze beide takken nu vormen tevens de natuurlijke grenzen van Kotaringin met Djělai ten westen en met Pěmboeang ten oosten. Wij zullen later zien, dat, meer in 't zuiden, de politiek zich niet in de natuurlijke grenzen heeft kunnen vinden. — Meer oostelijk wordt het stroomgebied van de rivier van Pěmboeang nog door eenige toppen, zoo als de Koerongan-manoek, Kalong en Satoeweh van dat der rivier van Sampit gescheiden, doch het oostelijk gedeelte des lands schijnt veel minder bergachtig te zijn, dan het westelijke, of minder aan von Gaf-

[1] Bijv. zijn rapport over Pěmboeang en Sampit, waar hij de 2de en 3de rij verwart.

fron bekend te zijn geworden. In het westen verheffen zich mede nog, en reeds op aanzienlijken afstand van de hoofdketen, waarmede zij slechts door de algemeene noord-westwaartsche rijzing van het gansche land zamenhangen, de Tĕlawi, 2800 voet, tusschen de Lĕmandaoe en de Aroet, en de Boelau, die de Lamandaoe tot eene aanzienlijke kromming rondom zijn noordelijken voet dwingt.

De rivieren, die van deze bergen ontspringen en in tallooze kronkelingen haren loop tot aan zee voortzetten, voorzien door eene menigte van zijtakken het land allerwege van water. De rivier van Kotaringin staat in dit opzigt boven aan, ofschoon de beide andere rivieren haar in lengte overtreffen. Zij ontstaat eigenlijk uit de vereeniging van twee rivieren, de Lĕmandaoe en de Aroet, van welke de eerste evenwel als de hoofdrivier kan beschouwd worden. Dat zij aan gindsche zijde van het grensgebergte hare bronnen heeft, hebben wij reeds opgemerkt. Zij liggen tusschen die van de Pinoh en de Paoe, een' linker zijtak van de Pawan, op ongeveer 1° 10′ Z. B. Vroeger meende men dat de rivier uit een meer vloeide, doch von Gaffron ontkent dit. Langs den westelijken voet van de Batoe-hadji door het gebergte brekende, loopt zij zuidwaarts tot waar zij de Delang, die op den Sĕmbajang ontspringt, opneemt, en dan zuid-oostwaarts tot zij zich met de Plantikan vereenigt. Deze zijtak komt van den Ampoean, die tot het Lantjaoe-gebergte behoort, en neemt de Tingkalap op, langs welke eene communicatie met het hoogland van de Pinoh bestaat. De rigting van de Lĕmandaoe wordt nu zuidelijker, tot dat de Aroet haar komt vergrooten. Eerst heeft zij echter nog een belangrijken zijtak, de Boelik, opgenomen, almede op het Lantjaoegebergte ontspringende, waarop zij allengs, even voorbij het vlek Kotaringin, het alluviale terrein bereikt. De Aroet, die ook in het zoo evengenoemde gebergte hare bronnen heeft, valt vlak ten zuiden van deze, maar na een sterken togt naar het oosten doorloopen te hebben, even voorbij de hoofdplaats des lands, in de Lĕmandaoe, die van daar af de naam van rivier van Kotaringin aanneemt [1], en zich zuid-west-

[1] Zou de rivier dezen naam niet van het vlek Kotaringin krijgen, dat veel noordelijker aan de Lĕmandaoe ligt?

waarts vloeijende na een' loop van ± 60 g. m. in de Java-zee werpt. Belette eene bank, waarop slechts 6½ voet water staat, de schepen niet het binnenkomen harer monding, dan zouden vaartuigen van aanzienlijke grootte een goed eind de rivier kunnen opvaren.

De rivier van Pĕmboeang, ook wel Soerian genaamd, ontspringt op de Damar-batoe [1], vereenigt zich regts met de Moenggoel, die door de wateren van de Salau uit het westen en de Kaleh uit het oosten verrijkt wordt, vloeit verder tusschen bergtakken, die haar stroomgebied zeer vernaauwen, slechts zeer weinig oostwaarts, tot in de zuidelijke vlakten, waar zij een aanzienlijk delta-land vormt en met twee hoofdarmen, waarvan de westelijke Gintoeng heet, na een' loop van 76 mijlen in zee valt.

De Katingan eindelijk, wier bronnen op de bergen Basa en Pamatang liggen, vloeit meer dan twee derden van haren loop bijna zuidoostwaarts, wendt zich dan eerst een eind zuid-westwaarts en eindelijk regt zuidwaarts, en valt na een' 90 mijlen langen loop in zee. Zij ontvangt links de meest belangrijke zijtakken, de Sanamang en de Samba, die op den Boekit Raja ontspringt, doch is overigens evenzeer van een grooten toevoer van water ontstoken, als de Pĕmboeang. Maar, gelijk wij reeds met een enkel woord opmerkten, daar waar die rivieren door het hooge land aan weerszijden naauw worden ingesloten, breidt zich over een aanzienlijk terrein tusschen die beide het stroomgebied van de Sampit of Mĕndaja uit. Voor de helft harer lengte vloeit deze door alluviaal terrein, doch haar geheel stroomgebied heeft eene vrij groote breedte, daar uit het noord-westen de Koeajan haar toestroomt, die op den Koerongan-manoek ontspringt en digter bij de kust regts de Sĕranaoe en de Sampit, en links de Tampaga; maar evenmin als de Katingan vormt zij een delta gelijk de Pĕmboeang.

De bovenloop der hoofdrivieren des lands wordt, gelijk die van alle bergstroomen, gekenmerkt door menigvuldige watervallen. Met het verlaten van het bergland verandert haar karakter. Duizende kronkelingen van het stroombed, menigvuldige kanalen en meeren schijnen aan

[1] Dit is volgens de kaart. V. Gaffron doet hem in het landschap Ela ontspringen; misschien echter is het eene niet in tegenspraak met het andere.

de groote rivieren van Borneo bijzonder eigen te zijn. Ook bij de Katingan en de overige rivieren, die wij hier beschouwen, valt dit in het oog. Het buiten zijne oevers tredende water vult de inzakkingen van den bodem, graaft die dieper uit en vormt op die wijze meeren en kanalen. Van de eerste (*danau*) zijn er in verschillende deelen des lands en sommige van geen geringe grootte, zoo als bijvoorbeeld het meer van Samboeloe in Pĕmboeang, dat een paar mijlen lang mag wezen. Gewoonlijk zijn zij met de hoofdrivier verbonden. De kanalen (*troesan*) vereenigen nu eens verschillende rivieren met elkander, of zij verschaffen de gelegenheid om de bogten eener rivier te vermijden en door hen heen, van het eene punt naar het andere te komen. In zoover zij aldus voor den reiziger den kortsten weg uitmaken om zijne reis te vervolgen heeten zij ook *antasan*[1]. Ter beoordeeling van het verval van het water in de rivier van Pĕmboeang, Sampit en in de Katingan mogen de volgende opgaven dienen. Het dorp Nangka-timan aan de Moenggoel, nabij de bronnen der eerste, ligt 786 voet hoog, Pĕmboeang 82 voet en tot het dorp Baoen is ebbe en vloed te bespeuren; Samerangi aan de Koeajan ligt 250 voet hoog, Toka-bata 40, en ebbe en vloed is nog bemerkbaar tot de Segaling. En in de Katingan strekt de invloed van ebbe en vloed tot 9 mijlen landwaarts in, terwijl Asĕm-Koembang 50 voet hoog ligt en Indang-Orang, aan de Sĕnamang, volgens een profiel-kaartje in Schwaners werk over Borneo bijna 250 voet[2]. Tot

---

[1] Zie ook Schwaner, I, 18 sqq. Hij onderscheidt de woorden *troesan* en *antasan* niet, maar noemt ook nog *anastomosen*, dat evenwel geen andere zijn dan de eerstgenoemde soort van *troesans*. Voor de waarheid der door mij gegeven onderscheiding, die op de grondbeteekenis der woorden gevestigd is, pleit ook nog dat S. zegt dat "alle antasans der Martapoera door kunst daargesteld zijn." Zoo zullen door menschenarbeid gevormde kanalen misschien steeds *antasan* genoemd worden, daar toch hun doel is de *antas* of *hantas* d. i. de kortste weg.

[2] V. Gaffron berekent het verval in de Pĕmboeangrivier, door Pĕmboeang op 76 Eng. m. van de kust te stellen, op 0.07 voet per 1000. Doch volgens de kaart is die afstand door al de bogten wel 90 Eng. mijlen (van 60 op een graad). Dat van de Katingan stelt hij, op dunkt mij niet veel vasteren grond, op 0.101 voet per 1000. Het verval in het benedengedeelte der Baritoe berekent Schwaner op 0.048 per 1000.

Pĕmboeang en het meer van Samboeloe is de eerste rivier voor vaartuigen van 6 voet diepgang bevaarbaar. Verder op, tot Njadap, bij de eerste watervallen, voor twee-kojans-praauwen, en nog hooger natuurlijk slechts voor zeer ligte bootjes, die over de *riam* (watervallen) kunnen worden gevoerd. De Sampit-rivier kunnen schepen van 10 voet diepgang tot Tampaga opvaren, en kleinere praauwen tot Mĕnoenting, waar de watervallen beginnen. De Katingan eindelijk is volgens von Gaffron tot 19 mijlen opwaarts voor groote vaartuigen bevaarbaar, volgens Schwaner tot de monding der Samba; daar men intusschen zeer nabij deze plaats reeds den eersten waterval ontmoet, zal men aan dat "groote" niet te veel moeten hechten. Bij het dorp Soengei Bakong, een paar mijlen boven hare monding, is de Katingan 800 voet breed en de Samba, waar zij in deze rivier valt, 850 [1]. Niet breeder is de Pĕmboeang-rivier bij Baoem, dat nabij het meer van Samboeloe ligt; te Pĕmboeang is zij reeds 50 voet smaller. De Sampit-rivier is aan hare monding 1100 voet breed; te Tampaga 240.

De kust van het land, dat wij beschrijven, strekt zich in eene regte lijn, van de grens van Matan tot Kaap Malatajoer, 50 g. m. uit, doch door hare bogten wordt dit getal nog met een 20 tal mijlen vermeerderd. Zij vormt twee vooruitspringende hoeken, de Tandjoeng Silaka en de T. Poeting. De eerstgenoemde scheidt de baaijen van Djĕlai en van Kotaringin, die met haar beiden de kusten van Kotaringin bespoelen. Langs die van Djĕlai zijn deze laag en moerassig, doch meer oostelijk worden zij hooger en bereiken een 40 voet bij T. Silaka, de uiterste punt van het westelijke grensgebergte van Kotaringin. In de baai van Djĕlai loopt de rivier v. Djĕlai uit, die grootendeels in Matan vloeit, en na zich met een linker zijtak vereenigd te hebben, die haar uit Kotaringin toestroomt, een gedeelte van de grenzen van dit rijk met Matan vormt. Ofschoon zij vrij diep is, is hare monding door een bank, waar bij lagen waterstand slechts ruim 1 voet water staat, moeijelijk te genaken, terwijl zij in haren benedenloop een aantal eilanden bevat. De baai v. Kotaringin is meer belangrijk. Ook hier liggen voor T. Pa-

[1] Schwaner, II, 119.

ngoedjan (insgelijks de uithoek van een bergtak, die zich tusschen de rivier van Kotaringin en de Koeala Koemai uitstrekt) wel uitgestrekte droogten, en op verderen afstand van de kust de Soengara-klippen, maar deze beletten de schepen niet om beide rivieren in te loopen. In de rivier van Kotaringin kunnen wel is waar slechts kleine binnen komen, maar de K. Koemai kunnen schepen van 15 voet diepgang tot 5 g. m. ver (volgens de kaart zelfs verder) opvaren. Het is een smalle zeearm of golf, waar eenige riviertjes van weinig aanbelang in uitloopen.

Tot T. Poeting en ten oosten van daar is de kust nu weder vlak tot op de grenzen van Pĕmboeang en Sampit, waar zij achter den hoek van Pandaran een diepe bogt vormt, die den naam draagt van Baai van Sampit. Deze beslaat volgens v. G. omtrent 2¼ □ g. m. en kan, ofschoon de stranden hier en daar moerassig zijn, gemakkelijk 80 schepen bevatten, terwijl dezelfde reiziger door genoemden hoek en de daarvoor liggende bank alsmede de tegenoverliggende kust, hetgeen, naar ik vermoed, zal beduiden: door den naauwen ingang, het mogelijk acht haar in zulk een staat van verdediging te stellen, dat zij als een veilige haven voor eene geheele vloot mag beschouwd worden. Zeker is het dat noch een der beide voorgaande, noch de volgende baai, die wijd openstaan naar het zuidwesten en betrekkelijk weinig landwaarts indringen, als wijkplaats voor schepen van eenig belang zijn. Van T. Bàki tot T. Malatajoer vormt de kust de baai van Mĕndawei, die ofschoon uitgestrekter dan de voorgaande, toch, omdat zij meer open is en de eenige belangrijke rivier de Katingan aan haren westelijken uithoek bij T. Bàki in zee stroomt, van minder belang is dan die van Sampit. Voor de monding der Katingan ligt P. Damar en van de beide mondingstakken die daardoor ontstaan, is de westelijke, Lolohan Pahan, door eene modderbank ongenaakbaar, de andere, K. Djĕroedjoek voor schepen van ± 10′ diepgang bevaarbaar. Onder de riviertjes, die zich in de baai van Mĕndawei uitstorten, is die van Sĕbangan de aanzienlijkste.

"Slaat men de tegenwoordige gedaante van het eiland Borneo gade, zoo valt het niet moeijelijk daaruit zijn vroegeren vorm op te maken, en hoogstwaarschijnlijk had deze veel overeenkomst met dien, welken ons nog tegenwoordig het eiland Celebes vertoont, waarbij alleen dit

verschil plaats vindt, dat de vier groote schiereilanden, die ook op Borneo terug gevonden worden, naar het Westen en niet naar het Oosten zich uitstrekken. De groote zeeboezems van dat aloude Borneo vulden zich door aanslibbing op, en de landen door welke thans de Baritoe en de naburige stroomen kronkelen, vervingen de zee, die vroeger de groote zuidelijke baai des eilands vormde. Hetzelfde kan men zeggen van het stroomgebied van den Kapoeas en eenige andere rivieren van de Westkust en van dat van de rivier van Sĕrawak tot aan die van Broenei.

"Er behoorden natuurlijk myriaden van jaren toe om deze veranderingen te voorschijn te roepen, ja men mag zich welligt voorstellen, dat in dien tusschentijd Java en Borneo een enkel eiland vormden, vooral als men de overeenkomst van sommige kuststreken en de geringe diepte der zee tusschen die beide eilanden in aanmerking neemt.

"Het geheele zuidelijke gedeelte van het landschap Kotaringin bestaat waarschijnlijk uit vlotgebergte, dat langs de kusten en ook verder landwaarts in door tertiaire lagen bedekt is, zich kenmerkende door bruinkolen- en gipsbeddingen van groote uitgestrektheid. Alluviale en diluviale bezinksels der jongste tijden vormen verder een gedeelte der kusten of vullen sommige valleijen, en in deze is het dat diamanten, goud, kwik, platina en tin voorkomen, en wel meestal in beddingen van een los conglomeraat van 1.5 voet dikte en van 1 tot soms 40 voet beneden den beganen grond gelegen.

"Het is hoogst waarschijnlijk dat de stroomtinerts, die landwaarts van Tandjoeng Silaka gevonden wordt, derwaarts aangevoerd is van de in het Matamsche langs de Pasagoen en aan de bergen Klasi enz. voorkomende en tinerts voerende rotsen van gneiss en thonschiefer.

"Ten opzigte der küsten dient nog te worden aangemerkt, dat van sommige gedeelten een omhoog rijzen moet verondersteld worden.

"Musschel-kalk en zandsteenbeddingen worden aangetroffen op eenige plaatsen langs de Aroet, Lamandaoe en Plantikan; de eerstgenoemde ook aan de Batoe Hadji, Menoenting enz.

"Het graniet en de groensteengroep kenmerken zich, waar zij de kruinen der bergen vormen, door verbazende hoopen berggruis. De gedaante der bergen die uit groensteen bestaan, is zoodanig, dat het ter-

zich zadelvormig verheft. De bergen der vlotvorming vormen kammen met steile wanden en diep ingesneden valleijen.

"Vier vijfden van het landschap bestaan uit uitmuntenden grond en het overige, dat met zandgrond bedekt is, vertoont evenwel nog eene aldarige vegetatie, zoo als bij de kapen Silaka en Poeting waargenomen wordt.

"De plaatsen in het landschap Kotaringin, waar voornamelijk delfstoffen gevonden worden, zijn:

"voor diamanten: aan den voet van den berg Mĕroendaoe, aan de boorden van een gelijknamig spruitje, dat niet ver van daar in de Aroet loopt, en waarschijnlijk ook aan de rivieren Boelik en Delang.

"Goud wordt in groote hoeveelheid gedolven langs de spruiten Koemei, Bŭroe en Sambi, en is daar gemengd met platina; vervolgens aan den oever van de Aroet, langs de Lamandaoe en de spruiten Tjina-Bawang en Toot. Voorts komt het zeker nog voor aan de Delang en Boelik. De Dajaksche bevolking maakt echter in Kotaringin minder werk dan elders van deze tak van industrie. Tusschen het gedolven goud wordt nog eene goede hoeveelheid van magneet-ijzerzand gevonden en de zetel van het goud zal hier het dioriet zijn.

"Tin vindt men landwaarts van Kaap Silaka in eenige riviertjes. Of het echter in groote hoeveelheid is, is nog niet onderzocht. Waarschijnlijk zou men ook landwaarts van Kampong Kotaringin, naar de kant van de rivier Bila bij naauwkeurige nasporingen dit metaal vinden, en wel in de gedaante van stroomtinerts. Deeltjes gneiss, die men hier vindt, geven regt tot het vermoeden, dat men deze rotssoort in de uitgestrekte bosschen nog vinden zal, of dat het tin hier bezonken en uit het Matamsche afkomstig is.

"IJzer komt in groote massa's aan weerskanten van de rivier Plantikan als magneetijzer voor, in de nabijheid der kampongs Koba en Bajan, alwaar het door middel van kleine putten gedolven en ook tot een bruikbaar ijzer verwerkt wordt, dat in den handel gezocht is. Vervolgens wordt het gevonden langs den bovenloop van de Lamandaoe, aldaar Kawa genaamd, in de omstreken van de kampongs Salima-ongan en Kinah; het is daar van dezelfde hoedanigheid en wordt er ook uit-

gesmolten. Ten derde vindt men ook nog groote en vrij uitgestrekte ijzersteen-beddingen bij de kampong Sĕlangkan bij Tandjoeng Waringin, alwaar tevens veel bergkristal gevonden wordt, aan den berg Sĕnampoengan. De erts is hier van eene eerste qualiteit en bijkans zuiver. De ijzerlagen strekken zich van hier uit tot op het grondgebied van Matan, waar het ijzer ook door de Dajaks uitgesmolten en bewerkt en verder in den handel gebragt wordt. Zwavelkies komt in menigte voor en wel op enkele plaatsen waar goud gedolven wordt, voornamelijk in de nabijheid van de rivier Sambi.

"Aluin vindt men aan den berg Tĕlawi. De inlanders verzamelen het in de tegenwoordig veelal ingestorte holen van dien berg, doch niet in genoegzame hoeveelheid om het in den handel te brengen.

"In de bruinkolen-beddingen aan de Telok Koewei bij kaap Pangoedjan en vandaar tot kaap Silaka, vindt men tusschen de bruinkolen-lagen ook partijen pekkolen (*lignite piciforme*), alsmede moorkolen (vroeger *houille limoneuse*). De bruinkolen zijn hier in alle graden van transformatie te vinden, en de lagen wisselen van dikte van eenige duimen tot ± 8½ voet. Bij kaap Silaka, in de lage heuvels, Goenoeng Kalos genaamd, wisselen aardachtige lagen (*lignite terne terreux*) met zandlagen af, beneden welke op eene zekere diepte ook uitmuntend zuivere gipslagen, en wel ten getale van zeven, van 4 duim tot ± 1 duim dikte aangetroffen worden, in kleur van eene grijze en Isabelle-kleur overgaande tot het zuiverste wit. Daartusschenin liggen wederom zandlagen, die meer of minder homogeen in kleur zijn met het gips, dat zij bedekken.

"Boschbrand en andere omstandigheden beletteden mij, toen ik mij in die oorden bevond, om naauwkeuriger nasporingen te doen.

"Belangrijke ontdekkingen voor wetenschap en nijverheid zouden welligt uit herhaalde nasporingen in de bergen van Kandawangan, zoo als den Goenoeng Sĕmbajang, Boenger enz. voortvloeijen.

"Zoo als reeds vroeger is gezegd, is de gesteldheid van den bodem allergunstigst en bestaan vier vijfden der oppervlakte uit vruchtbaren grond, te weten eene laag teelaarde van eenige duimen dikte, rustende op eene meestal geelachtige, doch insgelijks productive klei.

"In de lage streken, alwaar het land moerassig is, bewijzen de gunstige resultaten van de rijstteelt de deugdzaamheid van den grond."

Tot zoover de Heer von Gaffron over het landschap Kotaringin. Nu volgen dergelijke beschouwingen over het landschap Pĕmboeang.

"Ten opzigte van de geologische vorming van Pĕmboeang — zoo zegt de heer von Gaffron — geldt nagenoeg hetzelfde als van die van Kotaringin. Het gneiss en de groensteengroep vormen de hoogere bergtoppen. Vlotvormingen, welke door die rotssoorten doorgebroken of er door opgeligt zijn, worden hier en daar aangetroffen in de Koehin, tot aan de Moengoel en de Kaleh, en zijn naar het zuiden nog duidelijk zigtbaar tot iets benoorden Kampong Pĕmboeang, van waar verder zuidwaarts tertiaire-vormingen met sporen van bruinkolen en gips gevonden worden, tot aan de kust bij Kaap Kalap.

"In het hoogere gedeelte van Pĕmboeang is de grond der valleijen voor een groot gedeelte langs de oevers der rivieren Kaleh, Moengoel en Salaoe zamengesteld uit diluviale of alluviale bezinksels. Slechts bij Kampong Baoen, iets meer landwaarts in, aan de beneden Pĕmboeang rivier, ontmoet men tusschen eenige heuvels, die den zuid-oostelijken oever van het meer van Samboeloe uitmaken, nog bezinksels, welke met die in de Koehin homogeen zijn.

"Aanslibbingen uit den tegenwoordigen tijd vormen de oevers van den stroom en een gedeelte der kust ten oosten der monding van de Pĕmboeang-rivier. Aan weerskanten van deze, van Sandoel tot Pĕnjahoe, vindt men in de kleine spruiten, die in den Pĕmboeang uitloopen, nog veel goud, en wel met name in de Sandoeb, Lamandoeng, Koang, Ajoen en nog meer andere. Deze komen allen van den berg Satoenoeh, aan wiens oostelijke hellingen ook goudgronden gelegen zijn. Hetzelfde heeft plaats met de spruiten van den regteroever zoo als de Lenadang, Aloeb, Savoe (?) en Lio, die hare bronnen hebben op de bergen Niboeng, Maroendaoe, Mahakim en Kembang. Het goud, dat hier gevonden wordt, is heel fijn verdeeld en eenigzins jong [1] en schijnt zilver te bevatten.

---

[1] De schrijver schijnt hier met jong te bedoelen, wat de Maleijers *moeda* noemen, *mas moeda* d. i. jong goud, d. w. z. goud dat ligt van kleur is.

"Aan de rivier Bisi en elders, wordt in menigte eene goede soort van klei-ijzersteen gevonden.

"Er bestaat een genoegzame grond om te veronderstellen, dat de goudgronden zich verder noordwaarts, tot aan de Kaleh en de Moenggoel uitstrekken, alwaar naar mijn gevoelen ook diamanten moeten voorkomen. Eenig zandsteen, dat beneden Salei aan de boorden van de Pĕmboeang en langs de Salaoe voor den dag komt, doet het voorhanden zijn van kolen verwachten.

"De algemeene rigting der zijtakken wordt door de strekking der bergen bepaald, zoodat die op den linkeroever uit het O. N. Oosten komen en die van den regteroever uit het W. Z. Westen. Een overheerlijk gezigt op het landschap en de terreinvorming heeft men van Nangkalaukei aan de Salau, alwaar men in het N. N. Oosten de Moengoel kan overzien. Dit gezigt strekt zich uit van een van de bergen Akoeb-Lantjaoe in het Z. Westen tot naar Batoe Sapan en den berg Bangké in het N. Oosten, tusschen welke toppen door men in het verschiet den berg Damar ontwaart, met zelfs nog een gedeelte der vallei, waaruit de Kaleh stroomt. De valleijen van de eene tot aan de andere groep op zij der hoofdtoppen zijn vrij breed, doch er liggen daarvóór nog soms twee of drie rijen van heuvels, aan wier voet het land eerst effen wordt, ofschoon het zeer diep ingesnedene rivierbedden behoudt.

"De bergen der hoofdwaterscheiding tusschen de Kapoeas en de zuidelijke rivieren, staan ook hier meer als in groepen bij elkander, en geven aan het terrein eene zadelvormige gedaante.

"Een herhaald onderzoek in deze streken zou zeker de wetenschap ruimschoots beloonen, vermits men mag veronderstellen, dat behalve goud en aan de bronnen van de Soenan antimonium, daar ook zeker nog andere mineralen zullen gevonden worden. Noordwaarts van de Kaleh leidde mij eene groote hoeveelheid herten, die aan een klein beekje verzameld waren, tot de ontdekking van eene bron, waarvan het water zeer zout was, zoodat het niet onwaarschijnlijk is, dat men daar steenzout zal kunnen vinden. Van het bestaan van dergelijke bronnen in het landschap Ela, heb ik door mondelinge berigten insgelijks kennis gekregen.

"Van de hoofdwaterscheiding zuidwaarts, tot iets benoorden de kam-

pang Pěmboeang, bestaat de oppervlakte van den grond uit eene vruchtbare, geelachtige aarde, die ook veel teelaarde bevat, en die voor de meeste cultures geschikt mag worden geacht. Nog verder zuidwaarts, tot aan de kust, vindt men voor het grootste gedeelte zandgrond, die soms zeer grofkorrelig is, op welke de tegenwoordige vegetatie wel welig opgeschoten is, maar die over het algemeen minder geschikt is voor landbouw of cultures.

"In de groote vlakten liggen verscheidene meeren of moerassen. Er zou over het algemeen slechts weinig toe noodig wezen, om de meeste dezer poelen door kleine waterleidingen te doen verdwijnen en in vruchtbare streken en winstgevende landouwen te herscheppen."

"De geologische vorming van het landschap Sampit, komt overeen met die van Pěmboeang — zoo meldt ons de schrijver verder — van Kaap Kalap tot Pandaran, en aan den anderen kant der baai van Sampit, van Kaap Satoeroek tot Aer-mati, vertoonen zich noordwaarts tertiaire formatiën, in welke bij de eerstgenoemde Kaap Kalap bitumineus hout en zelfs sporen van bruinkolen aangetroffen worden, die tot op eene hoogte van ± 25 voet boven de zee verheven zijn en haar geologisch karakter blijven behouden tot aan de bronnen van de Sampit en Riganrivieren en aan de boorden van het meer Sěranaoe, ja zelfs nog teruggevonden worden aan den regter zijtak Kawan-batoe en den linker, Tampaga, tot bij het spruitje Kroein, alwaar de begane grond soms met grof, soms met fijn korrelig zand bedekt is, dat in kleur van het geheel witte tot het grijze verschilt. De oevers van de Měntaja bestaan uit alluvium van den jongsten tijd en kenmerken zich voornamelijk door de jaarlijks toenemende aanslibbingen aan den noordkant der baai van Sampit, in welke vele plantaardige stoffen gevonden worden. Meer noordelijk komen sporen van vlotvormingen te voorschijn, welke op sommige plaatsen langs de kleinere zijtakken der Měntaja aangetroffen worden. De uitbreiding der vlotvorming schijnt vrij aanzienlijk te wezen en stukjes kool, tusschen de gerolde steenen in de rivier gevonden, geven regt tot de veronderstelling, dat in het noordelijk gedeelte van het gebied der Měntaja of der Kalong, kolen van dezelfde qualiteit als die in de vorstenlanden van Bandjermasin zullen gevonden worden.

"In het noordelijke gedeelte van Sampit, waar massief gebergte te voorschijn komt, behoort dit meestal tot de groensteengroep. Ofschoon digt bij de bronnen der Koeajan ook gneiss gevonden wordt, zoo is het voorkomen van dit gesteente over 't algemeen schaarsch. Tusschen de Pĕmboeang en de Mĕntaja, vindt men, naar men zegt, rotsen van de groensteengroep, die zich verder om de zuid strekken.

"De toppen en bergreeksen, die de groensteengroep hier vormt, zijn van mindere uitgestrektheid dan elders en de diluviale en alluviale bezinksels der valleijen houden al aanstonds ertsen. Zoo wordt in de kleine spruitjes, die van den berg Mĕntaweh komen en in de Koeajan uitloopen, veel goud gevonden, dat evenwel hier nog veelal in kwartsstukjes vastzit. Het zijn eenvoudig rolsteenen in de alluviale vormingen der valleijen aan weêrskanten van de rivieren.

"De weelderige tooi der natuur belemmert ook hier het onderzoek en alleen de diep ingesneden beddingen der rivieren, met hare zijtakken, zijn gedurende het drooge saizoen de plaatsen waar onderzoekingen kunnen geschieden. Op deze zuidoostelijke glooijing van het land, maken de rivieren onder duizende kronkelingen, eerst van het noorden en voorts in zuidoostelijke rigting stroomende, zich banen en loopen later om de zuid in zee.

"Van de toppen beschouwd is de schets van Kotaringin tevens toepasselijk op Sampit. Zoo vindt men, gelijk reeds gezegd is, boven Tokaraba en aan de geheele Koeajan stofgoud, maar op sommige plaatsen met veel zwavelkies vermengd. Zeker komen ook boven aan de Mĕntaja nog goud en ijzer voor, maar vermits de oevers dezer rivier bijkans onbewoond zijn, zoo blijft dit nog slechts eene veronderstelling. In de Kalong vindt men echter kolen (*lignite piciforme*, *houille limoneuse*) en de ijzerertsen van daar worden tot naar Katingan toe vervoerd. Ook is het te veronderstellen dat hier nog andere kostbare mineralen en ertsen voorkomen, voornamelijk diamant, zoo als bij voorbeeld aan de Sampit en de Sĕranau en welligt landwaarts in van Tandjoeng Kalap.

"Het noordelijk gedeelte van het landschap is overdekt met eene verscheidene voeten diepe laag van vruchtbare teelaarde en kleigrond, doch

enkele niet begroeide toppen dragen de kenmerken, dat zij uit kalkformatiën bestaan."

"Ook in het landschap Měndawei — en hiermede geef ik de laatste van von Gaffrons geologische beschrijvingen — vinden wij dezelfde geologische gesteldheid als in de vroeger beschrevene. Měndawei en een gedeelte van Beneden-Katingan bestaat uit tertiaire formatiën, aan welke zich langs de zeekust en de rivieren alluviale bezinksels van den jongsten tijd aansluiten, die de vorige bedekken. De hoogten, die in deze streken gevonden worden, bestaan ook meestal uit tertiaire formatiën, ofschoon er ook plutonisch gesteente voorkomt, zoo als aan den Goenoeng Kaki, waar het tot de groensteengroep schijnt te behooren, dat misschien zelfs de oorzaak was van de opheffing des terreins.

"Ook in Měndawei kan men zich niet van het denkbeeld losmaken, dat hier vroeger eene menigte vlakke eilanden bestond, die door oprijzing of aanspoeling den aanwas van het vaste land bespoedigden. Overal waar men sporen van tertiaire formatie vindt, gaan deze meestal vergezeld van bruinkolenlagen en gips, die van Tandjoeng Sambar af, beneden de oppervlakte der zee, door Kotaringin, Pěmboeang, Sampit, Měndawei, Kahajan, Měntangei en Baritoe, zich tot den Goenoeng Rantau, dat is in eene O. N. O. ½ noordelijke rigting verheffen en in Kotaringan, bezuiden Asěm-Koembang door verscheiden bruinkool- en gipslagen of door sporen van bituminéus hout of aardkool aan den dag komen. Vlotvormingen der triasgroep, komen in de valleijen van Beneden- en Boven-Katingan en van Samba te voorschijn.

"De kolen, die hier in het vlotgebergte aangetroffen worden, vormen een' overgang van bruinkolen tot zwarte kolen. Zij zijn qualitatief van gelijken aard met die in de Vorstenlanden van Bandjermasin en behooren tot de moor-, pek- of glanskolen [1]. Ook in Katingan schijnen de kolenbeddingen zeer uitgebreid te zijn.

Het is opmerkelijk dat het aan den dag komen van de groensteen-

---

[1] "Door de proeven steenkolen van Salimbau, op de tentoonstelling te Batavia aanwezig, heeft de schrijver de zekerheid verkregen, dat zijne gissing waar was omtrent de gelijksoortige formatie der kolen op Borneo."

groep bijna altoos voorafgegaan wordt door het voorkomen van metalen. Zoo komen, bijvoorbeeld, aan de Beneden-Katingan, waar men landwaarts in goud vindt, rotssoorten voor, die tot de genoemde groep behooren.

"Aan de Samba en de Mantéké en landwaarts in van Kampong Gering en Tolak zijn voorts zeer rijke ijzerertsen (roodijzersteen).

"Langs de geheel Samba, in Boven-Katingan en voornamelijk aan de Snamang, wordt in de alluviale der valleijen veel goud gevonden, waarvan dat van de laatstgenoemde rivier door zijne grofkorrelige stukken en zijn karaatgehalte boven het andere uitmunt. Er zijn daar stukken gevonden, die tien en meer spaansche matten zwaar wogen.

"Op enkele plaatsen, voornamelijk in het noordelijk gedeelte van Beneden-Katingan komt, gemeenschappelijk met het goud, platina (*mas poetih*) en kwikzilver (*aer-raksa*) voor, en de reden dat sommige goudsoorten een grijsachtiger voorkomen hebben, is misschien daarin gelegen, dat zij een weinig platina houden [1]. Ook valt het niet te betwijfelen of de diamanten zullen hier insgelijks in groote hoeveelheid worden gevonden en wel in de alluviale bezinkels, die de vlotvormingen in Boven-Katingan bedekken. De inlanders zijn echter nog onbekend met de wijze van ze te zoeken.

"Het wekt de aandacht dat in geen van deze gewesten het goud in kwartsrotsen gevonden wordt, zoo als dit meestal op Gorontalo en elders op Celebes plaats heeft, en dat, waar kwarts formatiën gevonden worden, deze geen ander mineraal bevatten dan zwavelkies, door de inlanders *mas soeroeng* of ook wel *mas kodok* genaamd.

"Voorts veroorlooft de schrijver zich nogmaals de aandacht van de Regering en van de wetenschappelijke wereld op het landschap Snamang te vestigen, vermits dit landschap, even als Tenkam in de bovenlanden van de Karau, Tabalong, Paramasan (in Boven-Koesan) en verscheiden plaatsen in de Lima-pahala's (Gorontalo) met der tijd dezelfde

---

[1] De schrijver voegt in eene noot hierbij, dat eene vrij aanzienlijke mineralogische verzameling met een 8 of 10tal verschillende goudsoorten, door hem op ult°. December 1847 aan het gouvernement is aangeboden.

vermaardheid verwerven zullen, die thans van Californië en Australië te deel valt.

"De berggroepen der waterscheiding tusschen de Hairan of Katingan en de Kapoeas zijn nog in 't geheel niet onderzocht, doch uit verhalen, door kleine ertsproeven gestaafd, schijnt mij te blijken, dat op de noordelijke hellingen van de bergen Batoe-roesa, Basa en welligt ook nog elders, grijs spiesglanserts (antimoniumglans) moet aanwezig zijn, waarvan sommige stukken misschien zilverhoudend zullen bevonden worden. Ook mag men het er voor houden, dat in het landschap Ela, ten gevolge der veel zoutdeelen bevattende bronnen van eenige zijtakken der rivier, steenzoutbeddingen in de rotsformatiën zullen gevonden worden; doch het blijft, helaas! nog aan lateren tijd voorbehouden deze gissingen te bevestigen.

"De welige vegetatie, het ontbreken van bevolking en van paden door deze binnenlanden, en het gebrek aan genoegzame uitrusting bemoeijelijken den reizigers het geologisch onderzoek uitermate. Dan alleen zal men zich met een gunstigen uitslag vleijen mogen, wanneer dergelijke onderzoekingen in de maanden Augustus, September en October plaats vinden, aangezien deze doorgaans de tijd zijn, wanneer de grootste droogte plaats vindt en de diepe rivierbeddingen dien ten gevolge het meest geschikt zijn om naauwkeurige opheldering over de geologische gesteldheid van het land te verschaffen.

"De helling van het terrein is in 't algemeen eene zuid-oostelijke, ofschoon de meeste rivieren in haren benedenloop eene zuidelijke rigting hebben.

"Ook in Katingan heeft het algemeene karakter van het landschap veel overeenkomst met het reeds beschrevene van Kotaringin, zoodat het overbodig mag heeten daarover hier nog breeder uit te wijden."

Wat de heer von Gaffron ons over de Flora van deze gewesten mededeelt, bepaalt zich tot de namen van een aantal gewassen, die, voor zoo ver zij ons reeds van elders bekend zijn, aanleiding zouden kunnen geven om die Flora tot hetzelfde gebied te brengen als die der Baritoe. Uit de staten van uitvoer, die later in zijn geheel zullen mêegedeeld worden, blijkt dat van de voortbrengselen der bosschen bindrotting en boomharsen, zoo als dit wel over het geheele eiland zal plaats hebben,

de voornaamste zijn. Na deze komen garoe- en laka-hout, sintok-bast en djĕrnang of drakenbloed het meest in aanmerking [1].

De bosschen, die het ganache land overdekken, bevatten een aantal houtsoorten, die voor timmerhout en scheepsbouw geschikt zijn. Daaronder schijnt het galamhout eene aanzienlijke plaats te bekleeden [2]. De

[1] Gĕtah-pĕrtja vindt men ook in de bosschen en wordt ook verzameld, doch alleen — zoo zegt de Heer v. G. — om er voorwerpen van minder belang uit te vervaardigen.

[2] De houtsoorten, die de heer v. G. opgeeft, zijn: 2 soorten ijzerhout, 1 ebbenhout, 2 boengĕr, 2 tjamara, 1 nanna, 1 anglei, 1 djinga, 1 djati, 1 bĕlangiran, 2 lanan, 3 doerian, 2 galam, 2 madang, 1 loeroes; voorts bintangor, niboeng, wilde pinang en bamboes. Van fijne houtsoorten noemt v. G. alleen 2 soorten kamoening. In 't geheel zijn er — volgens hem — 280 boomsoorten, waaronder 83 met eetbare vruchten en 26 die goed timmerhout opleveren. Ofschoon dit alleen van Kotaringin gezegd wordt, zal men het op deze geheele landstreek mogen toepassen, want niet alleen herhaalt de schrijver telkens dat de flora in die drie andere gewesten dezelfde is als in Kotaringin, maar hij geeft ook het gelijke getal van ± 80 soorten van vruchtboomen op voor Mendawei, terwijl hij anders geen getallen noemt. Veel moet men aan die opgaven niet hechten, want eensdeels durf ik aan het handschrift, waar veel fouten in zijn, voor getallen geen volkomen vertrouwen te schenken, en met al die juiste berekeningen staan de eigene woorden van den schrijver in zonderlinge tegenspraak, dat: "de flora Borneo's nog geheel onbekend is." Daarom heb ik al die namen in den tekst niet opgenoemd, evenmin als die van de 8 hars- en de 10 rottingsoorten, die ik bij v. G. vind opgeteld. Let men niet te veel op de slechte spelling, dan zijn de *damar lanan* (geel van kleur) *rassak*, *linnoh*, *poetie*, *matta-koetjien* (alle drie wit en doorschijnend), *toeloeang* (bruinachtig), *kroein* (roodachtig) en *angly* (bruinachtig), dezelfde die ook Schwaner, Borneo I, bl. 156 noemt, indien men aanneemt, 't geen uit het verband blijkt waar te zijn, dat de naam *damar mata-koetjing* daar is uitgevallen. Vergelijkt men hiermede nu wederom de Reizen van Dr. S. Muller, (uitg. van het Instituut) I, bl. 188 vgg., die toch geheel dezelfde streken bezocht als Dr. Schwaner, dan vindt men zoo geheel andere namen, dat men de overtuiging krijgt dat dit onderwerp wel eens eene opzettelijke behandeling verdient, voordat men zeggen kan er veel van te weten. Met de rottingsoorten is het niet veel beter gesteld. Schwaner noemt, dl. I, bl. 140, een dozijn soorten op, waarvan slechts enkele zijn overeen te brengen met de tien die v. G. noemt, te weten: *tawan*, *wit*, *tapa*, *liling*, *linting*, *laki*, *rasik*, *latong*, *toehoe* of *smamboe*, *toehoe beroeang*, van welke de eerste voor matten dient, de drie volgende weinig in den handel voorkomen, de *linting*

heer von Gaffron verhaalt dat in 1846, bij eene aanhoudende droogte, door de wrijving der stammen tegen elkander, meer dan 800,000 morgen galambosschen in het landschap Kotaringin zijn in brand geraakt. Maanden lang moeten ze gebrand hebben. *Galam* of *gĕlam*, ook naar 't schijnt met eene *k*, *kĕlam* en *kilam* uitgesproken, is de inlandsche naam van een plantengeslacht van de familie de myrten, tot hetwelk ook de bekende kajoe-poetih-boom behoort. Terwijl echter deze zijnen roem aan den olie te danken heeft, wordt van geene meer als timmerhout gebruik gemaakt. "Overheerlijk schoon — zoo schrijft de heer von Gaffron — zijne gindsche uitgestrekte, hooge en lommerrijke bosschen, in welke de bijl schier nimmer verwoesting aanrigt, alwaar een welriekend gewelf van bloemen en bladeren de felle zonnestralen weert en gedragen wordt door stammen als masten zoo hoog en van buitengewonen omvang, die als zamengeweven zijn door een netwerk van lianen, waardoor het ranke ree zich naauwlijks een pad kan banen; waar vruchtboomen eeuwen torschen, zonder dat ooit eene menschenhand zich uitstrekt om hunne vruchten in te zamelen. Hoe aangenaam zijn die paden in de fraai gepluimde bamboebosschen in landschappen van 500 tot 1000 voet hoogte; doch hoe drukkend tevens het gevoel, dat al die schoonheden en rijkdommen, waarmêe de natuur zich tooit, niet door den mensch, maar door rhinocerossen en bantengs genoten worden. Tot op de naakte rotsen bloeit eene weelderige vegetatie, die zich tot de hoogste toppen der bergen uitstrekt. Zelfs op den top van den berg Sambajang bereiken de boomen nog eene hoogte van een 80 voet, of-

---

dik is en als touw wordt gebezigd, de drie volgende wederom tot matwerk en andere huisselijke zaken, *r. toehoe* of *smamboe* voor wandelstokken, en de laatste soort dik en dun bijloopende is. In Kotaringin wordt de meeste rotting gevonden aan de Djelei, Lamandaoe, Boelik en Aroet en bij Tandjoeng Poeting. Sintok-bast vindt men er langs het bovengedeelte van de Lamandaoe, in Delang en langs de Boelik; garoehout aan de Koemei, aan Kaap Pangoedjan en aan de Lamandaoe, Aroet en Djelei; djĕrnang alleen in bergachtige streken. — Van de bovengenoemde boomen meldt v. G. alleen dat de galam, tjemara-laut, belangiran, bintangor en ééne lanan-soort altoos op zandgrond gevonden worden, de anglei, ebben- en ijzerhout, tjamara goenoeng en madang in vetten en kleiachtigen, de boengĕr en rasak in vochtigen en modderachtigen, terwijl eindelijk de loeroes in rotsachtigen grond groeit.

schoon zij daar, door aanhoudende, felle winden geteisterd, niet meer die regte en krachtige stammen vertoonen, als in de lagere streken, en er de vochtige dampkring allerlei mos- en varensoorten in 't aanzijn roept.

"In dit onafzienbare, groene loofdek ontwaart men hier niet die uitgestrekte en eentoonige alang-alang-velden, die elders zoo vaak worden aangetroffen. Slechts aan enkele lichtere plekken tusschen het donkere groen herkent men de woonplaatsen van eene verspreide en geringe, nog onbeschaafde bevolking."

Ofschoon het aangehaalde meer bepaald met het oog op Kotaringin is geschreven, zoo kan men er zich eene voorstelling door vormen, die in 't algemeen voor deze gansche landstreek geldig is.

De landbouw heeft in deze streken niet zeer veel te beteekenen. Sampit wordt als de voorraadschuur voor de geheele zuidkust beschouwd [1]. In lage en moerassige streken treft men soms sawahs aan, maar de

[1] Er moeten in de rijst-opbrengsten van de verschillende gewesten, gelijk v. G. die geeft, fouten schuilen: Kotaringin's productie wordt niet opgegeven (maar de schrijver deelt mede dat de *witte* bergrijst er beter is dan de *roode;* dat de bergrijst 4, de sawah-rijst 12 maanden noodig heeft om te rijpen; dat drooge tuinen 120 procent, de sawahs 160, ja soms zelfs 190 geven); in Pĕmboeang worden door de Maleijers jaarlijks 600 kojans padi en door de Dajaks 800 k. geteeld, dat is 1400 k. padi = 700 k. of 21000 pik. rijst, d. i. naauwlijks 7.3 pik. per hoofd op eene bevolking van 2900 zielen. In Sampit dat als de voorraadschuur voor de geheele zuidkust moet beschouwd worden, vermits dit artikel van hier naar Katingan, Pĕmboeang en Mendawei uitgevoerd wordt, is de productie 1500 k. padi (1200 van de Maleijers, 300 van de Dajaks) of 225000 pikoels rijst, hetwelk verre boven het cijfer der behoefte gaat. Zoo zegt v. G. Maar in Pĕmboeang zijn 3900, niet 2900, zielen, die dus nog geen 5½ pik. per hoofd hebben, en de inwoners van Sampit ten getale van 3750 zouden van de 22500 (want er staat boven eene 0 te veel) niet veel meer krijgen, dus beiden volgens v. G. bepaald te weinig, daar "het blijkt dat zelfs in gunstige tijden naauwelijks iets meer (7.3 pik.) dan de juiste behoefte vereischt, geplant wordt, maar geene uitvoer permiteert, en in geval van tegenspoed altoos hongersnood ten gevolge hebben moet." Van de rijstproductie in Mendawei, zegt onze berigtgever al wederom niets: van de rijst in dat gewest meldt hij slechts dat de bergrijst, even als in Kotaringin, 4 en de sawahrijst 12 maanden voor rijpwording noodig hebben, en dat de drooge velden ± 90 en de natte ± 130 procent geven.

drooge kultuur is de meest gewone. In bergachtige streken wordt veel djagoeng verbouwd. Oebi's, pompoenen, komkommers, uijen, katjang enz. komen goed op en kokos- en pisangpalmen, pisang, suikerriet, sirih, gambir enz., voorzien in de verdere behoeften der inlanders. Hier en daar vindt men kleine koffijtuinen, die echter de noodige verpleging missen, en strekken kakaotuintjes ten bewijze, dat ook dit gewas er misschien in 't groot wel zou gedijen. Zelfs met kruidnagelen en notenmuskaat zijn er proeven genomen, maar 't is niet bekend met welke uitkomsten.

De dieren die von Gaffron als hier voorkomende opgeeft, zijn: 7 soorten van apen, panters, luipaarden, wilke katten, marters, otters, beeren, eekhorens, stekelvarkens, schubdieren, pĕlandoks (muskusdieren), herten, waaronder ook de kidang, bantengs (wilde runderen), rhinocerossen (kleiner dan die op Java), 2 soorten van wilde varkens, verder 60 soorten van vogels, waaronder 20 kleinere, zoo als de nestjeszwaluwen, 3 soorten van krokodillen, 8 à 9 soorten van slangen (waaronder 2 zeer vergiftig) en in de wateren eindelijk eene menigte van visschen, schildpadden — ook zulke die het schildpad leveren —, 9 soorten van tripang, ook doejoengs en misschien ook paarlen [1]. — De Dajaks houden veel varkens. Buffels, koeijen en paarden zijn er weinig, meer geiten, en eindelijk worden er ook honden en pluimvee aangetroffen. De orang-oetan is de eenige diersoort, waarvan de schrijver nog iets mededeelt. Hij zegt namelijk dat zij menigvuldig in Mendawei gevonden wordt en dat er "in Kotaringin voorbeelden bestaan, dat zij heel kleine kinderen der Dajakkers uit de rijstvelden gehaald hebben, die men drie dagen later aan de borst van het wijfje in een orang-oetans nest terug vond."

In den handel zijn uit het dierenrijk alleen de vogelnestjes, rhinoceroshoorns (die veel op den Boekit-Raja worden gevonden) en golegas of bezoarsteenen van eenig gewigt.

Even onvolledig als de berigten die ons van het planten- en het dierenrijk medegedeeld worden, zijn ook die omtrent het klimaat. Deze

[1] Ten opzigte van dit optellen van het aantal soorten zal wel dezelfde aanmerking gelden als die ik mij boven bij de Flora veroorloofd heb.

bepalen zich uitsluitend tot de opgave van eenige thermometerstanden, die ik hier laat volgen:

In Kotaringin,

	GEDURENDE DEN REGENMOESON:	GEDURENDE DEN DROOGEN MOESON.
6 uur 's morgens	65° Fahr.	63° Fahr.
12 〃 's middags	87½° 〃	88½° 〃
6 〃 's avonds	78° 〃	79° 〃
12 〃 's nachts	71° 〃	70° 〃

In Pĕmboeang, op de hoofdplaats Pĕmboeang, gedurende 3 weken in den Oost(d. i. den droogen)-moeson:

6 uur 's morgens	74.6° Fahr.
12 〃 's middags	83.2° 〃
6 〃 's avonds	80.7° 〃
12 〃 's nachts	78.2° 〃

in de schaduw, buiten togt. "De lucht buiten, zegt de schrijver, zou op den middag ± 5° hooger dienen aangenomen te worden."

In Sampit bedroeg de gemiddelde thermometersstand in den Oostmoeson in den schaduw op dezelfde uren 74.6°, 83.2°, 80.7°, 78. 6°, (hetgeen verbazend juist met die te Pĕmboeang overeenkomt!): — "Buiten" zegt de schrijver hier weder, "kan de temperatuur op den middag 6° en 's nachts 3° hooger worden aangenomen." — De miswijzing van het kompas nam hij waar aan Kaap Pandaran en bevond die 0.45′ O. — De stand van den symphisometer bedroeg

6 uur 's morgens	30′ 3″ 7‴	Eng. maat.
12 〃 's middags	29′ 8″ 3‴	〃 〃
6 〃 's avonds	29′ 4″ 3‴	〃 〃
12 〃 's nachts	29′ 7″ 7‴	〃 〃

In Mĕndawei eindelijk werd de thermometerstand te Soengei Bakong en gedurende de maanden November en December geobserveerd. Hij was toen gemiddeld als volgt:

6 uur 's morgens	73.9° Fahr.
12 〃 's middags	81.6° 〃
6 〃 's avonds	77.5° 〃

DE INWONERS.

In dit hoofdstuk zal ik niet, zoo als ik in het vorige gedaan heb, de vier rapporten van den heer von Gaffron in eensmelten, maar elk der vier gewesten afzonderlijk behandelen en mij geheel aan de opgaven van genoemden heer houden.

I. KOTARINGIN.

Zamenstelling der bevolking.

De bevolking bestaat uit:

1°. Dajaks, ten getale van 7643 zielen.

2°. Maleijers, 5557.

3°. Chinezen, 60.

4°. Eenige Boeginezen, Javanen en Arabieren, meest handelaars, 100.

Zoodat het totale bedrag 13360 zielen is.

Omtrent 70 of 75 Dajaksche huisgezinnen zijn verhuisd naar het landschap Pinoh om de aanhoudende rooftogten der bevolking van Kotaringin, die in het Noordelijke Kotaringin gepleegd worden.

De Dajaks bewonen allen de binnenlanden. In zeden en gewoonten verschillen zij weinig met die in de nabijheid van Bandjermasin te Poeloepetak, Doesoen en Kahajan. Zij zijn van eenen zachten inborst, gastvrij, gewillig en een weinig vreesachtig. Zij wonen in kampongs bij elkander, waar soms enkele grootere huizen van 3 tot 10 huisgezinnen en meer bevatten. Allen zijn zij landbouwers en slechts een gering getal houdt zich onledig met goudgraven en met de bewerking van ijzer.

De Maleijers zijn voor ± 230 jaren hier gevestigd en bewonen het (kust?)land. De leden der vorstelijke familie behooren tot dit ras. Zij houden zich bezig met landbouw, eenige ambachten, visscherij, handel en scheepvaart. Hunne gewoonten komen overeen met die van de Maleijers. Later zal men daarop terug komen.

De Chinezen zijn voor 8 jaren van Sambas hier heen gevoerd voor rekening van Pangeran Ratoe voor de goud-ontginning. Zij houden zich tevens bezig met ambachten, handel en landbouw.

Wat de overige vreemdelingen aangaat, als Arabieren, Boeginezen en Javanen, zoo is hun getal zeer ondergeschikt en zijn zij, zoo als reeds is gezegd, meest voor den handel temporair alhier gevestigd. Eenige Arabieren bekleeden ook het ambt van priesters en onderwijzers.

NAMEN DER KAMPONGS EN HUNNE BEVOLKING.

DOORLOOPEND N°.	NAMEN DER PLAATSEN.[1]	WAAR GELEGEN.	GETAL INWONERS.		WAT DAAROP VALT AAN TE MERKEN.
			MALEIJERS.	DAJAKS.	
1.	Bankalanbon of Soeka Boemi.	Aan de Aroetrivier 4 Eng. mijlen boven hare monding in de Lamandow.	2600	220	28 Chinezen en 100 Boeginezen, Javanen en Arabieren. Hoofdplaats van Kotaringin, verblijf van den vorst, Pangeran Ratoe Emanoedien, bestaat uit de 2 kampongs, Bankelanbon en Mendanow, langs de rivier en op de heuvelrug daarachter gelegen, voor 36 jaren gebouwd, — drijft den meesten handel en scheepvaart; voor een inl. kamp redelijk wel. De verblijfplaats van den vorst is echter ellendig.
2.	Talok mandon.	Opwaarts.	10	80	Buitenplaats van den vorst.
3.	Kananboei.	Aan id. hier dat een klein rivier aan den regter oever.	50	〃	Op ½ uur landwaarts ligt het meer Kananboei, zeer vischrijk; in de nabijheid de verlatene goudmijn Landio.
4.	Saberoeang.	Regter oever van de Aroet.	47	〃	
5.	Pagar.	Aan de Pagar, een zijtak van de Aroet.			In de omstreken wordt goud gevonden.
6.	Berapie.	Aan de Aroet en den zijtak Berapie.	60	〃	
7.	Saharas.	R. Aroet-oever.	20	29	Goudmijnen, echter niet bewerkt.
8.	Jampou.	Idem.			
9.	Pankotan.	Idem.	12	80	
10.	Goen. gandis.	Idem.	〃	102	

Transportere...2799 | 461

[1] Ik heb deze lijst, zoo als ook de later volgende, geheel onveranderd gelaten.

NAMEN DER PLAATSEN.	WAAR GELEGEN.	GETAL INWONERS.		WAT DAAROP VALT AAN TE MERKEN.
		MALEIJERS.	DAJAKS.	
	Per transport..	2799	461	
enoeang.	R. Aroet-oever.	12	70	Van hier uit is het gemakkelijk den berg Meroendouw te beklimmen. Het pad loopt tusschen de spruiten Meroendouw en Ko... langs, waar vroeger goud en diamanten zijn gegraven.
Voina karta.	Idem.	46	80	Buitenplaats van den Vorst, wanneer hij naar de Aroet komt. De kamp is lief gelegen. Van hier uit is door mij de berg Telawie beklommen.
anjambahan.	L. oever id. en de monding der Sambie in de Aroet.	〃	95	Aan den linker oever goudmijnen; weinig bewerkt.
ambie.	Regter oever van de Sambie, 3 uren gaans van de Aroet.	26	280	De kamp is met palisaden omgeven, ligt in eene valei tusschen hooge bergen.
'andau.	Linker Aroet-oever op een berg aan een' waterval.	10	180	G. Rambay, G. Banang, G. Tabalie; hier zijn de meeste goudmijnen en houdt zich een groot gedeelte der bevolking daarmede bezig, — ook worden hier de meeste Daijakkers gevonden (?).
iam.	Linker oever id. aan een waterval.		25	
'anahan.	L. oever id.		280	Met palisaden omgeven.
Koemij.	Aan de baai.	200	40	30 Chinesche woonplaatsen van Pangeran.
'ankaran.	Rivier Koemij.	30	〃	
Kotaringin lama.	Lamandow.	40	〃	Verlaten; in de nabijheid worden nog de fondamenten van een fort gevonden; hetzelve zal afkomstig wezen van de Portugezen, die ech-

Transporteere...3163 | 1461

DOORLOOPEND. No.	NAMEN DER PLAATSEN.	WAAR GELEGEN.	GETAL INWONERS. MALEIJERS.	GETAL INWONERS. DAJAKS.	WAT DAAROP VALT AAN TE MER
		Per transport..	3168	1461	ter hetzelve niet hebl tooid
21.	Beating.	Lamandow, waar de Aroet er in valt.	15	"	Vervallen versterki eenig geschut.
22.	Bekoempy pandjie.	L. oever van de Lamandow.	50	"	
23.	Ponja Moronslamban.	L. oever van de Lamandow.	150	"	
	Boeton.	Idem.	80	"	
25.	Boenoet.	Idem.	60	"	
26.	Kotaringen.	Aan beide kanten.	1200	100	Oude hoofdplaats vervallen grooten kr Moorschen stijl gebou eene groote missigiet is de verblijfplaats Rijksbestierder Pange tie en de meeste vo leden.
27.	Karang garang.	Regter oever id.	120	"	
28.	Kassy.	Idem.	160	"	
29.	Roenkap.	Idem.	30	"	
30.	Pomassonan.	Idem.	60	"	
31.	Kandang Merangan.	Idem.	54	"	
32.	Samatoe.	Idem.	56	"	
33.	Batoe kottam.	Idem.	90	"	
34.	Nangka kanawang.	L. oever idem.	40	500	Langs de spruit K wonen gemiddeld 50 verspreid, Orang Ro naamd.
35.	Dawak.	R. oever idem.	50	"	
36.	Koedjan.	Idem.	68	"	
37.	Nanga Boeliek.	Idem.	10	65	Hier valt de zijtak in de Lamandow.
38.	Planduanakan.	L. oever Boeliek l. zijtak v. d. Lamandow.	"	40	
39.	Riam tiwaha.	Regter oever van de Boelik.	"	35	
40.	Riam Salimbing.	id. id.			

Transportere...5406 \| 2201

	NAMEN DER PLAATSEN.	WAAR GELEGEN.	GETAL INWONERS.		WAT DAAROP VALT AAN TE MERKEN.
			MALEIJERS.	DAJAKS.	
		Per transport..	5406	2201	
	Waringen Tanjong.	Regter oever v. de Boelik.	〃	75	
	Naya (Nanayah).	id. id.	40	〃	Hier woont het districtshoofd van Ly Boeliek en Mentowie.
3.	Karang Signntsy.	L. id. id.	10	40	
4.	Soenkoep.	R. id. id.	〃	90	
5.	Sambie lahan.	R. id. id.	〃	60	
6.	Hangka poesing.	R. id. id.	〃	90	
7.	Karangan tassan.	L. id. id.	〃	50	
8.	Pokka.	R. id. id.	〃	90	
9.	Moeray.	L. id. id.	〃	89	
0.	Batoe Kiedang.	R. id. id.			
1.	Skiema.	L. id. id.	〃	100	Hooger opwaarts aan de Boeliekrivier. Ook hier schijnt de grond goudvoerend te zijn.
2.	Momalin.	Aan de beek Quitie, spruit vallende in de Mentowie, linker zijtak van de Mentowie.	〃	120	
3.	Henoa.	Aan een' regter zijtak van de Mentowie.	〃	70	
4.	Lewoek hoedjie.		〃	300	Verder opwaarts is de Mentowie niet meer bewoond.
5.	Miarya.	Regter oever v. d. Pelico, den regten zijtak van de Boeliek Pelikosan.	〃		
6.	Pangelahia.		〃	180	
7.	Pedon Gawan.		〃	45	Verder opwaarts is de Peluodan onbewoond; landwaarts van Pangelahia.
8.	Kalim Boejawan.		〃	40	
9.	Boenoet.	L. o. Lamandow.	30	〃	
0.	Timiang.	R. Idem.	10	100	
1.	Batoe Banganten.	R. Idem.	20	22	Niet ver van de monding van de Plantikan in de Lamandow.

Transportere...5516 | 3662

DOORLOOPEND N°.	NAMEN DER PLAATSEN.	WAAR GELEGEN.	GETAL INWONERS. MALEIJERS.	DAJAKS.	WAT DAAROP VALT AAN TE MER
		Per transport..	5516	3662	ten W. Z. W. van Bat ting, is de berg Pand alwaar goudgronden g worden.
62.	Boeloe.	Aan de regter-oever van de Plantikan.	"	46	
63.	Doerian boeboer.			35	
64.	Karang Dawy.	L. oever idem.	"	25	
65.	Bayan.	R. id. id.	"	180	
66.	Koba.	R. id. id.	"	50	Met kleine ijzersm
67.	Hingy.	L. id. id.	"	90	
68.	Telanha.	R. id. id.	"	50	Hier wordt ijzer ge tegen over de kamp waarts, wordt ijzerert ven.
69.	Seluniangan.	L. id. id.	"	50	
70.	Batoe boelin of Korang garam.	R. id. id.	"	40	Verder opwaarts is tihan onbewoond; va loopt een weg langs d lap naar het landsch en langs de Plantikan Kuhin.
71.	Gangi.	R. oever Lamandow.	"	70	Het gebergte is ge bewoond; aan den ber zijn de goudgronden.
72.	Tapen bienie.	L. id. id.	20	150	
73.	K. Soedjie hagara.	L. id. id.	"	60	
74.	Pante marinoe.	L. id. id.	"	40	Aan den berg Lap
75.	Penasra.	R. id. id.	"	50	
76.	Karang taba.	L. id. id.	"	110	
77.	Kawa.	R. id. id.	"	50	
78.	Joechy.	L. id. id.	"	90	
79.	Tanjong Waringin.	R. id. id.	12	140	
80.	Selakkan.	Landwaarts.	"	70	Landwaarts van Waringin, waar ijz gesmolten en mijne den worden.
81.	S. Toat.	R. oever Lamandow.	"	60	
82.	Riam.	L. id. id.	"	"	Een regter zijtak,

Transportere...5536 | 5068

Nº.	NAMEN DER PLAATSEN.	WAAR GELEGEN.	GETAL INWONERS.		WAT DAAROP VALT AAN TE MERKEN.
			MALEIJERS.	DAJAKS.	
		Per transport..	5536	5068	ven Toat in de (hier?) Battang Kawa genoemd wordende Lamandow-rivier valt.
3.	Sepoejoe.	L. v. d. Delang.	〃	55	
4.	Kalie putayan.	Idem. idem.	〃	25	
5.	Negallan.	Idem. idem.	〃	70	
6.	Loepoes.	Idem. idem.	〃	90	
7.	Tampina.	Idem. idem.	〃	50	
8.	Kandangan (in de nabijheid verspreide woningen).	Idem. idem.	10	1470	Met eene buitenplaats van den rijksbestierder, de rijkste Dajaksche plaats in Kotaringin; de hoofden worden orang kaja genoemd (580 voeten boven zee).
9.	Sekallap.	Regt. o. idem.	〃	25	
0.	Nanartanga.	Idem. idem.	〃	20	
1.	Hindoeling.	Linker idem.	〃	48	Van hier uit is het gemakkelijk den berg Sambayan te beklimmen, 8,560 voeten Rhijnl.
2.	Pansoembahan.	Spruit Sedikoe.	〃	78	Op het pad van Koedangan naar de kamp Kinoh aan de Lamandow.
3.	Ompang.	Op den weg naar Kinah.	〃	40	
4.	Sekambaran.	Als boven.	〃	46	
5.	Kinah.	R. o. Lamandow.	〃	90	IJzersmelterijen; het ijzer is zeer gezocht. Verder opwaarts zeer uitgestrekte magneetijzermijnen, tevens ijzersmelterijen.
6.	Salimayongan.	L. id. id.	〃	80	
7.	Johay.	Idem.	〃	20	
8.	Batoe tayam.	R. oever id.	〃	95	
9.	Bankalan.	R. id. id.	〃	180	Van Johay af liggen genoemde plaatsen meer de rivier afwaarts.
0.	Benoa Kittan.	Id. id. id.	〃	80	De Dajaks wonen aan de zijtak van den Gelyrivier en verspreid.
.		Aan de Bila.	10	1434	

Totaal...5556 | 9064

Het totaal der bevolking van Kotaringin bedroeg vroeger meer zielen, maar door verhuizingen van volk van de Plantikan naar Pinoh en het afstaan van een gedeelte van Soengie Djělei aan de Vorsten van Matan, is de bevolking van Kotaringin misschien met omstreeks 200 à 300 zielen vermeerderd.

Wijze van bestuur en vroegere wetgeving.

Het landschap Kotaringin staat onder het gezag van eenen Prins, afkomstig van de familie der Sultans van Bandjermasin, met name Pangeran Ratoe Emanoedin, wiens voorouders vroeger afhankelijk waren van genoemd rijk. Later, tijdens het bestuur van den heer Halewijn te Bandjermasin, is Kotaringin met de overige kustlanden aan het Nederlandsch bewind afgestaan. Zoo als later in het historische gedeelte zal aangetoond worden, stond het landschap Pinoh, thans tot de gewesten der Westkust gerekend wordende, toen ook onder het gezag van Kotaringin, waaraan zich echter de hoofden van Pinoh in later tijd onttrokken hebben. Hetzelfde geval heeft plaats gevonden met het landschap Pěmboeang.

In de laatste 13 jaren heeft Kotaringin aan het Nederlandsch bestuur niets opgebragt, om welke reden in 1846 aldaar een civiel bestuur is gevestigd, hetwelk echter later van daar naar het landschap Sampit is overgebragt. Hierdoor zijn voor alle criminele zaken de Nederlandsche wetten ingevoerd en is het bestuur van dit landscaap ondergeschikt aan den civielen gezaghebber der Zuidkust te Sampit, die vervolgens op last van het bestuur te Bandjermasin handelt.

De vroegere regtspleging te Kotaringin was even als die in andere Mohammedaansche staten en verdeeld:

a. In de *hoekoem* of *hadat soerat agama*, of straffen bepaald bij uitspraak van den Koran.

b. In strafzaken beslist volgens oude gewoonten, *hoekoem hadat* of *hoekoem rasan* [1].

---

[1] Waarschijnlijk gevoelen, meening; uitspraak volgens de gewoonte of volgens de opinie.

De uitvoerende magt was toen zamengesteld uit:

1°. den rijksbestierder (*mangkoeboemi*);

2°. den eersten priester (*pangoeloe*);

3°. den opzigter der politie (*djaksa*); en

4°. nog eenige hoofden of mantries.

Doch aan deze instelling heeft men zich niet altoos gehouden, daar de wil van den vorst of van andere vorstelijke personen de straffen aan den schuldigen naar willekeur doen opleggen. De wetten en straffen volgens den Koran bepaald zijn reeds te bekend om hier nogmaals herhaald te worden.

Alle geslagen vonnissen konden vroeger door geldboeten worden afgekocht, zelfs de doodstraf niet uitgezonderd. De schuldige kon zich door eene schadeloosstelling van de beleedigde partij van 400 tot 20,000 realen (van 2 gulden), waarvan dan de vorst en de regters ook hun aandeel ontvingen, van de straf vrijkoopen, of door de vlugt in den dalĕm van den vorst, alwaar hij niet achtervolgd mogt worden, zich tot slaaf van den vorst maken en zich na eenigen tijd door groote geldsommen, van 400 tot 20,000 en meer realen, naar willekeur van den vorst, weder loskoopen.

Moord gepleegd aan eenen slaaf wordt gestraft tot met 400 realen; aan hoogere of wel vorstelijke personen gepleegd, wordt hij gestraft met den dood of met eene boete tot 20,000 realen.

De uitvoering van het doodvonnis geschiedt door middel van eene lans of kris. De gevonnisde kan zelf de plaats bepalen waar hij geraakt wil zijn. De executie wordt gewoonlijk op de plaats waar de misdaad gepleegd is, voltrokken.

De mĕsigit (moskee) en de dalĕm (het vorstelijke verblijf) waren het toevlugtsoord voor de vervolgde misdadigers, gelijk reeds is aangevoerd. Vrouwen ondergingen de doodstraf door geworgd of in een' zak gestoken en in de rivier geworpen te worden.

Aan de mededoogendheid van de toeschouwers der executie is het voorts toegestaan, om door betaling van eene geëvenredigde geldboete den delinquent los te koopen. De pĕrtanda of scherpregter tracht de omstanders daartoe te bewegen door het geheele feit waarom de persoon

gestraft wordt, vooraf te verhalen. De misdadiger wordt met bloemen opgeschikt.

Kleinere straffen of boeten worden gesteld op diefstal en kwaadwillige vernieling van veldvruchten of anderen eigendom, die met eene geldboete van 2 tot 8 realen of met 25 rietslagen gestraft worden. Het ontvreemden van vruchten ter hoeveelheid als voor eene maaltijd benoodigd is, wordt niet als diefstal beschouwd; grootere diefstallen in tuinen worden gestraft met 24 realen, met teruggave der gestolene goederen of van hunne waarde. Bij gebrek of onvermogen om de opgelegde boeten te betalen, worden de dieven en heelers met 100 rottingslagen of met het aan de ketting liggen gedurende den tijd van 6 maanden in de dalĕm gestraft. Bij ongelukken, zoo als het omvervallen van een' boom of een huis, behoort degeen aan wien het huis of de boom toebehoort de veroorzaakte schade te vergoeden. Grootere misdrijven, zoo als inbraak, vergezeld met diefstal en verwonding der beroofde personen, worden gestraft met eene boete van 100 tot 400 realen of eene daarmede in verhouding staande lijfstraf. Verkiest echter de bestolene of gewonde niet de lijfstraf van den schuldige, en zijn zijne verwanten in de onmogelijkheid of ongezind de geëischte boete te betalen, zoo wordt de schuldige aan de beleedigde partij als slaaf toegewezen. Zelfs op de kinderen en de vrouw van den schuldige kan die slavernij uitgestrekt worden. Personen, welke bijv. in den dalĕm gevlugte personen, of zelfs derwaarts geloopene beesten, aldaar willen grijpen, worden in eene zeer groote boete geslagen. Alleen een moord gepleegd bij een' gewapenden aanval op zijn eigen persoon, of aan een' op heeterdaad betrapten echtbreker, wordt niet met straf bedreigd. Bij amok of bij uitbreken van vuur vervallen alle geburen, tot op 40 vademen in den omtrek woonachtig, in kleine boeten. Van de opgelegde boeten worden ⅔ aan de schade lijdenden en ⅓ aan de leden der regtbank verdeeld.

Dit zijn nagenoeg de hoofdtrekken van de vroegere regtspleging te Kotaringin.

Godsdienst en Onderwijs.

De Maleijers zijn allen Mohammedanen. Zij zijn over het algemeen zeer onwetend ten opzigte van de voorschriften van den Koran en houden zich slechts aan enkele ceremoniën daarin voorgeschreven.

De besnijdenis der knapen vindt gewoonlijk plaats op hun 12de jaar; die der meisjes tusschen het 6 tot 10de jaar.

De Pangoeloe is met het toezigt over de godsdienst belast. Onder hem staan de Imam's en de Lebé's, die bij de onderscheidene mĕsigits of moskeën geplaatst zijn. Het getal der hadji's is insgelijks vrij groot, doch slechts enkelen zijn met het leeraarambt belast.

Onder de Lebé's verstaat men personen, welke den Koran kunnen lezen en verstaan, maar nog niet de bedevaart naar Mekka gedaan hebben.

Vaste inkomsten hebben de priesters in den regel niet; meestal bepalen zich deze in giften der bevolking, hun op feestdagen gegeven, voornamelijk op het einde van den vastentijd; voorts bij het begin der maand Moeloed, en vervolgens bij huwelijken, sterfgevallen, echtscheidingen en besnijdenis.

De hoegrootheid der giften regelt zich naar den rang, rijkdom, en gulheid van den gever.

Voor hun onderwijs ontvangen de leeraars geldswaarde, of genieten zij de diensten hunner leerlingen.

Over het algemeen zijn de Mohammedanen hier minder fanatiek dan te Bandjermasin en elders, en hierin zal welligt de reden te zoeken zijn, dat hunne godsdienst zoo weinig aanhangers telt onder de Dajaks.

Geschiedenis, verdeeling der bevolking, zeden en gewoonten.

Wat de zeden van de Maleijers betreft, deze zijn hier zeer verbasterd. Waarschijnlijk is dit toe te schrijven aan het veelvuldige verkeer met Java. De vermenging van het zuiver Maleische ras met de Javanen en het bastaard ras der vroegere bewoners van Borneo, heeft als 't ware een geheel nieuw ras doen ontstaan.

Tot toelichting hiervan, zal hier welligt de beste plaats wezen om

een en ander uit de nieuwere geschiedenis van Kotaringin, voor zoo ver die bekend is, mededeelen.

Het schijnt dat Kotaringin reeds voor misschien meer dan 200 jaren schatpligtig geweest is aan het destijds groote en magtige rijk van Bandjermasin, welks vorsten hunne mantries of hoofden derwaarts zonden, ten einde de opgelegde schatting van de bevolking te innen. Volgens oude overleveringen, die nog onder de Dajaksche bevolking aan het bovengedeelte der Aroetrivier bekend zijn, zouden door hunne voorouders aan de Sultans van het genoemde rijk zoo veel stofgoud gegeven zijn als noodig was om er een' zetel van te vervaardigen. Geschiedkundig waar schijnt het intusschen te zijn dat het gezag der Sultans van Bandjermasin erkend werd langs de geheele zuid- en oostkust tot Koetei toe. Later kwamen twee broeders en mantries van Bandjermasin, genaamd Madjau-laut en Tongara-mandi, van Tabanio naar Koemei en vestigden zich aldaar; maar oneens geworden met zijn' broeder, verhuisde Madjan-laut van Koemei en ging naar Blitoeng, alwaar hij zich op nieuw nederzette.

Door deze twee broeders zou tevens de Islam naar Kotaringin zijn overgebragt. Tongara-mandi verhuisde later naar de koeala van Kotaringin, alwaar hij aan de Lamandaoe-rivier Kotaringin-lama stichtte, dat hij echter verliet, omdat hij door zeeschuimers werd verontrust, waarop hij van nieuws af aan, verder opwaarts, aan een' linker zijtak, Soengei Basarah genaamd, een' nieuwen kampong bouwde. Omtrent 15 jaren later kwam de zoon van Madjan-laut, genaamd Kiai Gèdé, van Blitoeng terug en bleef bij zijnen oom. Dezen haalde hij over om het land te onderzoeken en eene betere plaats tot vestiging uit te kiezen. Tot dit doel trokken beiden eerst de Aroet-rivier op, alwaar door de Dajaks bij Pandau nog de plaats getoond wordt, waar zij zouden vertoefd hebben. Later ondernamen zij nog eenen togt op de Lamandaoe-rivier tot aan den zijtak Boelik, maar toen zij hier droomden, dat zij zich op eene plaats moesten vestigen, alwaar hunne praauw op een' pisangstam zou stooten, zakten zij de rivier wederom af en daar hun hetgeen de droom voorspelde te beurt viel op de plaats waar thans Kotaringin staat, verlangden zij zich daar neder te zetten.

Op deze plaats bestond echter reeds een groote Dajaksche kampong, Bankalan (Pangkalan?)-Batoe genaamd, welks bewoners hun niet wilden toestaan zich daar te vestigen, ten gevolge waarvan zij ze verdrongen en hun een aantal Chinesche tjantouws (geweren) en 2 zeer groote potten, Blanga's genaamd, ontroofden, welke tropheën nog tot dezen dag bewaard worden. De overwonnen Dajaks verhuisden westwaarts naar de Djĕlei aan het meer van Balida, deden verder een eed, om nimmer meer groote kampongs te bouwen en noemden zich in het vervolg Orang-darat of Orang Roekoe.

Tangara-laut reeds op jaren zijnde, gaf het beheer over aan Kiai Gĕdé, welke zijne heerschappij over de dajaksche stammen allengs uitbreidde, maar in zeker opzigt tevens afhankelijk bleef van het rijk van Bandjermasin.

Omtrent 35 jaren nadat Kiai Gĕdé te Kotaringin was aangekomen, vertrok van Bandjermasin een zoon van den Sultan, genaamd Pangéran Bagawan, met zijne dochter Poetri Gĕlang, met het doel om een rijk te stichten. Deze personen waren vroeger reeds te Kahajan, Mĕndawei en Sampit geweest, alwaar zij echter slechts korten tijd hadden vertoefd, en kwamen vervolgens te Samboeloe en Pĕmboeang. Op laatstgenoemde plaats, waar het hun scheen te bevallen, wenschte zich Pangéran Bagawan te vestigen, maar de van Bandjermasin aldaar geplaatste mantrie wilde hem zulks niet toestaan, waarop Bangawan een eed deed, dat deze plaats voortaan Pĕmboeang zoude genoemd worden, dat is te zeggen de plaats der verwerping. Pĕmboeang heeft van dien tijd af dezen naam behouden. Pangéran Bagawan vertrok van hier naar de Aroet-rivier, alwaar hij in den kampong Pandau eenigen tijd verbleef en een verbond van vriendschap sloot met de Dajaks, welke beloofden hem te zullen gehoorzamen. Dit verbond werd bezworen op de vermoorde lijken van een' bandjerees en een' dajak.

Later vertrok Pangéran Bangawan naar Kotaringin, alwaar Kiai Gĕdé hem als vorst huldigde en het bestuur als mangkoe-boemi aanvaardde.

Ratoe Bagawan, gelijk hij voortaan genoemd werd, nam echter zijn verblijf niet in den dalĕm maar op een groot vlot daar vóór, alwaar hij bij eene vrouw, die hij daar huwde, eene tweede dochter, Poetri

21*

Lanting genaamd, verkreeg. Hij ging ook naar de Djĕleirivier, waar hij ter plaatse waar de Bilah in die rivier valt, een' kampong bouwde.

In dezen tijd kwam Bagawan in aanraking met den vorst van Matan genaamd Moerong-Giri-Moestapha, welke aan Ratoe Bagawan diens dochter Poetri Gĕlang ten huwelijk vroeg en bij deze gelegenheid het district Djĕlei, dat afhankelijk was van Kotaringin, als huwelijksgift ontving.

Ratoe Bagawan had later nog een' zoon gekregen, Ratoe Amas genaamd. Aan dezen gaf hij om zijn gevorderden ouderdom het beheer van Kotaringin over en ging toen uit verdriet over den dood zijner dochter Poetri Gĕlang, naar Bandjermasin terug.

Ratoe Amas is de eerste vorst die te Kotaringin geboren en daar ook begraven is. Het graf van hem en van Poetri Gĕlang wordt nog te Kotaringin vertoond.

De opvolger van Ratoe Amas was Panambahan Kotaringin; doch van hem wordt verder geen gewag gemaakt. Pangéran Praboe Toewah en Pangéran Dipati Toewah waren slechts korten tijd aan het bewind en ook van hunne verrigtingen is slechts weinig bekend. Bekender is de zoon van den Pangéran Pangoeloe, Ratoe Bagawan Moeda, onder wiens bestuur de tegenwoordige dalĕm of kraton te Kotaringin naar Javaansch model is gebouwd.

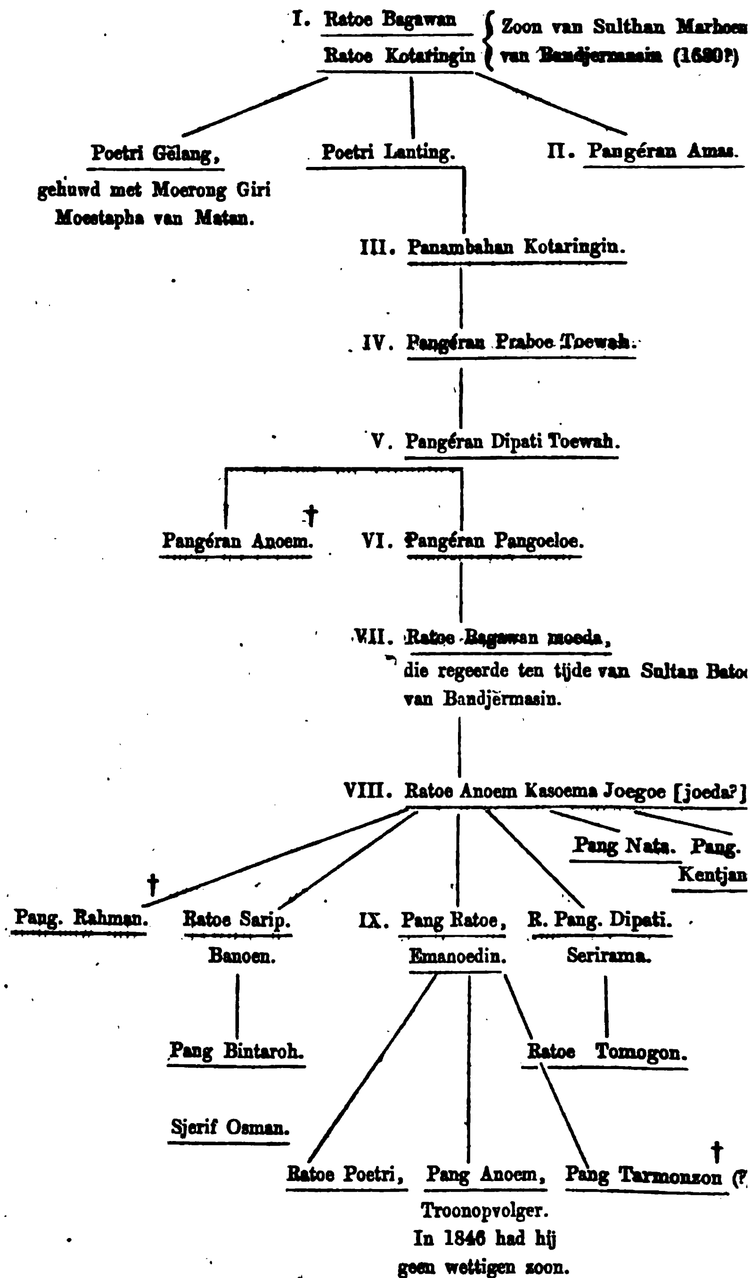
De mangkoe-boemi van dien vorst, Pangéran Praboe, voerde vele gelukkige oorlogen met Matan en Lawei of Pinoh, van welke hij groote districten onder het beheer van Kotaringin bragt, die echter later weder verloren gingen. Dit is echter de oorzaak dat Kotaringin zich tot heden toe de opperheerschappij over het grootste gedeelte van Pinoh aanmatigt, gelijk het tevens aanspraak maakt op het district Djĕlei. Hij nam ook deel aan den oorlog van Pangéran Amir tegen Bandjermasin en trok partij voor Sultan Batoe, dien hij verder nog in een' oorlog tegen den Sultan van Sambas ondersteunde. De zoon van Ratoe Bagawan Moeda is Ratoe Anoem Kasoema Joegoe [Joeda?], de vader van den tegenwoordigen vorst. Deze kwam het eerst in directe aanraking met het Nederlandsch Indisch Gouvernement, toen hij de hulp van dit Gouvernement inriep in een' oorlog tegen Matan en daartoe van Batavia geschut, geweren en amunitie ontving.

Toen later Kotaringin met de andere kustlanden aan het Nederlandsch Gouvernement werd afgestaan door den Sultan van Bandjermasin gaf Ratoe Anoem Kasoema het bestuur over aan zijnen zoon Ratoe Emanoedin, den tegenwoordigen vorst, een' man van zachten inborst, welwillend jegens Europeanen en zeer gehecht aan het Nederlandsch Gouvernement, welke goede eigenschappen geheel ontbreken aan zijn' oudsten zoon, Pangéran Anoem, en nog meer aan zijn' jongeren broeder, den rijksbestierder Pangéran Dipati.

Onder de menigte oude rijkssieraden, die nog te Kotaringin worden vertoond, zijn het merkwaardigst twee zetels van zwart ebbenhout, eenige waaijers uit ander hout vervaardigd, die bloemen-bouquetten voorstellen en aan lange stokken gehecht door vrouwen voor den vorst uit worden gedragen, en eenige sabels en lansen, afkomstig van Ratoe Bagawan en van dezelfde gedaante en bewerking als die in Broenei vervaardigd worden. Voorts behooren nog tot die rijkssieraden: eene lans met drie punten, Siram-pangan-koeroeng(?) en eene met twee punten, Tjanga geheeten, vervolgens drie ijzeren stukken, die gezegd worden van Madjapahit afkomstig te zijn, hetgeen evenwel naar het werk te oordeelen hoogst onwaarschijnlijk is, daar zij al te zeer de kenmerken van Chinesche afkomst dragen: hunne namen zijn Djimat-sarosa en Tanda-djalop; en eindelijk twee groote Japansche of Chinesche potten, Blanga's genaamd, die men echter niet met andere potten van dien naam verwarren moet.

Hooge palisaden met een' ophaalbrug en vier poorten omgeven den dalĕm. De Lawang-agong, d. i. de groote poort, is die waardoor de vorst gaat.

STAMBOOM DER VORSTEN VAN KOTARINGIN.

De Mohammedaansche bevolking wordt verdeeld in de navolgende onderscheidene standen:

I. *In leden der Vorstelijke familie*, die weder verdeeld zijn in:

a. Pangérans (mannen) en *Poetris* (vrouwen of meisjes), kinderen welke van vaders en moederskant van vorstelijke afkomst zijn. De vrouw van den vorst wordt *Ratoe* genoemd, zoo zij van vaders en moederskant van vorstelijke afkomst is.

b. Radens worden de kinderen genoemd van een' Pangéran bij eene vrouw uit minderen stand;

c. Goestis worden vooral genoemd de kinderen van de vorsten bij hunne *goendiks* (bijwijven).

d. Andins worden de kinderen genoemd van Goestis en Radins, bij vrouwen uit de geringere volksklasse.

II. *Hoofden* der bevolking, *Nanangs* of *Mantries* genaamd. Hunne betrekking is erfelijk van den vader op den zoon of wordt ook door den vorst wegens bewezene diensten aan den een of ander gegeven.

De mantries worden verdeeld in *Kiai*, *Demang*, *Djoeragan*, die belast zijn met het beheer van districten; en in *Pambakal*, de kampongs- of dorpshoofden.

III. *Ponakawans*, zoo als de volgelingen der vorsten en prinsen genoemd worden en die gedeeltelijk zamengesteld zijn uit mantries of uit andere personen, uit welke dan later tevens de mantries of districtshoofden gekozen worden.

De vrouwelijke volgelingen der vorstinnen worden *Poro-njai* genoemd. Bij de vrouw van den vorst, wanneer zij in het publiek verschijnt, is hun getal 12.

IV. *Mardika's*. Deze maken de eigenlijke vrije bevolking uit.

V. *Boedaks* (slaven) verdeeld in:

a. Orang bĕroetang, personen die wegens schulden voor een bepaalden tijd dienstpligtig aan andere personen zijn;

b. Boedaks, werkelijke slaven, door koop of in den oorlog verworven.

Mohammedaansche vreemdelingen of Dajaks en Chinezen worden, wanneer zij tot eenig vermogen gekomen zijn, *Intjé* genaamd.

Gehuwde vrouwen worden *bini*, bijwijven, *goendik* geheeten. Vrou-

wen beneden den rang van den man heeten ook *Njai*, zoo als bij voorbeeld de wettige vrouw van Pangéran Ratoe, die van lagere afkomst is, Njai Ratoe genoemd wordt.

De huwelijksgebruiken verschillen weinig met die op Java. De bruidschat, dien de jonge man voor zijne aanstaande vrouw geeft, wordt *harta kawin* genaamd en moet voor een gedeelte uit zilver of goud geld bestaan. Hij wordt het eigendom van de ouders of voogden van de jonge vrouw. De huwelijksplegtigheid eindigt met het baden der beide gehuwden in eene meestal hiertoe voor het huis opgerigte loods, *Pontja Persada* of *Wala Sagi*. Deze loods of tent is vierkant en staat op eene drie trappen hooge verhevenheid. Zij is bij vorsten met linnen of gele zijde opgetooid en met bloemen versierd. Daarin worden door de naaste bloedverwanten en den dienstdoenden priester de jonggehuwden met water besprenkeld. Gewoonlijk worden deze huwelijken bij de leden der vorstelijke familie of bij de rijken door andere feesten voorafgegaan.

De ouders hebben volkomen magt over hunne dochters ten opzigte van haar huwelijk, maar zijn deze eens weduwe geworden, dan niet meer.

De rouwtijd is voor den man 7 dagen, doch voor de vrouw, bij het overlijden van haren man, 3 maanden en 10 dagen.

Bij ontmoeten van een' vorstelijken persoon gaan mannen of vrouwen zitten, terwijl de eerste op mohammedaansche wijze groeten, en de vrouwen met een sluijer haar gelaat bedekken en aan den hoogeren persoon den rug toedraaijen.

Wanneer de vorst zich in het openbaar vertoont, wordt een gele zijden pajoeng boven zijn hoofd gedragen, al begeeft hij zich slechts even buiten zijn huis, om het even of hij te voet of te paard gaat of gedragen wordt. Eenige Ponokawans met de lansen, die tot de rijkssieraden behooren, gaan hem vooruit en achter hem volgen gewoonlijk twee personen, waarvan de eene eene soort van sabel, in eene rijk met zilver of goud versierde scheede, en de andere eene soort van degen (*kris pandjang*) draagt, met de punt omhoog. Een derde persoon draagt de gouden siridoos en dan volgt er nog een hoop Ponokawans met lansen en sabels gewapend.

Bij plegtige gelegenheden, wanneer de vorst zich met staatsie naar buiten begeeft, gaan hem een veertigtal lieden, gekleed met witte broeken en roode baadjes, en met roode hoofddoeken, twee aan twee vooruit, gewapend met lansen en schilden van Boegineesch fatsoen. Op dezen volgen omtrent eene gelijke hoeveelheid knapen beneden de 15 jaren, gewapend met boog en pijlen, insgelijks twee aan twee gaande, gekleed met witte broeken, gele baadjes en met gele hoofddoeken om. Dan komen de dragers der rijkssieraden, gekozen uit de hoogere hoofden, en na dezen volgt de vorst, hetzij op eene geel zijden draagstoel, hetzij te paard of te voet. De dragers van het zwaard en den krispandjang gaan aan beide zijden van den vorst; achter hen volgen twee of vier meisjes, welke den waaijer, de siridoos, het kwispeldoor enz. dragen. Gewapend volk besluit den trein.

Het vertrek van den vorst uit zijn dalĕm wordt aangekondigd met negen schoten. Vóór den optogt uit gaan twee fluitspelers, één tamboer met eene houten trom en drie personen, die op kleine gongs slaan. Bij het vertrek en de terugkomst in den dalĕm speelt de gamĕlan.

Bij zeer groote feesten, zoo als eene troonsbeklimming of het overbrengen van boodschappen van het hoogste belang, hebben de vorsten en rijksgrooten het boven-ligchaam bloot en met eene gele kleur bestreken. Armbanden aan boven- en beneden-arm, versiersels om den hals en oorringen, benevens vingerringen met diamanten, ontbreken nooit.

Bij mindere plegtigheden draagt de vorst een lang, zwart zijden kleed met goud passement omzoomd, eene geel zijden met goud doorwerkte sjèrp om het midden, alwaar de kris in steekt, en op het hoofd eene hooge, ronde, zwart fluwelen kap, met goud passement aldus bewerkt, dat er drie kroonen boven elkanderen door worden voorgesteld. Van boven is die kap bolvormig en met goud geborduurd. De witte onderkleederen zijn insgelijks geborduurd en zijden met goud doorwerkte broeken, schoenen en kousen voltooijen het kostuum.

De gamĕlan en de ankloeng strekken ook wel tot vermaak, en worden dikwijls door dansen en tooneelvertooning vergezeld, waarvan de onderwerpen uit de geschiedenis der Maleische vorsten genomen zijn.

De taal te Kotaringin is Boegineesch en Maleisch, vermengd met Javaansche en Dajaksche woorden.

De algemeene wijze van kleeding is die der Maleijers en bestaat voornaamlijk uit een' zakdoek, die om het hoofd wordt gebonden, een baadje of een kabaja, zijnde een soort van hemd, dat van voren open is, een paar broeken, die tot over de kuiten reiken, en een sarong, dat is een vierkant stuk goed, dat in tweeën gevouwen en aan den eenen kant digtgenaaid is, en om de heupen vastgebonden wordt door een' gordel, waarin de kris steekt.

De priesters dragen tulbanden en meestal ook sandalen.

Zeden der Dajaks.

Daar dit volk alle binnenlanden bewoond en in taal, zeden, enz. overal zoo zeer overeenstemt, zoo zal dit onderwerp wel het best behandeld worden in het verslag over Mèndawei, omdat aldaar de Dajaksche zeden en gewoonten het zuiverst bewaard zijn en de weinige verschillen die elders plaats vinden, daar het best kunnen medegedeeld worden.

Handel, In- en uitvoer en opbrengst in het algemeen.

De invoer bestond in het jaar 1844 te Kotaringin

SPECIFICATIE.	HOEVEELHEID.	WAARDE.
Zout	20 koj^{s}.	*f* 4400
Witte suiker	60 pik^{s}.	〃 900
Uijen	12 pik^{s}.	〃 144
Gezouten eijeren	80,000 stuks.	〃 500
Koperwerk	20 pik^{s}.	〃 3600
Tabak	120 kranj^{s}.	〃 2880
Gambir	80 pik^{s}.	〃 1200
Nederlandschen Engelsche linnenwaren		〃 18,000
Inlandsche manufacturen	100	〃 24,00
Chineesch aardewerk enz.		{ 〃 4,000 〃 2,000
Rijst	30 koj^{s}.	〃 5,400
Klappers	4000 st^{s}.	〃 280
Olie	400 kan.	〃 200
Buskruid	400 ℔.	〃 300
Koffij	3 piks.	〃 90
Vreemd Zout	10 koj^{s}.	〃 480
Opium	20 bollen.	〃 1,500
Totaal bedrag	±	*f* 48,274

De uitvoer bestond in:

SPECIFICATIE.	HOEVEELHEID.	WAARDE.
Bossen bindrotting à 200 st⁸..................	13,330	*f* 〃
en 100 bossen à *f* 10..........................	〃	〃 1,560
Damar 2 soorten, te zamen.....................	450 pik.	〃 1,000
Kajoe garoe (goede soorten).....................	6 〃	〃 1,500
Bossen ijzer à ± 15 k. à *f* 3..................	〃	〃 6,900
Plantikan en Lamandow..............	2300	
Stofgoud van de Aroet en elders thail	300	〃 27,000
Vogelnesten (middelsoort).......................	40 k.	〃 2,400
Tripangs (verschillende soorten)................	45 à 30 p.	〃 67,500
Trassi, p. pikoel *f* 7........................	100	〃 700
Koelit sintok..................................	300 pik⁸.	〃 600
Kajoe laut.....................................	300 〃	〃 450
Tali ramé......................................	100 kat⁸.	〃 100
Tangoeis (groote hoed van bladeren)............	2000 p⁸.	〃 2,000
Matwerk van nipa-bladeren......................	3000 〃	〃 180
Id. 〃 rottingen............................	2000 〃	〃 2,000
Was à *f* 100..................................	50 pik⁸.	〃 5,000
Ager-ager......................................	137 〃	〃 548
Totaal bedrag....	±	*f* 119,438

Uit bovenstaande tabel blijkt, dat de uitvoer ± *f* 71,164 meer bedraagt dan de gemiddelde invoer.

De handel vindt plaats naar Java, maar voornamelijk naar Singapoer; weinig naar Bandjermasin; al naar dat de moesons de vaart naar genoemde plaatsen begunstigen.

De handel wordt gedreven door ± 24 groote praauwen, waaronder 1 ra-vaartuig, 3 praauw-*toops* en eenige *tjomplongs* begrepen zijn. Drie der grootere vaartuigen behooren aan de leden der vorstelijke familie.

Buiten het Gouvernements zout, dat van Java wordt aangevoerd, brengen de Boeginezen dit artikel nog aan van Mandar of Makasar, en daar de prijs van dit laatste veel geringer is dan het andere, zoo neemt de consumptie van het Gouvernements zout jaarlijks af.

De handel binnen 's lands geschiedt met kleine praauwen langs de rivieren en verder over land naar Pinoh, Djĕlei en Pĕmboeang, voornaamlijk die in tabak en zout, minder die in lijnwaden. Die handel is grootendeels ruilhandel.

Op de verschillende rivieren hebben de vorsten of de leden hunner familie, aan wie zij die afgestaan hebben, tollen. Voorts worden som-

mige artikels, als zout en ijzer, alleen door den vorst verkocht en in de verschillende districten verdeeld.

Deze handel wordt Serah genaamd. De afzetterijen, welke echter buitendien door de ondergeschikte mantries plaats vinden, belemmeren den handel uitermate en doen de bevolking er tegen opzien om meer te planten of voor den handel te verzamelen, dan volstrekt noodig is.

De geldelijke opbrengst aan de vorsten bestaat uit de in- en uitgaande regten, welke echter gering zijn, vermits de grootste hoeveelheid der handelsgoederen hun zelven of hunne familie toebehoort. Het tarief is bijkans op dezelfde schaal als bij het Gouvernement ingerigt. Bij de tollen binnen 's lands vindt veel willekeur plaats. Vervolgens wordt door de mohammedaansche bevolking een hoofdgeld van *f* 2 pr. hoofd opgebragt, en door de Dajaks een dergelijk in rijst, ijzer en goud voldaan, terwijl bovendien de rotting en de was tot lage prijzen worden opgekocht.

De opbrengst van het landschap beliep in 1846:

Aan padi door de vorsten geplant..............	120,000	gantangs
Idem door de Maleische bevolking..............	180,000	"
Idem door de Dajaks........................	1,005,600	"
Totaal....	1,305,600	gantangs

Van de oogst der Dajaksche bevolking ontvangen de vorsten als *Asil* (hoofdgeld)..................	167,600	gat. padi
In ruil voor goederen........................	14,000	"
[?]	8,000	
	189,600	"
't Welk is aan rijst..........................	94,800	"

= ± 4770 pikoels.

Vergelijkt men thans de rijstoogst met de zielen sterkte van 14,620 koppen, zoo blijkt hieruit, dat de geheele rijstoogst niet meer bedraagt dan.......................................682,800 gatongs

en de invoer..............................± 30,000 "

Totaal.....712,800 "

De consumptie eischt echter per hoofd 's jaars ±60 gant.; dat is dus 877,200 gantangs rijst [1].

In dit te min wordt voorzien door het aanplanten van groote hoeveelheden djagoeng of turksche tarwe, en buitendien nog van verschillende soorten van obies, kalabassen en andere tuinvruchten.

Bij misgewassen gebeurt het wel, dat er gebrek bij de Dajaksche bevolking ontstaat, terwijl dan de vorsten en handelaars niet ophouden om allerlei kunstgrepen te beproeven, ten einde zich meester van dit product te maken.

Inkomsten van den Vorst.

Deze laten zich moeijelijk bepalen, maar voor zoo ver zij na te gaan zijn, zullen zij omtrent bedragen:

Waarde van den *asil* in rijst	ƒ 14,940.—
Aan hoofdgelden van de Mohammedanen	" 2,840.—
1/10 van het goudproduct	" 2,700.—
Voordeelen op de *Serah*	" 1,000.—
Gemiddeld ½ van de totale uit- en invoer	" 3,200.—
Totaal ±	ƒ 24,680.—

Daar echter Pangéran Ratoe eene groote familie heeft en zeer zachtmoedig is, zoo blijft in den regel een gedeelte der inkomsten achterstallig, zoo dat aan te nemen is, dat hij zelf niet meer dan gemiddeld ƒ 16,000 à ƒ 18,000 ontvangt.

Buitendien is onder de bevolking niet bekend dat hij vermogen heeft, maar wel zijn jongere broeder en rijksbestierder Pangéran Dipati, van wien gezegd wordt, dat hij ruim 10 laksas of ruim ƒ 100,000 zoude hebben. Voor ƒ 30,000 aan kopergeld had hij renteloos in zijn huis geborgen.

[1] Ik heb de getallen gelaten, gelijk ik ze vond, ofschoon hunne juistheid niet boven alle verdenking verheven is. Men lette bijv. op het aantal zielen dat hier als 14620 wordt opgegeven, terwijl het boven op 13360 werd berekend.

Nijverheid.

De nijverheid sluimert hier nog, aangezien de vervaardiging van matten, tangoeis (inlandsche hoeden) en het weven van eenig goed uit Europeesch of Bengaleesch garen, niet in aanmerking kan genomen worden. De opbrengst der goudproductie, voor zoo ver de ontginning door Chinezen geschiedt, is in later tijd zeer verminderd, en de exploitatie door de Dajaks wordt slechts op eene kleine schaal gedreven. Zoo als in de historische aanteekeningen is gezegd moet deze ten minsten reeds gedurende 300 jaren plaats gehad hebben [1].

GOUD-EXPLOITATIE.

Het zoeken van goud heeft gewoonlijk op twee verschillende wijzen plaats.

Gedurende het droege saizoen, wanneer een groot gedeelte der rivier slechts weinig water heeft, wordt het zand in de beddingen uitgewasschen. Hiertoe bezigt men groote houten bakken, van 2 voet en meer middellijn, *linggangs* genaamd. Door met de handen eene draaijende beweging aan het met water vermengd zand in den bak te geven maakt men dat het over de boorden loopend water zachtjes alle aard- en zanddeelen medevoert. Aanhoudend schoon water zuivert vervolgens den bak zoo ver dat in zijn diepst gedeelte alleen het stofgoud met ijzerhoudend zand terug blijft, hetwelk men dan bewaart en na eene genoegzame hoeveelheid daarvan verzameld te hebben op nieuw uitwascht en in de zon of boven de rivier droogt en eindelijk door middel van een stuk magneetijzer van de ijzerhoudende deelen zuivert, waardoor het goud alleen zuiver achter blijft, hetwelk dan door de Dajaks in groote pennen of kleine stukken bamboes of in uitgehoolde vruchten bewaard wordt. Moeijelijker wordt voor de goudwasschers het zuiveren, wanneer platina (*mas poetih*) of ijzerkies (*mas loeroeng*) zich tusschen de gouddeelen bevinden.

---

[1] Boven, waar van de schatpligtigheid van Kotaringin aan Bandjërmasin sprake is, worden 200 jaar genoemd. Ik vind althans geen andere opgaaf, waarop het hier in den tekst vermelde zou kunnen doelen.

De andere wijze om het goud te zoeken geschiedt door middel van kleine putten. Langs de boorden van de riviertjes of spruiten worden putten gegraven, ten einde later genoegzaam water bij de hand te hebben om het goudhoudend zand, dat men verkregen heeft, te kunnen uitwasschen. Deze putten zijn tot twee voeten in het vierkant; zij zijn op de kanten met eenige dunne houtjes beschoeid, welke door dwarshouten tegen de wanden gedrukt worden, om het omlaag vallen der aarde te beletten. De putten zijn echter in Kotaringin nooit dieper dan hoogstens 10 voet, op welke diepte, onder verscheidene kleilagen, de goudhoudende conglomeraat-bedding wordt aangetroffen. Dikwijls bereikt men die reeds op mindere diepte. Deze bedding bestaat uit rolsteentjes, afkomstig van groensteen, eenig kwarts en ijzer*schussig* zand en bruinijzersteen-deelen; alles onder elkander verbonden door een kleiachtig cement. Deze rolsteenlaag of broze conglomeraatbedding wordt dan naar alle kanten heen zoo ver mogelijk uitgegraven en het goudhoudend zand, zoodra het in genoegzame hoeveelheid voorhanden is, op de reeds vermelde wijze uitgewasschen. Levert eene put niet meer op, dan maakt men eene nieuwe er naast en herhaalt het reeds beschreven werk.

Op zoodanige wijze ontstaan later eene menigte putten, die soms onderling correspondeeren en ten laatsten zelven instorten. Komt er water in zulk eene put, dan zoekt men het uit te loozen of staakt het werk tot dat het weder weggeloopen is.

De gemiddelde opbrengst van de goudwassching kan aangenomen worden per hoofd voor elken dag bij behoorlijk werken minstens *f* 1 te bedragen. De Dajaks werken echter niet alle dagen en dan nog op hun gemak. Bij een goed bestuur is het zeker dat de opbrengst wel het twee of drievoudige bedragen kan. Van de Chinesche wijze om het goud te delven schijnen de Maleijers en de Dajaks niet te willen weten. Men moet trouwens bekennen, dat bij deze wijze van werken de hoeveelheid gronds, die verplaatst moet worden, nog grooter is dan bij de hier boven beschrevene.

Het goud wordt gemeten en gewogen. In het eerste geval is het maatje bij den handelaar in zwang juist zoo groot, dat er 1 thail (2

gouden Spaansche matten zwaar) zuiver stofgoud in kan. Is het maatje dus vol, zoo is het goud zuiver. Haalt het maatje het juiste gewigt niet, dan strekt dit ten teeken, dat het goud van betere kwaliteit is; is er stofgoud over, dan blijkt daar het tegenovergestelde uit:

De gewigten voor het wegen van goud zijn:

1 thail	= 2 Sp. matten	= ± *f* 90	waarde.
1 ringit	= 1 〃	= 〃 45	〃
½ 〃	= 1½ gulden	= 〃 22.5	〃
¼ 〃	= 5/8 〃	= 〃 11.75	〃
1 oewang	= 1/12 〃 (6 mata-boeroeng zijnde kleine roode vruchten)	= 〃 1.60	〃

Eene andere en gemakkelijker verdeeling is:

1 thail	= 2 Sp. matten	± *f* 90 koper.
½ 〃	= 1 Sp. mat.	
½ 〃	= 9 koperen duiten	± 〃 45 〃
¼ 〃	= 4½ 〃 〃	〃 22½ 〃
⅛ 〃	= 2¼ 〃 〃	〃 11¼ 〃
	1 duit	〃 5.62⁵ duiten.

In de meeste gevallen bedient men zich in den goudhandel van pilaarmatten en duiten van 1790. De prijs van het stofgoud varieert hier echter ook tusschen de 80 en 95 guldens koper. Het goud van Kotaringin is minder dan het goud van Snamang en Phyharie, maar beter dan dat van Kàhajan en Sampit. Waarschijnlijk bevat het hier gevondene goud eenige deelen platina. Het platina hebben de handelaren beproefd op Java of elders te verkoopen, maar daar zij geen koopers voor dit metaal gevonden hebben, zoo is het in het vervolg altoos weggeworpen.

IJZERSMELTERIJ.

De voornaamste tak van nijverheid is in Kotaringin de smelting en bewerking van het ijzererts. Onder een over het algemeen zoo onbeschaafd volk, als de Dajaks nog zijn, boeit werkelijk de ijzerbewerking de oplettendheid van den reiziger. Het schijnt dat de menschen, die zich daarmede bezig houden, bij de overigen onder verdenking staan van in geheime verstandhouding te leven met bovennatuurlijke magten en hunne preparatieven bij het delven en bewerken van het ijzer dwingen dikwijls tot lagchen. De in Kotaringin gebezigde smeltovens voor het ijzererts verschillen nog eenigzins met die in de Doesoen-landen langs de Baritoe-rivier in gebruik zijn.

De magneetijzer-beddingen breiden zich uit in de valleijen, die gevormd worden door den berg Dauhoe in het O. en Sekalan in het W. Z. W., langs de kleine spruitjes, die naar den tak Tjina-bawang zuidwaarts of naar de Toat noordwaarts hun water doen afloopen. Deze spruitjes maken hier oneindige kronkelingen en de aanhoudende ontbinding der rotssoorten op de toppen en hellingen der rondom liggende bergen heeft hier dikke lagen van alluviale formatie opeengestapeld.

In deze valleijen, onder den lommer van de weelderigste vegetatie der tropenlanden, kwam vroeger het ijzererts in groote brokken tot boven den beganen grond te voorschijn. De voortdurende fabricatie, al werd zij ook niet op ruime schaal bedreven, heeft echter langzamerhand al het zigtbare ijzererts doen verdwijnen, zoodat thans de Dajaks reeds genoodzaakt zijn het door putten of groote gaten in den grond tot 3 en 6 vadem diepte beneden de oppervlakte te zoeken.

Wat de vraag betreft, hoe lang hier reeds ijzer gesmolten werd, zoo kan men uit de verhalen der Dajaks opmaken, dat zulks reeds voor zes of zeven geslachten gedaan werd. Ook kan men aannemen dat deze tak van nijverheid reeds gedurende honderden jaren op Borneo moet bekend zijn, vermits op plaatsen ijzer gesmolten wordt, waar welligt nog nooit een Maleijer zijn' voet heeft nedergezet.

Wanneer men aan die menigte van potten, die onder den naam van *blanga* bekend zijn, eene Chinesche afkomst mag toeschrijven, dan zou

daaruit kunnen opgemaakt worden, dat de kunst van het ijzer te smelten vroeger misschien door langs de kusten gevestigde Chinezen hier bekend is geworden en zich zoo binnen 's lands verspreid heeft, of men zou haar moeten beschouwen als een overblijfsel van een' vroeger op Borneo bestaan hebbenden hoogeren trap van beschaving, welke met de vernietiging van het Boedhisme ook hier weder is verdwenen. Zeker is het dat dit geloof ook hier zijne belijders gehad heeft, hetgeen genoegzaam bewezen wordt door de groote gedenkteekens in de omstreken van Sangaoe gevonden, die later naar Java opgezonden zijn.

Delving van het ijzererts. Gebrek aan behoorlijke gereedschappen en kennis van den mijnbouw, vrees voor het werk, vergezellende gevaren en bijgeloof, gepaard met eene groote genegenheid tot gemak, staan aan eene betere exploitatie van dit uitmuntend erts in den weg.

Tot het verkrijgen van het erts worden putten gemaakt, soms rond, soms vierkant, die beschoeid worden met dunne staken, achter welke dikwerf gras of dunne takjes geplaatst worden, ten einde het losraken van den grond te beletten.

In de putten zelven worden op een' afstand van ± 4 voeten beneden elkander, aan de tegenoverstaande wanden, kleine horizontaal liggende houten aangebragt, door middel van welke de werklieden om hoog en omlaag klimmende, het water uit de put halen. Boven de put is eene bak van 3 bamboezen geplaatst, beneden welke een blok of schijf hangt, waardoor een rotting loopt, daar eene kleine mand aan hangt, door middel van welke de losgemaakte aarde en later het ijzererts omhoog gehaald worden.

Het bijgeloof verbiedt de gravers uit ijzer gewerkte gereedschappen te bezigen en zij bedienen zich tot exploitatie alleen van ijzerhouten spaden en toegepunte stangen of van groote hamers, bestaande uit een stuk harden steen (dioriet), die tusschen een' krom gebogen rotting zoodanig wordt vast gemaakt, dat de beide einden van dezen voor greep kunnen dienen. Wanneer zij eindelijk het ijzererts in de put bewerkt hebben, maken zij het, daar het uit grootere en kleinere stukken bestaat, met houten breekstangen los en halen het door middel van de krandjang of mand naar buiten, waar het naar zijne kwaliteit gesor-

teerd wordt. Gebeurt het dat de ertsstukken te groot zijn om te worden losgebroken, zoo bezigt men vuur, ten einde door de hette het erts bros te maken, tot zich de kloven en spleten daarin openen.

De Dajaks beweren dat de ijzerertslaag meestal eene dikte heeft van ± 3 vademen en uit drie verschillende lagen bestaat, van welke de benedenste in kwaliteit van erts en in dikte boven de andere uitmunt.

Wanneer de put zoo diep is dat er geen erts meer in wordt aangetroffen, dan beginnen de werklieden naar de zijden toe, waar het meeste erts te verwachten is, te graven en het daar te breken, en zoo naar alle kanten, waar zij nog eenig erts hopen te vinden. Wordt het te gevaarlijk langer in de mijn te werken, zoo worden nieuwe putten in de nabijheid geopend en soms staan deze onderling in verband.

De verschillende beddingen, van welke de Dajaks gewag maken, zijn niet anders dan de gewone veranderingen, welke bij het uitgraven van eene ijzersteen-laag worden opgemerkt en die haren oorzaak hebben in de verschillende trappen van ontbinding der ertsstukken. Zoo noemen de Dajaks het bovenste erts, dat gedolven wordt, *magahan-toewah*, hetgeen meestal uit kleine ertsstukken bestaat, welker buitenzijde geheel in ontbinding is overgegaan en die door een ijzeroxyde-achtig cement met elkander verbonden zijn, waardoor het geheel eene meer spons- en conglomeraatachtig voorkomen heeft. Deze bedding of korst heeft soms tot 1 voet dikte. Werpt men vervolgens een' blik op de zoogenaamde tweede bedding, door de Dajaks *magahan* geheeten, zoo vindt men hierin reeds betere stukken erts, alhoewel zij op de buitenzijde nog een vermolmd voorkomen en eene donkerbruine kleur hebben en welligt tot op ± 2½ voeten diepte onveranderd deze hoedanigheid blijven behouden. Eene uitwerking op de magneetnaald is naauwelijks zigtbaar.

Het erts, dat onder het *magahan* gevonden en *marawa* genoemd wordt, bestaat uit grootere en kleinere brokken bijna geheel zuiver erts, dat aan de buitenzijde zwart van kleur schijnt te zijn, weinig op de magneet werkt en bros is. Voorts is het op de breuk oneffen en korrelig en sterk gekristalliseerd. Met eene vijl gewreven geeft het een zwartachtig poeder. Sommige stukken hebben, van één geslagen, een' prachtigen metaalglans. Sommige zijn ook schilferig. Het specifieke gewigt

verschilt tusschen 4.9 en 5.1. Dit ijzererts is zoo zuiver, dat het zich, zonder dat het te voren wordt gesmolten, wel laat bewerken, indien men het slechts tot het witgloeijen verwarmt. De hardheid variëert tusschen 5.6. en 6.0. In de smeltovens wordt het nog al gemakkelijk vloeibaar en gebruiken de ijzersmelters geen ander vloeimiddel om het smeltingsproces te bevorderen.

Zoodra er genoegzaam erts voorhanden is wordt het gesorteerd en wel elke der 3 soorten in krandjangs of manden, die tot ± 35 kàti's inhouden, bij elkander verzameld. Zeer groote stukken blijven maar zoo op elkander gestapeld liggen.

Daar het ijzersmelten niet voortdurend plaats heeft, zoo verzamelen de Dajaks, die gewoonlijk met 6 of 8 personen te zamen werken, ruime hoeveelheden van erts, dat soms tot 8 weken in de buitenlucht liggen blijft en vervolgens naar de plaats gebragt wordt, waar het gesmolten zal worden.

Roosteren. Ook bij de Dajaks bestaat de gewoonte van het erts te roosteren. Dit wordt uitgevoerd onder hooge, opene loodsen, alwaar het erts, nadat het in kleinere stukken is geslagen, afwisselend met lagen van ijzerhout opgestapeld wordt tot eene hoogte van ± 1 Ned. el hoogte. Dit roosteren duurt 24 uren, en als het ijzer afgekoeld is worden er nog eens alle geen ijzer houdende stukjes uitgezocht.

Smelten. Wanneer er eene genoegzame hoeveelheid erts geroost is, begint het smelten. Dit geschiedt in ovens van uitgebrande klei, *orawan* geheeten, gewoonlijk aan eene steil afgegravene helling van een' berg en ter hoogte van 8 voeten hoogte en 9 breedte opgetrokken.

Het laden van den oven geschiedt op de volgende wijze. Op den bodem des haards, die eene breedte van 4 voeten en meer, en eene diepte van 3½ voeten heeft, wordt eene fijne kolenstof, met asch en kleiwater vermengd, gebragt, waarin een langwerpig vierkant gat wordt gemaakt van 3 duim diepte, 10 breedte en 18—20 lengte. Dit strekt vervolgens tot opname van het gesmolten ijzer, waarover de slakken later zachtjens van zelf wegloopen, zonder in de fijne kolen vast te raken. Eens gloeijend geworden houdt ook deze bak, uit kolen en asch gevormd, de spoedige afkoeling van het gesmolten ijzer tegen. Vervol-

gens worden boven op deze gewone bak kolen gestapeld ter hoogte van misschien 1½ voeten. Dit geschied zijnde wordt de opening van den haard door steenen en klei zóó gesloten, dat er slechts 3 tot 5 openingen ter groote van eene kleine bamboe blijven, in welke daarop uit klei gebakken en gebrande pijpen gestoken en goed vastgemaakt worden om daar door later den wind naar binnen te kunnen geleiden.

Als de oven beneden aldus gevuld is, wordt hij ook van boven geheel opgevuld.

Men begint met er 7 klapperdoppen of mandjes ijzererts in te doen, in stukken ter grootte van nooten, en daarna 10 mandjes ijzerhoutkolen. Zoo gaat men voort totdat de oven tot boven toe opgevuld is. Soms wordt ook wel, wanneer het smelten niet goed gaat, de hoeveelheid kolen tot het dubbele vermeerderd of verminderd.

Iedere smelting duurt 24 uren, van des morgens 6 uur tot den volgenden morgen 8 uur, gedurende welken tijd in de hier in gebruik zijnde ovens gemiddeld ± 50 kàti's ijzer uit ± 210—230 kàti's erts verkregen worden. De wijdte van den haard heeft een' nadeeligen invloed op het smeltingsproces en veroorzaakt een verlies van 12 pCt. De smeltovens hier verschillen echter veel met die in de Doesoen en Katingan, alwaar zij eene ronde, cylindervormige gedaante hebben en minder hoog, maar naauwer zijn [1].

Tot blaasbalgen bezigt men holle boomstammen, zuiver uitgewerkt, aan welker beneden einde gewoonlijk 2 gaten zijn aangebragt, waarin bamboezen pijpen gestoken zijn. In deze boomstammen loopt een zuiger op en neder, welke door zachte veêren sluitend gemaakt is en door eene wiproede zich gemakkelijk op en neder beweegt. Van deze soort van blaasbalgen, *poepoetan* genaamd, worden gewoonlijk 2 of 3 bij elken oven in het werk gesteld.

Het door het smelten verkregene ijzer komt dan vervolgens op nieuw in het vuur, en wéér gloeijend zijnde wordt het plat geslagen en in de reeds boven beschrevene kleine staafjes gekapt, van welke altoos 10 in

[1] Zie Müller, Reizen, I, bl. 211 volgg., Schwaner I, 109 vgg.

een pakje komen, voor hetwelk de gewone prijs per 15 kàti's ƒ 3 is. De opbrengst van een dag-smeltens is ± ƒ 10.

De bijgeloovigheid der ijzersmelters gaat zoo ver, dat niemand met ijzer of koper bij zich de mijnen naderen mag en alle dusdanige voorwerpen reeds op eenen afstand van ± 100 roeden van de plaats alwaar het ijzer gedolven wordt, moeten afgelegd worden. De Dajak begint, alvorens tot het graven of smelten over te gaan, met te offeren aan de kwade geesten en het vliegen van sommige roofvogels of de ingewanden van een varken gade te slaan en in de nabijheid der mijn gekomen, telkens de bescherming der onzigtbare geesten aan te roepen. Ook mag er bij de mijn niet worden geschoten.

Daar het ertsgraven meest in de drooge en het smelten in de regenmoeson plaats vindt, zoo storten de meeste putten in den regentijd in.

Ter bewerking van het ijzer bedienen zij zich van groote steenen hamers en ook nog van kleine van ijzer en van zeer kleine ijzeren aambeelden, grootendeels van eigen maaksel.

Werd aan dezen tak van nijverheid groote zorg besteed, zoo zou hij voor het land winstgevende te maken zijn.

De bewerking van het ijzererts te Betintin, Batang-kawa, te Kinah en Salimajonan en aan de Plantihan, te Koba en elders, geschiedt geheel op dezelfde wijze.

Het ijzererts te Koba vertoont grooter magneetgehalte, is meer bladerig dan korrelig op de breuk, werkt sterk op den magneet, maar wordt moeijelijk vloeibaar en ofschoon minder zuiver dan dat van Selakan, wordt het echter in den handel meer gezocht. De mandou's of zwaarden der Dajaks, die van dit ijzer vervaardigd worden, zijn als staal zoo hard en bestand tegen het hardste hout, zoo als bijv. ijzerhout, of tegen dunne spijkers. Die hardheid geven de Dajaks aan het ijzer alleen door de snede dikwerf in water af te koelen. Daarbij komt dat er voor een goeden mandou soms tot 15 en meer kàti's ijzer besteed worden.

Het ijzererts van Selakan zoude, behoorlijk bewerkt, zeker 70 pCt. opleveren; de andere soorten misschien iets minder. Dit ijzer schijnt

uitmuntend ter vervaardiging van voorwerpen die élasticiteit behoeven, en zal ter fabricatie van rails en kanonnen zeer doelmatig wezen.

Communicatie-wegen.

Maleijers en Dajaks bezigen bijkans uitsluitend de rivieren en hare grootere zijtakken tot wegen van verkeer en handel, en wel tot daar waar reeds watervallen de vaart niet alleen moeijelijk maar ook gevaarlijk maken. Aan de gevaarlijke plaatsen gebruikt men de voorzorg van de praauwen geheel of ten deele te lossen en zoo naar omlaag of omhoog te brengen. Van hier dat bijkans alle kampongs in Kotaringin en elders aan groote rivieren of de voornaamste zijtakken van dezen gevonden worden.

De communicatie over land heeft weinig te beduiden en is moeijelijk. Er bestaan slechts voetpaden en wel twee naar het landschap Pinoh, een over den berg Pamaring-badak tot op ± 2400 voeten hoogte over het gebergte loopende, en een over vele, doch minder hooge bergen naar een ander gedeelte van het landschap.

Langs de Plantihan leidt een pad naar het noordelijkst gedeelte van het landschap Pinoh, Koehin genaamd. Een vierde pad gaat van de Aroet-rivier langs den tak Sambi naar Njadop, in het middelste gedeelte van Pĕmboeang gelegen, en een vijfde van Banka-lombon over Koemei naar Pĕmboeang zelf. Voorts bestaan er nog twee andere paden, welke naar het district Djĕlei voeren, en wel het eene van Tandjoeng-waringin naar de Boven-Djĕlei en een tweede van Kotaringin naar de Bila, eenen zijtak van de Djĕlei-rivier, en langs deze naar Djĕlei. Wanneer een aantal handelaren het eene of andere der genoemde paden passeert, gaan er in den regel twee of drie personen vooruit om het pad open te kappen.

De Maleijer is nog veel ongenegener tot lange en vermoeijende togten over land dan de Dajak. Met geringe moeite zouden echter sommige dezer paden in tamelijk begaanbare wegen herschapen kunnen worden en de handel naar de binnenlanden van Borneo zoude hierdoor beduidend toenemen, voornamelijk die met het landschap Pinoh, daar de groote afstand van Sintang en Pontianak en de gevaar-

lijke watervallen op de Pinoh-rivier den handel met laatst genoemde plaatsen zeer bemoeijelijken. Niet het terrein, maar de welige vegetatie maken in het algemeen het reizen binnen 's lands zoo bezwaarlijk. Afstanden voor welke thans drie dagreizen noodig zijn, zouden door tamelijke wegen tot op éénen dag gaans verkort kunnen worden. Een Dajak draagt thans op deze paden ± 50 ℔, maar gaat op een' dag niet verder dan 2½ tot 3 geographische mijlen.

II. PĔMBOEANG.

Zamenstelling der bevolking.

De bewoners van het landschap Pĕmboeang zijn van dezelfde afkomst als die van Kotaringin. Ook hier worden de bewoners verdeeld in Maleijers en Dajaks, die ook Orang Koehin genoemd worden.

De bevolking bestaat:

In het district Samboeloe, uit.....	600	Maleijers en	± 350	Dajaks.
Te Pĕmboeang..................	650	"		"
Hier gevestigde vreemdelingen.....	200	"		"
In de Koehin..................	50	"	± 1980	"
Totaal....	1500	Maleijers	± 2330	Dajaks.

Deze zoo schaarsche bevolking woont buitendien nog zeer verspreid, en alleen in de Koehin vindt men groote kampongs. Vroeger stond Pĕmboeang met Sampit onder één bestuur en de opbrengst van eerstgenoemd landschap was in pacht afgestaan voor de som van ƒ 500 's jaars, doch beliep ten minste het drievoudige, gelijk hier onder zal worden aangetoond. Buitendien deelden de handelaars en vreemdelingen niet in de belasting der hoofdgelden.

NAMEN DER KAMPONGS EN HUNNE BEVOLKING.

N°.	NAMEN DER KAMPONGS.	WAAR GELEGEN.	BEVOLKING.		WAT DAAROMTRENT VALT AAN TE MERKEN.
			MALEIJERS.	DAJAKS.	
1.	Samboeloe.	Aan den oostelijken oever van het meer Samboeloe.	680	850	Wonen in kleine gehuchten langs den meer-oever verspreid.
2.	Baun.	Linker oever der Pemboeang-rivier.	150	100	Allen handelaars. Hier te Samboeloe worden vele kleine vaartuigen gebouwd. De rivier is hier ± 450 vt. breed.
3.	Pemboean.	Regter oever der Pemboeang-rivier.	400	—	
4.	Soloeloek.	Landwaarts.	150	—	Aan een meer.
5.	Soengie Kidang.	Linker oever der Pemboeang-rivier.	200	—	
6.	Sandoel.	Regt. oever id.		190	Deze Dajaks worden Orang Boloh genaamd, die in taal en zeden overeenkomen met die aan de Aroe.
7.	Sandoel lama.	" " "		50	
8.	Sallay.	" " "		120	
9.	Sabahoe.	Link. oever id.		120	Afkomstig uit Kotaringin.
10.	Pangeloehan.	" " "		90	
11.	Karang Madjouw (Benting hiadap).	R. " "		190	
12.	Magie, } eenige gehuchten.	" " "		100	
13.		" " "		60	Hier beginnen de watervallen; de rivier is nog 250 voet breed.
14.	Pengahoe.	" " "		120	
15.	Kamahang.	Aan een spruit, Kamahang.		90	Landwaarts.
16.	Sebawan.	L. o. Moengoel, l. o. Pemboel.		400	Van hier loopt een pad naar Pinoh.
17.	Nangka tieman.	Idem.		70	
18.	Krian Nangka Lankay.	R. o. der Sellan, zijtak v. d. Moengel.		80	
19.	Hantoe.	Aan de Lankay-rivier.		200	
		Totaal......	1580	2330	zielen.

Wijze van bestuur.

Het landschap Pĕmboeang stond onder den pachter dezer gewesten te Sampit, die de titel van Djoeragan voerde. Hem behulpzaam was een hoofd te Samboeloe, een Kiai, en een te Pĕmboeang, een Raden. Het eerste hoofd was belast met het innen der in- en uitgaande regten, de Raden te Pĕmboeang had het toezigt over de geheele dajaksche bevolking en ontving de tolgelden van de opvarende handelspraauwen.

Over de enkele kampongs in de Koehin zijn bijzondere Dajaksche hoofden geplaatst, welke de namen van Tomogon, Dĕmang, Manko en Madjan voeren.

Buiten boete en kleine politiestraffen had het hoofd te Sampit vroeger geenerlei wettige magt; evenwel besliste hij in stilte over alles, en gevallen zijn bekend waar boeten wegens roof en moord door hem zijn opgelegd tot *ƒ* 1000 en meer.

Tegenwoordig staat ook Pĕmboeang onder het bestuur van den civielen-gezaghebber te Sampit, welke weder ondergeschikt is aan den Resident der Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo te Bandjermasin.

Religie en Wetten.

Alle Maleijers, gedeeltelijk afkomstig van Kling of van Bandjermasin, belijden in naam het Islamisme. De Dajaks zijn ook hier heidenen, even als die van het vorige gewest, evenwel zijn er hier reeds meer die mohammedanen geworden zijn. Vermits ook hier het reeds boven bij Kotaringin omtrent de religie en de regtsgedingen gezegde toepasselijk is, zoo zoude het nutteloos wezen dat nog eenmaal te herhalen.

Wat omtrent het geloof der Dajaks en hunne vroegere wetten aan te merken valt, zal later in eens bij de Dajaksche bevolking van Mendawei worden behandeld.

Zeden en gewoontens.

Ten einde in geene herhalingen te vervallen wordt aangemerkt, dat alles wat van de Mohammedanen te Kotaringin gezegd is, ook op de bevolking van Pĕmboeang toe te passen is.

De Dajaksche bevolking in de Koehin verkeert over het algemeen in een' bedroevenden staat, vermits zij dikwerf het offer wordt van de roof- en moordzucht der Dajaksche bevolking van Katingan, die nog voor korten tijd ten getale van eenige honderden daar is komen rooven en moorden wat onder hare handen viel, of hen, die hiervoor wilden beveiligd blijven, eene boete in rijst en andere levensmiddelen oplegde. Dit is ook de reden waarom in Koehin zoo vele kleine sterkten (bentings) worden aangetroffen.

In Koehin is het tatoeëren van het ligchaam reeds veel meer in gebruik, dan te Kotaringin, daar hier zoowel als ginds het geloof heerscht, dat in het andere leven alles wat hier getatoeëerd was, in goud pronken zal. De rustplaats voor alle zielen is de berg Sambajang in Kotaringin en aan de gelukkige beklimming van dezen berg door mij, waarbij aan niemand eenig kwaad was overkomen, was het gulle onthaal toe te schrijven, dat mij overal van de Dajaks te beurt viel.

De verdeeling der volksklassen is te Pëmboeang, zoowel bij de Maleijers als bij de Dajaks, dezelfde als te Kotaringin. Buiten den Raden worden er geene vorstelijke leden gevonden, evenmin als in Koehin.

Opmerkelijk is het hoe zij niet de minste keurigheid bezitten ten opzigte van hunne spijzen. Onderscheidene malen zag ik hen zich vergasten op het lijk van een varken of eenig ander beest, dat de rivier was afgedreven.

Daar de zeden en gewoonten van de Dajaks der Koehin geheel overeenkomen met die der bevolking van Katingan, zoo wordt voor hen naar dit landschap verwezen.

Historische aanteekeningen.

Op de Zuidkust zou volgens oude overleveringen reeds voor meer dan 6 of 7 geslachten door de Kompagnie een post zijn aangelegd, die echter later door de eene of andere omstandigheid weder is ingetrokken, of na het vermoorden der bezetting niet meer is vernieuwd; vermits echter in geen der oorkonden te Bandjermasin hiervan iets gebleken is, moet men aannemen dat het welligt Portugezen waren, die hier gevestigd zijn geweest. Zoo veel is zeker, dat vóór de komst van Ratoe Bagawan

de hoofden dezer landen zich zoo goed als onafhankelijk beschouwden, maar van dien tijd af tot het sluiten der contracten in 1826, dd. 4 Mei, wordt Pĕmboeang als tot het grondgebied des Sultans van Bandjermasin behoorende beschouwd, dat later met de Doesoenlanden en de Zuidkust door den Sultan ten gevolge der geslotene overeenkomst aan het Nederlandsch-Indisch bestuur is afgestaan.

Het landschap Pĕmboeang werd vroeger gewoonlijk Samboeloe of Asam genoemd, maar sedert het verblijf van Ratoe Bagawan alhier is de naam Pĕmboeang voor het geheele landschap gebezigd geworden.

Reeds voor de komst van Ratoe Bagawan herwaarts moet hier een Radja, Tanga geheeten, gevestigd zijn geweest, afkomstig van Djohor, welke slechts eene dochter had, die Poetri Boei genoemd werd. Aan deze dochter is later het bestuur van Pĕmboeang overgegaan, en door een huwelijk van haar te Bandjermasin verkregen de Sultans aldaar eenig gezag over Pĕmboeang.

Omtrent een 60 jaren later moet hier Ratoe Bagawan verschenen zijn, doch het is wel mogelijk, dat hij met Radja Tanga als een en dezelfde persoon te beschouwen zij, vermits hunne verblijfplaatsen beneden Njadap, alwaar nog heden eene trap getoond wordt, welke door Radja Tanga en Poetri Boei zou zijn in de rots gehouwen, dezelfde waren en Ratoe Bagawan van hier over land naar Pandouw aan de Aroet zal zijn gegaan.

Voorts wordt nog opgegeven dat later om de 2 jaren eenige vorstelijke leden te Pĕmboeang verschenen, ten einde voor den Sultan eene schatting te innen, bij welke wijze van bestuur het later gebleven zal zijn, tot tijdens het beheer van den Sultan Batoe, welke eene zoo gruwelijke wraak aan de Maleijers te Kotaringin of Mendawei nam en van welk tijdstip af de hoofden zich voor goed als onafhankelijk beschouwden tot na den overgang dezer gewesten aan het Nederlandsch bewind.

Handel.

De handel alhier is nog kwijnende in verhouding tot de hoeveelheid van producten welke het landschap opleveren kan, en wel gedeeltelijk door de belemmeringen en knevelarijen der inlandsche hoofden, die, geen ander bestaan hebbende, hieruit eene bron van hun onderhoud

gemaakt en bij de Dajaks ook een soort van *serah* of gedwongen koop ingevoerd hebben. De handel wordt door eenige Maleijers te Baoen en een grooter getal Dajaks van Poeloe-peetak afkomstig en aan het meer van Samboeloe gevestigd, met omtrent een 20tal zee-praauwen en kleine toop's, aldaar gebouwd, gedreven. In 1846 had nog het grootste gedeelte van den handel met Singapore plaats, alhoewel ook goederen van Java en Makasar ingevoerd werden. Bij meerdere bedrijvigheid der bevolking konde de uitvoer voor het minst tot het driedubbele en meer opklimmen.

De uitvoer bestond in het bijzonder in:

SPECIFICATIE.	HOEVEELHEID.	WAARDE.		AANMERKINGEN.
Bindrotting (bossen)	20,000	fl. 2400	″	
Bamboes (wandelstokken)	1000	″ 250	″	
Tjampagas (rottingslansen)	1000	″ 250	″	
Damar (pikol)	80	″ 160	″	
Kajoe Garoeh (pikol)	5	″ 750	″	
Stofgoud (tail)	80	p.m. 6400	″	
Fijn touwwerk	1000	p.m. 40	″	
Vogelnesten (katies)	10	p.m. 600	″	
Was (pikol)	10	p.m. 800	″	
Kajoe Lakka (idem)	20	p.m. 25	″	
Koelit Sintok (idem)	30	p.m. 45	″	
Matwerk uit rotting	200	p.m. 600	″	
Gezouten visch	60	″ 1200	″	
Trassi	40	″ 240	″	
Matwerk uit rotting	—	″ 100	″	
Djěrnang	5	p.m. 15	″	
Hout voor tafels (stuks)	10	p.m. 200	″	
	Totaal....	fl. 14075	″	

Voorts nog uit golega's, zeer gezocht door de bedevaartgangers wegens de geneeskundige kracht die men er aan toeschrijft.

De invoer bestond in:

SPECIFICATIE.	HOEVEELHEID.	WAARDE.		AANMERKINGEN.
Gouvernements-zout (kojan)	p.m. 8	fl. 663	″	
Zout van Makasar	p.m. 8	″ 360	″	
Gezouten eijeren (stuks)	p.m. 4000	″ 800	″	
Klappernoten idem	p.m. 1000	″ 60	″	
Gambier (pikol)	p.m. 500	″ 100	″	
Tabak (krandjang)	p.m. 5	″ 1000	″	
Engelsche lijnwaden	p.m. 50	″ 1200	″	
Nederlandsche lijnwaden	——	″ 1000	″	
Inlandsche lijnwaden	——	″ 200	″	
Chinees aardewerk	——	p.m. 1000	″	
Vaatjes Buskruid	p.m. 20	p.m. 200	″	
Engelsche geweren	p.m. 50	″ 500	″	
IJzer en koperwerk, glas, porcelein en lemiangs enz		″ 540	″	
Opium (bollen)	p.m. 2	″ 140	″	
	Totaal....	fl. 7263	″	

Ook de invoer staat nog in geene verhouding tot de behoefte en bewijst klaar hoe weinig behoeften tot heden nog bij de Dajaks gevonden worden. Indien door het Bestuur belang in deze gewesten gesteld wordt, zal men ontwaren hoe spoedig zich alles ten voordeele voor den lande en den handel zal veranderen, vermits deze destijds nog veel door zeeschuimers te lijden had, welke in groot aantal te Tandj. Pandaran, T. Poeting en P. Mankou op de handelspraauwen jagt maakten.

Geldmiddelen.

Deze zouden volgens het bovenvermelde dienen te bestaan uit:

Hoofdgeld van de Maleijers *f* 2 per kop.............	*f* 600
Tollen in de Koehin...............................	„ 300
Hoofdgeld der Dajaks, *f* 2 per hoofd................	„ 964
Gemiddeld 7.5 pCt. van in- en uitvoer p. m.........	„ 1524
Totaal.........	*f* 3388
Van vorenstaande opbrengst ontvangt het Gouvernement van den pachter....................................	„ 416—80
Blijft zuivere winst voor den pachter...............	*f* 2971—20

Dit waren echter alleen de voordeelen van den pachter of Djoeragan waaromtrent kennis te verkrijgen was; maar waar blijven de voordeelen door 't opleggen van boeten en bij de *serah* door de Dajaksche bevolking betaald? en hoeveel is er gesmokkeld en van goederen betaald waarvan niets gerept wordt? De grootste hoeveelheid der handelsgoederen wordt bij ruiling omgezet.

Nijverheid.

Deze bestaat thans niet, maar zoude bij uitgebreider handel in vermeerderde gouddelving en vervaardiging van fijn matwerk enz. kunnen bestaan en bij de hoeveelheid van uitmuntende houtsoorten en de groote voorliefde der Dajaks tot scheepsbouw van inlandsche zeevaartuigen, ook in dit opzigt een nieuw verschiet kunnen te gemoet gaan.

Communicatiën

vinden plaats van Pĕmboeang naar Koemei over land in 2 dagen; voorts van Njadap naar Sambi in het Kotaringinsche. Vervolgens uit de Koehin, van Nangkatiman en Lanhai naar Pinoh, van de Soerian uit naar Ela en van de rivier Kaleh naar Katingan en langs verschillende wegen naar de Knajan-rivier en over Samboeloe naar Sampit. De meeste dezer paden zijn echter voor een grooter handelsverkeer te moeijelijk.

De grootste handelstraat is de rivier van Pĕmboeang met hare zijtakken. Zoo lang zij nog maar eenigzins bevaarbaar is, bezigt men haar tot vervoer. Intusschen zouden er hier ook goede wegen te maken zijn, als van Pĕmboeang naar Koemei en van Samboeloe naar Sampit, alsmede van Nangka-timan naar Pinoh, waardoor het onderling verkeer allengs zoude toenemen.

De produkten der binnenlanden worden op groote vlotten tot naar Baoen en Samboeloe gebragt.

III. SAMPIT.

Zamenstelling der bevolking.

Ook Sampit wordt bewoond door:

a. Dajaks, in de binnenlanden, en

b. Maleijers en vreemdelingen langs de Beneden-Mentaja en hare spruiten; beiden echter in verhouding tot de uitgestrektheid van het landschap in een zeer gering aantal.

a. Dajaks	1650	koppen.
b. Maleijers	1600	"
c. Vreemdelingen (Dajaks)	300	"
d. Idem, Maleische handelaars	200	"
Totaal	3750	zielen.

NAMEN DER KAMPONGS EN HUNNE BEVOLKING.

DOORLOOPENDE N°.	NAMEN DER KAMPONGS.	WAAR GELEGEN.	GETAL INWONERS. MALEIJERS.	GETAL INWONERS. DAJAKS.	WAT VERDER DA[…] VALT AAN TE[…]
1.	Talok Talaga.	Aan weêrskanten van de Mentaja-rivier.	400	100	Tegenwoordige[…] het bestuur van[…]
2.	Tampaga.	Aan den linker zijtak der Mentaja, Tampaga genaamd.	1100	300	De rivier nog […] met genoegzame[…] schepen die over […] nen.
3.	Djoemer bras.	R. oever Mentaja.	—	120	Vroegere hoof[…]
4.	Rantouw Andiwoeng.	Aan weerskanten van de Mentaja.	200	100	Wonen zeer v[…]
5.	Meronia.	L. o. Tampaga.	—	120	Verspreid won[…]
6.	Ipo.	Idem idem.		180	
7.	Sg. Kroein.	Sp. in de Tampaga vallende.	—	90	
8.	Pondok.	Landwaarts.	—	80	Van de Tampa[…]
9.	Tokka Raba.	R. o. Mentawa.	—	120	De rivier Ment[…] breed.
10.	Toembak.	Aan weerskanten van de Mentaja.	70	90	Goudmijnen la[…]
11.	Maminting kilis.	R. zijtak van de Mentaja.	30	250	
12.	Maminting oeloe.	R. zijtak Kwajan.			
13.	Panette.	R. o. Kwajan.	—	90	Pad naar Njada[…]
14.	Tanjong pau.	R. oever idem.	—	100	Verder op is niet meer bevaarb[…] onbewoond.
15.	Samaroengy.	L. oever idem.	—	170	
16.	Toembang lanzit.	L. o. Mentaja.	—	120	Heel verspreid.
17.	Riam matta.	L. oever idem.			De bevolking is gan herwaarts ver[…]
		Totaal....	1800	1950	= 3750 zielen.

Wijze van bestuur.

Sampit stond vóór 1846 met Pĕmboeang te zamen onder een' Djoeragan, welke tegen eene vaste pacht van *f* 1000 koper 's jaars aan het Gouvernement met het bestuur beider landschappen belast was. Deze Djoeragan was te Tampaga gevestigd. Te Pĕmboeang en Samboeloe waren onderhoofden. Alhoewel zijne magt vrij beperkt was, zoo veroorloofde zich de Djoeragan toch eene menigte van knevelarijen — en de voordeelen welke hij van beide landschappen trok, gingen wel het drievoud der pacht te boven.

In kleinere geschillen werd naar den Koran of naar oude gewoonten beslist. In grootere door eene *bitjara* of vergadering van eenige hoofden gemeenschappelijk, welke voorts de aan de gevonnisden opgelegde boeten meest te zamen deelden.

Met de verhuizing van den civielen gezaghebber van Kotaringin herwaarts, is een groot gedeelte der bevolking, vroeger aan den zijtak Tampaga gevestigd, verhuisd en heeft zich thans te Talok-talaga, 12 Engelsche zeemijlen van de monding der Mentaja, nedergezet. Hier is een zoutmagazijntje enz. aangelegd.

Bij de uitgestrektheid van de distrikten aan de Zuidkust zijn aan den ambtenaar te Sampit te weinig middelen ter beschikking gesteld om het gezag te kunnen handhaven, terwijl zijne geheele magt uit eenen civielen schoener of uit 2 kruisbooten bestaat, die niet voldoende zijn om aan de bevolking ontzag in te boezemen (zoo als het geval met zekeren Blason in 1850 heeft bewezen), alsmede om den smokkelhandel en de zeerooverij tegen te gaan, die beiden hier met evenzeer stoutmoedigheid bedreven worden en waardoor de kleinhandel langs de kusten zeer belemmerd wordt.

Zoo als gezegd is was vroeger een Djoeragan met het opperbestuur belast, de andere hoofden waren Kiai's en Pambakals als kamponghoofden.

Religie en Wetten.

Een pangoeloe staat aan het hoofd van de mohammedaansche geestelijkheid, aan wien eenige lebé's voor het onderwijs ondergeschikt zijn.

Men vindt te Sampit eenige vrouwelijke hadji's. De inwendige regeling van het wereldlijk en geestelijk bestuur was vroeger even als die te Kotaringin, hoewel hier geene vorstelijke personen worden aangetroffen.

Zeden en gewoonten.

Wat hieromtrent bij het verslag over het landschap Kotaringin gezegd is geldt ook voor de bewoners van Sampit. In het algemeen kenmerken zich hier de mohammedanen door eene grootere belangstelling voor den landbouw; hunne kampongs hebben daardoor echter een bedroevend voorkomen, daar de bevolking zich gewoonlijk bij hare tuinen ophoudt. Het is echter te hopen dat door de vestiging van het Europeesch gezag aan dezen toestand een einde zal komen. Bij de Dajaksche bevolking vindt hetzelfde plaats. Deze van nature schuwe en vreesachtige menschen wonen over het algemeen in geen groote kampongs of bentings bij elkander, maar meer verspreid. Zij zijn de melkkoeijen van de geslepene Maleische handelaars, die zich gelijk bloedzuigers aan hen hechten om voordeel te trekken, zoodat welgezetene familiën hier slechts zelden worden aangetroffen. Het gewone gevolg hiervan is dat het grootste gedeelte schulden heeft, hetzij aan Maleijers of aan andere Dajaks, en daardoor in eene halve slavernij verkeeren, uit welke zij moeijelijk meer loskomen. In eene tweede plaats verdient het roof- en moordzuchtige karakter hunner oostelijke naburen opmerking. Jaarlijks doen de Dajaks van Katingan in het noordelijke gedeelte van Sampit invallen, die meestal van moord vergezeld gaan. Het gevolg hiervan is dat ook hier de bevolking uit het noordelijk gedeelte van het land verhuisd is en zich of aan de Koeaja of meer beneden aan de Mentaja gevestigd heeft, zoodat er verscheiden dagreizen ver tusschen Sampit en Katingan geene bevolking gevonden wordt. Zelfs zijn de bewoners van een aantal Katingansche kampongs naar Sampit verhuisd, zoo als dit met die van Riam-mata heeft plaats gehad.

Daar echter de zeden en gewoonten dezer Dajaks zoo geheel overeenkomen met die hunner naburen, zoo wordt verzocht om hetgeen omtrent de bevolking te Katingan gezegd zal worden ook op dezen toe te passen.

De Dajaks van Sampit zijn het minst getatoeëerd en van een' doorgaans zwakken ligchaamsbouw. Bij hen worden niet zulke groote huizen gevonden als in Katingan, Koehin en Kotaringin.

Historische aanteekeningen.

Men zegt dat voor ongeveer 250 jaren een zekere Radja Boengsoe zijn' zetel te Sampit, aan de gelijknamige rivier tegen over het eiland Harnaut, gevestigd had, door welke omstandigheid de naam van Sampit op het geheele landschap is overgegaan.

Later zou nog een ander, Radja Tanga genaamd (zie Pĕmboeang), hier zijn aangekomen, welke zich tegen over het eiland Lempeh vestigde en ook een gedeelte der Dajaksche bevolking van zich afhankelijk maakte. Vervolgens wordt verhaald dat Radja Boengsoe (Bagawan?) hier groote schatten verzamelde, voornamelijk bestaande in groote en schoone diamanten, welke men langs de zijtakken van de Boven-Sampit vond. Deze rijkdommen van Radja Boengsoe verwekten echter den nijd van Radja Tanga, welke, ofschoon verwant aan Radja Boengsoe, diens verblijfplaats door zijne aanhangers heeft laten overvallen, berooven en verbranden. Met achterlating van alles vlugtte Radja Boengsoe hooger op en trok vervolgens nog verder, maar Radja Tanga, de wraak van Boengsoe vreezende, verliet met zijne schatten het land en stak, zegt men, naar Java over, waar men later niet meer van hem gehoord heeft. De bijgeloovige inwoners van Sampit verhaalden, dat nog thans Radja Boengsoe en zijne nakomelingen op de plaats waar hun dalĕm stond, spoken en naar de schatten zoeken, welke daar in den grond zouden zijn begraven. Het zoeken naar goud is aldaar algemeen en eene menigte van versierselen, ringen enz., die er reeds gevonden zijn, doen veronderstellen, dat hetgeen omtrent de rijkdommen van den overwonnen vorst verhaald wordt, wel waar zou kunnen zijn.

In later tijd behoorde Sampit onder Bandjermasin, maar was de schuilplaats van groote zeerooversvlooten, die in de baai van Sampit en de kreken die daarin vallen, eene veilige wijkplaats vonden. De bevolking der kusten werd daardoor naar het binnenland verdreven en in menigte weggeroofd en als slaven verkocht.

In 1826 is ook dit landschap bij contract aan het Nederlandsch bewind afgestaan.

Handel.

De handel is hier nog kwijnende. Hij is in handen van de Maleijers en de Dajaks beiden, welke laatsten daarvoor eene buitengewone voorliefde toonen.

De Dajaks bouwen hier veel zeepraauwen ter groote van 30 en meer kojans en zijn daarin vrij bedreven. Sampit zal thans 24 praauwen en toops bezitten, die meestal hier gebouwd zijn, en met welke zij op Java, maar voornamelijk op Singapoer, handel drijven.

De groote hoeveelheid van producten, welke het land oplevert, wettigt de veronderstelling, dat mettertijd de handel van belang zal worden. Tot den binnenhandel bedient men zich van kleinere praauwen, daar de rivieren en hare zijtakken ook hier de voornaamste handelswegen zijn.

Door den *serah* (gedwongen aanvraag) van zout en ijzer, welke onder het bestuur der Djoeragans plaats vond, werd de handel zeer belemmerd; evenwel werden nog vele goederen door de Dajaksche handelaren over land naar Katingan gebragt en van daar voornamelijk goud, vogelnesten enz. in ruiling verkregen.

De voornaamste artikelen van uitvoer waren:

SPECIFICATIE.	HOEVEELHEID.	WAARDE IN GULDENS.		AANMERKINGEN.
Rijst, kojans	100	12,000	//	
Bindrotting (in soorten) bossen	p. m. 30,000	3,600	//	
Samboes (wandelstoken) stuks	p. m. 3,000	750	//	
Tampagas (lange staken) idem	p. m. 500	125	//	
Damar, pikoels	p. m. 300	600	//	
Kajoe Garoe, idem	p. m. 2	240	//	
Stofgoud, taïl	p. m. 200	16,000	//	
Fijn touwwerk (talí ramé) pakjes	10,000	400	//	
Vogelnesten, kati's	p. m. 50	4000	//	
Was	p. m. 23	1840	//	
Kajoe laka, pikoels	p. m. 25	31	30	
Koelit sintok	p. m. 40	60	//	
Matwerk uit rotting enz. stuks		700	//	
Gezouten visch, pikoels	p. m. 100	2,000	//	
Trasi. idem,	p. m. 65	390	//	
Mandwerk uit poeron en rotting, kodies á 20 stuks	p. m. ter waarde van	250	//	
Djĕrnang, kati's	p. m. 15	45	//	
Hout voor tafels enz	p. m. 160	320	//	
	Totaal....	40,451	30	

Met zekerheid kan aangenomen worden, dat de uitvoer bij aanmoediging van den handel te Sampit best tot het drievoudige van het tegenwoordige bedrag zal kunnen rijzen, zonder nog in aanmerking te nemen dat het te veronderstellen is dat later, ten gevolge der localiteit, hoogst waarschijnlijk Sampit de stapelplaats van handelsgoederen voor de westelijke helft der Zuidkust moet worden. Voorts bestond, volgens ingewonnen berigten en aanteekeningen van den Sjahbandar, de invoer te Sampit, per jaar, in:

SPECIFICATIE.	HOEVEELHEID.		WAARDE. IN GULDENS.		AANMERKINGEN.
Gouvernements-zout, kojans.......	p. m.	3	663	″	
Zout aangebragt van Mandar, kojans..	p. m.	3	360	″	
Gezouten eijeren, stuks..........	p. m.	4,000	300	″	
Klappernoten, idem..............	p. m.	1,000	60	″	
Gamber, pikoels..................	p. m.	5	100	″	
Tabak, idem......................	p. m.	50	1000	″	
Engelsche } lijnwaden			1200	″	
Nederlandsche } lijnwaden.........			1000	″	
Inlandsche } lijnwaden			260	″	
Chineesch aardewerk.............			1000	″	
Vaatjes buskruid................	p. m.	20	200	″	
Stuks geweren..................	p. m.	50	500	″	
IJzer en kopergoed, idem........			100	″	
Bollen opium....................	p. m.	2	140	″	
Lemiangs en glazen paarlen.......			200	″	
		Totaal......	7,083	″	

Het blijkt uit het bedrag van den invoer, dat de handel nog van weinig belang is en in geene verhouding staat tot de hoeveelheid der bevolking des lands. Wanneer derhalve de veiligheid langs de kust en binnenslands gewaarborgd is, lijdt het geen twijfel of het bedrag van den invoer zal binnen kort tot het dubbelde of driedubbelde vermeerderd worden.

Geldmiddelen.

Deze bestonden volgens het boven gezegde vroeger uit:

1. Hoofdgelden der Mohammedanen		*f*	640.—
2. Idem der Dajaks		„	660.—
3. Tollen van in- en uitvoer		„	3933.82
4. Binnenlandsche tollen	±	„	320.—
Totaal	±	*f*	5553.82
Daarvan werden door den Djoeragan aan het bestuur te Bandjermasin betaald		*f*	416.80
Blijft zuivere opbrengst		*f*	5137.02

Deze winsten waren echter niet de eenige voordeelen, welke de pachter behaalde, maar hierbij kwam nog zijn aandeel in opgelegde boeten enz., en aanzienlijke voordeelen behaald op de *serah* of, zoo als de inlanders die hier noemen, *serang*.

Nijverheid

bestaat nog niet, daar het vervaardigen van mandjes en matten uit poeronblad of rotting nog niet van die beteekenis is dat hij met den naam van nijverheid kan worden bestempeld. Echter is niet alleen netheid maar ook smaak aan dusdanige voortbrengselen niet te ontzeggen. Eene groote liefde toonen de Dajaks voor den scheepsbouw, en hunne toops en andere inlandsche vaartuigen munten uit door stevigheid. Bij de menigte en goede bruikbare houtsoorten, die het landschap Sampit oplevert, ontstaat het denkbeeld dat metter tijd en begunstigd door de localiteit, de scheepsbouw hier zeker op uitgebreiden schaal zal uitgeoefend worden.

Communicatiën.

Voor het verkeer bedient men zich nog voornaamlijk van de rivieren en hare zijtakken, hoewel er ook voetpaadjes naar de naburige landschappen gevonden worden.

Zoo bestaan er bijv. paadjes van Tandjong-pau en Sameroengi, aan de Kwajan, naar Njadap in het landschap Pĕmboeang. Voorts twee andere paden langs de zijtakken Sampit en Seranouw naar Samboeloe. Vervolgens nog drie andere, als van Riam-mata naar Pĕroesoek en van Toembang-rameh en Toembang-parik naar Tenaring en Toembang-pakoe in Boven-Katingan. Nog een ander loopt langs den linkerzijtak Tampaga naar Telanka in Beneden-Katingan.

Uit dit weinige blijkt dat het verkeer der verschillende Dajaksche stammen onder elkander zeer gering is en zich tot een klein getal handelaars bepaalt, die het onderhouden. Geen Maleijer heeft den moed hen op deze landtogten te vergezellen.

IV. MENDAWEI.

Zamenstelling der bevolking.

De bevolking van het geheele landschap Mendawei bestaat uit:

1°. Maleijers, Javanen, Boegenezen..................800 zielen.

2°. Dajaks van Katingan en Dajaksche handelaars van Poeloe-petak en Kahajan..........................2550 "

Totaal.........13,350 zielen

1°. Maleijers:

Hun aantal, zoo als bovenstaande opgaaf aantoont, is niet groot. Men vindt ze alleen metter woon gevestigd in het district Mendawei en te Soengei-Bankoeng, en eenige huisgezinnen aan de Sabangouw.

Ook hier hebben de Maleijers de Dajaksche bevolking van de kust verdrongen, en alhoewel zij zelven hier ook een weinig rijstbouw beoefenen, zoo zijn zij er toch meest voor den handel gevestigd.

Hunne kampongs en huizen hebben om deze reden een meer of minder temporair voorkomen en laten veel te wenschen over. Een 20tal Javanen en inboorlingen van Bawéan zijn alleen voor handelszaken hier.

2°. Dajaks:

Dezen zijn de bevolking van Katingan, binnenslands gevestigd en Orang-Katingan genaamd, en Dajaksche handelaars van Poeloe-petak

en Kahajan, die zich in het district Mendawei naast de Maleische bevolking hebben nedergezet en rijst planten of handel drijven.

Hun getal is begrepen in het totaal der Dajaksche bevolking.

NAMEN DER KAMPONGS EN HUNNE BEVOLKING.

DOORLOOPEND. N°.	NAMEN DER KAMPONGS.	WAAR GELEGEN.	GETAL INWONERS.		WAT VERDER DAAR[illegible] VALT AAN TE MERK[illegible]
			MALEIJERS.	DAJAKS.	
1.	Sebangouw.	Riv. Sebangouw.	40	—	Hier wordt veel rottin[illegible] boeng, damar, kajoe-ga[illegible] was verzameld; woon[illegible] van het districtshoofd.
2.	Soengy Bakong.	Aan de Bakong, waar zij in de Mendawei valt.	200	60	
3.	Kampong Malayoe.	R. o. Mendawei.	500	100	
4.	Poelo Mendong.	Idem. idem.	60	—	
5.	Assem Koembang.	L. o. Mendawei of Katingan.	—	40	Een mijl bezuiden de[illegible] pong, begint het distri[illegible] tingan.
6.	Pelinke.	R. o. idem.	—	80	
7.	Toeng. Rassouw.	L. o. aan een spr.	—	90	Een uur binnen 's land[illegible] gen aan een' tak van [illegible] tingan.
8.	Tassik Biawang.	R. o. idem.	—	90	
9.	Handiwoeng.	L. o. Mendawei.	—	80	
10.	Pamiloen.	L. o. idem.	—	100	
11.	Loeboe.	L. o. idem.	—	250	Demang Djaja, hoo[illegible] Beneden-Katingan.
12.	Tewang Kramba.	R. o. idem.	—	190	*Tewang* beteekent [illegible] sterkte Kampong.
13.	Idem Litting.	R. o. idem.	—	100	
14.	Tassik Tanjong.		—	40	
15.	Hassoengan.	Idem.	—	150	De rivier nog p. m. [illegible] breed.
16.	Teling Kering.	Idem.	—	300	
17.	Telanka.	R. o. idem.	—	90	
18.	Tanjong Waringen.	L. o. idem.	—	270	Veel Dajaksch[illegible] nen; de st[illegible] 220' br[illegible] 2½ m[illegible]
		Tranportere...	800	2030	

NAMEN DER KAMPONGS.	WAAR GELEGEN.	GETAL INWONERS.		WAT VERDER DAAROP VALT AAN TE MERKEN.
		MALEIJERS.	DAJAKS.	
	Per transport..	800	2030	
Ampallang.	R. o. Mendawei.	—	200	
Tewang Benkonang.	L. o. idem.	—	100	
Troessan Danum.	Idem. idem.	—	120	
Sing-allang.	R. o. idem.	—	450	
Singa.	Idem. idem.	—	250	Landwaarts beginnen de goudgronden; op den l. o. ijzererts gevonden.
Troessan.	L. o. idem.	—	60	
Teweranken.	Idem. idem.	—	140	
Tewang Menieangin.	Idem. idem.	—	80	
Tewang Drayou.	R. o. idem.	—	90	
Moendoeing.	L. o. idem.	—	130	
Tanjo.	R. o. Katingan.	—	40	
Tewang Krangan.	L. o. idem.	—	80	Op l. o. ½ uur landwaarts vindt men ijzererts.
Pamettian.	L. o. idem.	—	80	
Soengie Joekoetoek.	Regter o. aan een spruitje.	—	70	
Tewang Pandjang.	R. o. Katingan.	—	70	
Gering.	L. o. idem.	—	150	
Telok.	Idem. idem.	—	180	
Toembang Danum.	R. o. idem.	—	80	Hier tegenover valt de Samba in de Katingan-rivier.
Marga.	L. o. idem.	—	260	
Assam.	R. o. idem.	—	60	Tomg.-Tinga-lant, hoofd van Boven-Katingan.
Bendong.	L. o. idem.	—	200	Hooger op wordt de Katingan Hairan genaamd.
Barrouw.	Idem. idem.	—	50	Monding van de Ranga-toera.
Kattiouw.	Idem. idem.	—	60	
Toembang Hangy.	Idem. idem.	—	80	
Broun.	R. o. idem.	—	150	
Toembang Pakoe.	Idem. idem.	—	120	Pad naar Sampit.
Tamboean.	Idem. idem.	—	130	Pad naar Sampit.
Hiran.	L. o. zijtak.	—	90	
			200	
Bimban.	Idem. idem.	—	350	
Toembang Gagoe.	R. o. Katingan.	—	150	Pad naar Sampit.
Lawy Toeba.			80	
Boreh.	L. o. v. Katingan.	—	210	
	Transportere....	800	6590	

DOORLOOPEND. N°.	NAMEN DER KAMPONGS.	WAAR GELEGEN.	GETAL INWONERS.		WAT VERDER DAA VALT AAN TE ME
			MALEIJERS.	DAJAKS.	
		Pertransport...	800	6590	
50.	Proepoek.		—	400	
51.	Senamang.	Idem. idem.	—	400	Aan den zijtak Snam
52.	Paké.	Idem. idem.	—	80	Verblijf van Tomong jan, hoofd van Saama
53.	Toembang, Tambajoe of Leling Kihoe.	Idem. idem.	—	650	
54.	Toemboeng Gia.	Idem. idem.	—	80	
55.	Gamoe.	Idem. idem.	—	70	
56.	Tamboeng Gayp (en Riam-matta).	Idem. idem.	—	160	Was in 1848 de la woonde plaats aan de
57.	Doehoeé.	L. zijt. Snamang.	—	170	De hier volgende pl kampongs zijn in trict Snamang geleg
58.	Batoe-Koelie.	R. o. idem.	—	90	
59.	Toembang Bahee.	L. o. idem.	—	150	
60.	Koreh.	L. o. idem.	—	300	
61.	Sehiet Mahoepy.	R. zijt. Snamang.	—	200	De bevolking is th Malakka verhuist.
62.	Tapan.	L. o. idem.	—	220	De Samba-rivier is ker zijtak van den Ka
63.	Deheh.	Idem. idem.	—	320	
64.	Pangie.	Idem. idem.	—	100	
65.	Toembang Manteké.		—	—	
66.	Rangan bakakis.		—	260	
67.	Braneé.	L. zijt. der Samba Sg. Branee.	—	280	
68.	Loewoeng Smalow.	L. o. idem.	—	360	
69.	Loewang Kerrie.	Idem. idem.	—	400	Van hier drie dagen de Boven-Kahajan.
70.	Noessa-kotta.	R. o. der Samba.	—	280	
71.	Kritan.	Idem. idem.	—	250	
72.	Seboean.	L. o. idem.	—	860	
73.	Batoe pahat.	R. zijt. Samba.	—	250	IJzersmelterijen en
74.	Sg. Tankau.	Sg. Mantekeh.	—	880	
75.	Toendoe.	L. o. v. de Samba.	—	90	Hier valt de Taloe Samba, op den linke
76.	Toembang tapenek.	Aan de Taloeny.	—	800	
77.	Rantou allas.	Idem.	—	290	
78.	Toembang Gait.	Idem.	—	280	Van hier voert een Menoehing en voorts hajan.
78.	Kampongs.	Totaal....	800	12550	

Ter opheldering van dezen nominatieven staat diene, dat de bevolking van de districten Samba en Snamang en boven Toembang-gagoe volgens eene menigte van ingewonnen berigten door Dajaksche handelaars verkregen of naar opgaven van de hoofden is opgemaakt, terwijl de meeste kampongs tot de helft en drie vierden toe destijds leeg stonden, daar de bevolking bezig was met het planten van rijst en het aanleggen van tuinen.

Door de Dajaksche hoofden van Samba en Snamang werd ook nog opgegeven, dat zich aan den voet der bergen Raja en Kaminting een duizendtal zwervende Dajaks ophouden, die gewoonlijk met de namen van Orang-ot of Olo-ot genoemd worden en die voorts slechts bij enkele familiën te zamen leven.

Wat hiervan met de waarheid overeenkomt is geheel onzeker, doch zooveel is bekend, dat tusschen de Boven-Kahajan, de Baritoe en de Mahakam zwervende Dajaks gevonden worden, die slechts tijdelijke verblijfplaatsen hebben, geen rijst, maar djagong planten en zich ook met andere wilde vruchten voeden. Maar in Katingan, Pĕmboeang noch Sampit is iets van deze zwervende stammen bekend. Later zal er nog eens op terug gekomen worden. Buitendien hebben zich nog een aantal Dajaks, ten getale van ongeveer 3000 koppen, op de zuidelijke helling van den B. Raja gevestigd, die echter geheel onafhankelijk zijn van de Dajaksche hoofden in Katingan en geenerlei schatting betalen.

Wijze van bestuur.

Het geheele landschap Mendawei stond vóór 1847 onder het bestuur van een Bandjereesch hoofd, die alle opbrengsten voor eene vaste som van 's jaars *ƒl* 1000 gulden van het Bestuur gepacht had, welke som echter destijds sints 5 en 6 jaar niet meer betaald was. Dit hoofd werd Djoeragan genoemd en hief in- en uitgaande regten en hoofdgelden van de Maleische en Dajaksche bevolking, volgens een tarief dat hem door het Bestuur verstrekt was.

De Maleische bevolking stond dus onder den Djoeragan, die slechts twee pambakals had voor het toezigt in de verschillende kampongs.

Maar de Dajaks hebben hunne afzonderlijke hoofden, welke Tomongong, Demang, Dambong en Patingi genoemd worden en wier waardigheid van den vader op den zoon overerft. Zulk een hoofd heeft meestal een, soms echter ook wel meer kampongs onder zijn beheer.

Intusschen waren eenige hoofden, welke vroeger eens naar Bandjermasin gegaan waren en aldaar den eed van gehoorzaamheid en onderwerping aan het Bestuur hadden afgelegd, aangesteld, om onder het toezigt van den djoeragan te Mendawei het bestuur uit te oefenen in bijzondere districten, als een in Beneden-Katingan, een in Boven-Katingan en Snamang en een in Samba. Door knevelarijen van den djoeragan van Mendawei waren echter vrij bloedige geschillen gerezen tusschen hem en de dajaksche hoofden, waardoor niet alleen het los verband tusschen deze stammen en het Nederlandsch bestuur te Bandjermasin verbroken werd, maar tevens alle betaling van schatting ophield. De Dajaks kwamen daarop ten getale van 5 of 600 naar Mendawei en bestookten het door het Gouvernement aangestelde hoofd. Deze onlusten zijn echter destijds door gecommitteerden met veel moeite gedempt; veertien der voornaamste dajaksche hoofden zijn naar Bandjermasin gebragt en hebben daar weder den eed van getrouwheid afgelegd, waarop het bestuur op nieuw geregeld is. Sedert dien tijd is het nieuwe hoofd van Mendawei direct ondergeschikt aan den destijds te Kotaringin en vervolgens te Sampit gevestigden civielen gezaghebber van de zuidkust van Borneo.

Religie en Wetten.

De Maleijers belijden ook hier den Islam en de herhaling van de instellingen der mohammedaansche godsdienst, die reeds bij Kotaringin behandeld zijn, zou hier dus overbodig zijn.

Daar het hoofd direct ondergeschikt is aan den gezaghebber der Zuidkust, zoo worden alle grootere verschillen volgens de Nederlandsche wetten behandeld en door de hoofden alleen kleine verschillen vereffend of geringe boeten opgelegd.

Voor dat aldaar een Europeesch ambtenaar gevestigd was, matigden

zich de hoofden het regt aan om zelfs moorden of andere grootere misdrijven met geldboeten van 1000 realen en meer te straffen, zonder daarvan zelfs aan het Bestuur te Banjermasin kennis te geven.

ZEDEN EN GEWOONTEN DER DAJAKS.

De Dajaks in de landschappen langs de Zuidkust van Borneo woonachtig, behooren tot twee stammen: de Olo-ot ten Noorden, tot ongeveer 1° 30′ Z. B., en van daar tot de stranden de Olo-danoem. De bewoners van Poeloe-Petak, Kahajan en Katingan behooren tot den eersten, die van Sampit, Pĕmboeang en Kotaringin tot den anderen stam. In hunne taal bestaat een gering verschil, gelijk mij bleek uit een woordenboek der Dajaksche taal te Kotaringin vergeleken met een van die van Poeloe-petak.

In hunne zeden en gewoonten toonen de bewoners der drie laatstgenoemde gewesten reeds meer zachtzinnigheid dan de anderen en het schijnt dat de overheersching der maleische vorsten hier wel veel toe heeft bijgedragen. De Dajaks van Katingan en de andere gewesten zijn niet alleen ruw, maar zelfs wreed en wraakzuchtig. Terwijl de bevolking der andere drie landschappen vredelievend is en de landbouw onder hen meer en meer vorderingen maakt, is die van Katingan en de naburige gewesten roof- en oorlogzuchtig en verontrust met hare strooptogten niet alleen de Dajaks van Kotaringin, Pĕmboeang en Sampit, maar ook die langs de Boven-Baritoe.

De Dajaks der kustlanden verschillen ook uiterlijk van die der binnenlanden, voornaamlijk van de noordwaarts van den evenaar wonende, zwervende stammen. Onder dezen worden ook menscheneters gevonden. Zoo hebben de Dajaks van Kanegoe, aan den berg Bamban en de bronnen van de rivier Lahan, hier Pari maar in het koeteische Poenan geheeten, de gewoonte om de in den oorlog of op strooptogten gemaakte gevangenen op te eten, aan welken afgrijslijken maaltijd zelfs de vrouwen en kinderen deelnemen. Zij moeten niet verwisseld worden met de Orang-ot. Terwijl de eersten nog tijdelijke verblijven hebben en djagongplanten, leven de laatsten alleen van boschvruchten en wild en hebben slechts tijdelijke hutjes of holten tot woonplaatsen; zij wonen ook slechts in kleine familiën bij elkander en zijn voor hunne eigene

stamgenooten of de handelaars naauwlijks zigtbaar, maar voor vreemde reizigers ongenaakbaar, tenzij het toeval willen mogt dat men er enkelen als schuwe herten op zijn pad ontmoette [1].

De zwervende stammen der Dajaks, ook wel Pari genaamd, verschillen veel in hun voorkomen van de anderen, want naar het ligchaamlijk verschil heb ik in 't geheel slechts twee Dajaksche stammen kunnen opmerken. Zij zijn over het algemeen van eene middelmatige groote, ongeveer 5 voet hoog, blank van vel, hebben lichtbruine oogen, meer roetzwart haar en zijn bijkans niet of weinig getatoeëerd. De overige Dajaks zijn donkerder van vel, iets hooger van gestalte, minder gespierd en meer getatoeëerd, welke wijze van het ligchaam op te schikken in Katingan en Kahajan bij de mannen en jonge knapen nog zeer in zwang is en zelfs bij vrouwen gevonden wordt, als een teeken dat zij gehuwd zijn. Eerst in latere tijden begint zij door toedoen der Christelijke zendelingen in Poeloe-petak in verval te geraken. Aan de Boven-Baritoe beteekenen sommige op armen of dijen geprikte figuren de bezigheid en den stand van den getatoeëerde, zoo als smid, hoofd enz.

In de westelijke landschappen wordt dit tatoeëeren reeds zeldzaam en men vindt het alleen nog bij oude en jonge mannen, die veel gereisd of oorlogstogten medegemaakt hebben en voor moedig willen doorgaan, zoogenaamde *madjans* of voorvechters.

De algemeene gewoonte is om de bevolking naar het gewest of de rivier te noemen, waar zij gewoond hebben of nog wonen. Zoo zegt men Orang-Moerong, Orang-Katingan, Orang-Koehin, Orang-Kaningal, Orang-Pinoh, Orang-Kahajan, enz.

Van karakter zijn de Dajaks over het algemeen gastvrij, maar sommigen buitengewoon vreesachtig, anderen wantrouwend. Die van Matan, Kotaringin, Pĕmboeang en Sampit zijn over het algemeen van zachten,

---

[1] Het is hier de plaats niet om in eene algemeene beschouwing van de stammen der Dajaks te treden, maar ik mag toch niet nalaten om voorzigtigheid aan te bevelen bij het overnemen van de buitendien niet zeer duidelijke voorstelling van den tekst, die minder aan den heer v. G. dan aan de boven alle verbeelding slordige, ja dikwijls zelfs geheel onverstaanbare vertaling van de oorspronkelijk in het Hoogduitsch opgestelde rapporten van dien heer te wijten is.

die van Katingan van wreedaardigen en wraakzuchtigen inborst, zonder evenwel in moed boven de anderen uit te munten.

Uiterlijke kenmerken van rang en waardigheid vindt men niet bij hen; zij bestaan alleen in het tatoeëren van het ligchaam over hals, kin, borst, schouders, rug, armen en beenen, van voren en van achteren, op eene merkwaardig schoone en regelmatige wijze, tot welke kunstbewerking, waarmede groote pijnen gepaard gaan, jaren besteed worden. Verder in goude stiftjes door de tanden en een bekleedsel van goud over de voorste tanden, die bij bijzonder plegtige gelegenheden gebruikt worden, en bij de vrouwen in een vijf en twintig koperen banden aan de voeten en de voorarmen. Het grootste teeken van welvaart bestaat bij hen in het bezit van groote potten, *balangas* genaamd, die tot de ongehoorde prijzen van *f* 300 tot *f* 4000 per stuk gekocht worden, en in een aantal gongs en ander koperwerk, of tooisels van lange, geslepen stukjes agaat (*lemiang*), ter waarde van vele honderden guldens.

Verdeeling des volks.

Het volk wordt verdeeld in hoofden, vrijen en slaven. De hoofden worden genoemd Tomongong, Demang, Dambong, Patingi, Madjan en Mankaoe. De vrijen heeten *olo-koeman*, en van de slaven zijn er twee soorten, pandelingen, *olo-oetang-mendong* of *olo-pähä-belom* en effectieve slaven, *boedak*. Het aantal van dezen beloopt misschien ⅓ of meer van de geheele bevolking. De boedaks worden ook *rewar*, lijfeigenen, genoemd.

Al de rangen zijn meestal erfelijk van den vader op den zoon, maar ook door huwelijk en andere graden van bloedverwantschap, rijkdom of magt kunnen zij verworven worden. Rijkdom alleen wordt niet als toereikend beschouwd om hoofd te worden, zoo geen andere aanspraken daarmede verbonden zijn.

Onder de hoofden zelven echter is het meestal welsprekendheid of magt, die het oppergezag in een district en dan later ook rijkdom ten gevolge heeft, vermits alle verschillen door hunne uitspraak beslist worden en zij daarvan hunne voordeelen hebben.

Huisvesting.

Hunne wijze van huisvesting heeft reeds een veel beschaafder voorkomen. Zij wonen in grootere of kleinere kampongs bij elkander, die den naam van *toembang*, dorp, of van *kota* of *lawang*, sterkte, voeren. Oorlogzuchtige stammen vindt men in groote en versterkte kampongs, doch gedurende den vrede meer in kleine kampongs verspreid.

Zulk een versterkte kampong (*lawang* genaamd) is met 20 tot 25 voet hooge palissaden omgeven, welke behoorlijk onder elkander verbonden zijn, en langs welke, 4 voet beneden de bovenkant, van binnen eene gaanderij loopt, van waar af zij de plaats verdedigen. Op ieder der hoeken van de altijd vierhoekige palissadering bevindt zich een uitbouw, die voor bastion dient en waar men gewoonlijk eene groote menigte steenen vindt, van welke zich de aangevallenen als projectielen bedienen.

Zulk eene benting heeft twee of drie poorten, die gedurende den nacht behoorlijk gesloten worden, en op de palissadering bevinden zich kleine wachthuisjes, ten einde tegen een' onverwachten overval te zijn gewaarborgd. Voorts vindt men aan meest alle plaatsen, waar geen pad uit de versterking loopt, voetangels uit toegepunt hout tot op een' zekeren afstand in den grond gegraven, ten einde het naderen van vijanden te bemoeijelijken. In zoodanige versterkingen wonen de Dajaks meestal in groote huizen, op 15 tot 20 voeten hooge palen gebouwd. Deze huizen zijn zeer lang, hebben hooge daken en dienen soms tot verblijfplaats van 15 tot 20 huisgezinnen. Doorgaans zijn zij langs de binnenkant der palissadering gebouwd, zoodat men door eene achterpoort dadelijk op de omloopende gaanderij kan komen. Daardoor ontstaat in het midden van elke versterking een plein. Naar de huizen zelven klimt men op door middel van een' boomstam of eene sterke plank, in welke eene soort van trap is gehakt en die kan worden weggenomen. Gewoonlijk zijn de groote palen, op welke de huizen staan, van ijzerhout en van boven verder van elkander dan omlaag, en de wanden der huizen tevens naar buiten hellende. De vloer dezer gebouwen bestaat uit dunne latten en wordt met matten overdekt. De

wanden zijn soms van dunne planken van zacht hout of van boomschors aan rietstokken stevig vastgemaakt. Het dak is doorgaans hoog, van boomschors en naar de smalle kanten eenigzins naar buiten gebouwd.

De inwendige verdeeling van de huizen is omtrent de volgende: langs de achterwanden bevinden zich kleine kamers, in welke de gehuwden wonen, en onder welke dan doorgaans het hoofd van het huis een eenigzins grooter vertrek heeft dan de anderen, terwijl aan het andere einde meestal nog de plaats om te koken wordt aangetroffen. Het groote middenvertrek dient tot verblijfplaats van allen en is tevens de slaapplaats voor alle groote kinderen en ongehuwde personen. Boven de kamers van het hoofd des huizes is meestal de bergplaats voor de zoo kostbare potten, de gongs en andere zaken van waarde, welke zij bezitten. Alle lange wapens, als blaaspijpen, lansen enz., worden boven de poort van den ingang geborgen, waar gewoonlijk nog eene groote hoeveelheid van wapens *en reserve* is. Onder de huizen, doch verscheiden voeten boven den grond, bevinden zich hokken, waar de padi bewaard wordt. In streken, waar de Dajaks de gewoonte hebben hunne dooden te verbranden, staan tusschen de huizen, elk op een' paal, de kisten met de potten, waarin de beenderen der overledenen bewaard worden. Gewoonlijk staat nog in elke sterkte een open gebouw, strekkende tot verblijfplaats van vreemdelingen aan welke het binnenkomen der sterkte werd toegestaan. Soms zijn ook de *ampatongs* en *pantars* buiten de palissadering geplaatst.

Wat de bouworde der huizen in de opene kampongs aangaat, zoo blijft deze dezelfde; alleen zijn zij meestal onregelmatig, naar verkiezing van den oprigter, geplaatst en men vindt er binnen en rondom veel klappers, pinangs en andere vruchtboomen geplaatst, welke helaas! bij de sterkten ontbreken, terwijl rondom deze het terrein gewoonlijk tot op een' afstand van vijftig of honderd schreden wordt schoon gehouden.

Kleeding.

De mannen-kleeding bestaat:

1°. Uit een lang stuk linnen of bewerkte en zachte boomschors, die tusschen de beenen doorgetrokken, twee of drie keeren om het midden

Huisvesting.

Hunne wijze van huisvesting heeft reeds een veel beschaafder voorkomen. Zij wonen in grootere of kleinere kampongs bij elkander, die den naam van *toembang*, dorp, of van *kota* of *lawang*, sterkte, voeren. Oorlogzuchtige stammen vindt men in groote en versterkte kampongs, doch gedurende den vrede meer in kleine kampongs verspreid.

Zulk een versterkte kampong (*lawang* genaamd) is met 20 tot 25 voet hooge palissaden omgeven, welke behoorlijk onder elkander verbonden zijn, en langs welke, 4 voet beneden de bovenkant, van binnen eene gaanderij loopt, van waar af zij de plaats verdedigen. Op ieder der hoeken van de altijd vierhoekige palissadering bevindt zich een uitbouw, die voor bastion dient en waar men gewoonlijk eene groote menigte steenen vindt, van welke zich de aangevallenen als projectielen bedienen.

Zulk eene benting heeft twee of drie poorten, die gedurende den nacht behoorlijk gesloten worden, en op de palissadering bevinden zich kleine wachthuisjes, ten einde tegen een' onverwachten overval te zijn gewaarborgd. Voorts vindt men aan meest alle plaatsen, waar geen pad uit de versterking loopt, voetangels uit toegepunt hout tot op een' zekeren afstand in den grond gegraven, ten einde het naderen van vijanden te bemoeijelijken. In zoodanige versterkingen wonen de Dajaks meestal in groote huizen, op 15 tot 20 voeten hooge palen gebouwd. Deze huizen zijn zeer lang, hebben hooge daken en dienen soms tot verblijfplaats van 15 tot 20 huisgezinnen. Doorgaans zijn zij langs de binnenkant der palissadering gebouwd, zoodat men door eene achterpoort dadelijk op de omloopende gaanderij kan komen. Daardoor ontstaat in het midden van elke versterking een plein. Naar de huizen zelven klimt men op door middel van een' boomstam of eene sterke plank, in welke eene soort van trap is gehakt en die kan worden weggenomen. Gewoonlijk zijn de groote palen, op welke de huizen staan, van ijzerhout en van boven verder van elkander dan omlaag, en de wanden der huizen tevens naar buiten hellende. De vloer dezer gebouwen bestaat uit dunne latten en wordt met matten overdekt. De

wanden zijn soms van dunne planken van zacht hout of van boomschors aan rietstokken stevig vastgemaakt. Het dak is doorgaans hoog, van boomschors en naar de smalle kanten eenigzins naar buiten gebouwd.

De inwendige verdeeling van de huizen is omtrent de volgende: langs de achterwanden bevinden zich kleine kamers, in welke de gehuwden wonen, en onder welke dan doorgaans het hoofd van het huis een eenigzins grooter vertrek heeft dan de anderen, terwijl aan het andere einde meestal nog de plaats om te koken wordt aangetroffen. Het groote middenvertrek dient tot verblijfplaats van allen en is tevens de slaapplaats voor alle groote kinderen en ongehuwde personen. Boven de kamers van het hoofd des huizes is meestal de bergplaats voor de zoo kostbare potten, de gongs en andere zaken van waarde, welke zij bezitten. Alle lange wapens, als blaaspijpen, lansen enz., worden boven de poort van den ingang geborgen, waar gewoonlijk nog eene groote hoeveelheid van wapens *en reserve* is. Onder de huizen, doch verscheiden voeten boven den grond, bevinden zich hokken, waar de padi bewaard wordt. In streken, waar de Dajaks de gewoonte hebben hunne dooden te verbranden, staan tusschen de huizen, elk op een' paal, de kisten met de potten, waarin de beenderen der overledenen bewaard worden. Gewoonlijk staat nog in elke sterkte een open gebouw, strekkende tot verblijfplaats van vreemdelingen aan welke het binnenkomen der sterkte werd toegestaan. Soms zijn ook de *ampatongs* en *pantars* buiten de palissadering geplaatst.

Wat de bouworde der huizen in de opene kampongs aangaat, zoo blijft deze dezelfde; alleen zijn zij meestal onregelmatig, naar verkiezing van den oprigter, geplaatst en men vindt er binnen en rondom veel klappers, pinangs en andere vruchtboomen geplaatst, welke helaas! bij de sterkten ontbreken, terwijl rondom deze het terrein gewoonlijk tot op een' afstand van vijftig of honderd schreden wordt schoon gehouden.

Kleeding.

De mannen-kleeding bestaat:

1°. Uit een lang stuk linnen of bewerkte en zachte boomschors, die tusschen de beenen doorgetrokken, twee of drie keeren om het midden

Huisvesting.

Hunne wijze van huisvesting heeft reeds een veel beschaafder voorkomen. Zij wonen in grootere of kleinere kampongs bij elkander, die den naam van *toembang*, dorp, of van *kota* of *lawang*, sterkte, voeren. Oorlogzuchtige stammen vindt men in groote en versterkte kampongs, doch gedurende den vrede meer in kleine kampongs verspreid.

Zulk een versterkte kampong (*lawang* genaamd) is met 20 tot 25 voet hooge palissaden omgeven, welke behoorlijk onder elkander verbonden zijn, en langs welke, 4 voet beneden de bovenkant, van binnen eene gaanderij loopt, van waar af zij de plaats verdedigen. Op ieder der hoeken van de altijd vierhoekige palissadering bevindt zich een uitbouw, die voor bastion dient en waar men gewoonlijk eene groote menigte steenen vindt, van welke zich de aangevallenen als projectielen bedienen.

Zulk eene benting heeft twee of drie poorten, die gedurende den nacht behoorlijk gesloten worden, en op de palissadering bevinden zich kleine wachthuisjes, ten einde tegen een' onverwachten overval te zijn gewaarborgd. Voorts vindt men aan meest alle plaatsen, waar geen pad uit de versterking loopt, voetangels uit toegepunt hout tot op een' zekeren afstand in den grond gegraven, ten einde het naderen van vijanden te bemoeijelijken. In zoodanige versterkingen wonen de Dajaks meestal in groote huizen, op 15 tot 20 voeten hooge palen gebouwd. Deze huizen zijn zeer lang, hebben hooge daken en dienen soms tot verblijfplaats van 15 tot 20 huisgezinnen. Doorgaans zijn zij langs de binnenkant der palissadering gebouwd, zoodat men door eene achterpoort dadelijk op de omloopende gaanderij kan komen. Daardoor ontstaat in het midden van elke versterking een plein. Naar de huizen zelven klimt men op door middel van een' boomstam of eene sterke plank, in welke eene soort van trap is gehakt en die kan worden weggenomen. Gewoonlijk zijn de groote palen, op welke de huizen staan, van ijzerhout en van boven verder van elkander dan omlaag, en de wanden der huizen tevens naar buiten hellende. De vloer dezer gebouwen bestaat uit dunne latten en wordt met matten overdekt. De

wanden zijn soms van dunne planken van zacht hout of van boomschors aan rietstokken stevig vastgemaakt. Het dak is doorgaans hoog, van boomschors en naar de smalle kanten eenigzins naar buiten gebouwd.

De inwendige verdeeling van de huizen is omtrent de volgende: langs de achterwanden bevinden zich kleine kamers, in welke de gehuwden wonen, en onder welke dan doorgaans het hoofd van het huis een eenigzins grooter vertrek heeft dan de anderen, terwijl aan het andere einde meestal nog de plaats om te koken wordt aangetroffen. Het groote middenvertrek dient tot verblijfplaats van allen en is tevens de slaapplaats voor alle groote kinderen en ongehuwde personen. Boven de kamers van het hoofd des huizes is meestal de bergplaats voor de zoo kostbare potten, de gongs en andere zaken van waarde, welke zij bezitten. Alle lange wapens, als blaaspijpen, lansen enz., worden boven de poort van den ingang geborgen, waar gewoonlijk nog eene groote hoeveelheid van wapens *en reserve* is. Onder de huizen, doch verscheiden voeten boven den grond, bevinden zich hokken, waar de padi bewaard wordt. In streken, waar de Dajaks de gewoonte hebben hunne dooden te verbranden, staan tusschen de huizen, elk op een' paal, de kisten met de potten, waarin de beenderen der overledenen bewaard worden. Gewoonlijk staat nog in elke sterkte een open gebouw, strekkende tot verblijfplaats van vreemdelingen aan welke het binnenkomen der sterkte werd toegestaan. Soms zijn ook de *ampatongs* en *pantars* buiten de palissadering geplaatst.

Wat de bouworde der huizen in de opene kampongs aangaat, zoo blijft deze dezelfde; alleen zijn zij meestal onregelmatig, naar verkiezing van den oprigter, geplaatst en men vindt er binnen en rondom veel klappers, pinangs en andere vruchtboomen geplaatst, welke helaas! bij de sterkten ontbreken, terwijl rondom deze het terrein gewoonlijk tot op een' afstand van vijftig of honderd schreden wordt schoon gehouden.

Kleeding.

De mannen-kleeding bestaat:

1°. Uit een lang stuk linnen of bewerkte en zachte boomschors, die tusschen de beenen doorgetrokken, twee of drie keeren om het midden

Huisvesting.

Hunne wijze van huisvesting heeft reeds een veel beschaafder voorkomen. Zij wonen in grootere of kleinere kampongs bij elkander, die den naam van *toembang*, dorp, of van *kota* of *lawang*, sterkte, voeren. Oorlogzuchtige stammen vindt men in groote en versterkte kampongs, doch gedurende den vrede meer in kleine kampongs verspreid.

Zulk een versterkte kampong (*lawang* genaamd) is met 20 tot 25 voet hooge palissaden omgeven, welke behoorlijk onder elkander verbonden zijn, en langs welke, 4 voet beneden de bovenkant, van binnen eene gaanderij loopt, van waar af zij de plaats verdedigen. Op ieder der hoeken van de altijd vierhoekige palissadering bevindt zich een uitbouw, die voor bastion dient en waar men gewoonlijk eene groote menigte steenen vindt, van welke zich de aangevallenen als projectielen bedienen.

Zulk eene benting heeft twee of drie poorten, die gedurende den nacht behoorlijk gesloten worden, en op de palissadering bevinden zich kleine wachthuisjes, ten einde tegen een' onverwachten overval te zijn gewaarborgd. Voorts vindt men aan meest alle plaatsen, waar geen pad uit de versterking loopt, voetangels uit toegepunt hout tot op een' zekeren afstand in den grond gegraven, ten einde het naderen van vijanden te bemoeijelijken. In zoodanige versterkingen wonen de Dajaks meestal in groote huizen, op 15 tot 20 voeten hooge palen gebouwd. Deze huizen zijn zeer lang, hebben hooge daken en dienen soms tot verblijfplaats van 15 tot 20 huisgezinnen. Doorgaans zijn zij langs de binnenkant der palissadering gebouwd, zoodat men door eene achterpoort dadelijk op de omloopende gaanderij kan komen. Daardoor ontstaat in het midden van elke versterking een plein. Naar de huizen zelven klimt men op door middel van een' boomstam of eene sterke plank, in welke eene soort van trap is gehakt en die kan worden weggenomen. Gewoonlijk zijn de groote palen, op welke de huizen staan, van ijzerhout en van boven verder van elkander dan omlaag, en de wanden der huizen tevens naar buiten hellende. De vloer dezer gebouwen bestaat uit dunne latten en wordt met matten overdekt. De

wanden zijn soms van dunne planken van zacht hout of van boomschors aan rietstokken stevig vastgemaakt. Het dak is doorgaans hoog, van boomschors en naar de smalle kanten eenigzins naar buiten gebouwd.

De inwendige verdeeling van de huizen is omtrent de volgende: langs de achterwanden bevinden zich kleine kamers, in welke de gehuwden wonen, en onder welke dan doorgaans het hoofd van het huis een eenigzins grooter vertrek heeft dan de anderen, terwijl aan het andere einde meestal nog de plaats om te koken wordt aangetroffen. Het groote middenvertrek dient tot verblijfplaats van allen en is tevens de slaapplaats voor alle groote kinderen en ongehuwde personen. Boven de kamers van het hoofd des huizes is meestal de bergplaats voor de zoo kostbare potten, de gongs en andere zaken van waarde, welke zij bezitten. Alle lange wapens, als blaaspijpen, lansen enz., worden boven de poort van den ingang geborgen, waar gewoonlijk nog eene groote hoeveelheid van wapens *en reserve* is. Onder de huizen, doch verscheiden voeten boven den grond, bevinden zich hokken, waar de padi bewaard wordt. In streken, waar de Dajaks de gewoonte hebben hunne dooden te verbranden, staan tusschen de huizen, elk op een' paal, de kisten met de potten, waarin de beenderen der overledenen bewaard worden. Gewoonlijk staat nog in elke sterkte een open gebouw, strekkende tot verblijfplaats van vreemdelingen aan welke het binnenkomen der sterkte werd toegestaan. Soms zijn ook de *ampatongs* en *pantars* buiten de palissadering geplaatst.

Wat de bouworde der huizen in de opene kampongs aangaat, zoo blijft deze dezelfde; alleen zijn zij meestal onregelmatig, naar verkiezing van den oprigter, geplaatst en men vindt er binnen en rondom veel klappers, pinangs en andere vruchtboomen geplaatst, welke helaas! bij de sterkten ontbreken, terwijl rondom deze het terrein gewoonlijk tot op een' afstand van vijftig of honderd schreden wordt schoon gehouden.

Kleeding.

De mannen-kleeding bestaat:

1°. Uit een lang stuk linnen of bewerkte en zachte boomschors, die tusschen de beenen doorgetrokken, twee of drie keeren om het midden

gaat, zoodat nog van voren en van achteren een lange lap tot op de knieën hangt. Dit kleedingstuk wordt *tjawat* of *awa* genoemd en door allen gedragen, zelfs dan nog wanneer broeken gedragen worden.

2°. Uit eene *kabaai*, die echter alleen door rijke personen gebruikt wordt en meestal zeer bont van kleur is.

3°. Uit *badjoe's* van eene uit boomvezels geweven stof, met of zonder mouwen, als:

Badjoe jamoek (?), uit bewerkte boomschors vervaardigd en met gewerkte randen versierd.

Badjoe kroengkoeng, uit beestenvel vervaardigd en voor en achter tot op de dijen omlaag hangende, zoo breed dat het de schouders bedekt. Het heeft alleen eene opening om het hoofd door heen te steken. Zij worden ook van boomschors gemaakt. Zoo zij van linnen zijn heeten zij ook *sankarat* (?) en zijn dan met schulpen opgetooid, en zulke badjoes worden tot met *f* 50 betaald. In den oorlog dragen de Dajaks een zoogenaamd *badjoe kapok*, zijnde een ruim, lang vest van grof linnengoed, overal met eene laag katoen tot ± 2" dikte gevoerd, door hetwelk de pijlen (*damek*) der blaaspijpen (*sipet*) niet doordringen, en dat digtgemaakt ook aan de houwen van den *mandau* of het zwaard tegenstand biedt. Van achteren heeft deze badjoe een' hoogen kraag, ten einde den hals tegen een' sterken houw te beschermen.

Op het hoofd dragen zij tegen de zon of den regen groote hoeden van bladeren, *tangoei*, of ook hoofddoeken, maar meestal breede banden van bewerkte boomschors, van welke de einden omlaag staan na eenige keeren om het hoofd te zijn geslagen.

Gedurende hunne oorlogstogten dragen de Dajaks kapjes van rotting met beestenvel overtrokken, op welke veêren van vogels enz. geplaatst zijn en die *sampoelau* genoemd worden.

Voorts vindt men sommigen die een' enkelen dikken armband, uit schelpen vervaardigd, om den regter voorarm dragen, en tevens kleinere bandjes om bovenarm en kuiten. Ook bedienen zich de Dajaks van kleine zitmatjes, welke op het achterste omlaag hangen.

De vrouwen dragen, wanneer zij tot de gegoeden behooren, sluitende kabaaijen met mouwen, van de eene of andere Europesche of inlandsche

stof; voorts kleedjes, *sarong*, *kain* of *tapi* genaamd, langwerpig vierkant, soms afgerond, en aan den eenen kant zamengenaaid, om het midden en tot op de knieën omlaag reikende. In sommige districten zijn deze zoo naauw, dat de vrouwen naauwlijks gaan kunnen.

Gewoonlijk is deze sarong nog op vele plaatsen alleen van boomschors en niet eens digt genaaid, en daarbij zoo naauw dat hij aan den eenen kant meestal geheel openstaat.

In het huisselijk leven dragen de vrouwen het bovenligchaam bloot. Bij het tuinwerk hebben zij van voren geslotene baadjes aan, met mouwen van bewerkte boomschors, die van achteren iets langeren dan van voren zijn, waar zij niet verder dan de navel reiken.

Ook de vrouwen gebruiken de *tangoei's* en mannen en vrouwen bedienen zich om iets te dragen van zakken uit rotting (*boetak*, *rambat*,) die zij op den rug dragen of van waterdigte draagmanden met deksels en andere kleine mandjes.

De opschik bestaat bij mannen en vrouwen uit een of meer *lamiangs*, dat zijn geslepene, langwerpige agaatsteenen, aan touwtjes als een ketting om den hals dragen. Verder uit houten schijven, soms ter grootte van een drieguldensstuk en zelfs nog grooter, voor oorringen. Somtijds zijn deze gepolijst en met goud belegd. Voorts in stellen koperen armbanden tot een getal van 12 tot 15 voor elken arm en van 20 of 25 stuks voor de voeten. Deze arm- en voetringen zijn vrij zwaar en zullen soms wel tot 20 kàti's wegen.

Sommigen dragen ook kettingen van koperdraad of pitjis, eene geldsoort met vierkante gaatjes in het midden, met rotting of koperdraad aan elkander vastgemaakt en om het lijf gedragen, of gordels van gespleten rotting met drakenbloed rood geverwd, welke tot twee keeren om het lijf gaan. Voorts dragen sommigen ook armbanden van schelpen en nog andere versiersels uit kleine glazen koralen bestaande en door de Dajaks *mani mani* genoemd.

Huisselijk leven.

In het huisselijk leven is het ook bij de Dajaks de vrouw op welke het meeste werk rust. De vrouw moet, nadat de man den grond,

alwaar de padi geplant zal worden, schoon gemaakt en beplant heeft, dien met hem schoon houden, oogsten en tevens de tot dagelijks gebruik benoodigde hoeveelheid stampen, en daar meestal meerdere huisgezinnen te zamen wonen, zoo staan de vrouwen elkander in die op haar rustende werkzaamheden bij, terwijl zij de avonden met weven of het vervaardigen van matwerk doorbrengen.

De mannen kappen, buiten het schoonmaken der ladangs, nog hout tot het bouwen van huizen en praauwen, snijden rotting of bewerken de ijzer- of goudmijnen, bij welke laatste werkzaamheid zij echter meestal nog door hunne vrouwen geholpen worden.

Hunnen overigen tijd slijten zij met lediggang, disputeren of drinken. Van dit laatste zijn zij over het algemeen liefhebbers en ofschoon soms hunne disputen zeer hoog loopen en een dreigend aanzien verkrijgen, zoo heb ik echter nooít gezien dat zij tot baldadigheden oversloegen. Bij deze drinkgelagen worden hunne rooftogten en oorlogen beslist en over wraak of schadeloosstelling van voor 10 of 20 jaren geleden beleedigingen geraadpleegd. De sterke drank, dien zij bezigen, is aangekochte drank, maar meer nog een uit rijst of vruchten bereid vocht, *toeak* genaamd.

De Dajaks hebben gewoonlijk slechts eene vrouw, daar het trouwen bij hen zeer kostbaar is. Nadat zij in aanraking gekomen zijn met de Maleijers, begint ook bij hen de bigamie meer veld te winnen, zoodat tegenwoordig de meeste Dajaks, welke handel drijven, op verschillende plaatsen eene vrouw hebben.

Gewoonten bij het huwelijk.

Welligt zou men veronderstellen, daar reeds dikwijls zoo regtstreeks zich weêrsprekende berigten omtrent het zedelijk gedrag der Dajaks gegeven zijn, dat het aanhoudend zamenleven van het jonge volk, dat in de groote huizen in een vertrek bij elkander slaapt, nadeelig op de zedelijkheid terugwerkt, maar dit is echter niet het geval.

Alleen Kahajan, Poeloe-petak en Mentangei maken eene uitzondering, vermits het groote aantal publieke vrouwen aldaar de behoefte tot het met zoo vele moeijelijkheden gepaard gaande huwen vermindert,

om welke reden het getal der bevolking van Kahajan zoo zeer achteruitgaat; — maar zulke publieke vrouwen worden niet elders gevonden. Wanneer een jong man een meisje huwen wil, zoo wordt het aanzoek door zijne ouders bij de andere familie gedaan en aangenomen wordende moet hij een' grooten bruidschat aan de ouders van het meisje betalen, die soms gelijk gesteld wordt aan den prijs van 20 tot 1000 realen. Wanneer hij niet in staat is om de geëischte waarde te voldoen, wordt hem soms toegestaan slechts een gedeelte er van te betalen en voor twee of drie jaar bij de ouders van het meisje als knecht te dienen. Ook worden bij het huwelijk meestal nog een of twee buffels gegeven, die voor het feest geslagt worden.

Een jong man die een meisje schaakt en opgevat wordt kan door de ouders van het meisje als slaaf worden verkocht, zoo hij niet in de mogelijkheid is 10 slaven of in goederen of gelden 400 guldens te betalen. Wel gebeurt het ook dat bij zeer behoeftigen de man bij zijne beminde komt inwonen zonder den bruidschat te hebben betaald, maar gaan zij dan later van elkander, zoo worden zij gewoonlijk door het hoofd beboet met 10 tot 25 realen.

Alles tot een huwelijk gereed zijnde wordt het huis, waar de bruid is, met bladeren (vooral met eene soort van langwerpige en roodachtige, die als heilig beschouwd worden) opgetooid. Dan komt de jonge man, vergezeld van zijne bloedverwanten, in het huis van de jonge vrouw, waar de geschenken, bijv. twee groote gongs, met blaauw of rood linnengoed gedekt, op den grond gereed staan. De jonge lieden zetten zich daarop tegen elkander over, nuttigen eerst rijst en later siri te zamen, en worden daarop door eene der drie Blians (priesteressen; op sommige plaatsen ook publieke vrouwen), welke gewoonlijk daarbij tetegenwoordig moeten wezen en de ceremonieën met gezang en trommelslag vergezellen, met gele rijst op het hoofd bestrooid, terwijl zij de geesten en goden bezweert hen voor tegenspoed te bewaren. Ook worden de jonge lieden aan voorhoofd, borst, handen en knieën met kippenbloed bestreken.

Voorts worden de jonge lieden naar de rivier geleid, waar zij te zamen baden en onderduiken, waarop zij, uit het bad komende, nog

eens door alle drie Blians met gele rijst bestrooid worden. Eindelijk keeren zij onder het geraas der trommels en gongs, of zoo er geweren of andere schietwapenen voorhanden zijn, onder vreugdeschoten naar huis terug. Buiten dien worden er nog offers op opzettelijk voor dat doel bestemde plaatsen opgehangen en een of meer karbouwen geslagt.

Wil de man van de vrouw scheiden, dan kan dit niet belet worden, wanneer hij nog eens den halven bruidschat aan de vrouw betaalt. Is het echter de vrouw, die scheiden wil, dan is zij genoodzaakt een' dubbelen bruidschat aan den man te geven. De vrouw kan ook overgaan van den eenen man op den anderen, mits de nieuwe man den dubbelen bruidschat betaalt, en heeft dit plaats met toestemming van de vrouw, dan mag de eerste echtgenoot dien niet weigeren. De kinderen volgen naar verkiezing vader of moeder.

Dat de bruidegom bij het aangaan van een huwelijk een menschenhoofd mede moet brengen, begint in verval te geraken.

Ziekten.

Is iemand ziek, dan worden dadelijk de Blians en Basirs geroepen ten einde eenige offerfeesten te geven. Deze zetten zich dan in eene rij en slaan op hunne *kĕtambons* (langwerpige trommen), welker gedruisch met gezang vergezeld gaat. Tegen over hen staat een boom, van takkenbossen en nipa-bladeren nagebootst, die *danga* (?) genoemd wordt en beneden welken de zieke te zitten komt. Buiten het huis zelf zijn aan de rivier of op andere plaatsen offers van varkensvleesch, rijst, enz. opgehangen, terwijl de poort van het huis en de aan het feest deelnemende personen met warm varkensbloed bestreken zijn. Na eenigen tijd gezongen te hebben staan de Blians op, verkleeden zich als mannen, nemen wapens in de hand en loopen een tijdlang door het geheele vertrek. Vervolgens beginnen zij vreesselijk te schreeuwen en op de kĕtambons te slaan om den kwaden geest, *hantoe*, te verdrijven. Soms maken zij jagt op een' hond, die misschien den hantoe moet verbeelden en op eene afschuwelijke wijze afgemaakt wordt. Weder hare plaatsen hernomen hebbende, worden de Blians met een' breeden

doek overdekt, in welke positie zij eenige malen de goeden geesten aanroepen en den kwaden nog een buffel beloven te offeren. Daarop wordt voor haar een paal opgerigt waarop een kom gezet wordt, daar het hoofd van eene kip en rijst in gedaan is. Zij roepen nu de ziel van de kip, waarmede de hantoe tegelijk in het ligchaam van de kip kruipt. Dit geschied zijnde geleidt men den zieke onder den reeds vroeger beschreven boom, alwaar hem zijn vader of moeder in de armen neemt en de Blian op kleine planken met kippenpooten slaat, om den geest of hantoe het terugkeeren te beletten. Dan begint op nieuw eene jagt en schieten zij uit de blaaspijp op een' uit papier nagebootsten vogel, terwijl een ander van boven ronde pakjes rijst omlaag werpt, welke de eijeren van den vogel verbeelden. Wanneer dit geschied is, dansen de Blians om den zieke onder den boom. Daarna bestaat er geen gevaar meer voor den zieke, doch den anderen dag wordt er nog een buffel geslagt en worden nieuwe offers gebragt.

Sterfgevallen.

De wijze van begraven is bijkans dezelfde voor mannen als voor vrouwen, de feesten voor de eersten zijn slechts wat luisterrijker.

Na den dood van een man of eene vrouw mag de echtgenoot zes dagen lang geen rijst eten en evenmin het huis verlaten. Den zevenden dag worden de rouwkleederen aangelegd, bestaande voor de mannen in een tjawat en een' hoofddoek van linnen en voor de vrouw in een' witten sarong en een' kleinen zak over het hoofd met gaten voor de oogen om door te zien. Voorts wordt er een varken geslagt, met het bloed waarvan zich de aanverwanten de borst en het voorhoofd bestrijken, zoowel de vrouwen als de mannen. Dan worden de poort van de sterkte of benting en de trap en deur van het huis er mede bestreken en een gedeelte van het vleesch geofferd en deze offers in de bosschen of aan de rivieren op geheiligde plaatsen opgehangen, maar het overige opgegeten. Die offers moeten de booze geesten verzoenen. Vervolgens worden de lijken in doodkisten van zacht hout gelegd, die van buiten met die der Chinezen overeenkomen, of ook wel met kleine schuitjes

kunnen vergeleken worden. De doodkisten voor mannen worden met acht, die voor vrouwen met zeven rottings digt gebonden. Het lijk gaat gekleed en in wit linnen gehuld met alle versierselen in de kist, en krijgt buitendien nog wat rijst, zout en tabak en eenige kleine Chinesche schotels mede, waarop de doodkist door een deksel gesloten wordt, die men met damar (hars) digt kleeft. Daar gewoonlijk zulk een lijk nog vrij lang in het huis blijft staan, zoo is in den bodem een gat aangebragt, door 't welk, door middel van eene bamboezen pijp, de vochten van het lijk in een' gesloten pot afloopen. De kisten zelve staan een paar voet boven den grond op twee daar voor gemaakte dwarshouten en onder bonte linnen spreijen. Boven de kist zag de heer v. G. eens op eene stellaadje vijf groote blanga's staan, van eene totale waarde van *fl* 20,000, en onder die potten drie der grootste gongs. Aan de met katoen omwonden pilaren hingen de zwaarden, met welke de beide hoofden gesneld waren, die tevens bij het lijk waren opgehangen en die ter verzoening van de geesten moesten dienen en den rijken overledene als slaven naar de andere gewesten vergezellen. Van deze hoofden behoorde het eene aan een' man; het andere aan eene vrouw toe. In de oogen van deze boven de rook half gedroogde koppen waren, in het eene rijst; in het andere tabak, en in beider mond siri-bladeren gestoken. Achter de beschreven stellaadje zaten op matten de rouwdragende personen, zoo als de moeder en de kinderen en andere bloedverwanten van den overledene.

De tijd wanneer de verbranding van de dooden moet plaats vinden is niet bepaald, maar regelt zich naar het geluid van ongelukvoorspellende vogels, en zoo gebeurt het dat de lijken tot drie en vier weken staan blijven, gelijk de heer v. G. dit in de landschappen Sihong en Karau waargenomen heeft. Vóór het huis wordt in den kampong eene *ampatong*, eene vierkanten houten kolom van boven in een gedrogtelijk menschenhoofd eindigend, opgerigt en van hier tot aan de trap van het huis waar de doode was, worden witte linnen doeken op 6′ hoogte uitgespannen, ten einde daar onder heen te kunnen gaan. Trap en voorhuis worden met lange roode boombladen van den angoeanstruik, of met takken van niboeng en klapperboom opgeschikt.

Later worden, wanneer de overledene een hoofd was, in den geheelen kampong de gongs geslagen, en onder het geluid van deze muziek wordt de kist met het hoofdeinde aan den voet van de ampatong geplaatst en van weêrskanten een van de blanga's neêrgezet. De beste kleederen van den overledene worden over de doodkist gehangen, die insgelijks met bloed van varkens bestreken is.

Op nieuw wordt nu een zoenoffer gebragt, dat reeds aan andere ampatongs vastgemaakt is. Rondom de doodkist worden later nog andere doodkisten nedergezet, welke tot daartoe boven den grond buiten in het bosch gestaan hadden, omdat de bloedverwanten der daarin nedergelegde overledenen niet rijk genoeg waren om de onkosten eener verbranding te kunnen dragen. Nu komen al die verwanten en scharen er zich om heen, allen met witte tjawats en de vrouwen met witte kappen over het hoofd, en verheffen een vervaarlijk geklaag. Bij de begrafenis die de heer v. G. bijwoonde, legde de Tomongong daarop nog eenige angoean-bladeren, tabak, siri enz. in de pot, in welke later de beenderen van zijne vrouw zouden bewaard worden. Enkelen onder de rouwdragenden herhaalden toen onder geweeklag alle goede eigenschappen van de overledene. Vervolgens werden de doodkisten weder opgenomen en de gongs in de huizen geborgen, terwijl de buffel, die tot nu toe aan eene andere ampatong vastgemaakt was, naar de eerste heen geleid werd, waar de doodkisten gestaan hadden, opgeschikt met bloemen en bladeren aan hoornen, hoofd en staart, en met sterke rotting aan de ampatong vastgemaakt, doch zóó, dat hij om de paal heen gaan kon. De buffel heeft sedert omtrent 20 jaren de slaven vervangen die vroeger bij zulk een feest wreedaardig afgemaakt werden [1]. De opgetooide menigte verzamelde zich thans om den buffel en begon eenen dans, in een' kring, met het aangezigt naar de ampatong gekeerd, soms naar den eenen, soms naar den anderen kant zich bewegende en te gelijkertijd de uitgestrekte armen tot de

[1] Korten tijd voor de komst van den schrijver in Katingan waren in de Samba-districten bij den Tomongong Oenam, te Mauteké, 3 slaven geofferd, die in Katingan gekocht maar in Kotaringin geroofd waren.

hoogte der schouders opligtende. Muziek en dans gingen vergezeld van eene menigte geweerschoten.

Thans kwam de Tomonggong, den oudsten zoon van zijne overledene vrouw aan de hand leidende, dien hij, tot op een' korten afstand van den buffel gekomen, eene lange scherpe lans ter hand stelde. Dit was het teeken voor de overige mannen, die in een oogenblik ten getale van welligt meer dan 200 met lansen om het arme beest verzameld waren. Nadat de knaap twee keeren spoedig achtereen den buffel in de zijde naast den schouder gewond had, vielen de overige personen met een woest geschreeuw op het dier aan, dat, door doodsangst gedreven, alle krachten inspande om zich los te rukken en de sampatong bijkans uit den grond trok, maar in weinige oogenblikken onder meer dan twee honderd lanssteken den geest gaf. Tusschen deze woeste gedaanten der met losse haren tierende mannen, bestreken met het bloed van den buffel, zag men met leedwezen ook verscheidene vrouwen, die deelden in de woeste vreugde van het geheel. Alle personen, tot de zuigelingen toe, werden met het bloed van den buffel besmeerd en aan alle huizen was binnen kort het bloed van het zoenoffer te zien. Ook de doodkisten werden nu op nieuw met bloed besprenkeld, alsmede de gesnelde hoofden.

Vervolgens werd het vleesch van den buffel verdeeld en de kisten wederom, onder het slaan op de gongs, buiten den kampong gedragen en daar op eene stellaadje overeind gezet tegen eene groote hoeveelheid hout, die daar reeds opgestapeld was. Onder rouwgezangen, geweerschoten en het slaan op de gongs werden de doodkisten nu nog eens geopend en legde men in de oude ook nog rijst, siri en tabak en andere kleinigheden. Daarop werden zij weder gesloten en met hout bedekt. Toen werden vuren aangemaakt en de houtstapels op verscheiden plaatsen aangestoken, een werk waaraan alle bloedverwanten van de overledenen medehielpen. De toestel, waarop de houtstapel geplaatst was, was insgelijks met bloed bestreken en met bladeren en bloemen opgetooid en aan de twee palen, welke dien droegen, hing men ook de gesnelde hoofden op. Op een' kleinen afstand van den houtstapel lag op den grond het hoofd van den geofferden buffel.

Toen de houtstapel eenigen tijd gebrand had, verdwenen de dood-

kisten door het vuur en men zag de overeindstaande lijken door de vlam heen in hunne volle lengte. Gelijk gloeijende spooksels ware alle voorwerpen, zoo als armbanden enz., aan hen te herkennen. Het vleesch door de vlam verteerd zijnde, rezen uit de meer vetachtige deelen en de oogen hooge vlammen omhoog. Door de zwarte rookwolken, welke zich boven den houtstapel verhieven, werden van tijd tot tijd pijlen uit de blaaspijpen geschoten.

Van onderscheidene in de nabijheid staande pinang- en klapperboomen werden intusschen de toppen afgekapt, ten einde hunnen groei te vernietigen, vermits daar zij door de overledenen waren geplant.

De houtstapel werd zoo lang brandende gelaten, tot dat alles inééngestort was en het te verwachten stond dat alleen nog maar eenige beenderen overig waren. Toen werd alles met water begoten om het vuur te blusschen en klommen eenige personen op den toestel, terwijl alle rouwdragenden de nog achtergeblevene beenderen bij elkander zochten, die zij vermeenden aan de hun verwante personen te hebben toebehoord. Zij deden die daarop elk in eenen goed digtgebonden zak, na er het overschot van de armbanden en andere versierselen te hebben bijgedaan. Alle verdere overblijfselen werden voorts in een in den grond gegraven gat gedaan, hetwelk men vervolgens weder digt maakte.

Na dit alles nam de Tomongong den pot met de asch van zijne vrouw op en de geheele menigte begaf zich weder in plegtigen optogt naar den kampong, waar de pot in de nieuw opgerigte *sandong* geplaatst en deze daarop digtgemaakt werd.

De rouwfeesten duurden nog drie dagen, gedurende welke namelijk des avonds op de gongs en trommen geslagen, gedanst en gezongen werd, dat tot aan den ochtend duurde.

Het verbranden der dooden vindt men bij alle Dajaks langs de Zuidkust, maar wegens de groote kosten kunnen de armen niet aan deze gewoonte voldoen en blijven hunne dooden op de begraafplaats boven den grond staan tot dat zij bij de eene of andere gelegenheid mede kunnen verbrand worden. In Poeloe-petak en Mentangei worden echter de dooden thans niet meer verbrand, maar begraven, hoewel men hun ook nog beesten offert.

Andere plegtigheden.

Buiten de boven beschreven plegtigheden worden er ook nog andere feesten gegeven, zoo als bij het bouwen van huizen of kampongs, bij den aanvang van het rijstplanten, na de oogst of wanneer er aanzienlijke vreemdelingen komen. Wil een Dajak een nieuw huis of een kampong bouwen, zoo raadplegen de Blians hierover drie verschillende vogels, waarvan twee roofvogels zijn en de andere grijsachtig is en veel van een ekster heeft. De eersten worden *alang* genoemd en de andere vogel *pakeké*. De eene alang, *alang-antang*, is eene soort van rooden of bruinen valk met witte borst. Zijne vlugt bepaalt of de dag of plaats gunstig of ongunstig is. Vliegt hij te gemoet, of van de regter naar de linker zijde, dan voorspelt hij geluk en voorspoed, maar andersom het tegendeel. Met den tweeden alang, eene soort van kleinen grijzen arend, is het even zoo, maar de voorteekens van dezen zijn niet van zoo groote beteekenis, als die van den anderen.

Het geluid van den vogel *pakéké* ook nog gunstig geoordeeld zijnde, wordt er eindelijk nog een varken geslagt, om uit de ingewanden daar van te zien of geluk of ongeluk op de beoogde onderneming te wachten zij, en daarna wordt de zaak besloten.

Bouwt men een huis of wordt een kampong aangelegd, zoo zijn ten minste vier koppen noodig, welke of onder de vier hoeken van de palissadering der benting of beneden de hoofdpalen van het huis in den grond gelegd moeten worden. Heeft er bij den aanleg eene maaneklips plaats, zoo dient het nieuw begonnen huis of de kampong te worden verlaten of het reeds gebouwde te worden omvergehaald en door nieuw hout vervangen.

Voornaamlijk bepalen zich deze feesten tot groote drinkgelagen der mannen en eenige maaltijden, waaraan echter de vrouwen niet veel deel nemen. Bij zulke feesten gaat de vergadering gewoonlijk in het groote vertrek langs de wanden zitten en gaan, onder het luide aanheffen van een eentoonig gezang, twee of meer personen in het rond, groote olifantstanden dragende, welke met toeak (eene eigen gedistilleerde sterke drank uit rijst, lanseh of ramboetan) gevuld zijn en tot twee

of drie fleesschen van dit geestrijke vocht inhouden, die zij aan de genoodigden aanbieden, daarbij met naauwgezetheid hun stand in de maatschappij in het oog houdende. Een groot genoegen verschaft het aan de genoodigden, wanneer een dier lieden den geheelen drinkhoorn, onder aanhoudend geschreeuw van *ko-ko-ko* enz., achtereen ledigt. De ander, die naast hem gaat, vult den hoorn dan weder en beiden vervolgen zoo hunne uitnoodigingen bij het overige gezelschap.

Te Pinoh, Kotaringin, Pĕmboeang en Sampit wordt bij zulke feesten een groote pot met toeak in het midden van het vertrek geplaatst en hurken de huisheer en de voornaamste der genoodigden aan weêrskanten er van, na elkander begroet te hebben, neder, waarop zij door middel van naauwe bamboesjes den drank opzuigen. Een derde persoon slaat het dalen van den toeak in den pot gade en onder een aanhoudend *ko-ko-ko*, geaccompagneerd door het gezelschap, noodigt hij de drinkenden uit hun best te doen. Later, wanneer zij uitscheiden, vertoont hij aan de vergadering een bamboesje, waarop de maat aangegeven is, hoeveel toeak er is gedronken. De overigen volgen nadat de pot weder gevuld is.

Deze feesten duren gewoonlijk tot aan den morgen en alhoewel het er soms heel levendig toegaat, hoort men echter nooit dat ze in vechtpartijen ontaarden.

Wanneer een huis of kampong afgebouwd is, worden er insgelijks offers gebragt en ook feesten gegeven.

De feesten bij het rijstplanten zijn van minder belang dan die bij den oogst, bij welke groote gastmalen en offers aan de drie hoofd-goden en geesten gebragt worden. Kahajan, de eerste god, beheerscht de lucht of het heelal: hij is de magtigste en wordt Hatalla genoemd. Zijn bode is de roode valk, alang-antang. De tweede god voert het beheer over de aarde en wordt Kloa genoemd. De derde god is een water god en heet Djata. De offers, die aan deze goden gebragt worden, bestaan in vruchten en andere eetwaren en wat varkensvleesch, welke giften op heilig geachte plaatsen nedergezet of opgehangen worden. Ook in deze feesten vind men eene zeer groote overeenkomst bij de Dajaks der Zuidkust, maar te Kotaringin en Pĕmboeang, waar het mo-

hammedanisme zich reeds meer verspreid heeft, worden zij met minder omhaal gevierd. Ook bij deze komen de Blians te pas.

Strijd- en rooftogten; wapenen.

De strijd- en rooftogten zijn gedeeltelijk aan gebrekkige wetten, daar bij voorbeeld van den vader op den zoon zoowel schulden als wraak overerven, gedeeltelijk aan knevelarijen, maar ook aan het bijgeloof toe te schrijven.

Zoo als trouwens uit de geschiedenis blijkt, hadden in den oudsten tijd overal menschenoffers plaats, en deze zijn niettegenstaande de uitbreiding van christendom en beschaving na drie duizend jaren nog niet verdwenen. Waar geene wet bestaat beproeft natuurlijk een ieder zich zelven regt te verschaffen en zoo ontstaat er allerwege wraakneming van weêrskanten, waar "oog om oog" nog de leus is. Is een hoofd gevallen of een persoon vermoord, zoo moet ter verzoening der ziel van de tegenpartij ook een persoon vallen, onverschillig zelfs of het de schuldige of een onschuldige zij. Zoo geschiedt het dat de bevolking van de eene rivier somtijds in vijandschap leeft met die eener andere. Onder de naaste geburen vindt zulk eene vijandschap schaars plaats en van weêrskanten worden de strooptogten naar meer verwijderde kampongs ondernomen, want een Dajak gaat om een hoofd te krijgen wel 6 of 8 en meer dagreizen ver.

Deze togten nu worden verdeeld in *ngajau*, dat zijn zulke waarbij een tien- of twaalftal personen te zamen uitgaat om enkele personen te vermoorden of op te ligten, daar het ook wel gebeurt dat men den vijand levendig medevoert; wanneer echter honderden van den eenen of anderen kant oprukken om geheele kampongs of bentings te overvallen of uit te plunderen, te branden en te moorden, dan worden die togten *assan* genoemd.

De Ngajau's vallen uit eene hinderlaag iedereen, onverschillig wien, aan en vermoorden hem, zonder evenwel zijn lijk te berooven. Assans echter doen geregelde aanvallen op de kampongs of sterkten, met welke zij in vijandschap zijn en dikwijls gebeurt het dat zulk eene plaats acht of veertien dagen achtereen bestookt wordt. Door middel van hunne

blaaspijpen of handen weten zij er op groote afstanden pijlen of steenen in te werpen, of zij vormen ook wel kleine colonnes, welke met de schilden boven zich, tegen pijlen en steenen gedekt, groote hoeveelheden hout bij de palissadering ophoopen en die zoo van weêrskanten in brand steken, waarna zij stormenderhand de plaats innemen en daarbij alle inwoners vermoorden of als gevangenen medeslepen.

In sommige kampongs of sterkten vindt men ook wel lila's, donderbussen en eenige geweren, waarmede zij echter over 't algemeen zeer onhandig omgaan. De wapenen waarvan zij zich bij hunne strooptogten bedienen, zijn eenige geweren, meest van Engelsch maaksel, en voor het overige vier soorten van lansen en eene blaaspijp met een' koker vergiftige pijltjes, waarvan zij drie verschillende soorten hebben en aan twee daarvan gewoonlijk koperen punten. Verder gebruiken zij eene soort van zwaard, *mandau*, met een ongeveer 2' lang en krom lemmer, dat aan de punt breeder is dan aan de greep. Deze lemmers zijn van voortreffelijk ijzer en bestand tegen been en zelfs tegen ijzer. Somtijds hebben zij koperen puntjes aan de stompe zijde, die wel eens teekens zijn van het aantal hoofden, die er reeds mede gesneld zijn. Het zwaard rust in eene schede en wordt met eenen gordel om het lijf vastgemaakt. Aan de achterzijde van de mandau vindt men nog een mes met een' langen steel. Verder dragen zij ter verdediging langwerpig zeshoekige en gewelfde schilden, met figuren beschilderd en soms met menschenharen opgetooid, en met een handvatsel aan de binnenzijde. In het Kotaringinsche en Matansche zijn de schilden slechts weinig in gebruik.

In het gebruik van het blaasroer en de parang zijn zij vrij bedreven. Over 't algemeen is echter hun moed niet buitengewoon groot.

Wat betreft het vergift dat zij voor de pijlen bezigen, dat komt van den Ipo-boom. Deze boom heeft een' vrij aanzienlijken omvang, wordt zeer hoog en geeft een melkachtig sap, dat onder het vel van eene kat gebragt, deze reeds binnen 5 à 10 minuten onder stuiptrekkingen doet omkomen. Dit sap koken zij en maken het tot een bruingeel poeder, dat in lange pakjes gepakt wordt, van welke de 10 twee gulden kosten. Voor het gebruik wordt dit poeder nog met water, uit

toeba-wortel of vochtige tabak geperst, bevochtigd en zoo op de pijlen gestreken. Deze pakjes worden door bijzondere handelaars verkocht, die de bereiding er van als een geheim doen voorkomen.

In het zuidelijke Borneo zijn er drie soorten van bekend, namelijk *ipo-mentalat*, van de Mentalat, een' zijtak van de Baritoe, *ipo-roeang*, dat in Kahajan en *ipo-siren*, dat in Katingan bereid wordt.

Het *siren*vergift wordt voor het gevaarlijkste gehouden en wordt, naar men zegt, van andere planten en niet van den ipo-boom verkregen.

Al deze vergiften hebben een' bitteren, hoogst walgelijken smaak. Het vergift *siren-bangon* zou reeds door den reuk alleen dooden en wordt aan de Menkatip gemaakt. Op de jagt is door den schrijver dezer rapporten geobserveerd, dat een ree met eene pijl met *ipo-siren* bestreken een halven duim diep in den schouder geraakt, binnen 10 minuten dood was en een varken in 16 of 18 minuten kwam te sterven. Naar men zegt zou een mensch met zulk eene pijl zoodanig getroffen dat het vergift in het bloed kwam, binnen 15 tot 20 minuten dood zijn, al was de wond hoogstens 1″ diep. De pijl breekt meestal in de wond af. Men kan intusschen het zoo gedoode wild toch nog eten; de Dajak snijdt slechts een stuk van 2″ tot 4″ middellijn om de wond heen uit, dat zij weggooijen of begraven.

Godsdienst.

De goden der Dajaks zijn goede en kwade geesten. Die welke in de bovenwereld wonen worden Sangiang genoemd. De anderen bewonen het water en heeten Djata.

De Sangiang zijn, vooreerst Hatalla. Hij is het opperhoofd aller geesten en houdt zijn verblijf op den Boekit Ngantong-gandang, eenen in eene rivier drijvenden, grooten berg. In Matan, Kotaringin en Koehin is de Sĕmbajang (Berg des gebeds) de heilige berg. Hatalla wordt ook door sommigen Tonggal geheeten en heeft eene vrouw en 8 kinderen, waaronder 7 dochters. Zijn eenige zoon heet Ombon-boelan en de oudste dochter Padadari (Bidadari?).

Een' tweeden goeden geest noemen zij Radja-balawang-boelau, d. i.

Koning van de gouden poort. Hij is ook gehuwd en zijne vrouw wordt Poetri-sawalang-langit genoemd en verleent overvloed en rijkdom.

Voorts zijn er nog meer van deze geesten, die aan de vorigen ondergeschikt zijn, als Tempon-telon, Sangoemang, Mangamei, Tempon-kanaraän, Hatangan, Lilan en Sakanak. Van hen gelooft men dat zij den mensch besturen. Aan Tempon-telon behooren alle overledenen toe. Op de *tiwas* of doodenfeesten geeft de priester of de priesteres ze aan hem over, waarop zij met een ijzer schip naar *lewoe-lian*, de verblijfplaats der zielen, gevoerd worden.

Tempon-telon en Sangoemang genieten de meeste eer. Een andere goede geest, van wien nog gewag gemaakt wordt, is Djarang. Hij wordt aangeroepen bij al wat ligchaamskracht vereischt.

Een roode valk met witte borst, de alang-antang, is de bode der godheid, die door zijne vlugt, gelijk wij boven zagen, voor- of tegenspoed voorspelt. De grijze en de zwarte antang zijn van minder belang. Het aantal Djata's, of watergoden, is zeer groot. Zij zijn de geesten, die aan de vrouwen hare kinderen geven en vrouwen die geen kinderen krijgen brengen hun daarom hare offers.

Van Booze-geesten zijn er drie soorten, die der bovenwereld, die van de bosschen en die van de aarde.

De eerste zijn:

Radja-sial, de bewerker van het ongeluk. Hij plaagt de menschen en geeft hun tegenspoed. Hem wordt veel geofferd.

Kamiak. Hij kan zich in een' vogel veranderen en vervolgt dan vooral de vrouwen, die hem offeren om daardoor voorspoed aan hare kinderen te verschaffen. Bij die offers moet varkensvleesch aanwezig zijn.

Hantoeën of Dohong heeten menschen, die van gedaante kunnen veranderen en 's nachts rondvliegen om in de kampongs en de graven de harten te eten van de kortelings overledenen, tot dat de vogel Tantoeit begint te fluiten, wanneer zij verdwijnen en hunne menschelijke gedaante weder aannemen. Zij bestaan slechts uit een hoofd en ingewanden.

De kwade geesten, die zich in de bosschen vertoonen, heeten Idjin-ngaring, Krian, Poetjoet en Bahoetäi. Idjin-ngaring moet een akelig

voorkomen hebben en men stelt hem voor met eene roode kleur. Krisa verbeeldt men zich als een' dwerg en Poetjoet als een gedrogt met een puntig hoofd. Bahoetäi kan, naar men zegt, naar willekeur zijne gedaante veranderen en neemt ook wel de gedaante aan van een hert, een varken, of eenig ander dier en werpt zich dan op hen die op weg van hunne medgezellen afgedwaald zijn, om hun kwaad te doen.

Somtijds vindt men echter dat de beschrijvingen die de Dajaks van deze goden geven merkbaar uit één loopen.

De kwade geesten, welke over de aarde heerschen, worden Kloa genoemd. Ook deze worden als gedrogten beschreven, met de gedaante van eene vrouw die midden op haar lijf slechts eene enkele borst heeft. Aan haar offeren de vrouwen veel, daar het doel van de Kloa's is de kinderen om te brengen. Er wordt ook nog van een' anderen geest gewag gemaakt, die den naam van Koekang draagt en de menschen martelt, wanneer zij den laatsten snik geven.

Wetten.

Daar de Dajaks geen schrift hebben, zoo bestaan de wetten alleen in oude gewoonten, die door de hoofden naar verkiezing toegepast worden, hoewel zij in vergaderingen met de vrije lieden beraadslagen.

De straffen door de hoofden toegepast bestaan in boeten en voor de lijfeigenen in opsluiting en rottingslagen. De boeten in Katingan en Sampit liepen vroeger vrij hoog, tot duizend en meer guldens, zoo als bij voorbeeld bij moorden. In de raadsvergadering is altijd het hoofd van den kampong voorzitter.

In gevallen waar de waarheid niet uitgemaakt kan worden, beslist een godsoordeel, zoo als het *nasoedi* (?), dat is het ophalen van een stuk lood uit kokend water: hij die zich daarbij niet brandt, wordt in 't gelijk gesteld. Een ander heet *moekot-pikis*, hetgeen daarin bestaat dat men uit met leem en klei troebel gemaakt water eenige duiten haalt, die met klei bestreken zijn, nadat enkele glimmend gemaakt zijn; wie deze laatste treft, krijgt gelijk. Een ander bestaat in te duiken en wie het 't langst uithoudt is overwinnaar. Ook worden zaken door eeden beslist, daarin bestaande dat het hoofd een rotting met een pa-

rang in tweeën kapt, terwijl de beide partijen de einden vasthouden, over hem die ongelijk heeft komt de vloek die het hoofd daarbij uitspreekt.

Eigendom van grond bestaat slechts in zoo verre, dat bij voorbeeld alles wat de bevolking van een kampong aangelegd heeft haar blijft toebehooren, ook wanneer de plaats voor jaren verlaten is geweest.

Voor werken van algemeen nut vereenigen zich soms een aantal personen, zoo als voor het bouwen van huizen. Bij den rijstoogst bewijst men elkander wederkeerig hulp.

Historische aanteekeningen.

Weinig of niets is omtrent de geschiedenis dezer gewesten bekend. De Sultans van Bandjermasin hebben door kolonisten ook daar langzamerhand een' zekeren invloed verworven. Elk hoofd schijnt vroeger geheel op zich zelven gestaan te hebben en zich alleen bij oorlogen meer of minder aan anderen aangesloten te hebben. Aan het vroeger geringe verkeer tusschen de verschillende stammen kan men de menigte tongvallen toeschrijven, welke thans op Borneo worden aangetroffen, en die door toenemend verkeer reeds beginnen in een te smelten.

Onder Sultan Batoe van Bandjermasin werden hier van tijd tot tijd leden der vorstelijke familie heen gezonden, ten einde geschenken van de Mohammedanen en Dajaks te verzoeken. Afzetterij en geweld, tot welke deze lieden later oversloegen, waren de reden, dat zich de aldaar gevestigde mohammedaansche bevolking met de dajaksche vereenigde en geweld met geweld te keer ging. Na het vermoorden van den Tomongong en eenige andere personen, vlugtte het grootste gedeelte van deze bevolking, ten getale van ongeveer 4000 zielen, naar Kotaringin en Matan. Door de verhuizing der Maleijers werden de bewoners van Katingan weder geheel onafhankelijk en de geessel van hunne westelijke naburen, die door hunne rooftogten tot in den laatsten tijd veel te lijden hadden. Met de contracten, welke den 4den Mei 1826 te Bandjermasin tusschen het Nederlandsch-Indische Bestuur en den Sultan gesloten werden, kwamen deze gewesten aan het Nederlandsch Bestuur, doch bleven tot 1846 nog bijna geheel onafhankelijk. Eerst

in 1848 zijn zij door het vestigen van een Europeesch bestuur op de Zuidkust en de hernieuwde onderwerping der Dajaksche hoofden aan ons gezag onder eenig toezigt gekomen.

Handel.

Tot nog toe laat de handel veel te wenschen over, ofschoon hij eenigzins begint toe te nemen. De natuur heeft ook hier ruimschoots hare schatten uitgedeeld, zoodat er voor den uitvoer een ruim veld openstaat.

De voornaamste artikelen van uitvoer zijn:

SPECIFICATIE.	HOEVEELHEID.		WAARDE.			AANMERKINGEN.
Padi, kojans	p.m.	1400	p.m.	—	—	Wordt niet uitge-
Bindrotting, bossen	〃	80,000	〃	8000	—	voerd, daar dit artikel
Damar, pikoels	〃	150	〃	400	—	nog invoer eischt.
Djernang, kati's	〃	135	〃	75	—	
Kajoe-garoe, pikoels	〃	8	〃	1200	—	
Was, pikoels	〃	150	〃	1500	—	
Goud, tails	〃	200	〃	16000	—	
IJzer, bossen	〃	2000	〃	4000	—	
Fijn touwwerk, kati's	〃	300	〃	240	—	
Kajoe-sintoek, pikoels	〃	100	〃	200	—	
Idem laka	〃	120	〃	180	—	
Tripangs	〃	20	〃	1200	—	
Padi, kojans	〃	10	〃	600	—	
Witte suiker, pikoels	〃	3	〃	60	—	
Zout, kojans	〃	10	〃	2420	—	Wordt hier veel ge-
Gezouten eijeren, stuks	〃	50,000	〃	1666	—	smokkeld en komt van
Tabak, krandjangs	〃	160	〃	3200	—	Makassar.
Lijnwaden	〃	—	〃	12000	—	
Gambir					—	Van Java en Singa-
Klappernooten, stuks	〃	15	〃	300	—	poer aangebragt.
Olie, gantangs	〃	1500	〃	105	—	
Koffij, thee, enz.	〃	100	〃	200	—	
Inlandsche lijnwaden	〃	—	〃	150	—	
Koperen Gemig	〃	—	〃	1000	—	
Matwerk	〃	—	〃	1000	—	
			〃	500	—	Van Bawéan en Java.
		Totaal...	*f*	23,201	—	

Uit bovenstaande staten blijkt hoeveel de gemiddelde uit- en invoer [1] in Mendawei in de laatste jaren geweest is; daarbij moet echter in 't oog gehouden worden, dat er nog veel gesmokkeld wordt en er ook nog invoer over land van Kahajan plaats vindt.

Doch wat den uitvoer betreft is het zeker, dat wanneer de Dajaks van Katingan meer behoeften kenden, die ten minste tot het dubbelde en drievoudige zou rijzen en de invoer natuurlijk in evenredigheid zou toenemen en vele artikelen ook nog over land naar de binnenlanden van Borneo vervoerd zouden worden. De geheele buitenlandsche handel is hier grootendeels in handen van Dajaks van Poelo-petak, die zich met dit doel hier gevestigd hebben. Slechts enkele Maleijers drijven handel in Beneden-Katingan. Werd er in Snamang werk gemaakt van de gouddelving, dan is het zeker dat dit edele metaal gemakkelijk even zoo vele duizenden tails zoude opleveren, als er nu honderden uitgevoerd worden. Van de diamanten, die hier ook voorkomen, maakt men hoegenaamd geen werk.

Geldmiddelen.

Zoo als gezegd is was de opbrengst van dit landschap vroeger afgestaan tegen eene vaste pacht van 1000 gulden 's jaars. Berekent men echter van de som van ƒ 64,176 de regten gemiddeld tegen 7 pCt., zoo is het bedrag aan regten p. m. .... ƒ 8,557.00

Aan hoofdgelden .... " 1,600.00

Totaal .... ƒ 10,157.00,

hetgeen eene vrij aanzienlijke winst voor het hoofd of den pachter van het landschap zou opleveren, zelfs al kwamen de hoofdgelden in het geheel niet in, daar ons gezag over de Dajaks nog veel te wenschen overlaat. Doch ofschoon zulke groote voordeelen door den pachter behaald worden, zijn gedurende de laatste jaren de pachtpenningen steeds een aantal jaren ten achteren.

[1] De staat van den invoer blijkt uitgevallen te zijn.

Nijverheid.

Deze bepaalt zich in Mendawei ook alleen tot de gouddelving en de ijzerfabricatie. Daar wij beide echter in het hoofdstuk over Kotaringin breedvoerig behandeld hebben en er tusschen de daar en de hier gebezigde wijze van exploitatie geen verschil bestaat, zal het onnoodig zijn er hier nogmaals over te spreken. De vrouwen nemen hier, voor dat zij des ochtends naar de tuinen gaan en 's avonds van daar terugkomen, veel deel aan het goudzoeken en wasschen elken keer gewoonlijk 2 linggangs grond uit, welke geringe moeite doorgaans eene winst van ongeveer *f* 0.40 oplevert.

Wat het ijzer van Katingan aangaat, dit is zeer gewild in den handel en men kan aannemen dat misschien het dubbelde der uitgevoerde hoeveelheid geproduceerd, maar of voor eigen gebruik besteed, of over land naar Kahajan, Melahoei en Sampit of elders uitgevoerd wordt.

Mendawei bezit een tiental kleine toops en tjomplongs. Buitendien komen er groote toops en nog gemiddeld twee of drie raschepen van Bawéan naar Soengi-bakong.

Communicatiën

worden gevonden van Snamang naar kampong Rawei aan de Malahoei, over het Rajagebergte; voorts van de Boven-Katingan naar Ela en Pĕmboeang, van Mahop naar Riam-mata in Sampit en verder stroomopwaarts bij Toemboeng-gagoe, Samboean en Pakoe naar Sampit, en eindelijk nog langs de tak Taloenei en Berouw naar Middel- en Boven-Kohoren (Kahajan?). Deze paden zijn echter in een' treurigen staat en men is steeds genoodzaakt een aantal rivieren enz. te doorwaden.

Het voornaamste verkeer geschiedt langs de Katingan en hare takken met praauwen van 1½ kojan en kleine sampans, tot Maja. Hooger op maakt de menigte van watervallen de vaart moeijelijk.

J. PIJNAPPEL, GZ.

ERRATA

in de Naamlijst van Hoofden van gewestelijk Bestuur op *Java* en *Madura* van 1817 tot 1859, bl. 117—135.

Bladz.							
117,	reg.	7	van boven		*staat:*	In het Tijdchrift,	*lees:* In het Tijdschrift.
122,	″	6	″	″	″	A. van der Kloot,	″ M. A. van der Kloot.
123,	″	12	″	″	″	A. Abrahams de Melverda,	″ A. Abrahami de Melverda.
123,	″	10	″	onder	″	D. A. Bruijn,	″ D. A. Buijn.
123,	″	8	″	″ (kolom 2)	″	1837 61.	″ 1857 61.
124,	″	11	″	″	″	R. de Fellicttaz Bousquet,	″ R. de Filliettaz Bousquet.
124,	″	8	″	″ (kolom 2)	″	1840 22.	″ 1840 32.
124,	″	7	″	″ (kolom 1)	″	1840 82.	″ 1840 32.
124,	″	7	″	″	″	H. le Roux,	″ H. M. le Roux.
125,	″	13	″	boven (kolom 2)	″	1845 —	″ 1845 11.
125,	″	16	″	″	″	W. E. Schenk,	″ W. E. Schenck,
126,	″	3	″	onder	″	P. van der Poel.	″ P. van de Poel.
128,	″	12	″	boven	″	A. Abrahams de Melverda.	″ A. Abrahami de Melverda.
131,	″	6	″	″	″	(overleden 31 Jan. 1126.)	″ (overleden 31 Jan. 1826.)
132,	″	6	″	onder	″	S. van Deventer,	″ S. van Deventer, Jsz.
133,	″	12	″	″	″	R. de Fillietaz Bousquet,	″ R. de Filliettaz Bousquet.
135,	″	10	″	″ (kolom 2)	″	1839 37.	″ 1859 37,
135,	″	2	″	″ (kolom 1)	″	1856 47.	″ 1846. 47.

